ISSN 2524-0129 *(Print)*
ISSN 2664-5718 *(Online)*

Наукове періодичне видання
Юридичного факультету
Західноукраїнського
національного університету

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА

ACTUAL PROBLEMS OF LAW

Випуск 1 (41)
2025

1. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права.
2. Конституційне право. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. Міжнародне право.
3. Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Трудове право. Міжнародне приватне право. Господарське право. Господарсько-процесуальне право.
4. Кримінальне право та кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика. Судова експертиза. Оперативно-розшукова діяльність. Судоустрій. Прокуратура та адвокатура.

Тернопіль – ЗУНУ – 2025

Наукове періодичне видання Юридичного факультету Західноукраїнського національного університету у співпраці з НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Засноване у 2011 році
Виходить 4 рази на рік

Ідентифікатор медіа: R-30-04422 (Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 9 травня 2024 року №1561)

ISSN 2524-0129 (Print) / ISSN 2664-5718 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАСТВА

Випуск 1 (41) 2025
DOI: https://doi.org/10.35774/app
DOI: https://doi.org/10.35774/app2025.01

Видання включене до переліку фахових видань України (категорія «Б») з юридичних наук Наказом МОН України від 28.12.2019р. № 1643 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності спеціалізованих вчених рад»

Засновник та видавець Західноукраїнський національний університет

Рекомендовано до друку Вченою радою Західноукраїнського національного університету (протокол № 6 від 26.03.2025 р.)

Видання включене до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)

Доступ до наукометричної бази здійснюється за адресою: http://jml.indexcopernicus.com/?lang=ru

«Актуальні проблеми правознавства» можна знайти, скориставшись формою пошуку зверху сторінки за індексом ISSN

Головний редактор

Слома Валентина Миколаївна, професор кафедри цивільного права і процесу, т.в.о. декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Заступники головного редактора

Москалюк Надія Богданівна, професор кафедри безпеки та правоохоронної діяльності, заступник декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Мазепа Світлана Олегівна, доцент кафедри кримінального права та процесу Західноукраїнського національного університету, кандидат юридичних наук, доцент

Редакційна колегія:

Балинська Ольга Михайлівна, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Банах Сергій Володимирович, професор кафедри кримінального права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Гречанюк Сергій Костянтинович, ректор Пенітенціарної академії України, доктор юридичних наук, професор

Калаур Іван Романович, народний депутат України, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Книш Сергій Володимирович, *завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки, доктор юридичних наук, професор*

Лазур Ярослав Володимирович, декан юридичного факультету Ужгородського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Соболь Євген Юрійович, ректор Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, доктор юридичних наук, професор

Теремецький Владислав Іванович, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, доктор юридичних наук, професор

Чудик Наталія Олегівна, виконуюча обов'язки завідувача кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, доцент

Іноземний член редакційної колегії

Грега Стрбан, декан юридичного факультету Університету Любляни (Словенія), доктор наук, професор
Фредерік Цоль, професор кафедри цивільного права Ягеллонского університету (Польща), завідувач

кафедри європейського і польського приватного права та порівняльного правознавства Оснабрюцького університету, професор (Німеччина), доктор юридичних наук, професор

Єва Катаржина Чех, професор кафедри адміністративного права та процесу Університету Білостока (Польща), доктор наук, доцент

Editor in Chief

Sloma Valentyna Mykolayivna, Professor of Department of Civil Law and Process, acting Dean of Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Deputy Editors in Chief

Moskaliuk Nadiia Bohdanivna, Professor of Department of Security and Law Enforcement, Vice-Dean of Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Mazepa Svitlana Olehivna, Associate Professor of Department of Criminal Law and Process of West Ukrainian National University, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Editorial board:

Balynska Olha Mykhaylivna, Vice-rector, Lviv State University of Internal Affairs, Doctor of Legal Sciences, Professor

Banakh Serhii Volodymyrovych, Professor of the Department of Criminal Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Hrechanyuk Sergii Konstantynovych, Rector of Penitentiary Academy of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor

Kalaur Ivan Romanovich, People's Deputy of Ukraine, Professor of the Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Knysh Sergii Volodymyrovych, Head of the Department of Constitutional, Administrative and International Law, Lesya Ukrainka Volyn National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Lazur Yaroslav Volodymyrovych, Dean of the Law Faculty of Uzhgorod National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Sobol Yevgen Yuriyovych, Rector of Volodymyr Vynnychenko Central-Ukrainian State Pedagogical University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Teremetskyi Vladyslav Ivanovych, Leading Researcher at the Academician F.G. Burchak Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor

Chudyk Nataliia Olehivna, Head of Department of the Theory of Law and Constitutionalism of the West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Foreign member of the Editorial board

Grega Strban, PhD, Professor, Dean of Faculty of Law of University of Ljubljana (Slovakia), PhD, Professor

Fryderyk Zoll, Professor of the Department of Civil Law, Jagiellonian University (Poland), Head of the Department of European and Polish Private Law and Comparative Law at Osnabrück University (Germany), Doctor of Law, Professor

Ewa Katarzyna Czech, Professor of the Department of Administrative Law and Procedure, Faculty of Law, University of Bialystok (Poland), Doctor habilitowany, Associate Professor

Відповідальний за випуск – ***Андрій Грубінко***

Адреса редакції:
46400 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а
E-mail: zbirnykapp@wunu.edu.ua
www.appj.wunu.edu.ua

ЗМІСТ

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Іваненко Євген
Становлення та розвиток кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства (до XX ст.) 6

Сидоренко Ольга
Основні характеристики правових актів у романо-германській правовій сім'ї 12

Юркевич Ірина, Романів Арсен
Суддя як представник Бога в Біблії та України у національному законодавстві: теологічно-правова компаративістика 18

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Волкова Юлія
Міжнародна технічна допомога в умовах воєнного стану: бюрократичні перепони та можливості реформування 30

Дракохруст Тетяна, Турчинов Кирило
Адаптація провідних світових підходів до адміністративно-правового регулювання законодавчої влади в Україні 38

Немоскальов Анатолій
Адміністративно-правовий статус міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупований територій України 44

Рябовол Лілія
Акти міжнародних організацій про використання штучного інтелекту в освітній та науковій діяльності 49

Чудик Наталія, Колесніков Андрій, Канюка Валерій
Інституційно-правові детермінанти модернізації єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи в умовах цифрової трансформації правосуддя 55

Шевчук Оксана, Береза Роман
Правові засади регулювання ринку фінансових послуг у Європейському Союзі: концептуальні підходи, нормативно-правові механізми та інституційна структура 62

Voloshchuk Vadym, Banakh Serhiy, Kovalchuk Olha
Artificial intelligence in military strategy: new approaches to command management 69

Ivanova Roksolana
Historical aspects of the creation of international financial organizations 75

Korolov Yurii, Korolov Vasyl
Organizations and activities of higher educational institutions of Ukraine during the anti-terrorist operation 80

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Олена Красножон
Матеріально-правові особливості представницької діяльності прокурора у сфері охорони дитинства в господарському процесі 86

Назарчук Оксана
Особливості захисту комерційної таємниці в трудових відносинах 96

Покровська Анастасія
Правова природа договору купівлі-продажу зі зворотним викупом як способу самозахисту 101

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Антюк Іван, Бутрин Юлія
Суд присяжних у кримінальному процесі: теоретичні засади та реалії застосування в Україні.....106
Дашкевич Сергій, Семененко Юрій
Використання технологій штучного інтелекту під час захисту клієнта у кримінальному провадженні.....114
Карапетян Ольга, Карапетян Ольга, Коженьовський Юрій
Сучасні виклики та особливості міжвідомчої координації детективів Національного антикорупційного бюро в умовах воєнного стану.....120
Муравська Юлія, Канюка Валерій, Мельник Іван
Формування у студентів спеціальностей «Правоохоронна діяльність» та «Національна безпека» базової техніки рукопашного бою з урахуванням рівня розвитку їх фізичних якостей.....126
Оверченко Юрій, Тищук Віктор
Сучасні тенденції щодо протидії контрабанді товарів.....134
Пілюков Юрій
Суб'єкти застосування спеціальних поліграфологічних знань у кримінальних провадженнях.....140
Попович Мирослав
Криміналістичні аспекти розслідування відмивання грошей через криптовалютні транзакції.....147
Рогатинська Ніна, Русняк Вікторія
Особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану.....152
Старко Оксана
Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання: правозастосовчий аспект.....159
Стефанчук Марина
Повноваження генерального прокурора на визначення структури органів прокуратури: конституційно-юрисдикційний аспект.....165
Туз Олександр, Тищук Віктор
Еволюція та сучасні тенденції розвитку оперативно-розшукової діяльності.....173

5. АКТУАЛЬНІ ДИСКУСІЇ

Ващук Ярослав
Дорожньо-транспортна пригода як різновид юридичних фактів у цивільному праві України.....178
Драна Марина
Поняття та ознаки адміністративно-правового механізму формування і реалізації державної регіональної політики.....187
Дуліба Євгенія
Деякі питання сталого управління водними ресурсами України в умовах кліматичних і екологічних загроз.....193
Кравчук Марія
Функції суду при розгляді справ про адміністративні правопорушення.....202
Мілова Тетяна, Трошкіна Катерина
Захист прав людини через призму практики Конституційного Суду України.....209
Паращук Лілія, Карпунь Анастасія
Правове забезпечення гендерної рівності на робочому місці: євроінтеграційний поступ України...215
Стебловський Вячеслав
Особливості адміністративно-правового механізму регулювання безпекового середовища в державі.....220
Яцентюк Станіслав
Комунальні підприємства, установи й організації як суб'єкти адміністративного права.....227
Банах Сергій, Юзвін Христина, Колісник Віталій, Дукач Віктор, Бойко Юрій
Спеціальні засоби правоохоронних органів: баланс між ефективністю та правами людини.....233
Білецька Юлія
Страхування цивільно-правової відповідальності за законодавством Франції.....240
Кашинцева Оксана, Сафонова Марія
Конституційне право людини на безпечне довкілля.....247
Chomakhashvili Olena, Iokina Marta
The constitutional right to health and access to medicines.....253

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI:10.35774/app2025.01.006
УДК 343.3/.7

Євген Іваненко,
аспірант кафедри кримінально-правової політики
НЮУ імені Ярослава Мудрого
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-6398-594X

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОВЕДЕННЯ ДО БАНКРУТСТВА (ДО XX СТ.)

Стаття досліджує історичний шлях становлення кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства на українських землях, починаючи від часів Київської Русі і до початку XX ст. Автор здійснює історико-правовий аналіз положень, які регулювали таку сферу суспільних відносин в контексті різних правових традицій та систем. Особливу увагу приділено виявленню особливостей правового регулювання банкрутства в «Руській Правді», Литовських статутах та законодавчих актах Російської імперії. В результаті дослідження автор висвітлює ключові тенденції розвитку кримінального законодавства у сфері банкрутства, наприклад, посилення кримінальної відповідальності за умисні дії, що пов'язані із цим майновим станом, поступова деталізація складів кримінальних правопорушень та формування конкурсного права.

Ключові слова: *банкрутство, доведення до банкрутства, історико-правовий аналіз, неспроможність, неплатоспроможність.*

Ivanenko Ye.

The evolution of criminal liability for causing bankruptcy (pre-20th century)

This article explores the historical development of criminal liability for causing bankruptcy in Ukrainian lands, from the times of Kyivan Rus to the beginning of the 20th century. The author conducts a historical and legal analysis of the provisions that regulated this sphere of public relations in the context of various legal traditions and systems. Particular attention is paid to identifying the features of the legal regulation of bankruptcy in "Ruska Pravda," the Lithuanian Statutes, and the legislative acts of the Russian Empire. Turning to historical sources of law, it is necessary to state that most legal norms that regulate liability for acts related to bankruptcy and insolvency fragmentarily and remotely reflect the content of the modern norm of the Criminal Code of Ukraine, only partially correlating with the modern wording of Article 219 of the Criminal Code of Ukraine. For the purpose of in-depth study of the historical context of the formation of the institution of bankruptcy (insolvency), it is advisable to refer to intersectoral legal norms

© Євген Іваненко, 2025

that define the features of the formation and development of this institution.

As a result of the research, the author highlights the key trends in the development of bankruptcy legislation, such as differentiation of insolvency depending on the reasons for its occurrence, the strengthening of criminal liability for intentional actions in the field of bankruptcy, the gradual detailing of the elements of criminal offenses, and the formation of competition law. The study of such historical experience is important for understanding modern criminal law and its further improvement, as it primarily allows us to establish the patterns of formation of the elements of a criminal offense provided for in Article 219 of the Criminal Code of Ukraine.

The purpose of the article is a historical and legal analysis of the formation and development of criminal liability for causing bankruptcy in Ukrainian lands before the 20th century, taking into account the influence of the legal systems of various states.

***Keywords**: bankruptcy, causing bankruptcy, historical and legal analysis, insolvency, inability to pay.*

Постановка проблеми. Генезис кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства потребує ґрунтовного історико-правового аналізу, що дозволить ідентифікувати основні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 219 КК України. Звертаючись до історичних джерел права, необхідно констатувати, що більшість правових норм, які регламентують відповідальність за діяння, пов'язані з банкрутством та неплатоспроможністю, фрагментарно й віддалено відображають зміст сучасної норми КК України, лише частково корелюючись із сучасним формулюванням ст. 219 КК України. З метою поглибленого дослідження історичного контексту формування інституту банкрутства (неплатоспроможності) доцільно звернутися до міжгалузевих правових норм, які визначають особливості становлення та розвитку цього інституту. Їхнє дослідження всебічно розкриє історико-правові аспекти криміналізації доведення до банкрутства, виявить закономірності та тенденції розвитку кримінальної відповідальності за вчинення цього суспільно небезпечного діяння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історичного розвитку інституту банкрутства є предметом дослідження у наукових працях багатьох учених. Значний внесок у вивчення цієї проблематики зробили науковці різних галузей права, зокрема Ю. В. Ключик, В. В. Лазаренко, Р. Б. Поляков, Ю. Тюріна, Л. В. Хомко, О. О. Яковлєв та інші. Проте, незважаючи на значний внесок цих та інших авторів у вивчення проблеми банкрутства, комплексний аналіз еволюції кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства на українських землях до XX ст., з урахуванням впливу різних правових систем досі залишається недостатньо дослідженим.

Метою статті є історико-правовий аналіз становлення та розвитку кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства на українських землях до XX ст. з урахуванням впливу правових систем різних держав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування засад української державності княжої доби відіграло вирішальну роль у формуванні правових та соціально-економічних основ суспільного розвитку. Важливим джерелом дослідження правової системи цього періоду є «Руська Правда», що містить звід правових норм, який засвідчує певний рівень організації суспільних і торговельних відносин у Київській Русі. Цей документ регламентував різноманітні договірні зобов'язання, зокрема купівлю-продаж, позику, зберігання майна та порядок складання заповіту. Порушення майнових зобов'язань мало юридичні наслідки, детально регламентовані його положеннями. Особливу увагу слід звернути на положення збірника, що свідчать про витоки правового регулювання неспроможності (неплатоспроможності або банкрутства). Вже у ті часи законодавець передбачав конкретні механізми констатації такого майнового стану фізичних осіб, що згодом стало предметом ґрунтовних наукових досліджень.

Просторова редакція «Руської Правди» характеризується чіткою структурою. Ст. 47–62 та 64 охоплюють питання виникнення боргових зобов'язань, умови їхнього виконання та юридичні наслідки для боржника, включаючи можливі зміни його правового статусу [1, с. 30]. Наприклад, у ст. 54 «Якщо купець зазнає збитків» зазначено: «Якщо купець, подорожуючи з чужими грішми, зазнає збитків внаслідок дії непереборної сили (стихійне лихо, війна, пожежа тощо), він не може бути примушений до відшкодування збитків або проданий у рабство. Він зобов'язаний повернути борг, як тільки з'явиться така можливість. Адже лихо сталося не з його вини, а з волі випадку. У разі ж, якщо він програє або розтратить чужі кошти, чи у стані сп'яніння пошкодить чужий товар, кредитори мають право вирішити його долю: продати його в рабство чи ні». Норма ст. 55 «Про борг» закріплює таке положення: «Якщо боржник має зобов'язання перед багатьма особами, і до нього прибуває купець з іншого міста або іноземець, який, не знаючи про борги, продає йому товар у кредит, а згодом боржник виявляється неспроможним розрахуватися з купцем, і його

попередні кредитори вимагають свої кошти, не даючи йому можливості розрахуватися з купцем, боржника слід доставити на торговище та продати. Виручені кошти першочергово спрямовуються на погашення боргу перед купцем-гостем, залишок розподіляється між іншими кредиторами. У разі наявності боргу перед князем він підлягає першочерговому погашенню» [2].

Аналізуючи зміст зазначених правових норм, дослідники виокремлюють кілька видів купецької неспроможності. Серед них вирізняють необережну, що виникала з об'єктивних причин, незалежних від волі боржника, та умисну, зумовлену легковажною або безвідповідальною поведінкою суб'єкта правопорушення [3, с. 281]. Водночас слід підтримати наукову позицію В. В.Лазаренка, який пропонує диференціювати три види купецької неспроможності залежно від форми вини боржника. По-перше, випадкова або безвинна неспроможність, що була викликана дією такої непереборної сили, як стихійні лиха, пошкодження судна, пожежа або розбійний напад. У таких випадках боржнику надавалася відстрочка для виконання боргових зобов'язань. По-друге, необережна неспроможність, що була наявна у разі, якщо купець допускав розтрату майна через зловживання алкогольними напоями або азартні ігри. Питання щодо можливості відстрочки чи прощення боргу вирішувалося на розсуд кредиторів. По-третє, умисна неспроможність, що стосувалася ситуацій, коли купець, втративши довіру місцевих кредиторів, отримував позику від сторонніх осіб, зокрема гостей з інших міст, та умисно ухилявся від її повернення. У такому разі боржника звертали на холопа, а його майно підлягало реалізації на публічних торгах [4, с. 28].

Правовий розвиток на українських землях після занепаду Київської Русі відбувався під значним впливом правових систем держав, що в різні історичні періоди здійснювали контроль над цими територіями, зокрема Великого князівства Литовського, Королівства Польського, Московської держави, а згодом – Російської імперії. Взаємодія з правовими традиціями зазначених держав мала визначальне значення для формування та еволюції правових норм, що регулювали питання неплатоспроможності як майнового стану особи.

У період перебування українських земель під литовсько-польським пануванням ключовими нормативно-правовими актами, що регламентували цю сферу, були Судебник Великого князя Казимира 1468 р. та Литовські статути 1529, 1568 і 1588 р. Ці документи чітко розмежовували випадкову та умисну неплатоспроможність. У першому випадку, коли боржник доводив у суді, що втратив майно внаслідок дії обставин непереборної сили (стихійного лиха, пожежі, епідемії тощо), він звільнявся від подальшого виконання зобов'язань перед кредиторами. Натомість у разі встановлення факту умисного доведення себе до банкрутства на боржника покладався обов'язок повного відшкодування матеріальної шкоди, завданої кредиторам. У разі смерті боржника його боргові зобов'язання переходили до спадкоємців, проте в межах вартості успадкованого майна [5, с. 143]. Особливої уваги заслуговує положення артикулу 23 розділу 1 «Про персону господарську» Литовського статуту 1566 р., відповідно до якого видача боргових зобов'язань («листів залізних») з канцелярії Великого князя Литовського дозволялася лише особам, які опинилися у скрутному фінансовому становищі не з власної вини, а внаслідок непередбачуваних обставин, таких як: пожежа, що знищила майно боржника; стихійне лихо, яке призвело до втрати майна; розбійний напад або воєнні дії, внаслідок яких майно боржника було втрачено; участь у захисті держави, що спричинила збитки. Особи, які зловживали своїм майном та марнотратно його витрачали, не мали права на отримання «листа залізного» [2]. Отже, законодавець того періоду, подібно до часів Київської Русі, прагнув захистити інтереси як боржників, які опинилися у складному фінансовому становищі не з власної вини, так і кредиторів, запобігаючи зловживанням з боку недобросовісних боржників.

Аналіз інших правових норм, закріплених у Статутах, дає підстави стверджувати, що звернення стягнення на майно боржника здійснювалося винятково в судовому порядку. Розділ 7 «Про записи та продажі» Литовського статуту 1566 р., що регулює майнові відносини, містить ст. 12, яка встановлює порядок задоволення вимог кредиторів у разі неплатоспроможності боржника та недостатності його майна для повного погашення боргових зобов'язань. Зазначена норма передбачає, що у випадку, коли боржник володіє майном, на яке є два або більше боргових зобов'язань, і це майно має достатню вартість для покриття обох боргів, кредитор з більшою сумою боргу зобов'язаний сплатити меншу суму іншому кредитору. В іншому випадку обидва кредитори мають право продати майно та розподілити виручені кошти пропорційно до розміру кожного боргу. Якщо ж вартість майна є недостатньою для повного погашення всіх боргів, перевага надається тому кредитору, який має перший запис (тобто першим надав позику під заставу цього майна) або вже володіє цим майном, якщо його вартість є незначною. В такому разі інші кредитори мають стягувати свої кошти з боржника, а не з його майна [2].

Період національно-визвольної боротьби під проводом Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.) та подальші історичні події, пов'язані зі зміною державної належності Подільського краю (входження до складу Османської імперії, відновлення влади Речі Посполитої, приєднання до Російської імперії у 1783 р.), характеризувалися істотним браком історичних джерел права, що містили б норми щодо запровадження конкурсних процедур. Ця епоха позначена інтенсивними військовими діями, відсутністю стабільних державних інституцій та домінуванням судової діяльності на локальному рівні (корчемні, сільські, сотенні суди, магістрати, графські ратуші). Апеляційні та касаційні функції покладалися на полкові суди, військовий генеральний суд та військову генеральну канцелярію, які у своїй діяльності керувалися звичаєвим правом та традиційними правовими нормами, що функціонували на території Гетьманщини. Незважаючи на складні політичні та соціальні обставини, запорізьке козацтво демонструвало обізнаність із юридичними актами сусідніх держав, що знаходило відображення як у регулюванні внутрішніх адміністративно-правових відносин, так і в процесі ведення переговорів із іноземними представниками [5, с. 143].

На шляху до кодифікації законодавства про банкрутство на території Російської імперії першою спробою став Статут неспроможності 1740 р. Проте цей акт виявився неефективним та фактично не застосовувався на практиці. Відсутність дієвого правового механізму для результативного розв'язання проблем у цій сфері зумовила розроблення нових законопроєктів у 1753, 1763 та 1768 р. Однак ці спроби також не мали успіху, жоден із проєктів не набув юридичної сили. Упродовж цього періоду провадження у справах про неспроможність здійснювалося з використанням іноземного законодавства, звичаїв торгового обороту, а також окремих указів сенату. Лише у 1800 р. було прийнято «банкрутський» Статут, який вважається першим дієвим кодифікованим актом про неспроможність у Російській імперії. Цей нормативно-правовий акт розрізняв дві форми банкрутства:

– торгову неспроможність, що була пов'язана зі здійсненням підприємницької діяльності;

– неторгову неспроможність, що виникала з інших підстав [6, с. 26].

Окрім цього, зазначений Статут містив положення щодо: визначення статусу банкрута; диференціації неспроможності на зумовлену непередбачуваними обставинами та фальсифікацією; умов виникнення конкурсних відносин, проведення зборів кредиторів; встановлення строків для пред'явлення кредиторами своїх вимог; запобігання відкриттю судового провадження стосовно банкрута у деяких визначених випадках тощо [7].

Статут про банкрутів 1800 р. відіграв значну роль у становленні конкурсного права в Російській імперії, оскільки систематизував чинні норми, запровадив нові правові інститути та створив основу для подальшого удосконалення законодавства про банкрутство.

Подальшим кроком у розвитку законодавства про банкрутство в Російській імперії став Статут про торговельну неспроможність, прийнятий у 1832 р. Цей нормативно-правовий акт інтегрував положення попереднього Статуту 1800 р., а також норми з нереалізованих проєктів банкрутських статутів, що сприяло створенню більш досконалого та юридично обґрунтованого документа. Статут врахував недоліки попереднього законодавства, запропонувавши чіткі та ефективні правові механізми для здійснення конкурсного провадження. Зокрема, було закріплено принцип визнання неспроможності на основі неоплатності боржника, тобто його нездатності виконати свої зобов'язання перед кредиторами. Крім того, було виділено три види неспроможності, а саме: нещасна, необережна (просте банкрутство) та «підложна» (злісне або зловмисне банкрутство), що дозволяло диференціювати правові наслідки для боржника та слугувало підставою для кримінальної відповідальності у випадках зловмисного банкрутства [8, с. 91]. Р. Б. Поляков справедливо наголошує на революційному значенні Статуту 1832 р., який запровадив низку новел, що суттєво вплинули на розвиток конкурсного права. Статут закріпив підвідомчість справ про неспроможність переважно за комерційними судами, що забезпечило спеціалізацію та ефективність розгляду. Наділення органів конкурсного управління широкими повноваженнями щодо управління майном боржника, його реалізації та розподілу коштів, а також вирішення правової долі боржника сприяло оперативності та результативності конкурсного процесу. Водночас збереження судового контролю за спірними питаннями гарантувало законність та захист прав учасників провадження. Чітке визначення прав та обов'язків учасників процедури неспроможності сприяло прозорості та передбачуваності конкурсного процесу, мінімізувало ризики зловживань та забезпечувало баланс інтересів кредиторів і боржника. Незважаючи на зміни та доповнення, внесені протягом XIX ст., Статут 1832 р. залишався основним нормативним актом у сфері банкрутства до 1917 р. [9, с. 60].

У подальшому дослідженні звернемося до положень Уложення про покарання кримінальні та виправні у редакції 1885 р., яке передбачало три види банкрутства: зловмисне, необережне та злісне:

– зловмисне (ст. 1163: «...той з осіб, хто займається торгівлею, буде визнаний винним у зловмисному банкрутстві, за це підлягає позбавленню всіх прав стану і засланню до Сибіру на поселення»);

– необережне (ст. 1165: «...хто із осіб, що займаються торгівлею, буде визнаний банкрутом з необережності, той позбавляється права торгівлі, а за вимогою і клопотанням своїх кредиторів, ув'язнюється до в'язниці на термін від восьми тижнів до одного року і чотирьох місяців»);

– злісне (ст. 1166: «...якщо особа, яка не займається торгівлею, буде визнана злісним боржником, тобто таким, про якого доведено, що він, маючи непосильні борги, навмисно, для ухилення від сплати, переписав своє майно або передав його безоплатно іншій особі, або за допомогою підставних боржників, або іншим способом приховав своє справжнє майно чи його частину, на шкоду кредиторам, які не були повністю задоволені, то за це він підлягає: позбавленню всіх особистих прав, як тих, що належать йому особисто, так і тих, що належать йому за станом, і засланню на поселення до Сибіру або направленню до виправних арештантських відділень за четвертою мірою 31 ст. цього Уложення») [10].

Примітка 1 до ст. 1163 Уложення уточнювала, що для визнання суб'єкта підприємницької діяльності винним у зловмисному банкрутстві, відповідно до торгового законодавства, достатньо було довести факт порушення встановлених законом вимог. При цьому не вимагалося доведення факту приховування або знищення документів чи майна з метою ухилення від виконання зобов'язань перед кредиторами [10]. Ст. 1164 та 1167 Уложення передбачали кримінальну відповідальність для осіб, які беруть участь у фальсифікації зловмисного та злісного банкрутства відповідно.

Отже, спостерігаємо, що, по-перше, зазначені норми мають бланкетний характер та, по-друге, законодавець відмовляється від концепції «нещасного банкрутства», визнаючи кримінально караними лише умисні або необережні дії боржника, що спричинили його неплатоспроможність.

На відміну від Уложення 1845 р., Кримінальне уложення 1903 р. деталізувало склад кримінальних правопорушень у сфері банкрутства, надаючи чіткіший та вичерпний опис ознак їхньої об'єктивної сторони. Важливою особливістю цього акта стала відсутність бланкетних норм, що свідчило про самостійність та повноту кримінально-правових норм у цій сфері. Законодавець встановив диференційовану кримінальну відповідальність залежно від суб'єкта кримінального правопорушення. Для фізичних осіб було передбачено покарання у вигляді позбавлення волі у виправних будинках на строк до трьох років, тоді як для осіб торгового стану (купців, підприємців) цей строк збільшувався до восьми років. Уложенням встановлювалася відповідальність як за протиправне зменшення активів боржника (приховування майна, фіктивне відчуження тощо), так і за неправомірне збільшення його пасивів (фіктивне залучення боргових зобов'язань, укладання невигідних угод тощо). Для опису протиправних дій у сфері банкрутства використовувалися такі юридичні терміни, як «приховування», «надання неправдивих відомостей про майно», «замовчування», «видача зобов'язань, що зменшують конкурсну масу», «передача» та інші [11, с. 28].

Висновки. Дослідження генезису кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства до ХХ ст. дозволяє простежити еволюцію цього інституту від норм «Руської Правди» до положень різних нормативно-правових актів Російської імперії, виявивши вплив різних правових систем на формування законодавства на українських землях. Ключовими тенденціями розвитку законодавства про банкрутство є диференціація неспроможності залежно від причин її виникнення, посилення кримінальної відповідальності за умисні дії в сфері банкрутства, поступова деталізація складів кримінальних правопорушень та формування конкурсного права. Вивчення такого історичного досвіду має важливе значення для розуміння сучасного кримінального законодавства та його подальшого вдосконалення, адже це насамперед дозволяє встановити закономірності формування ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 219 КК України.

Список використаних джерел

1. Гавриленко О. А. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. України напряму підготов. 6.030202 «Міжнародне право». Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 309 с.
2. Правда Руська. Русская Правда : тексты на основании 7 списков и 5 ред. / сост. С. В. Юшков. Киев : АН УССР, 1935. 194 с. URL: http://litopys.org.ua/yushkov/yu02.htm (дата звернення: 01.12.2024).
3. Тюріна Ю. Становлення й розвиток законодавства щодо продажу майна банкрута. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 281–288.

4. Лазаренко В. В. Кримінальна відповідальність за доведення до банкрутства окремих суб'єктів господарської діяльності за законодавством України : дис. … д-ра філософії. Хмельницький, 2023. 231 с.
5. Яковлєв О. О. Становлення та історичні етапи розвитку інституту банкрутства в Україні. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2 (34). С. 140–148.
6. Хомко Л. В., Яновицька А. В. Правове регулювання банкрутства : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 280 с.
7. Історія розвитку банкрутства в Україні. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Bondarchuk_.pdf (дата звернення: 01.12.2024).
8. Поляков Б. М. Конкурсний процес царської Росії. *Санація та банкрутство*. 2006. № 1.
9. Поляков Р. Б. Інститут банкрутства (неспроможності) в Україні та Німеччині: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра філософії : 081. Запоріжжя, 2022. 274 с.
10. Таганцев Н. С. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года / Издано проф. Имп. училища правоведения... Н. С. Таганцевым. 5-е изд., доп. Санкт-Петербург : тип. М. Стасюлевича, 1886, 4. 714 с.
11. Ключик Ю. В. Кримінальна відповідальність за злочини, пов'язані з банкрутством : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2019. 199 с.

References

1. Havrylenko, O. A. (2015). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: khrestomatiia-praktykum : navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy napriamu pidhotovky 6. 030202 «Mizhnarodne pravo» [History of the state and law of Ukraine: A reader-practical workshop: A textbook for students of higher educational institutions of Ukraine in the field of study 6.030202 «International Law»]*. Kharkiv : KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
2. *Pravda Ruska [Russka Pravda]* (1935)*:* teksty na osnovanyy 7 spyskov y 5 red. / sost. S. V. Yushkov. Kyev: AN USSR. Retrieved from http://litopys.org.ua/yushkov/yu02.htm [in Russian]
3. Tiurina, Yu. (2020). Stanovlennia y rozvytok zakonodavstva shchodo prodazhu maina bankruta [The formation and development of legislation on the sale of a bankrupt's property.]. *Yurydychnyi Visnyk - Legal Bulletin, 2,* 281-288 [in Ukrainian].
4. Lazarenko, V. V. (2023). *Kryminalna vidpovidalnist za dovedennia do bankrutstva okremykh subiektiv hospodarskoi diialnosti za zakonodavstvom Ukrainy [Criminal liability for causing bankruptcy of certain business entities under the laws of Ukraine]* : dys. … d-ra filosofii. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
5. Yakovliev, O. O. (2010). Stanovlennia ta istorychni etapy rozvytku instytutu bankrutstva v Ukraini [Formation and historical stages of development of the institution of bankruptcy in Ukraine]. *Universytetski naukovi zapysky - University research notes, 2 (34),* 140-148 [in Ukrainian].
6. Khomko, L. V. & Yanovytska A. V. (2022). *Pravove rehuliuvannia bankrutstva : navchalnyi posibnyk [Legal regulation of bankruptcy: a study guide]*. Lviv : Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
7. *Istoriia rozvytku bankrutstva v Ukraini [History of the development of bankruptcy in Ukraine]*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Bondarchuk_.pdf [in Ukrainian].
8. Poliakov, B. M. (2006). Konkursnyi protses tsarskoi Rosii [The insolvency proceedings in tsarist Russia]. *Sanatsiia ta bankrutstvo - Reorganization and bankruptcy, 1* [in Ukrainian].
9. Poliakov, R. B. (2022). *Instytut bankrutstva (nespromozhnosti) v Ukraini ta Nimechchyni: porivnialno-pravove doslidzhennia [Bankruptcy (insolvency) in Ukraine and Germany: a comparative legal analysis]* : dys. ... d-ra filosofii: 081. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
10. Tahantsev N. S. (1886). *Ulozhenye o nakazanyiakh uholovnykh y yspravytelnykh 1885 hoda [The 1885 Code of Criminal and Correctional Penalties] /* Yzdano prof. Ymp. Uchylyshcha pravovedenyia... N. S. Tahantsevym. 5-e yzd., dop. Sankt-Peterburh : typ. M. Stasiulevycha [in Russian].
11. Kliuchyk, Yu. V. (2019). *Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny, poviazani z bankrutstvom [Criminal liability for bankruptcy-related crimes]*: dys. … kand. yuryd. nauk; 12.00.08. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.01.2025

DOI:10.35774/app2025.01.012
УДК 340.13.05

Ольга Сидоренко,
кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри теорії та історії права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4121-9183

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОВИХ АКТІВ У РОМАНО-ГЕРМАНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СІМ'Ї

Проаналізовано основні характеристики правових актів у романо-германській правовій сім'ї. У статті розкрито сутність правових актів як основного джерела права в континентальній традиції, їхню роль у забезпеченні правопорядку та стабільності правового регулювання. Окрему увагу приділено процесу кодифікації та систематизації законодавства, що є ключовими ознаками цієї правової традиції. Розглянуто ієрархію нормативних актів, механізми їхнього прийняття та вплив правових принципів на їхню структуру, підкреслюється важливість чіткого поділу правових актів за рівнем юридичної сили та їхньої ролі в регулюванні суспільних відносин. Окреслено також сучасні виклики, з якими стикається романо-германська сім'я у контексті глобалізації права та взаємодії правових традицій.

***Ключові слова**: правовий акт, джерела права, правова система, законодавство, правотворчість.*

Sydorenko O.
Main characteristics of legal acts in the Romano-Germanic legal family

The main characteristics of legal acts in the Romano-Germanic legal family are analyzed. Its basis is legal acts that play a major role in regulating social relations. However, modern challenges, in particular the growth of legislation, the need to adapt to European standards and the globalization of the legal space, pose new challenges to this system. The start of a full-scale attack led to the adoption of new and clarification of existing legal documents. Therefore, all of the above determines the need to study the specifics and rethink the main characteristics of legal acts in the Romano-Germanic legal system in view of modern trends.

The purpose of the study is to consider the main characteristics of legal acts in the Romano-Germanic legal system of Ukraine, to outline their features, as well as to analyze their significance for law-making and law enforcement in modern conditions.

The scientific article concludes that legal acts in Ukraine, as part of the Romano-Germanic legal system, are characterized by a written nature, which plays a decisive role in ensuring the consistency, predictability and stability of legal regulation. The consolidation of norms in the form of laws, codes and other legal acts creates the basis for clear and transparent law enforcement, which contributes to the development of society based on the principle of the rule of law. Ukraine, as part of this legal tradition, inherited the strengths of the Romano-Germanic system. In particular, the codification of legislation, the hierarchy of legal acts, and their mandatory publicity provide citizens with access to legal norms and allow the state to function effectively even in difficult challenges, such as military conflict or globalization. At the same time, the written nature of law requires constant work to eliminate its weaknesses. Among them are the delay in adapting legislation to rapid changes in society and the need to improve mechanisms for interpretation and enforcement. This task is especially relevant in the context of Ukraine's integration into the European legal space, which poses the task of adapting Ukrainian legislation to EU standards for legislators. At the current stage, it is important for Ukraine not only to improve existing legislation, but also to actively introduce innovations into the lawmaking process.

***Keywords:** legal act, sources of law, legal system, legislation, lawmaking.*

Постановка проблеми. Романо-германська правова сім'я, до якої тяжіє Україна, є однією з найбільш розвинених та впорядкованих у світі. Її основою є правові акти, які відіграють головну роль у регулюванні суспільних відносин. Однак сучасні виклики, зокрема зростання обсягу законодавства, необхідність адаптації до європейських стандартів та глобалізація правового простору, ставлять нові завдання. Початок також повномасштабного нападу на нашу державу зумовив прийняття нових та уточнення чинних правових документів.

© Ольга Сидоренко, 2025

Отже, все вищевикладене обумовлює потребу в дослідженні особливостей і переосмисленні основних характеристик правових актів у романо-германській правовій сім'ї з огляду на сучасні тенденції і події, тобто як забезпечити системність, узгодженість та ефективність правового регулювання в умовах постійних змін та як поєднати традиції цієї правової сім'ї з інноваціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правових актів тією чи іншою мірою була предметом дослідження багатьох авторів, серед яких А. Гідора, В. Горшеньов, В. Дудченко, О. Колодій, В. Копєйчиков, М. Кравчук, Л. Луць, А. Мірошниченко, П. Недбайло, Н. Онищенко, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, С. Фурса, М. Цвік та ін. Водночас на сьогодні це питання залишається лише фрагментарно дослідженим, зокрема існує потреба визначення особливостей правових актів, що обумовлює її актуальність.

Мета дослідження полягає в комплексному теоретичному аналізі правових актів, з'ясуванні основних характеристик правових актів у правовій системі України, що належить до романо-германської правової сім'ї, окресленні їхніх особливостей, а також у розкритті їхнього значення для правотворчості та правозастосування в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У країнах, що належать до романо-германської правової традиції, основним джерелом права виступає правовий акт. У юридичній літературі відсутнє одностайне та чітке визначення терміна «правовий акт», який є складовою частиною правової системи. Теоретики права часом ототожнюють правові акти з поняттям «нормативні акти». Підтримуємо науковий погляд, згідно з яким поняття «правовий акт» здебільшого ототожнюється з поняттями «юридичний документ» або «юридичний акт». Це пояснюється тим, що правовий акт оформлюється у передбачених законодавством випадках у вигляді письмового документа та може бути актом-документом, зміст якого закріплений у визначеній законом формі, або актом-дією, що спричиняє юридичні наслідки. Схожу точку зору висловлює М. Кравчук, який визначає правовий акт як юридичний документ, виданий уповноваженим державним органом, що містить формально встановлене та загальнообов'язкове правило поведінки, забезпечене й охоронюване державною владою від порушень. Дослідник виділяє основні особливості цього джерела права: а) нормативно-правовий акт виражає волю домінуючої частини населення або всього народу; б) визначає юридичні норми; має певний владний характер; в) закріплює правила поведінки суб'єктів; г) встановлює форму виразу; д) виконання нормативно-правового акта забезпечується силою примусу, заохочення, переконання [1]. П. Рабінович трактує правовий акт як формально обов'язкове волевиявлення уповноважених законом органів або посадових осіб, яке встановлює правила діяльності, приймається певними державними органами, має визначені законом форми зовнішнього вираження і поширює свою чинність (обов'язковість) на певні час і простір на визначених так чи інакше суб'єктів [2, с. 522–523].

Таким чином, правовий акт – офіційний письмовий документ, що має обов'язкову силу, ухвалений уповноваженим суб'єктом (державним органом, органом місцевого самоврядування чи інститутами прямої демократії), який відображає владні розпорядження, спричиняє правові наслідки, формує юридичний стан і спрямований на врегулювання суспільних відносин. Звертаємо увагу, що поняття «правовий акт» і «нормативно-правовий акт» не є ідентичними. Правовий акт є ширшим поняттям, оскільки охоплює і нормативно-правовий акт.

Правові акти поділяються на кілька видів залежно від юридичної субординації: нормативні, які встановлюють загальнообов'язкові правила для певної сфери суспільних відносин; індивідуальні (ненормативні), що створюють права та обов'язки лише для конкретних суб'єктів у певній ситуації; а також інтерпретаційні (акти тлумачення норм права), які мають допоміжний характер і слугують для забезпечення реалізації нормативних актів.

Поряд із класичними видами правових актів – нормативними, індивідуальними та інтерпретаційними – існують також акти зі змішаним нормативно-конкретним змістом. Вони поєднують у собі як нормативні, так і індивідуальні норми, що характерно для низки правових систем романо-германської традиції.

Сучасне уявлення про правовий акт сформувалося в результаті тривалої еволюції правових систем та розвитку філософських і політико-правових концепцій. Романо-германська правова сім'я, що виросла на основі рецепції Римського права, перейняла його понятійно-термінологічний апарат і зберегла початкове римське трактування правових актів.

Романо-германська правова сім'я, до якої належить і Україна, характеризується низкою особливостей у структурі та застосуванні правових актів. Характерною рисою правових актів є те, що їхнє ухвалення відбувається в процесі правотворчої діяльності органів державної влади.

Однією з ключових рис романо-германського права є писаний характер, що передбачає фіксацію правових норм у формі нормативно-правових актів. Це означає, що більшість правових норм створюється, систематизується і застосовується на основі законів, кодексів та інших писаних документів. Такий підхід забезпечує передбачуваність і стабільність правового регулювання. На відміну від англосаксонського, де судовий прецедент відіграє основну роль, у романо-германській правовій традиції писані закони займають домінуюче місце. Проте сьогодні ці дві сім'ї, незважаючи на низку протилежних ознак, які вони мають, невпинно наближаються одна до одної. Основні напрями наближення є добре відомими. У Великобританії і в Сполучених Штатах Америки дедалі більшого значення набуває кодифікація, тоді як у континентальній Європі зростає роль прецедентної практики [3].

У рамках романо-германської правової сім'ї відсутнє єдине бачення щодо джерел права та їхнього взаємозв'язку. Кожна правова система, яка входить до цієї сім'ї, має свої унікальні риси, що формувалися під впливом історичних та національних традицій, особливостей правової культури та інших чинників. Окрім того, питання визначення поняття джерел права є доволі складним і часто викликає дискусії навіть у межах окремих національних правових систем. Як зазначає С. Погребняк, «...нормативно-правові акти, а не будь-яке інше джерело права, найсуттєвіше впливають на розвиток цієї правової сім'ї на сучасному етапі» [4, с. 94]. Нормативно-правові акти створюються уповноваженими органами, що забезпечує легітимність їхнього походження та обов'язковість для виконання.

Важливою рисою є систематизація законодавства через кодифікацію, що сприяє узгодженості та цілісності правової системи. Характерною особливістю романо-германської правової сім'ї є важливе і первинне значення правових актів, які мають кодифікований характер. «Зі значним збільшенням у XVIII–XIX ст. у правових системах європейських країн нормативно-правових актів виникла необхідність їхньої систематизації. Піонером у вирішенні цього завдання стала Франція, в якій, починаючи з 1790 р., почалася робота з кодифікації законодавства. Позитивний досвід Франції відкрив методологію кодифікації для всіх країн романо-германського права, що в кінцевому рахунку суттєво змінило сучасний облік законодавства. Таким чином, усі основні галузі законодавства в сучасних системах романо-германського права є кодифікованими» [5, с. 541].

Правова система має чітку ієрархію, де на вершині знаходиться конституція, за нею – закони та підзаконні акти. Це забезпечує узгодженість та підпорядкованість правових норм. На вершині ієрархії нормативно-правових актів у системі романо-германського права розташовуються конституції та конституційні закони. У більшості держав, що належать до цієї правової сім'ї, закріплено принцип, згідно з яким міжнародно-правові акти після їхньої ратифікації мають перевагу над національним законодавством.

В Україні роль судової практики є дискусійною через змішану правову систему, що поєднує елементи континентального і англосаксонського права. В Україні судові прецеденти не належать до офіційних джерел права, оскільки цей термін відсутній у законодавстві. Водночас аналіз міжнародних актів, ратифікованих державою, свідчить про те, що Україна визнає прецеденти Європейського суду з прав людини як джерело права. Це підтверджується положеннями ст. 46 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод та ст. 17 і 19 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», зміст яких такий: «Рішення Європейського суду є обов'язковими для держав – учасниць Конвенції», «...суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [6]. В Україні прецедентна практика Європейського суду з прав людини закріплена на законодавчому рівні як обов'язкове джерело права, оскільки держава офіційно визнає його юрисдикцію щодо тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Деякі науковці, зокрема Л. Луць, С. Шевчук, Б. Малишев та О. Турчак, вважають, що судовий прецедент фактично виконує функцію джерела права в Україні й тому має бути офіційно визнаним. Вони зазначають низку проблем, які, на їхню думку, можуть бути вирішені завдяки застосуванню судового прецеденту. Л. Луць вважає, що визнання судового прецеденту як джерела права може покласти край прогалинам та колізіям у законодавстві, зможе забезпечити справедливий судовий розгляд та єдність судової практики. На законодавчому рівні необхідно визнати правотворчі функції КСУ та ВС [7, с. 12].

В. Шафарчук зазначає, що судовий прецедент має забезпечити прозорість, передбачуваність судової та правоохоронної систем: посадові особи не зможуть відступати від правила, яке міститься у прецеденті. Відповідно це призведе до зниження рівня корупції у судовій гілці влади, адже тепер суд має керуватися і приймати рішення, аналогічні до тих, що закріплені в прецеденті [8, с. 41]. До того ж швидко з'являються нові суспільні відносини, врегульовувати які законодавство не встигає, тому судовий прецедент в таких випадках міг стати ефективним засобом правового регулювання. Д. Кирилюк зазначає, що в

умовах технологічного прогресу не може швидко врегулювати нові соціально-економічні інститути. Тому в країнах континентальної правової сім'ї такі галузі права як банківське, податкове, договірне право, розвиваються на основі прецедентів [9]. Варто також відзначити, що 16 січня 2025 р. в Києві Президент України В. Зеленський та прем'єр-міністр Велико-британії К. Стармер підписали Угоду про сторічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії, одним із положень якої є посилення співпраці у сфері правосуддя та притягнення до відповідальності. Цей документ також імовірно вплине на посилення значення і ролі судової практики і судового прецеденту в нашій державі.

У всіх державах романо-германської правової сім'ї зберігається класичний поділ права на публічне і приватне, що походить ще з часів Римської імперії. Публічне право регулює відносини субординаційного характеру, засновані на владі та підпорядкуванні, а також передбачає застосування примусових механізмів до зобов'язаних осіб. У цій сфері переважають імперативні норми, які не можуть змінюватися чи доповнюватися учасниками правовідносин. Натомість приватне право регулює відносини між рівноправними та незалежними суб'єктами. Тут переважають диспозитивні норми, що діють лише в тій частині, у якій вони не змінені, не скасовані їхніми учасниками. До сфери публічного права відносяться конституційне, кримінальне, адміністративне, фінансове, міжнародне право, процесуальні галузі ООН, інститути трудового права і т. ін. [10, с. 324].

У романо-германському праві правова доктрина відіграє значну роль у тлумаченні (однак судді не мають права використовувати погляди відомих учених-юристів як обґрунтування для ухвалення рішень) та розвитку законодавства, сприяючи його адаптації до сучасних умов та є важливою у правотворчості. Раніше правова доктрина відіграла значну роль у процесі становлення романо-германського права, що сформувалося під впливом відомих юридичних шкіл, осередками яких стали перші європейські університети. Завдяки їхній діяльності доктрина залишалась основним джерелом права в романо-германській сім'ї. У дослідженнях зазначається, що у XX ст. доктрина як неофіційне джерело права втратила провідну роль, поступившись закону, який став основним офіційним джерелом, що підтверджується процесами кодифікації. Водночас вона й надалі суттєво впливає на розвиток правової системи. Сьогодні її значення визнається як у процесі підготовки законодавчих актів, так і в правозастосуванні, зокрема при тлумаченні норм права. Доктрина сприяє формуванню понятійного апарату юридичної науки та її методології, що активно використовується законодавцями. Створюючи нормативно-правові акти, законодавець спирається на науково-доктринальний підхід до розуміння права, концепцію правової держави та інші правові категорії. При тлумаченні норм права правозастосовці звертаються до коментарів до кодексів, які мають доктринально-експертний характер. Такі коментарі широко видаються у Франції, Німеччині та інших країнах континентального права [11]. У романо-германській (континентальній) правовій сім'ї співвідношення правових актів і правової доктрини визначається загальними принципами, де основним джерелом права є нормативні акти, а правова доктрина відіграє вторинну роль.

Розвиток національних правових систем та права загалом призвело до часткового зменшення значення правової доктрини як джерела права. Якщо доктрина впливає на законодавця, її можна розглядати як непряме джерело права. Водночас, коли законодавець закріплює наукові напрацювання в правових нормах, це свідчить про її безпосередній вплив на формування законодавства. У країнах загального права судді іноді обґрунтовують своє рішення посиланнями на праці англійських вчених [12, с.15].

У сучасних умовах доктрина справляє позитивний вплив на формування джерел права романо-германської правової сім'ї, виконує допоміжну, але важливу функцію. Її використання в законотворчому процесі сприяє прийняттю науково обґрунтованих і актуальних правових норм, допомагає заповнювати прогалини в правовому регулюванні суспільних відносин та усувати суперечності в системі законодавства. Таким чином, правові акти і правова доктрина знаходяться у відносинах взаємодоповнення, що забезпечує стабільність та розвиток правової системи.

Висновки. Правові акти в Україні як частина романо-германського права характеризуються писаним характером, що відіграє вирішальну роль у забезпеченні системності, передбачуваності та стабільності правового регулювання. Закріплення норм у вигляді законів, кодексів та інших правових актів створює базу для чіткого та прозорого правозастосування, що сприяє розвитку суспільства на основі принципу верховенства права. Україна як частина цієї правової традиції успадкувала сильні сторони романо-германської сім'ї. Зокрема, кодифікація законодавства, ієрархія правових актів та їхня обов'язкова публічність забезпечують громадянам доступ до правових норм і дозволяють державі функціонувати ефективно навіть в умовах складних викликів (військовий конфлікт чи глобалізація). Водночас писаний характер права вимагає постійної роботи над усуненням його слабких сторін. Серед них – затримка адаптації законодавства

до швидкоплинних змін у суспільстві та необхідність удосконалення механізмів тлумачення та правозастосування. Ці завдання особливо актуальні в умовах інтеграції України до європейського правового простору, що ставить перед законодавцями необхідність адаптації українського законодавства до стандартів ЄС.

Отже, на сучасному етапі для України важливо не лише вдосконалювати чинне законодавство, а й активно впроваджувати інновації у законотворчий процес. Це включає цифровізацію правової системи, створення доступних електронних реєстрів законодавства, вдосконалення механізмів громадського обговорення законопроєктів і підвищення правової культури населення.

Список використаних джерел

1. Кравчук М. В. Теорія держави права (опорні конспекти) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 3-тє, переробл. й допов. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 524 с. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/25431 (дата звернення: 20.01.2025).
2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол. : О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
3. Jaakko Husa. Classification of Legal Families Today – Is it Time for Memorial Hymn? *Revue Internationale de Droit Comparé.* Vol. 56, №. 1. 2004. P. 11–38.
4. Порівняльне правознавство : підруч. за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2012. 272 с.
5. Загальна теорія права : підруч. за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України № 3477-IV від 23.02.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text (дата звернення: 20.01.2025).
7. Луць Л. А. Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України. *Вісник Центру суддівських студій.* 2006. № 6. С. 9–15.
8. Шафарчук В. В. Судовий прецедент в Україні. *Юридична газета*. 2013. № 35-36(377-378). URL: yur-gazeta.com (дата звернення: 28.01.2025).
9. Кирилюк Д. В. Чи визнається в Україні судовий прецедент? *Юридичний журнал*. 2006. № 4. С. 78–81.
10. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2013. 976 с.
11. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. Харків : Консум, 2000. 704 с.
12. Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2004. 20 с.

References

1. Kravchuk, M. V. (2016). *Teoriia derzhavy prava (oporni konspekty): navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. [The theory of the rule of law (reference notes)]*. Ternopil: TNEU. Retrieved from http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/25431 [in Ukrainian]
2. Petryshyn, O. V. (2017). *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [A large legal encyclopedia]*. Vols. 1-20. Kharkiv: Pravo. Vol. 3: Zahalna teoriia prava [in Ukrainian]
3. Jaakko, Husa (2004). Classification of Legal Families Today – Is it Time for Memorial Hymn? [Classification of Legal Families Today – Is it Time for Memorial Hymn?] *Revue Internationale de Droit Comparé, 56 (1)*, 11-38 [in English]
4. Petryshyn, O. V. (2012). *Porivnialne pravoznavstvo [Comparative jurisprudence]* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
5. Petryshyn, O. V. (2020). *Zahalna teoriia prava [General theory of law]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
6. *Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 roku № 3477-IV [On the implementation of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine dated 23.02.2006]*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text [in Ukrainian]
7. Luts, L. A. (2006). Perspektyvy stanovlennia sudovoho pretsedentu yak dzherela prava Ukrainy [Prospects for establishing judicial precedent as a source of Ukrainian law]. *Visnyk Tsentru suddivskykh studii - Bulletin of the Center for Judicial Studies, 6,* 9-15 [in Ukrainian]
8. Shafarchuk, V. V. (2013). Sudovyi pretsedent v Ukraini [Judicial precedent in Ukraine] *Yurydychna Hazeta - Legal newspaper,* 35-36 (377-378). Retrieved from http: yur-gazeta.com [in Ukrainian]

9. Kyryliuk, D.V.(2006). Chy vyznaietsia v Ukraini sudovyi pretsedent? [Is the court precedent recognized in Ukraine?] *Yurydychnyi zhurnal,* 4, 78-81. [in Ukrainian]
10. Petryshyn, O. V. (2013). *Pravova doktryna Ukrainy: Zahalnoteoretychna ta istorychna yurysprudentsiia [Legal doctrine of Ukraine: General theoretical and historical jurisprudence]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
11. Skakun, O. F. (2000). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law]*. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian]
12. Topolevskyi, R. B. (2004). *Systemni zviazky yurydychnykh dzherel prava [System connections of legal sources of law]*. Kharkiv: Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 28.01.2025

DOI:10.35774/app2025.01.018
УДК 342.56 [27-23:340(477)]

Ірина Юркевич,
доктор філософії з права, доцент кафедри кримінального права та процесу, заступниця декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8025-8156

Арсен Романів,
студент юридичного факультету Західноукраїнського національного університету та студент історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7420-5207

СУДДЯ ЯК ПРЕДСТАВНИК БОГА В БІБЛІЇ ТА УКРАЇНИ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ТЕОЛОГІЧНО-ПРАВОВА КОМПАРАТИВІСТИКА

У статті проведено порівняльний аналіз статусу судді згідно з Біблією та українським законодавством за кількома основними напрямками: представництво суддею вищої правової ідеї, сам статус судді, вагомість головних правових принципів при звершенні правосуддя. Встановлено схожість правового статусу судді при звершенні правосуддя за всіма напрямками дослідження, що означає тяглість судової правової думки впродовж історії. Підкреслено різницю у тому, що в контексті Старого і Нового Завіту суддівська влада хоч і далі розуміється як уособлення вищого настановлення, однак характер інших: у Старому Завіті – Бог, у Новому Завіті – держава без прив'язки до Бога.

Ключові слова: *суд, суддя, принципи правосуддя, Біблія, Бог як Верховний Суддя, Україна як правова держава, компаративістика.*

Yurkevych I., Romaniv A.

The judge as a representative of God in the Bible and Ukraine in national legislation: theological and legal comparative studies

The article provides a comparative analysis of the status of a judge according to the Bible and Ukrainian legislation in several main areas: the judge's representation of the highest legal idea, the status of the judge itself, the importance of the main legal principles in the administration of justice.

In the first aspect of the question, God as the Supreme Judge and Ukraine as a sovereign and independent, democratic, social, legal state were considered. They personify in their own planes the ideal and guarantee of justice for people. This is an intermediate point of analysis that characterizes the very legal nature of the court. In the second direction of the analysis, it was researched how the status of the judge correlates with the mentioned ideal of justice when granting powers and their direct implementation. It is proven that when exercising his powers, the judge represents God (according to the Bible) or Ukraine (according to the legislation of Ukraine), which was the central question of the comparative study. The main distinction of a judge is the very possibility of justice, and the indirect signs of a judge are symbols. In the third direction of the research, the existence of the basic principles of the administration of justice, enshrined in the Bible and the Constitution of Ukraine, was analyzed. In particular, it was established that biblical principles are identical to modern ones, which testifies to the persistence of legal doctrine throughout history. They are comparable to Divine Law and the Constitution of Ukraine as an achievement of Ukraine as a legal state, and therefore they are perfect, because they proceed from a legal ideal.

The similarity of the legal status of the judge in the administration of justice has been established in all areas of research, which means the durability of judicial legal opinion throughout history. The sole difference is emphasized in the fact that in the context of the Old and New Testaments, the judicial power is still understood as the personification of higher guidance, but the character of others: in the Old Testament – God, in the New Testament – the state without

© Ірина Юркевич, Арсен Романів, 2025

attachment to God.

Keywords: *court, judge, the principles of justice, the Holy Bible, God as the Supreme Judge, Ukraine as a legal state, comparative studies.*

Постановка проблеми. Людство впродовж усієї історії шукало ідеал справедливості як опору для свого існування, навіть в ті часи, коли право як таке, на основі якого можливо би прийняти правомірне рішення, ще не сформувалось. Ставши визначальною в організації людського суспільства в державу, вона спонукала закласти інституцію, що би мала охороняти її, – судочинство. Не менш важливу роль у цьому процесі відігравала релігія, чиї норми разом з правовими формували єдину правову систему, а відтак – синкретичне розуміння правосуддя. В цьому контексті варто дослідити особливу роль судді як представника вищої міри справедливості, як державної, – так і релігійної у давньому розумінні його професії, зокрема, з точки зору Біблії Святого Письма для християнства. З початком секуляризації релігійна складова у суддівській професії зникла, однак позиціонування як уособлення держави збереглось, а тому дослідження теперішнього статусу судді у системі правосуддя є актуальним для укріплення його авторитету в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика правового статусу суддів, їхніх моральних якостей, місця та повноважень у системі правосуддя є широко представленою у вітчизняній юриспруденції, зокрема у працях М. С. Булкат, В. С. Ковальського, В. М. Кравчука, Л. М. Москвич, І. В. Назарова, М. В. Савчина, Н. М. Сенченко, В. І. Теремецького, О. З Хотинської-Нор, О. М. Юхимнюк та ін. Релігійну (біблійну) складову в функціонуванні судочинства досліджували Д. О. Вовк, О. О. Кравчук, І. Б. Остащук, В. П. Паліюк, С. І. Шитій та ін. Однак дослідження образу судді як представника Бога в Біблії є досить фрагментарними або зосереджуються на зовнішній атрибутиці, не відображаючи цілісний генезис правосуддя і трансфер із біблійних уявлень у правову площину, їхню компаративістику.

Мета статті – проведення порівняльного аналізу статусу судді як уособлення вищого гаранта справедливості згідно з Біблією та чинним законодавством України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Старий Завіт. Об'ємний за обсягом Старий Завіт є не лише текстом релігійного сенсу, а й історичного, внаслідок чого подає відомості про суд Бога та водночас державну інституцію в Ізраїльському царстві. Це й не дивно: уявлення про наявність небесного суду як ідентичного до земного простежується і у міфологіях народів Близького Сходу, чиї вірування розвивались водночас зі становленням давньосхідних деспотій, і у античний період грецької та римської цивілізацій.

Центральне місце у правосудді в розумінні Старого Завіту займає саме Бог як Верховний Суддя та вище уособлення справедливості. Відтак, ця ідея є магістральною впродовж усього тексту, відображаючись як у безпосередньому ототожненні Бога із суддею («І небеса звістять його справедливість, бо сам Бог – дійсний суддя» (Пс. 49:6) [1][1], «Господь бо – суддя, він не зважає на особи» (Сир. 35:12))[2], так і зі справедливістю поряд зі згадками про суд та правосуддя. Першочерговою законодавчою основою для Бога як судді є Закон: «Справедливість твоя – справедливість вічна, і закон твій – правда» (Пс. 118:142), де законодавцем є теж Бог. Він же й виконавець присуду на основі Закону, внаслідок чого поєднує у собі класичне розуміння трьох гілок влади: «Бо Господь – суддя наш; Господь – наш законодавець; Господь – цар наш; він спасе нас» (Іс. 33:22). Його головною рисою при виконанні обов'язків як судді є справедливість: «Бог – суддя справедливий, Бог щодня погрожує» (Пс. 7:12). Окрім цього, судочинство Бога здійснюється згідно з принципами рівності, неприйнятності неправомірної вигоди («Бо Господь, Бог ваш, Бог над богами й Господь над володарями, Бог великий, могутній і страшний, що не зважає на особу й не бере дарунків» (Втор. 10:17)), особистої відповідальності («Той, хто згрішив, той мусить умерти. Син за провину батькову не буде відповідати, батько за провину сина не буде відповідати. Праведність зостанеться з праведним, а гріховність із грішником» (Єз. 18:20)), послідовності у реалізації права («Чи то ж Бог перекручує право, і Всемогутній кривить справедливість?» (Іов. 8:3)) та процесу («Ріка вогненна розливалась, виходила з-поперед нього. Тисячі тисяч йому служили, і силенна безліч перед ним стояла. Суд засів, і розгорнуто книги» (Дан. 7:10)), наявність статусу свідків і їхня важлива роль («Нехай зберуться усі народи разом, нехай зійдуться усі люди! Хто з них пророк це, проголосив нам перші пророцтва? Нехай поставлять свідків

[1] Тут і далі: всі посилання згідно з перекладом Біблії о. Івана Хоменка.

[2] Біблійний канон поділяє книги на первинно-канонічні і вторинно-канонічні, а класифікація тих самих складових залежить від Церкви і окремої традиції. Євреї не визнають вторинно-канонічні книги складовою Старого Завіту, адже вони були представлені виключно грецькою мовою. Сучасні знахідки сувоїв Мертвого моря (Кумранських сувоїв) надають історичне підтвердження написання частини вторинно-канонічних книг (зокрема, Книги Ісус Син Сираха) івритом або арамейською мовою.

від себе й докажуть, щоб, вислухавши їх, можна було сказати: Це правда! Ви мої свідки, – слово Господнє, – і мій слуга, якого я вибрав, щоб ви знали й вірили мені та зрозуміли, що це я: не було бога, який міг би бути створення передо мною, і не може бути такого, що був би створений по мені!» (Іс. 43:9-10)). Територіальна юрисдикція здійснення Божого правосуддя охоплює весь світ: «Хіба ж можеш таке вчинити! Чи вб'єш праведного разом з грішним? Чи прирівняєш праведника до грішника? Невже суддя всієї землі не чинитиме по Правді?» (Бут. 18:25). З цього випливає можливість суду щодо окремої людини чи цілих народів у світі («І правдою судитиме вселенну, і народи розсудить справедливо» (Пс. 9:9)), а також богів («Тієї ночі перейду по землі Єгипетській і уб'ю всякого первенця в землі Єгипетській, від людини до скотини, і над усіми богами єгипетськими вчиню суд; я – Господь» (Вих. 12:12))[2]. На основі всіх біблійних тверджень у Старому Завіті Бог постає досконалим суддею та зразком для наслідування земних суддів.

Безпосередньо судді земні стоять на щабель нижче від Бога. Згідно зі Старим Завітом, у час до єгипетського полону інституту суддівства поміж людьми не існувало, а тому у вирішенні справ вони покладались безпосередньо на Бога: «Бог Авраама й Бог Нахора, Бог батьків їхніх, судитиме між нами! І поклявсь Яків острахом батька свого Ісаака» (Бут. 31:53). Перші біблійні свідчення про встановлення Богом судової влади на землі в образі відповідних людей – суддів – знаходимо в період 40-літнього скитання євреїв у пустелі. До їхнього виходу з Єгипту системи правосуддя в народу не існувало: «Іншого дня вийшов він знову та побачив, як двоє євреїв б'ються; і каже до того, що скривдив: Чого б'єш ближнього свого? А той: Хто тебе настановив князем і суддею над нами? Чи не задумав ти вбити й мене, як убив єгиптянина? Злякався Мойсей та й каже собі: Таки виявилося діло» (Вих. 2:13-14). Першочерговою основою для можливості здійснення правосуддя пророком Мойсеєм стало надання Закону Господнього: «А він заголосив до Господа; і вказав йому Господь дерево; вкинув він його у воду, і вода стала солодкою. Там дав він їм закон і суд, там випробував їх» (Вих. 15:25). Ключовим моментом становлення суддівства в єврейського народу стала порада мідіянського священника, тестя Мойсея Їтро щодо оптимізації судочинства (Вих. 18:13-27). Пророк був єдиним, уповноваженим на здійснення правосуддя, використовуючи «установи й закони Божі» (Вих. 18:16). Це було досить затяжним процесом, чим «...знесилишся докраю сам і люди навколо тебе: бо занадто тяжка це для тебе праця, і несила справитись з нею тобі одному» (Вих. 18:18). У зв'язку із цим Їтро запропонував набрати із числа народу на місце суддів «людей здатних, богобоязних, людей надійних, некористолюбних» (Вих. 18:21). Водночас встановлюється інстанційність за ознакою охоплення людей та складністю справ: «Вибрав він з усього Ізраїля людей здатних і поставив їх головами над людьми: тисяцькими, соцькими, півсоцькими й десяцькими. І стали вони судити народ у всяких випадках; до Мойсея спрямовували справи важчі, а всякі дрібніші справи вирішували самі» (Вих. 18:25-26). Суддям напряму вказано на те, що вони представляють Бога і Його Закон: «Коли судите, не зважайте на лице; вислухайте так малого, як і великого; нікого не страхайтеся, бо суд – Божий. А коли справа для вас занадто тяжка, передайте її мені, я її вислухаю» (Втор. 1:17). Принципи правосуддя, описані в книгах П'ятикнижжя та Книзі Ісуса Навина, базуються на тих же основах, що й правосуддя Боже: справедливість та рівність («Того ж самого часу я дав і суддям вашим такий наказ: Вислуховуйте справи ваших братів і судіть справедливо між будь-ким і його братом та чужинцем» (Втор. 1:16)), послідовності у реалізації закону та неприйнятності неправомірної вигоди («Не викривлятимеш законів, не вважатимеш на особу й не братимеш дарунків, бо дарунки засліплюють очі мудрих і викривляють слова справедливих» (Втор. 16:19)), важлива роль свідків у процесі («Не ходитимеш за більшістю для лихої цілі, і не свідкуватимеш на судовій розправі, приєднуючись до більшости та нагинаючи правду» (Втор. 23:2)), територіальності («Суддів і урядовців настановиш собі в усіх своїх містах, що їх Господь, Бог твій, хоче тобі дати, за твоїми поколіннями, щоб судили народ справедливим судом» (Втор. 16:18)). Додатково оформлено особливі принципи при здійсненні судочинства у цивільних і кримінальних справах – виконання рішення на основі присуду («Коли б'ються чоловіки та поштовхнуть при тому вагітну жінку, і вона скине дитину, але без іншої шкоди, то той мусить заплатити

[2] Біблія є Святим Письмом для монотеїстичних релігій – християнства та юдаїзму, які визнають одного Бога. Разом з тим, в Старому Завіті згадається низка богів інших народів. Зокрема, суд над єгипетськими богами вчинено і над богом Нілу Хапі (прямо не згадано його ймення): «Вчинили Мойсей та Арон так, як велів їм Господь; і підняв він палицю і вдарив по воді в річці перед фараоном і перед його слугами; і перемінилась уся вода в річці в кров. Риба в річці вигинула, і засмерділася ріка, і не могли єгиптяни пити води з річки; кров була по всій землі Єгипетській» (Вих. 7:20-21). Біблія не визнає їх за таких, що рівні Богу: «То ж затям тепер добре й візьми собі до серця, що Господь – то Бог, на небесах угорі й на землі внизу, та й іншого немає, крім нього» (Втор. 4:39). Інші боги є ділом людських рук: «Ви служитимете там богам, ділу рук людських, дереву та каменю, що не бачать і не чують, не їдять і не нюхають» (Втор. 4:28). Вони ж, до речі, не вміють судити: «Ось чому не слід думати й називати їх богами, вони бо не можуть ні суду вирішувати, ні добро чинити людям» (Лист Єремії 1:63).

відшкодування, яке накладе жінчин чоловік, і винний заплатить згідно з судовим присудом» (Вих. 21:22)), співмірність покарання («І як винуватий заслугує на кару, то нехай суддя звелить простягнути його на землі й покарати перед очима всіх числом ударів відповідно до його провини» (Втор. 25:2)), належна оцінка доказів («Не має вартости один лише свідок проти кого небудь на будь-який переступ, чи на будь-який злочин, чи будь-яку провину, що ними хтось ізгрішить: на слово двох свідків або на слово трьох свідків справа стане чинною» (Втор. 19:15)). Особливою відзнакою влади судді став суддівський нагрудник первосвященника Арона: «Так Арон носитиме імена синів Ізраїля на судейському нагруднику на своєму серці, коли входитиме в святиню, на вічний спомин перед Господом» (Вих. 28:29). Його зразок повинний був відповідати настановою Бога (Вих. 28:15-30). Вагомим елементом стали предмети Урім і Туммім, за допомогою яких суд здійснювався Богом напряму: «У судейський нагрудник вкладеш Урім і Туммім, щоб вони були на серці Арона, як входитиме він перед Господа; і носитиме Арон суд синів Ізраїля на своєму серці перед Господом повсякчасно» (Вих. 28:30).

В цьому контексті простежується формування судочинства безпосередньо на основі Божої моделі і вищого Закону, однак у Біблії до цього знаходимо опосередковані свідчення про наявність правосуддя як складової організованої державної влади. В історії про життя Йосифа знаходяться свідчення про Єгипет не просто як край, а державу у звичному розумінні. Зокрема, потрапивши у в'язниці для царських в'язнів за підступом дружини двірського вельможі фараона Потіфара (Бут. 39:1-22), він звільняється фараоном як найвищим суддею із ув'язнення і настановляється управителем держави задля порятунку Єгипту від семирічного голоду (Бут. 41:37-46). Ознаки наявності влади у Стародавньому Єгипті, згадані у Біблії (фараон-правитель, жреці, чиновники і слуги різного роду) цілком корелюють із типовим механізмом влади давньосхідньої деспотії і Стародавнього Єгипту як її різновиду. Фараон із необмеженою владою поєднував у собі функції вищого жреця, воєначальника, законодавця і судді. Наділення фараона вищими судовими повноваженнями не обмежувало його у скасуванні рішень нижчих інстанцій [2, с. 22].

Заселення Палестини стародавніми євреями не одразу спричинило становлення держави із відповідною владою, а супроводжувалось утворенням старозавітних колін (племінних формувань), що часто конфліктували між собою, а також із місцевими народами – ханаанейцями та філістимлянами. Очолювали племінні утворення виборні лідери – судді, чия посада стала спадковою при останніх очільниках Елі та Самуїлу через поєднання суддівських та священницьких функцій, що стало передумовою для формування єдиної держави [3, с. 277–279]. Такий титул для очільників іудейських громад невипадковий: поряд із військовими й управлінськими призначеннями здійснення правосуддя було найважливішим проявом певної організації людей, а тому суддівство стало найдавнішим видом професійної правової діяльності публічно-владних утворень, головною функцією лідера общини додержавного періоду, що й дало їм відповідне найменування [4, с. 13].

Цьому періоду присвячено окремі книги Біблії – Книги Суддів, Рути та частково І Книга Самуїла. Згідно зі Святим Письмом, суддів настановив Бог: «І настановив тоді Господь суддів, що рятували їх з рук їхніх грабіжників» (Суд. 2:16). При здійсненні своєї діяльності з ними перебував Господь: «Коли Господь настановляв їм суддів, то Господь був із суддею і рятував їх з рук ворогів їхніх, поки жив на світі суддя, бо милосердився Господь над їхніми стогонами, що завдавали їм напасники та гнобителі їхні» (Суд. 2:18). Їхні функції були як релігійними (слідкування за додержанням народом поклоніння Богу, а не богам на кшталт Ваала чи Астарти), так і владними (безпосереднє правління, командування військовими походами), однак саме суддівство виокремлює Біблія: «Після нього виступив Яір, з Гілеаду, і судив Ізраїля двадцять два роки» (Суд. 10:3). Суддею не обов'язково повинен бути чоловік: «А під той час Девора, пророчиця, жінка Лаппідота, була в Ізраїлі суддею» (Суд. 4:4). Якщо ж судді здійснювали правосуддя над народом, то між народами під час війн арбітром ставав Бог: «Не заподіяв я тобі ніякого лиха. Ти мене кривдиш, вдираючись до мене війною! Нехай Господь, Суддя, сьогодні розсудить між синами Ізраїля й синами Аммона» (Суд. 11:27).

Виникнення давньоєврейської держави пов'язується із помазанням Саула на царство останнім суддею-правителем Самуїлом: «Тоді Самуїл узяв посудину з олією й вилив Саулові на голову, потім поцілував його й промовив: «Оцим Господь тебе помазав у князі над Ізраїлем, своїм народом! Прав, отже, над Господнім народом і визволь його з рук ворогів його навколо» (1 Сам. 10:1). Єдине Ізраїльсько-Іудейське царство досягнуло апогею могутності за часів Давида і Соломона у X ст. до н. е., але внаслідок напруги між ізраїльтянами та іудеями розпалось на два окремих, при тому політичний устрій в обох зберігався однаковий. Головну роль у правосудді здійснювали священники на основі Законів Мойсея. Занепад Ізраїльського та Іудейського царств був пов'язаний із політичною ситуацією у цьому регіоні та іноземним завоюванням – у

772 р. до н. е. Ассирія захопила Ізраїль, а у 605 р. до н. е. Іудея стала колонією Вавилонії. Надалі ці землі у період до нашої ери перебували під владою від Персії, Птолемеями, Селевкидами, стали незалежними як Хасмонейське царство опісля повстання Маккавеїв, а згодом ввійшли до складу Римської імперії. Впродовж усього періоду провідну роль у єврейському праві відігравали Закони Мойсея [3, с. 280–291].

Згідно із Біблією, ізраїльсько-іудейські царі продовжували виконувати функції, які були покладені на попередніх суддів – Давид не тільки правив державою, був полководцем, але й судив: «І царював Давид над усім Ізраїлем і чинив суд і справедливість своєму народові» (ІІ Сам. 8:15). Судова влада стала об'єктом незаконного посягання з боку його сина Авесалома на владу загалом: «Крім того, – казав Авесалом, – якби то мене поставлено суддею над краєм! Хто б не мав якої справи чи скарги, приходив би до мене, і я судив би його по правді» (ІІ Сам. 15:4). Давид настановив суддів нижчої ланки зі священнослужителів-левітів: «З них призначив 24 000 до служби в Господньому храмі, 6 000 за писарів та суддів» (І Хр. 23:4). Зі сходженням на престол його сина Соломона, новий цар попросив у Бога мудрості для звершення правосуддя: «Тож дай рабові твоєму розумне серце, щоб він судив твій народ та розбирав між добрим та лихим, бо інакше хто зможе правити тим великим народом» (І Цар. 3:9). Ця мудрість проявилась одразу ж у справі між двома жінками щодо приналежності дитини (І Цар 3:16-28) – класичному прикладі досконалого правосуддя. Опісля винесення рішення у справі народ зрозумів, що Соломон – представник Бога при суддівстві: «Як же почув увесь Ізраїль про царський присуд, то всі сповнились пошаною до царя, бо зрозуміли, що в ньому була мудрість Божа, щоб судити» (І Цар. 3:28). Підтвердилась мудрість і в розмовах із царицею Савською: «Благословен Господь, Бог твій, що вподобав тебе і поставив тебе на престолі Ізраїля; а це тому, що Господь любить Ізраїля віковічно, тому поставив тебе царем, щоб чинив ти суд і правду» (І Цар. 10:9). При будівництві палацу Соломон виділив спеціальне місце, де засідатиме для суду: «Спорудив також ґанок для престолу, де робив суд, «судову світлицю», і вкрив її кедриною від підлоги аж під стелю» (І Цар. 7:7). Цар Йосафат настановив суддів нижчих інстанцій із важливою заувагою: «Він настановив суддів у краю по всіх укріплених містах Юдеї, в кожному місті, і наказав суддям: «Дивіться, що ви робите: ви бо чините суд не для людей, а для Господа, і він при вас, коли ви судите. Нехай, отже, буде на вас страх Господній: дійте обережно, бо в Господа, Бога нашого, нема неправди ні сторонничости, ані підкупства» (ІІ Хр. 19:5-7). Підтверджено високий статус суду як інституції Бога і під час призначення суддів у Єрусалимі: «Та й у Єрусалимі настановив Йосафат декого з левітів, священиків та голів ізраїльських родин до суду Господнього й до позовів мешканців Єрусалиму» (ІІ Хр. 19:8). Опісля Вавилонського полону і повернення ізраїльтян на батьківщину за дозволом царя Кира І вони формують автономне теократичне утворення, очільником якого став первосвященник Езра, що започаткувало період Другого Храму. Одним із найважливіших напрямків відновлення влади стало настановлення суддів: «А ти, Езро, за мудрістю Бога твого, якою володієш, настанови урядовців та суддів, щоб вони судили ввесь народ за рікою, всіх тих, що знають закони Бога твого, – тих же, що їх не знають, навчи» (Езр. 7:24). Неправомірні судові рішення щодо виправдання обвинуваченого викликали велике обурення у народу часів Маккавеїв: «Тож ті, що заступилися за місто, за народ і за святий посуд, негайно зазнали несправедливої кари. Ось чому навіть мешканці Тиру, обурені таким злочином, влаштували їм величний похорон. А Менелай, завдяки зажерливості вельможних, утримався при владі; злоба його зростала, і він став великим ворогом своїх співгромадян» (ІІ Мак. 4:48-50). Народний гнів викликали і неправдиві судді в історії про Сусанну часів пророка Даниїла (Дан. 13): «А далі встали на обох старих, бо Даниїл власними ж їхніми губами довів, що вони дали ложне свідоцтво, і з ними зроблено так, як вони заслугували за свій злий намір супроти ближнього, – вчинено з ними за законом Мойсея й убито їх, і того дня була врятована кров невинна» (Дан. 13:61-62).

Загалом суддя з точки зору Старого Завіту займає відповідальне місце серед людей, стаючи представником Бога як найвищого судді: «Бог стоїть серед Божої громади, серед богів він судить» (Пс. 82:1). Він повинен відповідати найвищим моральним чеснотам та володіти належним рівнем компетенції: «Не силкуйся стати суддею, як викорінити неправду неспроможен, щоб не злякався ти перед вельможним і правоти своєї не ущербив» (Сир. 7:6). Його особистий авторитет корелюється з оцінкою рівня правосвідомості народу: «Суддя мудрий виховує народ свій, правління розумного добре впорядкується. Який суддя народу, такі й його слуги; який правитель міста, такі й усі його мешканці» (Сир. 10:1-2). Правдивим суддям, які з честю несли своє служіння, належить довічна шана, як-от тим, що правили в однойменний період історії: «І судді – кожен із власним іменем, – у всіх у них серце не було віроломне, і не відвернулись вони від Господа: хай же буде пам'ять про них благословенна!» (Сир. 46:11).

Новий Завіт. Концепція Бога як верховного судді та вище уособлення справедливості, описана у Новому Завіті, повторює твердження Старого Завіту. Бог – єдиний суддя і водночас законодавець: «Один

лише законодавець і суддя, який може спасти й погубити. Ти ж хто такий, що судиш ближнього?» (Як. 4:12). Божий суд названий Верховним: «А я кажу вам, що кожний, хто гнівається на брата свого, підпаде судові. Хто ж скаже братові: Нікчема! – той підпаде Верховному Судові» (Мт. 5:22). Правовою основою суду є Божий Закон: «Бо ті, що згрішили поза законом, поза законом і згинуть; а ті, що згрішили під законом, будуть суджені законом» (Рим. 2:12). Бог – суддя в питаннях богослов'я: «І тоді, як сам архангел Михаїл, змагаючись із дияволом і сперечаючись із ним про тіло Мойсея, не наважився винести зневажливого суду, а сказав: «Нехай тебе Господь судить» (Юд. 1:9). Бог – суддя для всіх людей: «Але ви приступили до гори Сіону й міста Бога живого, до небесного Єрусалиму, до безлічі ангелів, до святкових зборів, до церкви первородних, записаних на небі, і до судді всіх – Бога, до духів праведників, що вже дійшли до досконалости» (Євр. 12:22). Визначальною рисою при здійсненні Богом правосуддя є справедливість («І почув я від жертовника, що говорив: «Так, Господи, Боже Вседержителю, істинні і праведні суди твої» (Одкр. 16:7)) та рівність («І коли Отцем звете того, хто без уваги на особу буде судити кожного за його вчинками, то поводьтеся з острахом за час вашого вигнання» (І Петр. 1:17)). Пророки Старого Завіту уже згадували про Судний День («Бо близько день Господній, день хмарний; час (суду) народів надходить» (Єз. 30:3)), однак детальніше його суть розкриває Новий Завіт. Зокрема, такий день уже визначений: «Та, не зважаючи на ті часи незнання, Бог тепер усюди звіщає людям, щоб усі каялися, бо він настановив день, коли він буде судити світ по справедливості, через чоловіка, якого він призначив і всім дав поруку, воскресивши його з мертвих» (Діян. 17:30-31). Усе, що тоді відбуватиметься з точки зору Нового Завіту (схожі уже згадані вище свідчення у Старому Завіті описані пророком Даниїлом (Дан. 7)), детально відображає Одкровення Йоана Богослова: «Бачив я і мертвих, великих і малих, що стояли перед престолом, і книги порозкривано; і інша книга розкрита, що є книга життя; і суджені були мертві – з написаного в книгах, по ділах своїх» (Одкр. 20:12). Ще однією особливою рисою є роль Ісуса Христа у здійсненні суду. Про Нього як про суддю пророкували в Старому Завіті: «І він судитиме народи, буде розсуджувати людей многих; вони перекують свої мечі на рала, а списи свої на серпи. Народ на народ не буде меча підіймати, і не вчитимуться більше воювати» (Іс. 2:4). В Новому Завіті це сповнюється: «Отець бо не судить нікого, а Синові дав він суд увесь» (Ів. 5:22).

Якщо ж у релігійному контексті уявлення про Бога як суддю послідовно зберігається, то у відображенні ролі земного судді є серйозні розбіжності. Старий Завіт визначав суддівську владу як напряму встановлену Богом, що керується Божим Законом, досконалу, з високими вимогами до представників. У Новому Завіті суть судів суперечлива.

З одного боку, вони несправедливі, а тому стануть інструментом боротьби із послідовниками Христа: «Зважайте на себе самих: вас видадуть на суди, битимуть по синагогах, ставитимуть перед правителями та царями з-за мене – їм на свідоцтво» (Мр. 13:9). Ці свідчення збулись вже у Новому Завіті – на смерть єврейським Синедріоном засуджений диякон Степан (Діян. 7-8), а перед судом римських правителів провінцій імперії поставав апостол Павло у містах Коринт (Діян. 18:1-17) та Єрусалимі (Діян. 24-26), там же був і перед Синедріоном (Діян. 23), який розглядав також справу щодо Петра та Йоана (Діян. 4). Головний судовий процес Нового Завіту і всієї Біблії загалом відбувся над Ісусом Христом (Мт. 26:57-27:26, Мр. 14:53-15:15, Лк. 22:54-23:25, Ів. 18:12-19:24). Розгляд справи відбувався Синедріоном та Понтієм Пилатом, що відповідає наявній на той час судовій системі Іудеї як провінції Римської імперії. Синедріон був заснований як ще за часів панування імперії Селевкидів та продовжив існувати як національно-релігійне правління із обмеженою автономією. Він розглядав будь-які справи, які мають зв'язок із Законами Мойсея, в тому числі кримінальні, за якими обвинувачувався Христос [5, с. 64–65]. Кваліфікація дій Христа щоразу змінювалася, адже показання лжесвідків були суперечливими: «Первосвященики ж і вся рада шукали свідчення на Ісуса, щоб його вбити, та не знаходили. Багато бо свідчило неправдиво проти нього, але свідчення їхні не були згідні» (Мк. 14:55-56). Зрештою, Синедріон дійшов до висновку, що Христос винен і богохулив, що не потребувало додаткових свідчень: «Отож первосвященик роздер свою одежу й каже: Навіщо нам іще свідків? Ви чули богохульство! Як вам здається? І всі вони присудили, що смерти він гідний» (Мк. 14:63). Найвищу судову владу в Іудеї як провінції Римської імперії виконував прокуратор, мавши при цьому повноваження для засудження до смертної кари, на відміну від Синедріону. Тодішній намісник Понтій Пилат втручався лиш у справи, які напряму стосувались імперії, а решту делегував Синедріону [5, с. 35–37]. Це прослідковується в Новому Завіті: «Вийшов тоді до них Пилат і промовив: «Яке оскарження принесли ви на цього чоловіка?» А ті йому кричать у відповідь: «Якби не був з нього злочинець, не передавали б ми його тобі!». Тож каже їм Пилат: «То беріть собі його ви і судіть за вашим законом». Юдеї ж йому: «Не дозволено нам нікого вбивати!» (Ів. 18:29-31). Кваліфікувались дії Христа перед римською владою як посягання на

імперське правління: «І заходились його винуватити, кажучи: «Цього ми знайшли, що він підбурює народ наш, забороняє давати кесареві податок і каже, що він – Христос-Цар» (Лк. 23:2). Пилат, на відміну від Синедріону, проводив суд із дотриманням процесуальних правил, намагаючись дійти до суті питання. Він зробив все від нього можливе у межах повноважень: декілька засідань («І ввійшов Пилат знов у преторію, закликав Ісуса і каже до нього: «Ти цар юдейський?» (Ів. 18:33) – перше; «Повернувся він ще раз у Преторію та й «каже Ісусові: «Звідкіля ти?». Не дав же йому Ісус одвіту» (Ів. 19:9) – друге), зміна підсудності («Почувши це, Пилат спитав, чи цей чоловік галилеянин, а довідавшися, що він з-під влади Ірода, відіслав його до Ірода, який тими днями перебував також у Єрусалимі» (Лк. 23:6-7)), спроби здійснення помилування (««Є у вас, однак, звичай, щоб на Пасху відпустив я вам одного. Тож хочете, щоб я вам юдейського царя відпустив?» (Ів. 18:39) – вперше; «Знову вийшов Пилат надвір і до них промовляє: «Ото виводжу вам його, щоб ви знали, що я жадної провини на ньому не знаходжу». І вийшов Ісус у вінку терновім та в багряниці. І сказав їм Пилат: «Ось чоловік!» – вдруге; «А був то день, коли споготовлювали Пасху, близько шостої години. І каже до юдеїв: «Ось цар ваш». Ті ж закричали: «Геть! Геть! Розіпни його!». А Пилат їм: «Маю я вашого царя розіпясти?». І відповіли первосвященики: «Нема в нас царя, тільки кесар!» – втретє). В ході судового розгляду намісник неодноразово доходив до висновку, у невинуватості Ісуса: «Що таке – істина?» – озвався Пилат до нього. І сказавши те, вийшов знов до юдеїв і каже до них: «Жадної провини не знаходжу я на ньому» (Ів. 18:38). Однак Пилат формально віддав Христа на смерть, фактично ж – відсторонився від вироку: «Пилат, бачивши, що нічого не вдіє, а заколот дедалі більшає, взяв води й умив перед народом руки та й каже: «Я невинний крови праведника цього; ви побачите» (Мт. 27:24).

З іншого боку, суддівство, навіть якщо воно не пов'язане із Законом Бога, є встановлене Богом. Суддівські повноваження є складовою влади, а тому значення суду випливає із вислову Ісуса Христа про ставлення до держави: «І він сказав їм: «Віддайте, отже, що кесареве – кесареві, а що Боже – Богові» (Лк. 20:25). Розширив це розуміння апостол Павло в Посланні до римлян: «Кожна людина нехай кориться владі вищій: нема бо влади, що не була б від Бога; і ті, існуючі влади, установлені Богом. Тим то, хто противиться владі, противиться Божому велінню, а ті, що противляться, самі на себе суд стягають. Начальники бо страшні не тим, що добро, а тим, що зло чинять. Хочеш не боятися влади? Чини добро, і будеш мати похвалу від неї; вона бо – слуга Божий, тобі на добро. А як ти чиниш зло, то бійся, бо недарма меч носить; вона – Божий слуга, що відомщає і карає того, хто чинить зло. Тому треба коритися не тільки ради кари, але й ради сумління. Через це бо платите й податки, бо то службовці Божі, що лише того й пильнують. То ж дайте кожному належне: кому податок – податок, кому мито – мито, кому острах – острах, кому честь – честь» (Рим. 13:1-7). З цього випливає, що будь-який представник влади, в тому числі судової, є представником Бога у здійсненні своїх повноважень. Христос вказує на те, що судова влада потребує особливого затвердження: «Відізвався до нього хтось із народу: «Скажи братові моєму, щоб поділився зо мною спадщиною». Ісус промовив до нього: «Чоловіче, хто настановив мене суддею або подільником над вами?» (Лк. 12:13-14). На наділення особливими повноваженнями Ісус вказує й Пилату: «Зо мною не розмовляєш, – каже йому Пилат, – чи не знаєш, що в мене влада відпустити тебе і влада розіп'ясти тебе?». І відрік Ісус: «Не мав би ти надо мною ніякої влади, якби тобі не було дано згори. Через те на отому, хто мене тобі видав, більший гріх»» (Ів. 19:10-11). Цікаво, що в розповіді про суд над Христом є певні елементи суддівської символіки, що вказують на урочистість звершення правосуддя, а саме преторія як приміщення для здійснення прокуратором своїх повноважень («Повели тоді Ісуса від Каяфи у Преторію. Був же ранок. Та не ввійшли вони у Преторію, щоб не осквернитись, а й могти їсти пасху» (Ів. 18:28)) та суддівське місце («То ж зачувши ті слова, вивів Пилат Ісуса і сів на судівське сидіння, на місці, яке має назву Літостротон, а по-єврейському – Гаввата» (Ів. 19:13)).

Позитивним з точки зору Нового Завіту є мінімальні процесуальні гарантії для особи. В контексті законів Римської імперії такими правами найповніше користувались громадяни. До прикладу, на цей статус часто посилався апостол Павло, коли проти нього чинились неправомірні дії: «Але Павло промовив до них: «Нас, римлян, без судової розправи прилюдно вибили різками і кинули в тюрму, а тепер потай нас виганяють? Ні бо! Нехай самі прийдуть і виведуть нас!». Ліктори донесли ці слова воєводам. А ті, почувши, що вони римляни, злякались і, прийшовши, попросили в них вибачення; а як вивели, попросили вийти з міста» (Діян. 16:37-39); «А як вони його простягнули лід ременями, Павло сказав до сотника, що стояв: «Чи дозволено вам бичувати римського громадянина, та ще й без суду?». Почувши це, сотник пішов до тисяцького й доніс, кажучи: «(Вважай), що наміряєшся робити, бо цей чоловік – римський громадянин». І прийшов до Павла тисяцький та й питає: «Скажи мені, чи ти римлянин?». А він: «Так!». Тоді тисяцький сказав: «Я за великі гроші здобув це громадянство». А Павло мовив: «А я в ньому народився». І зараз від-

ступили від нього ті, що хотіли робити над ним допит; та й тисяцький злякався, довідавшися, що то був римський громадянин і що він його зв'язав» (Діян. 22:25-29). У будь-якому разі в судочинстві існували певні гарантії для реалізації принципу законності («Тоді Павло сказав до нього: «Бог тебе буде бити, стіно побілена! Як? Ти сидиш, щоб мене судити за законом, і наперекір законові велиш мене бити?» (Діян. 23:3), інстанційності («Тоді Фест, поговоривши з радою, відповів: «Ти покликався на кесаря, підеш до кесаря» (Діян. 25:12)), змагальності сторін («Я відповів їм, що римляни не мають звичаю когось видавати, поки обвинувачений не матимете обвинуватців перед собою і можливости оборонятися від обвинувачення» (Діян. 25:16)), відводу судді («Коли ж ведуться суперечки про слова й імена та про закон ваш, – самі глядіть. Не хочу бути я суддею у цих справах» (Діян. 18:15)). Навіть у повністю сфабрикованій справі супроти Христа, Він на засіданні первосвященників посилається на презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини: «Озвався ж Ісус до нього: «Якщо я зле сказав, доведи, що воно погано. А якщо добре, то за віщо б'єш мене?» (Ів. 18:23).

На основі Нового Завіту можна простежити певне розмежування призначення суддів для держави, які хоч й існують за Божим задумом, уже не є авторитетом у питаннях релігії, а радше важливі для функціонування держави і її права, відмінних від Бога як Верховного Судді та Його Закону.

Національне законодавство у сфері суду, судоустрою та статусу суддів. Українське законодавство налічує лише декілька нормативних актів (окрім Конституції України), які врегульовують судову сферу, при цьому вони всі мають статус закону, адже, згідно з п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України, виключно законами України визначаються судоустрій, судочинство, статус суддів. Такими є Закони України «Про судоустрій і статус суддів» та «Про Конституційний Суд України».

Конституція України як Основний Закон держави визначає фундаментальні засади існування України, в тому числі щодо суду. Відповідно до ч. 1 ст. 6 Конституції України, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [6]. Такий принцип поділу влади є визначальним при утвердженні України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, як визначено ст. 1 Конституції України. Саме волею Українського народу, який, керуючись правом на самовизначення, будучи носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні (згідно з ч. 2 ст. 5 Конституції України), постала Україна як результат понад тисячолітньої державотворчої діяльності. З огляду на це Україна як правова держава є й носієм справедливості, адже такими апріорі повинні бути Конституція України та закони.

На захисті правового порядку стоїть судова гілка влади – відповідно до ч. 1 ст. 124 Конституції, правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [7].

Представником судової влади при здійсненні безпосередніх повноважень, покладених на неї, є суддя, який згідно з ч. 1 ст. 52 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначається як громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному із судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Це розширене формулювання норми Конституції України, закріплене ч. 1 ст. 127 Конституції України, – правосуддя здійснюють судді. Для того, щоб ним стати, кандидати повинні відповідати вимогам, визначеним ч. 3 ст. 127 Конституції України, і пройти шлях від подачі заяви до призначення на посаду, який затверджений розділом IV Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 69–82). У своїй професійній діяльності суддям необхідно відповідати тріаді належних якостей, нероздільно переплетених між собою: компетентність (професійна, особиста, соціальна тощо), професійна етика, доброчесність, які є гарантією призначення на посаду фахових людей, що належним чином представлятимуть державу при звершенні правосуддя. Своїх повноважень суддя набуває опісля складання присяги Українському народові на урочистій церемонії в присутності Президента України, а також Голови Верховного Суду, Голови Ради суддів України, Голови Вищої ради правосуддя та Голови Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, згідно зі ст. 57 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Текст присяги є доволі значущим та відображає сутність судової гілки влади для держави – здійснювати правосуддя від імені України. Пройшовши весь шлях до набуття повноважень, суддя стає представником України як правової держави у звершенні правосуддя. Воно відбувається іменем України, згідно зі ч. 1 ст. 129-1 Конституції України. Відповідно до ч. 1 ст. 16 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», символами судової влади є державні символи України – Державний Герб України і Державний Прапор України, опис яких затверджено ст. 20 Конституції України.

Статус судді вимагає безперечної пошани з боку сторін процесу звершення правосуддя. Відповідно до ч. 5 ст. 129 Конституції України, за неповагу до суду чи судді винні особи притягаються до юридичної відповідальності. Вона передбачена ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення як прояв неповаги до суду або Конституційного Суду України [8].

Держава наділяє суддю особливими відзнаками та символікою, яка відображає його становище і повноваження. Судову символіку можна розділити за двома критеріями: особиста і неособиста та матеріальна і нематеріальна [9, с. 12–14]. Щодо суддів варто розглядати особисту символіку і розмежовувати її від символіки судової влади, якими є згадані Державний Герб України та Державний Прапор України. Найвиразнішою ознакою наділення суддею повноважень від України є одяг – мантія та нагрудний знак, відповідно до ч. 2 ст. 16 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Мантія для суддів Верховного Суду затверджена Рішенням Ради суддів України від 2 липня 2018 р. № 41 «Про затвердження технічного опису на швейний виріб мантія судді Верховного Суду», а для суддів місцевих, апеляційних та вищих спеціалізованих судів – Рішенням Ради суддів України від 19 квітня 2019 р. № 23 «Про технічний опис мантії суддів місцевих, апеляційних та вищих спеціалізованих судів» [10–11]. Загалом форма одягу для них не відрізняється – це синя мантія силуету «трапеція» великої об'ємної форми, із вшивними рукавами, центральною бортовою застібкою на роз'ємну тасьму-блискавку із жабо з тонкої тканини зі штучного шовку білого кольору. Рішенням Ради суддів України від 31 січня 2020 р. № 7 «Щодо затвердження зразка та технічного опису нагрудного знака «СУДДЯ УКРАЇНИ» встановлено новий і наразі чинний нагрудний знак для всіх суддів, який містить написи «УКРАЇНА» та «СУДДЯ», між якими розміщено рослинний орнамент і зображення прапору України з обох боків, а на центральній частині нагрудного знака розташовано композицію, яка складається з карти України, поверх якої розміщено Римську колону з вагами [12].

Статус Конституційного Суду України в системі розподілу гілок влади є дискусійним, однак, враховуючи обсяг компетенції і зміст повноважень, його можна віднести до органів судової влади, який має виключну компетенцію конституційної юрисдикції [13, с. 72–73]. Згідно з ч. 1 ст. 147 Конституції України, Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції. Трохи інше, але схоже визначення подає ст. 1 Закону України «Про Конституційний Суд України»: Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України [14]. З огляду на це головним завданням КСУ і його суддів є захист верховенства Конституції України, яка є Основним Законом, завдяки йому функціонує Україна як правова держава, здобуток Українського народу. Відтак, на відміну від інших судів, що звершують правосуддя, КСУ охороняє Конституцію України від посягань і, як наслідок, – правовий порядок в Україні.

На відміну від процедури зайняття посади суддями із врахуванням вимог Закону України «Про судоустрій і статус суддів», судді КСУ призначаються по шість Президентом України, Верховною Радою України та з'їздом суддів України, згідно з ч. 2 ст. 9 Закону України «Про Конституційний Суд України». Такий порядок формування дозволяє кожній гілці влади взяти участь і об'єднати зусилля задля виконання КСУ його основного завдання із забезпечення верховенства Конституції. Порядок відбору не виключає відповідність кандидата вимогам, визначеним ч. 1 ст. 11 Закону України «Про Конституційний Суд України», в тому числі щодо високих моральних якостей, і визнаним рівнем компетентності.

Згідно з ч. 2 ст. 18 Закону України «Про Конституційний Суд України», особа набуває статусу судді Конституційного Суду з дня, що є наступним за днем призначення на посаду, а повноважень – з дня складення ним на спеціальному пленарному засіданні Суду присяги, відповідно до ч. 1 ст. 17 цього ж Закону. Присяга відображає суть КСУ – забезпечувати верховенство Конституції України, захищати конституційний лад держави, утверджуючи права та свободи людини. Згідно з ч. 3 п. 2 Регламенту Конституційного Суду України, на урочисту церемонію складення Суддею присяги запрошуються Президент України, Голова Верховної Ради України, Голова Верховного Суду [15].

Суддя КСУ наділяється законом такими ж знаками, що й інші судді, адже він на засіданнях у відкритій частині пленарного засідання Суду здійснює свої повноваження у мантії та з нагрудним знаком, згідно з ч. 1 ст. 19 Закону України «Про Конституційний Суд України». Частина 3 цієї ж статті закріплює те, що опис мантії та нагрудного знака судді Конституційного Суду встановлюється Регламентом. Опису мантії та нагрудного знака судді КСУ присвячено параграф 4 Регламенту Конституційного Суду України.

Мантія судді КСУ відрізняється від судді інших суддів своїм кольором (вишневий) та відсутністю жабо (комір «стійка»). Нагрудний знак теж інший: у центрі зображено давньогрецьку богиню Феміду з терезами в руках, по колу розміщено листя дуба, у верхній частині нагрудного знака Судді знаходиться малий Державний Герб України, а у нижній частині міститься розгорнута стрічка зі словами «Конституційний Суд України» та рік його створення. Характерною є деталь, що символізм, яким наділяються елементи нагрудного знака, розписаний: Феміда є богинею справедливості і правосуддя, пов'язка на її очах характеризує безсторонність Суду, а листя дуба уособлює силу Українського народу.

Важливими при здійсненні правосуддя є основні принципи і засади судочинства, закріплені Конституцією України. Вони випливають із декларування України як правової держави (ст. 1 Конституція України), яка визнає поняття і дію верховенства права (ч. 1 ст. 8 Конституції України). Позиція КСУ є такою, що одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, які об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України [16]. З огляду на це верховенство права як основоположна засада існування України як правової держави водночас гарантує справедливість, адже право апріорі є таким. Відповідно до ч. 1 ст. 129 Конституції України, суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права. Діяльність КСУ також ґрунтується на принципі верховенства права, відповідно до ч. 2 ст. 147 Конституції України. Згідно з ч. 2 ст. 129 Конституції України, основними засадами судочинства є: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, забезпечення доведеності вини, змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором, забезпечення обвинуваченому права на захист, гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, розумні строки розгляду справи судом, забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення, обов'язковість судового рішення. Ці засади є водночас найважливішими, адже їхнє закріплення в Основному Законі підкреслює значущість, надає стабільності. Частина 3 цієї ж статті встановлює, що законом можуть бути визначені також інші засади судочинства. Їх можна віднайти у кодексах відповідного процесуального права: Кодексі адміністративного судочинства України, Господарському процесуальному кодексі України, Кримінальному процесуальному кодексі України, Цивільному процесуальному кодексі України.

Висновки. Дослідивши біблійні аспекти судочинства та національне законодавство в цій сфері, можна співвідносити норми у кількох напрямках.

Що в Біблії, що в законодавстві України першочерговим для здійснення судочинства є факт наявності вищого уособлення права і справедливості. В Святому Письмі таким є Бог як Верховний Суддя всього світу та всіх людей, керуючись Своїм праведним Законом. У вітчизняному законодавстві ідеалом є Україна як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, чиє право справедливе, відштовхуючись від самої його суті.

Суддя, наділяючись повноваженнями у звершенні правосуддя, є не лише представником суду як правового явища чи гілки влади, а й вищого ідеалу права. Враховуючи таку роль, вони мають відповідати найвищим професійним і моральним якостям, адже їхнє призначення полягає у підтримці правосуддя, що було довірено їм Богом чи Україною. Статус судді означає певний символізм, що виражається у зовнішньому вигляді, відзнаках, судовому процесі, шанобливому ставленні до них людьми.

Варто зауважити, що представництво судочинства в Біблії не завжди пов'язується із Богом, адже в Новому Завіті, на відміну від Старого Завіту, відбувається кардинальний перелом, пов'язаний насамперед з епохою написання: в Новому Завіті судді та тотожні їм за статусом представники влади судять в ім'я імператора Римської імперії. Старий Завіт трактує суддю як представника Бога, враховуючи описаний характер становлення судової гілки влади при Мойсеї, розвитку інституту судді в значенні керівника племінного об'єднання та формування держави за царів Давида і Соломона. З цього випливає, що Новий Завіт відокремлює значуще для Старого Завіту поєднання державного та релігійного характеру влади, однак не виключає необхідності державного суддівства в земному житті. Така думка фактично окреслює все подальше спрямування державного правосуддя в історичній перспективі.

Важливими для судді є основні засади і принципи, яким надається особливе значення при звершенні правосуддя. Їхнє значення підкреслюється закріпленням безпосередньо в Біблії та Конституції України. За своїм змістом біблійні принципи доволі часто перегукуються із сучасними, що свідчить про тяглість правової думки в контексті гарантування справедливого суду.

Список використаних джерел

1. Біблія (Святе Письмо Старого і Нового Завіту) / Пер. о. Івана Хоменка.
2. Грубінко А. В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право : навч. посіб. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. 384 с.
3. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу : підруч. 2-ге вид., стереотип. Київ : Либідь, 2002. 592 с.
4. Вовк Д. О. Суд як феномен біблійної правової реальності: окремі аспекти розуміння. *Юрист України*. 2012. № 4 (21). С. 12–18.
5. Ріцціоті Дж. Життя Ісуса Христа (з критичним вступом) / пер. з італ. о. Лев Гайдуківський. Рим : Вид. Укр. Катол. Ун-ту ім. Св. Климента Папи, 1979. 710 с.
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254% D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 13.11.2024).
7. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Дата оновлення: 19.10.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 13.11.2024).
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-10. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 13.11.2024).
9. Кравчук О. О., Остащук І. Б. Судова символіка : моногр. Одеса : Гельветика, 2022. 528 с.
10. Про затвердження технічного опису на швейний виріб мантія судді Верховного Суду : рішення Ради суддів України від 02 липня 2018. № 41. URL: https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-41-vid-02072018-p-a3dadd55fc.pdf (дата звернення: 13.11.2024).
11. Про технічний опис мантії суддів місцевих, апеляційних та вищих спеціалізованих судів : рішення Ради суддів України від 19 квітня 2019. № 23. URL: https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-23-vid-19042019-p-4298ceacc5.pdf (дата звернення: 13.11.2024).
12. Щодо затвердження зразка та технічного опису нагрудного знака «СУДДЯ УКРАЇНИ» : рішення Ради суддів України від 31 січня 2020. № 7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr007414-20#Text (дата звернення: 13.11.2024).
13. Москвич Л. М. Статус Конституційного Суду України в контексті конституційної реформи 2016 р. *Суч. виклики та акт. проблеми суд. реформи в Україні : матеріали II Міжнар. наук.-практич. конф.* Чернівці, 18–19 жовт. 2018. Чернівці, ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2018. С. 72–74.
14. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017. № 2136-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text (дата звернення: 13.11.2024).
15. Про Регламент Конституційного Суду України : постанова Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 (із змін., внес. згідно з Постановою Конституц. Суду № 4-пс/2018 від 11.09.2018). № 1-пс/2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18#Text (дата звернення: 13.11.2024).
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004. № 15-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text (дата звернення: 13.11.2024).

References

1. *Bibliia (Sviate Pysmo Staroho i Novoho Zavitu) [The Bible (Holy Scriptures of the Old and New Testaments)]*. (father I. Khomenko, Trans.) [in Ukrainian].
2. Hrubinko, A. V (2019). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain ta rymske pravo [History of the State and Law of Foreign Countries and Roman Law]*. Ternopil : TNPU im. V. Hnatiuka [in Ukrainian].
3. Kryzhanivskyi, O. P. (2002). *Istoriia Starodavnoho Skhodu [History of the Ancient East]*. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
4. Vovk, D. O. (2012). Sud yak fenomen bibliinoi pravovoi realnosti: okremi aspekty rozuminnia [Court as a phenomenon of biblical legal reality: separate aspects of understanding]. *Yuryst Ukrainy – The Lawyer of Ukraine, 4 (21),* 12-18 [in Ukrainian].
5. Rizzioti, J. (1979). *Zhyttia Isusa Khrysta (z krytychnym vstupom) [Life of Jesus Christ (with a critical introduction)]* (father Lev Haydukivskyi, Trans.). Rome: Vydannia Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu im. Sv. Klymenta Papy [in Ukrainian].

6. *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].
7. *Pro sudoustrii i status suddiv [On the judicial system and the status of judges]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text [in Ukrainian].
8. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [The Codex of Ukraine on Administrative Offenses]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text [in Ukrainian].
9. Kravchuk, O. O., Ostashchuk, I. B. (2022). *Sudova symvolika [Court symbols]*. Odesa : Helvetyka [in Ukrainian].
10. *Pro zatverdzhennia tekhnichnoho opysu na shveinyi vyrib mantiia suddi Verkhovnoho Sudu [On the approval of the technical description for the garment product of the Supreme Court judge's robe]*. Retrieved from https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-41-vid-02072018-p-a3dadd55fc.pdf [in Ukrainian].
11. *Pro tekhnichnyi opys mantii suddiv mistsevykh, apeliatsiinykh ta vyshchykh spetsializovanykh sudiv [On the technical description of the robes of judges of local, appellate and higher specialized courts]*. Retrieved from https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-23-vid-19042019-p-4298ceacc5.pdf [in Ukrainian].
12. *Shchodo zatverdzhennia zrazka ta tekhnichnoho opysu nahrudnoho znaka «SUDDIa UKRAINY» [Regarding approval of the sample and technical description of the «JUDGE OF UKRAINE» badge]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr007414-20#Text [in Ukrainian].
13. Moskvych, L. M. (2018). The status of the Constitutional Court of Ukraine in the context of the constitutional reform of 2016. Proceedings from *II Mizhnar. nauk.-praktych. konf. «Suchasni vyklyky ta aktualni problemy sudovoi reformy v Ukraini» – Materials II International scientific and practical conference «Modern challenges and actual problems of judicial reform in Ukraine»*. ChNU named after Yu. Fedkovych, 72–74 [in Ukrainian].
14. *Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy [On the Constitutional Court of Ukraine]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text [in Ukrainian].
15. *Pro Rehlament Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [On the Rules of Procedure of the Constitutional Court of Ukraine]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18#Text [in Ukrainian].
16. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia) [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine regarding the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of Article 69 of the Criminal Codex of Ukraine (the case of the court imposing a milder punishment)]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.12.2024

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2025.01.030
УДК 341.01

Юлія Волкова,
кандидат економічних наук,
директор Департаменту європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України,
слухачка Національного університету оборони України
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-3554-2690

МІЖНАРОДНА ТЕХНІЧНА ДОПОМОГА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: БЮРОКРАТИЧНІ ПЕРЕПОНИ ТА МОЖЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ

У статті досліджено сучасний стан залучення та використання міжнародної технічної допомоги (далі – МТД) в Україні в умовах воєнного стану, спричиненого агресією росії, що триває з 2014 року, та повномасштабним вторгненням 2022 року. МТД розглядається як ключовий інструмент підтримки обороноздатності, економічної стабільності та підготовки до післявоєнної відбудови, що включає фінансові ресурси, військову техніку, технології та гуманітарну допомогу.

Особливу увагу приділено аналізу бюрократичних перепон, які знижують ефективність МТД, зокрема термінологічній неузгодженості між МТД і міжнародною військовою допомогою (далі – МВД), неузгодженості нормативно-правової бази, складності процедур реєстрації та акредитації, недостатньому контролю й моніторингу, а також обмеженій координації з партнерами з розвитку. Методи дослідження включають діалектичний підхід для виявлення суперечностей, системно-структурний аналіз системи МТД, порівняльний метод для зіставлення міжнародного досвіду та аналіз нормативних актів, таких як Постанова КМУ від 15 лютого 2002 р. № 153 «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги» (далі – Постанова № 153) та Постанова КМУ від 13 лютого 2024 р. № 168 «Про затвердження Порядку організації взаємодії центральних органів виконавчої влади, інших державних органів щодо

© Юлія Волкова, 2025

залучення, отримання, передачі, обліку, моніторингу та контролю за використанням міжнародної військової допомоги для задоволення потреб сил безпеки і сил оборони у період воєнного стану» (далі – Постанова № 168).

Результати свідчать, що чинна система залучення МТД не відповідає викликам воєнного часу: багатоступеневі процедури, як-от реєстрація проєктів у Секретаріаті Кабінету Міністрів України, можуть тривати тижні, що критично впливає на оперативність постачання озброєння. Значно ускладнює координацію термінологічна плутанина між МТД і МВД. Пропонується комплексне реформування: гармонізація нормативної бази шляхом інтеграції Постанов № 153 і № 168, спрощення процедури реєстрації до 3 –5 днів, впровадження електронного порталу, розробка уніфікованих критеріїв контролю та створення секторальної робочої групи за участю донорів. Обговорено адаптацію міжнародних стандартів до українських реалій на прикладі Паризької декларації. Результати підкреслюють необхідність політичної волі для реалізації реформ, що сприятиме перемозі у війні та відбудові країни.

***Ключові слова**: міжнародна технічна допомога, воєнний стан, бюрократичні перепони, реформування, обороноздатність, правове регулювання.*

Volkova Y. G.

International technical assistance under martial law: bureaucratic obstacles and opportunities for reform

The article examines the current state of attraction and utilization of international technical assistance (hereinafter – ITA) in Ukraine under martial law conditions caused by Russia's aggression, ongoing since 2014, and the full-scale invasion in 2022. ITA is considered a key instrument for supporting defense capabilities, economic stability, and preparation for post-war reconstruction, encompassing financial resources, military equipment, technologies, and humanitarian aid.

Special attention is devoted to analyzing bureaucratic obstacles that reduce ITA effectiveness, including terminological inconsistencies between ITA and international military assistance (hereinafter – IMA), discrepancies in the regulatory framework, complexities in registration and accreditation procedures, insufficient oversight and monitoring, and limited coordination with development partners. The research methods include a dialectical approach to identify contradictions, a systemic-structural analysis of the ITA system, a comparative method to juxtapose international experiences, and an analysis of regulatory acts such as the Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution No. 153 of February 15, 2002, «On the Creation of a Unified System for the Attraction, Use, and Monitoring of International Technical Assistance» (hereinafter – Resolution No. 153), and the Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution No. 168 of February 13, 2024, «On Approval of the Procedure for Organizing Interaction of Central Executive Bodies and Other State Bodies Regarding the Attraction, Receipt, Transfer, Accounting, Monitoring, and Control of the Use of International Military Assistance to Meet the Needs of Security and Defense Forces During Martial Law» (hereinafter – Resolution No. 168).

The findings indicate that the current ITA attraction system does not meet wartime challenges: multi-stage procedures, such as project registration with the Secretariat of the Cabinet of Ministers of Ukraine, can take weeks, critically affecting the timeliness of arms supplies. Terminological confusion between ITA and IMA significantly complicates coordination. A comprehensive reform is proposed: harmonization of the regulatory framework by integrating Resolutions No. 153 and No. 168, simplification of the registration procedure to 3–5 days, introduction of an electronic portal, development of unified control criteria, and establishment of a sectoral working group involving donors. The adaptation of international standards to Ukrainian realities is discussed, exemplified by the Paris Declaration. The results underscore the necessity of political will to implement reforms that would contribute to victory in the war and the country's reconstruction.

***Keywords**: international technical assistance, martial law, bureaucratic obstacles, reform, defense capability, legal regulation.*

Постановка проблеми та її актуальність. У контексті військової агресії з боку російської федерації, що триває з 2014 року, і повномасштабного вторгнення, яке розпочалося в лютому 2022 року, Україна зіткнулася з численними викликами у забезпеченні своєї обороноздатності та економічної стабільності. Збройна агресія росії проти України, що ведеться на території нашої держави, потребує значних ресурсів не тільки для відсічі агресії, але й для відновлення інфраструктури та економічної стабільності. Міжнародна технічна допомога (МТД), включаючи фінансові ресурси, військову техніку, озброєння та гуманітарні постачання, стала важливим інструментом для підтримки України в цих складних умовах.

Міжнародні стандарти технічної допомоги набувають особливої ваги в умовах воєнного стану, адже вони визначають правила ефективного і прозорого отримання та використання допомоги від міжнародних донорів. Відповідно до чинного законодавства, такі стандарти не лише регламентують саму про-

цедуру надання допомоги, але й гарантують її цільове використання, що має критичне значення для уникнення корупційних ризиків і неефективного використання ресурсів.

В умовах воєнного стану, коли державні ресурси обмежені, а економіка перебуває під постійним тиском, важливість міжнародної технічної допомоги полягає не тільки в її матеріальному аспекті. Вона також забезпечує доступ до передових технологій, експертної підтримки і можливість інтеграції з міжнародними партнерами, що сприяє швидшій адаптації до нових умов ведення війни і післявоєнної відбудови. Наприклад, передача технологій у сфері оборонної промисловості допомагає Україні зберегти технологічний потенціал, що необхідний для ефективної боротьби з агресором і для відновлення критичної інфраструктури після закінчення бойових дій [1].

Проте, попри величезну підтримку з боку міжнародних партнерів, існують бюрократичні перепони, які уповільнюють процес отримання і використання технічної допомоги. Проблеми з реєстрацією проектів, відсутність чіткої координації між органами влади, а також неефективні механізми моніторингу призводять до того, що частина допомоги не використовується оптимально або доходить до кінцевих отримувачів занадто пізно [2; 3].

Міжнародні стандарти в цій ситуації повинні не тільки сприяти забезпеченню ефективності і швидкості поставок, але й слугувати основою для реформування національних бюрократичних процедур. Ухвалення змін в нормативно-правовому регулюванні, а також розвиток нових механізмів співпраці між державними органами і міжнародними партнерами, дозволять Україні більш ефективно впоратися з викликами, що стоять перед нею під час воєнного стану, і сприяти стабільності у період післявоєнного відновлення [4].

Метою статті є аналіз міжнародних стандартів технічної допомоги, їх правових аспектів та виявлення викликів, що виникають при їх застосуванні в умовах воєнного стану в Україні. Для досягнення цієї мети, стаття передбачає: оцінку стандартів МТД та їх реалізації в Україні; аналіз правового регулювання надання й використання МТД; визначення ключових перешкод інтеграції допомоги; запропонування напрямів реформування нормативної бази для підвищення ефективності МТД.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародна технічна допомога (далі – МТД) є важливим елементом підтримки України в умовах війни, однак її ефективність і бюрократичні аспекти залишаються недостатньо дослідженими. Науковці активно аналізують МТД як інструмент економічної стабільності та обороноздатності, але брак комплексних досліджень у контексті воєнного стану створює прогалини в розумінні її практичного застосування.

Вагомий внесок у теоретичне осмислення МТД зробили дослідники Г. Дугінець і Н. Горобець. Наприклад, Г. Дугінець у своїх працях наголошує, що бюрократичні процедури часто знижують ефективність зовнішньої допомоги через надмірну централізацію контролю, пропонуючи децентралізовані механізми моніторингу [3]. Н. Горобець акцентує на необхідності адаптації міжнародних стандартів, таких як Паризька декларація про ефективність допомоги, до національних реалій, зокрема через спрощення процедур реєстрації [4]. Ці ідеї є актуальними для умов воєнного стану, коли швидкість реалізації проєктів МТД має критичне значення.

Питання залучення МТД в Україні в умовах війни досліджували К. Ніжейко, В. Довгалюк і Т. Власюк. Науковці у своїх працях звертають увагу на проблему термінологічної неузгодженості між МТД і міжнародною військовою допомогою, зазначаючи, що це ускладнює координацію між Секретаріатом КМУ та Міністерством оборони України [3; 5]. В. Довгалюк і Т. Власюк аналізують практичні аспекти реалізації Постанови № 153 від 15.02.2002, вказуючи, що багатоступенева реєстрація проєктів, що триває до 30 днів, є неприйнятною в умовах бойових дій, і пропонують скоротити цей термін до 5 робочих днів [5].

Окремо варто відзначити праці С. Свірка та О. Дем'янюка, які досліджують правові аспекти МТД. Так, зокрема, С. Свірко наголошує на необхідності створення секторальних робочих груп із залученням донорів для покращення координації, спираючись на досвід Польщі, де під час кризових ситуацій діяла спрощена процедура акредитації гуманітарної допомоги [5]. О. Дем'янюк підкреслює, що МТД у воєнний час має включати не лише матеріальні ресурси, а й технології, пропонуючи інтеграцію Постанов № 153 і № 168 у єдиний нормативний акт для усунення дублювання функцій [7].

Водночас аналіз публікацій свідчить про недостатню увагу до оцінки ефективності процедур моніторингу МТД. Наприклад, Т. Ларікова вказує на відсутність уніфікованих критеріїв контролю в Постанові № 153, що призводить до ризиків нецільового використання ресурсів [8]. Цю думку поділяють Т. Тростенюк та В. Кучменко, які зазначають, що автоматизовані системи обліку (електронний портал) могли б підвищити прозорість МТД, але їх впровадження гальмується через брак фінансування та політичної волі [6].

Отже, сучасні дослідження вказують на необхідність реформування системи МТД в Україні з урахуванням воєнного стану. Проте брак емпіричних даних про обсяги затримок чи неефективність використання допомоги, а також недостатній аналіз корупційних ризиків, залишають простір для подальших наукових розробок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародна технічна допомога є важливим елементом глобальних механізмів підтримки держав, що перебувають у кризових ситуаціях, таких як війна, природні катастрофи або економічні труднощі. Вона сприяє не тільки відновленню інфраструктури, але й розвитку ключових секторів економіки, зокрема в умовах воєнного стану. Потреба в міжнародній технічній допомозі стала особливо очевидною для України після початку збройної агресії росії у 2014 році та повномасштабного вторгнення в 2022 році. Однак, попри численні ініціативи та значні обсяги допомоги, ефективність її використання залишається обмеженою через ряд бюрократичних перепон та складнощі у координації міжнародної допомоги.

Як зазначає О. Дем'янюк, міжнародна технічна допомога є комплексом ресурсів та послуг, наданих країнами-донорами на безповоротній основі з метою підтримки розвитку країни-отримувача [7]. Вона може включати фінансові ресурси, матеріальну допомогу, технології та інші інструменти для вирішення специфічних проблем, що виникають унаслідок війни або природних катастроф. Проте, існує необхідність в удосконаленні процедур отримання та використання такої допомоги, адже складнощі в координації між державними органами та міжнародними партнерами значно уповільнюють цей процес.

Перед висвітленням проблемних моментів необхідно зауважити щодо існування термінологічної неузгодженості між поняттями «міжнародна технічна допомога» та «міжнародна військова допомога».

МТД у сфері оборони в Україні визначається як «військове майно, роботи та послуги, що відповідно до міжнародних договорів надаються партнерами з розвитку на безоплатній та безповоротній основі з метою підтримки обороноздатності» [8]. Ця форма допомоги охоплює матеріально-технічні засоби, фінансові ресурси, нематеріальні активи та послуги, спрямовані на виконання оборонної функції держави.

У воєнний час до МТД також включається міжнародна військова допомога, яка, відповідно до Постанови КМУ від 13 лютого 2024 року № 168, обмежується постачанням озброєння, техніки та матеріальних засобів без фінансових ресурсів [8]. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року № 153 визначає порядок залучення, використання та моніторингу МТД, включаючи механізми реєстрації проєктів, моніторинг та акредитацію виконавців [9]. Натомість Постанова КМУ № 168 регулює організацію взаємодії центральних органів виконавчої влади для залучення, отримання, передачі та моніторингу МВД як окремого сегменту МТД, зазначаючи, що вона охоплює матеріально-технічні засоби, озброєння та послуги для сил оборони в умовах воєнного стану, але виключає фінансові гранти.

Теоретичний аналіз свідчить про термінологічну плутанину між МТД та МВД. Якщо МТД за Постановою № 153 передбачає ширший спектр ресурсів, то МВД за Постановою № 168 має чітко визначений обсяг і виключає фінансові ресурси [8]. Ця неузгодженість ускладнює координацію та моніторинг допомоги, що є першою бюрократичною перепоною.

Серед бюрократичних бар'єрів у сфері залучення МТД виділяємо:

– *неузгодженість нормативно-правової бази.* Основою регулювання МТД в Україні є Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року № 153 «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги» [9]. Цей документ визначає поняття МТД як «фінансові та інші ресурси та послуги, що надаються партнерами з розвитку на безоплатній та безповоротній основі», однак його дія не поширюється на низку специфічних програм, таких як допомога від Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) чи НАТО, що створює прогалини в регулюванні [9].

У сфері оборони додатково застосовується Наказ Міністерства оборони України від 1 лютого 2018 року № 37 «Про затвердження Інструкції про організацію залучення, використання, обліку та моніторингу міжнародної технічної допомоги в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України» (далі – Наказ МОУ № 37), який регулює залучення МТД для Збройних Сил України [10], але не корелює повною мірою з Постановою № 153 щодо термінології та процедур.

Ще більшу неузгодженість вносить Постанова КМУ від 13 лютого 2024 року № 168, яка регулює міжнародну військову допомогу і прямо виключає застосування Постанови № 153 до цієї сфери. Слушною є думка науковців С. Свірка, В. Довгалюка та В. Кучменка, які зазначають, що таке розмежування призводить до дублювання функцій між органами влади та ускладнює єдиний підхід до залучення МТД [6]. Наприклад, Секретаріат КМУ, визначений головним координатором у Постанові № 153, фактично усунутий від регулювання МВД, що створює правову невизначеність і знижує оперативність реагування.

– *складність процедур реєстрації та акредитації.* Процес залучення МТД передбачає обов'язкову державну реєстрацію проєктів і програм у Секретаріаті КМУ, акредитацію виконавців-нерезидентів і представництв донорських установ [9]. Ці процедури, хоч і спрямовані на забезпечення прозорості, є надмірно складними та тривалими, особливо в умовах воєнного стану. Наприклад, підготовка документів, їх опрацювання та видача реєстраційної картки можуть тривати тижні, що критично для оперативного постачання озброєння чи техніки. Науковиця Т. Ларікова вказує, що відсутність чітких строків і спрощених механізмів для воєнного часу ускладнює діяльність реципієнтів, таких як Міністерство оборони України чи військові частини [11]. У Постанові № 168 ці процедури частково спрощені для МВД, однак відсутність інтеграції з загальною системою МТД зберігає бюрократичний хаос, коли одні види допомоги реєструються, а інші – ні [8]. Колектив авторів С. Свірко, В. Довгалюк, В. Кучменко резюмують, що реєстрація представництв донорських установ та акредитація виконавців може тривати тижні, що неприйнятно в умовах бойових дій [6].

– *недостатній контроль і моніторинг* є слабкою ланкою в її залученні. Постанова № 153 покладає ці функції на Секретаріат КМУ та бенефіціарів, однак не визначає чітких критеріїв оцінки ефективності чи процедур реагування на порушення [9]. У Наказі МОУ № 37 передбачено поточний і заключний моніторинг, але відсутність уніфікованих стандартів і автоматизованих систем обліку ускладнює відстеження використання МТД [10]. Як зазначають Г. Дугінець та К. Ніжейко, недостатній контроль призводить до ризиків нецільового використання, що підтверджується звітом Рахункової палати України про неефективність залучення МТД органами влади [5]. Постанова № 168 декларує контроль з боку МОУ, але не передбачає участі партнерів з розвитку чи зовнішніх аудиторів, що знижує прозорість.

– *обмежена координація з партнерами з розвитку.* Ефективність МТД значною мірою залежить від координації між Україною та партнерами з розвитку (США, ЄС, Канада тощо). Проте чинна система не забезпечує належної взаємодії. Секретаріат КМУ, визначений координатором у Постанові № 153, не має достатніх повноважень для оперативної комунікації з донорами в умовах війни. У Постанові № 168 функції координації передані МОУ та Генеральному штабу ЗСУ, але виключення Секретаріату КМУ та партнерів з розвитку з цього процесу ускладнює узгодження потреб і пропозицій.

Поділяємо думку С. Свірко, Ю. Мороз та Т. Власюк, які пропонують створення секторальної робочої групи «Оборона» за участю Міністерства оборони України, Міністерства економіки України та Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України та інших зацікавлених центральних органів виконавчої влади що могло б покращити координацію, але наразі цього не реалізовано [5].

Особливе місце серед бюрократичних бар'єрів у сфері залучення міжнародною технічною допомогою посідають корупційні ризики, які на наш погляд, є першопричиною неузгодженості нормативної бази, складності процедур і слабкого контролю. Ці фактори не лише уповільнюють процес отримання МТД, а й створюють умови для зловживань, що підриває її ефективність у воєнний час. Вищезазначене створює бар'єри для оперативного залучення МТД, що є критичним у воєнний час, коли ціною кожної затримки стають людські життя.

На основі виділених бюрократичних бар'єрів у сфері залучення МТД та теоретичного аналізу наукових джерел і правових актів виокремлюємо напрями реформування таких процедур:

1. Для усунення термінологічної неузгодженості між МТД і міжнародною військовою допомогою пропонуємо інтегрувати Постанову КМУ № 153 від 15.02.2002 та Постанову КМУ № 168 від 13.02.2024 у єдиний нормативно-правовий акт, який би охоплював усі види допомги у сфері оборони. Завдяки такому об'єднанню відбудеться:

– уточнення понять МТД і МВД, визначивши МТД як ширшу категорію, що включає фінансові ресурси, а МВД – як її підвид, обмежений матеріально-технічними засобами;

– усунення дублювання функцій між Секретаріатом КМУ та МОУ шляхом чіткого розподілу повноважень: Секретаріат КМУ здійснюватиме координацію загальної МТД, а МОУ – спеціалізованої МВД;

– створення єдиного глосарію термінів для уніфікації підходів до регулювання.

2. З метою спрощення процедур реєстрації та акредитації є доцільним:

– запровадження спрощеного режиму реєстрації проєктів МТД у воєнний час, скоротивши терміни опрацювання документів до 3 – 5 робочих днів замість тижнів, як це передбачено Постановою КМУ № 153;

– скасування обов'язкової акредитації виконавців-нерезидентів для термінових поставок озброєння та техніки, замінивши її постфактум звітністю;

– створення електронного порталу для подання та обробки заявок на МТД, що автоматизує процес і зменшить бюрократичне навантаження, як це пропонують Г. Дугінець та К. Ніжейко для повоєнної відбудови нашої країни [3].

3. Задля підвищення ефективності контролю та моніторингу МТД необхідно:

– розроблення уніфікованих критеріїв оцінки ефективності використання МТД (актуальність, результативність, стійкість), які будуть адаптовані до воєнного стану;

– впровадження автоматизованої системи обліку та моніторингу на базі Міністерство оборони України та Секретаріату КМУ, що дозволить відстежувати рух МТД у реальному часі;

– залучення зовнішніх аудиторів, зокрема представників партнерів з розвитку, до регулярних перевірок (двічі на рік), як це передбачено Паризькою декларацією щодо прозорості допомоги [12].

4. Для покращення координації з партнерами з розвитку пропонується:

– створення секторальної робочої групи за участю Міністерство оборони України, Міністерства економіки України, Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України, інших зацікавлених центральних органах виконавчої влади та представників ключових донорів (США, ЄС, Канада), як це запропоновано С. Свірко та колективом авторів [6];

– запровадити регулярні (щоквартальні) консультації з партнерами з розвитку для узгодження потреб і пропозицій, що підвищить довіру донорів;

– розробити єдиний координаційний орган на базі Секретаріату КМУ з делегованими повноваженнями від Міністерства оборони України для інтеграції всіх видів МТД, включаючи МВД.

Одним із ключових заходів для уникнення корупційних ризиків у процесі залучення міжнародною технічною допомогою (МТД) є виховання правової культури осіб, залучених до її отримання та розподілу. В умовах військової агресії росії проти України, коли бюрократичні перепони створюють можливості для зловживань, саме недостатня правова обізнаність працівників Секретаріату КМУ, Міністерства оборони України та інших бенефіціарів сприяє нецільовому використанню ресурсів. Переконані, що розвиток правової культури через спеціалізовані тренінги, спрямовані на розуміння етичних стандартів і наслідків корупції, підвищить відповідальність і прозорість у роботі з МТД. Також важливим доповненням до цього стане внесення змін до Постанови КМУ № 153, зокрема норм про кримінальну відповідальність за нецільове використання МТД, що не лише посилить дисципліну серед бенефіціарів, а й стане стримуючим фактором для корупційних дій, гарантуючи ефективніше використання допомоги в умовах війни.

Таким чином, запропоновані напрями реформування відповідають сучасним викликам воєнного стану та міжнародним стандартам залучення зовнішньою допомогою. Спрощення процедур і посилення контролю дозволять Україні швидше отримувати та ефективніше використовувати МТД, що є ключовим для перемоги у військовій агресії росії проти України. Водночас реформи потребуватимуть політичної волі та координації між органами влади, що може бути ускладнено в сучасних умовах.

Висновки. Бюрократичні перепони в залученні МТД в умовах воєнного стану в Україні, такі як неузгодженість нормативної бази, складність процедур і слабкий контроль, суттєво знижують її ефективність. Запропоновані напрями реформування – уніфікація термінології, спрощення реєстрації, посилення аудиту та створення координаційного механізму – спрямовані на усунення цих проблем.

Реалізація цих заходів сприятиме оперативному залученню допомоги та зміцненню обороноздатності України, що є критично важливим для перемоги України та повоєнної відбудови. Утім, реалізація змін вимагатиме політичної волі та координації між органами влади, що може бути ускладнено в умовах бойових дій.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на аналіз ефективності запропонованих змін у практичній площині та розробку механізмів залучення МТД для бенефіціарів.

Список використаних джерел

1. Сампір О., Горбачова Я. (2024). Окремі питання дослідження озброєння, отриманого в рамках міжнародної технічної допомоги. *Grail of Science. №36.* 142–144. URL: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.16.02.2024.020 (дата звернення: 10.01.2025)
2. Зінчук А. М. Окремі аспекти встановлення і розвитку міжнародної допомоги для України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».* 2023. №14.
3. Дугінець Г., Ніжейко К. Міжнародна технічна допомога в повоєнній відбудові України. *Scientia Fructuosa.* № 143(3). С. 36-49.

4. Горобець Н. С. Ключові поняття міжнародної військової допомоги у сфері безпеки і оборони України. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право.* 2024. № 1 (21). С. 18-28.
5. Свірко С. В., Мороз Ю. Ю., Власюк Т. О., Довгалюк В. В., Сидоренко О. П. Механізм координації міжнародної технічної допомоги в контексті підтримки та відбудови оборонної економіки України. *Академічні візії. 2023. № 24.*
6. Свірко С., Довгалюк В., Кучменко В., Тростенюк Т., Сидоренко О. Організація залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги у сфері оборони. *Геополітика України: історія і сучасність.* №1(32). С. 253–275.
7. Дем'янюк О. Міжнародна технічна допомога Україні як інструмент міжнародного співробітництва. *Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід : тези доп. XV Міжнар. наук.-практ. конф. молод. учених і студ. [Тернопіль, 29-30 берез. 2022 р.].* Тернопіль : ЗУНУ, 2022. С. 27-29.
8. Кабінет Міністрів України. Постанова № 168 від 13 лютого 2024 року: Про затвердження порядку організації взаємодії центральних органів виконавчої влади щодо залучення і використання міжнародної військової допомоги. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2024-п (дата звернення: 10.01.2025).
9. Кабінет Міністрів України. Постанова № 153 від 15 лютого 2002 року: Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-п (дата звернення: 10.01.2025).
10. Міністерство оборони України. Наказ № 37 від 1 лютого 2018 року: Про затвердження інструкції з організації залучення, використання, обліку та моніторингу міжнародної технічної допомоги. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0222-18 (дата звернення: 10.01.2025).
11. Ларікова Т.В. Обліково-аналітичне забезпечення залучення та використання міжнародної технічної допомоги розпорядниками бюджетних коштів. *Фінанси України.* 2022. № 11. 79–94.
12. OECP. (2005). Паризька декларація про ефективність допомоги. URL: https://www.oecd.org/dac/effectiveness/34428351.pdf (дата звернення: 10.01.2025).
13. НАТО. Процедури реагування на кризи та гуманітарна допомога. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_192000.htm (дата звернення: 10.01.2025).
14. Міністерство закордонних справ Польщі. (н.д.). Польська допомога: Гуманітарна допомога. URL: https://www.gov.pl/web/polishaid/humanitarian-aid (дата звернення: 10.01.2025).
15. Лойшин, А., Ясенко, С., Косарецький, Є., & Бойко, Р. Сутність ключових понять у сфері міжнародної допомоги, наданої для зміцнення обороноздатності України. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняховського.* 2022. С. 46–57.

References

1. Sampir, O. & Horbachova, Ya. (2024). Okremi pytannia doslidzhennia ozbroiennia, otrymanoho v ramkakh mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy [Specific issues in the study of armaments obtained through international technical assistance]. *Grail of Science, (36)*, 142–144. Retrieved from https://doi.org/10.36074/grail-of-science.16.02.2024.020 [in Ukrainian].
2. Zinchuk, A. M. (2023). Okremi aspekty vstanovlennia i rozvytku mizhnarodnoi dopomohy dlia Ukrainy [Certain aspects of the establishment and development of international aid for Ukraine]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka» - International scientific journal «Internauka», 14* [in Ukrainian].
3. Duhinets, H. & Nizheiko, K. (2022). Mizhnarodna tekhnichna dopomoha v povojennii vidbudovi Ukrainy [International technical assistance in the post-war reconstruction of Ukraine]. *Scientia Fructuosa, 143(3)*, 36-49 [in Ukrainian].
4. Horobets, N. S. (2024). Kliuchovi poniattia mizhnarodnoi viiskovoi dopomohy u sferi bezpeky i oborony Ukrainy [Key concepts of international military assistance in the field of security and defense of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Seriia: Pravo - Scientific Bulletin of the Seversk Region. Series: Law, 1 (21),* С. 18-28 [in Ukrainian].
5. Svirko, S. V., Moroz, Yu. Yu., Vlasiuk, T. O., Dovhaliuk, V. V. & Sydorenko, O. P. (2023). Mekhanizm koordynatsii mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy v konteksti pidtrymky ta vidbudovy oboronnoi ekonomiky Ukrainy [Mechanism for coordinating international technical assistance in the context of supporting and rebuilding Ukraine's defense economy]. *Akademichni vizii - Academic vision, (24)* [in Ukrainian].
6. Svirko, S., Dovhaliuk, V., Kuchmenko, V., Trostenyuk, T., & Sydorenko, O. (2024). Orhanizatsiia zaluchennia, vykorystannia ta monitorynhu mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy u sferi oborony [Organization of

attraction, use, and monitoring of international technical assistance in the defense sector]. *Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist - Geopolitics of Ukraine: history and present, (1(32))*, 253–275 [in Ukrainian].
7. Demianiuk, O. (2022). Mizhnarodna tekhnichna dopomoha Ukraini yak instrument mizhnarodnoho spivrobitnytstva [International technical assistance to Ukraine as a tool of international cooperation]. *Innovatsiini protsesy ekonomichnoho ta sotsialno-kulturnoho rozvytku: vitchyznianyi ta zarubizhnyi dosvid : tezy dop. KhV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. molod. uchenykh i stud. [Ternopil, 29-30 berez. 2022 r.] - Innovative processes of economic and socio-cultural development: domestic and foreign experience: theses of the supplement of the 15th International Scientific-Practical Conference of Young Scientists and Students [Ternopil, March 29-30, 2022]*. Ternopil: ZUNU, 27-29 [in Ukrainian].
8. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). *Postanova № 168 vid 13 liutoho 2024 roku: Pro zatverdzhennia poriadku orhanizatsii vzaiemodii tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady shchodo zaluchennia i vykorystannia mizhnarodnoi viiskovoi dopomohy [Resolution No. 168 of February 13, 2024: On approval of the procedure for organizing interaction of central executive authorities regarding the attraction and use of international military assistance]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2024-п [in Ukrainian].
9. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2002). *Postanova № 153 vid 15 liutoho 2002 roku: Pro stvorennia yedynoi systemy zaluchennia, vykorystannia ta monitorynhu mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy [Resolution No. 153 of February 15, 2002: On the creation of a unified system for the attraction, use, and monitoring of international technical assistance]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-п [in Ukrainian].
10. Ministry of Defense of Ukraine. (2018). *Nakaz № 37 vid 1 liutoho 2018 roku: Pro zatverdzhennia instruktsii z orhanizatsii zaluchennia, vykorystannia, obliku ta monitorynhu mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy [Order No. 37 of February 1, 2018: On approval of the instruction on the organization of attraction, use, accounting, and monitoring of international technical assistance]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0222-18 [in Ukrainian].
11. Larikova, T. V. (2022). Oblikovo-analitychne zabezpechennia zaluchennia ta vykorystannia mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy rozporiadnykamy biudzhetnykh koshtiv [Accounting and analytical support for the attraction and use of international technical assistance by budget administrators]. *Finansy Ukrainy - Finance of Ukraine, 11*, 79–94 [in Ukrainian].
12. OECD. (2005). *Paryzka deklaratsiia pro efektyvnist dopomohy [Paris Declaration on Aid Effectiveness]*. Retrieved from https://www.oecd.org/dac/effectiveness/34428351.pdf [in Ukrainian].
13. NATO. (2022). *Protsedury reahuvannia na kryzy ta humanitarna dopomoha [Crisis response procedures and humanitarian assistance]*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_192000.htm [in Ukrainian].
14. Ministry of Foreign Affairs of Poland. (n.d.). *Polska dopomoha: Humanitarna dopomoha [Polish aid: Humanitarian assistance]*. Retrieved from https://www.gov.pl/web/polishaid/humanitarian-aid [in Ukrainian]
15. Loishyn, A., Yasenko, S., Kosaretskyi, Ye., & Boiko, R. (2022). Sutnist kliuchovykh poniat u sferi mizhnarodnoi dopomohy, nadanoi dlia zmitsnennia oborozdatnosti Ukrainy [The essence of key concepts in the field of international assistance provided to strengthen Ukraine's defense capability]. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen NUOU imeni Ivana Cherniakhovskoho - Collection of scientific papers of the Center for Military and Strategic Studies of the Ivan Chernyakhovsky National University of Economics*, 46–57 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.03.2025

DOI:10.35774/app2025.01.038
УДК 342.53

Тетяна Дракохруст,
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-4761-7943

Кирило Турчинов,
докторант Західноукраїнського національного університету
ORCID: http://orcid.org/0009-0005-8620-8770

АДАПТАЦІЯ ПРОВІДНИХ СВІТОВИХ ПІДХОДІВ ДО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу можливостей адаптації провідних світових практик адміністративно-правового регулювання діяльності законодавчої влади в Україні. У контексті євроінтеграції та зростаючих вимог до прозорості, підзвітності та ефективності роботи органів державної влади особливу увагу приділено проблемам, що заважають досягненню цих цілей у діяльності Верховної Ради України.

У статті розглядаються основні принципи адміністративного права, такі як прозорість, підзвітність та захист прав громадян, які становлять основу для ефективного функціонування законодавчої влади. Досліджуються механізми, що застосовуються в країнах ЄС та США, де законодавчі органи успішно інтегрують новітні технології, забезпечуючи відкритість і доступність інформації для громадян.

Автори статті також аналізують існуючі нормативно-правові акти, вказуючи на можливі зміни, що сприятимуть кращій інтеграції іноземних практик. Визначаються виклики та ризики, які можуть виникнути при впровадженні світових стандартів, такі як опір змінам серед чиновників та технічні складнощі.

Окрім цього, запропоновано практичні рекомендації для вдосконалення правового регулювання діяльності Верховної Ради, зокрема через введення нових механізмів громадського нагляду та перегляд процедур роботи комітетів. Висновки дослідження підкреслюють необхідність адаптації світового досвіду для підвищення ефективності роботи законодавчої влади в Україні, що, у свою чергу, сприятиме зміцненню демократичних інститутів та довіри громадян до державних органів.

Ключові слова: *адміністративно-правове регулювання, законодавча влада, Україна, євроінтеграція, прозорість, підзвітність, ефективність, світовий досвід, механізми громадського нагляду, нормативно-правова база, іноземні практики, демократичні інститути, електронне врядування.*

Tetiana Drakokhrust. Kyrylo Turchynov. Adaptation of Leading Global Approaches to Administrative-Legal Regulation of Legislative Power in Ukraine

The article is dedicated to analyzing the possibilities of adapting leading global practices of administrative-legal regulation of legislative power in Ukraine. In the context of European integration and the growing demands for transparency, accountability, and effectiveness of public authorities, special attention is given to the issues that hinder the achievement of these goals in the activities of the Verkhovna Rada of Ukraine.

The article discusses the fundamental principles of administrative law, such as transparency, accountability, and protection of citizens' rights, which form the basis for the effective functioning of legislative power. It examines the mechanisms used in EU and US countries, where legislative bodies successfully integrate innovative technologies to ensure openness and accessibility of information for citizens.

The authors also analyze existing Ukrainian laws and regulations, indicating possible changes that could facilitate better integration of foreign practices. Challenges and risks that may arise when implementing global standards are identified, such as resistance to change among officials and technical difficulties.

Additionally, practical recommendations are proposed for improving the legal regulation of the activities of

© Тетяна Дракохруст, Кирило Турчинов, 2025

the Verkhovna Rada, particularly through the introduction of new mechanisms for public oversight and a review of committee procedures. The conclusions of the study emphasize the necessity of adapting global experience to enhance the effectiveness of legislative power in Ukraine, which, in turn, will contribute to strengthening democratic institutions and public trust in government authorities.

Keywords: *administrative-legal regulation, legislative power, Ukraine, European integration, transparency, accountability, effectiveness, global experience, public oversight mechanisms, regulatory framework, foreign practices, democratic institutions, e-governance.*

Постановка проблеми. Адміністративно-правове регулювання інституту законодавчої влади є одним з основоположних аспектів, що визначає ефективність функціонування демократичної держави. У контексті України цей аспект набуває особливої актуальності у зв'язку з необхідністю реформування системи державного управління відповідно до європейських стандартів, зокрема у рамках інтеграції до Європейського Союзу. Україна вже зробила важливі кроки на шляху до євроінтеграції, проте наявна система регулювання та функціонування Верховної Ради потребує суттєвих змін, які би відповідали сучасним вимогам прозорості, підзвітності та ефективності.

Проблеми адміністративно-правового регулювання законодавчої гілки влади в Україні включають низький рівень підзвітності перед громадянами, недостатню відкритість процедур ухвалення рішень та обмежену участь громадян у законотворчому процесі [1]. Це негативно впливає на рівень довіри до органів державної влади та стримує розвиток демократичних інститутів. Окрім того, в умовах інтеграції до ЄС на Україну покладаються нові зобов'язання щодо відповідності європейським стандартам, що вимагає покращення правового регулювання у всіх сферах державного управління, зокрема у сфері діяльності законодавчої влади [2].

Європейські країни мають багаторічний досвід ефективного правового регулювання парламентської діяльності, зокрема щодо забезпечення відкритості, доступності та підзвітності законодавчих органів перед суспільством. Використання цього досвіду та адаптація світових практик до українських реалій створить міцну основу для підвищення ефективності діяльності Верховної Ради України, зміцнення демократичних інститутів та сприяння розвитку правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зокрема, науковці у сфері конституційного права, такі як Ю. М. Тодика та В. С. Коваль, звертають увагу на необхідність удосконалення механізмів правового регулювання в контексті забезпечення ефективності роботи законодавчих органів, дослідники М. Еванс та Р. Хардінг у своїх роботах аналізують механізми, що використовуються у Великій Британії та Німеччині для забезпечення відкритості парламентської діяльності та доступу громадськості до процесу законотворення. Українські дослідники, такі як І. В. Гончаренко та О. В. Хоменко, активно досліджують можливості адаптації іноземного досвіду адміністративного регулювання до умов України. Крім того, міжнародні організації, такі як Transparency International та Інститут міжнародного розвитку (International Development Institute), публікують регулярні звіти щодо рівня прозорості та підзвітності законодавчих органів різних країн.

Метою цієї статті є оцінка можливостей адаптації передових світових практик у сфері адміністративно-правового регулювання законодавчої влади до українського контексту. Це передбачає аналіз і визначення найбільш ефективних моделей та механізмів правового регулювання діяльності законодавчих органів, які можуть бути застосовані для підвищення ефективності та прозорості роботи Верховної Ради України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адміністративне право відіграє важливу роль у структурі державного управління, встановлюючи систему правових норм, що регулюють діяльність органів державної влади, зокрема законодавчих. У контексті діяльності законодавчої влади адміністративне право сприяє ефективності, підзвітності, прозорості та захисту прав громадян [3].

Прозорість є одним із ключових принципів адміністративного права, особливо коли йдеться про діяльність законодавчих органів. Прозорість передбачає, що всі дії органів влади, зокрема в процесі прийняття законів, мають бути зрозумілими для громадян і відповідати принципу відкритості. Це включає можливість громадськості ознайомлюватися з порядком денним засідань, результатами голосувань, висновками комітетів тощо. Прозорість підвищує довіру суспільства до законодавчої влади, дозволяючи громадянам безпосередньо спостерігати за роботою депутатів та контролювати процес прийняття рішень, що стосуються їхніх прав і обов'язків.

Підзвітність є наступним важливим принципом адміністративного права, що спрямований на забезпечення відповідальності органів законодавчої влади перед суспільством. Підзвітність означає, що ор-

гани влади та їхні посадові особи несуть відповідальність за свої дії та рішення. В адміністративно-правовому контексті це забезпечується шляхом обов'язкового звітування депутатів перед виборцями, надання пояснень щодо ухвалених рішень, а також можливості громадян оскаржувати певні рішення в судовому порядку. Підзвітність не лише підвищує рівень відповідальності влади, а й сприяє зниженню рівня корупції.

Захист прав громадян є принципом, що забезпечує додержання законодавчими органами прав і свобод громадян у процесі прийняття та виконання законів. Адміністративне право гарантує, що закони і рішення, які ухвалює законодавча влада, відповідають вимогам Конституції та правовим стандартам захисту прав людини. Це означає, що всі нормативні акти, ухвалені законодавчою владою, повинні пройти юридичну експертизу на відповідність правам і свободам громадян, що закріплені в національному законодавстві та міжнародних договорах.

Адміністративне право виконує важливу функцію в координації та регулюванні діяльності законодавчої влади, встановлюючи правила і механізми, що допомагають забезпечити ефективність та контрольованість її діяльності. Основними механізмами є підзвітність, перевірка і балансування гілок влади.

Підзвітність як механізм реалізується через обов'язок народних депутатів та представників влади звітувати про виконання своїх обов'язків перед виборцями і представниками контролюючих органів. Законодавча влада має звітувати не лише за ухвалення законів, а й за їхнє втілення та реальні наслідки для суспільства. Це також передбачає розробку системи звітів, аналітичних оцінок, звітів перед громадянами, а також публічних консультацій щодо ключових питань, які розглядаються у парламенті [4].

Перевірка є невід'ємним елементом діяльності законодавчої влади, що дозволяє гарантувати законність та відповідність прийнятих рішень існуючим правовим нормам. Адміністративне право встановлює норми, що регламентують діяльність різних контролюючих органів, зокрема в Україні такими органами можуть бути Рахункова палата, комітети Верховної Ради та інші організації, які здійснюють внутрішню і зовнішню перевірку відповідності дій та рішень парламенту чинному законодавству. Перевірка сприяє виявленню можливих порушень і недоліків у діяльності законодавчих органів та встановленню заходів з їх виправлення.

Балансування гілок влади є ще одним важливим механізмом, закріпленим у адміністративному праві, що запобігає узурпації влади будь-якою з гілок. Це означає, що жодна гілка влади, зокрема законодавча, не має абсолютного контролю та не може зловживати своїм становищем. У цьому контексті адміністративне право виступає як механізм, що визначає обсяг повноважень кожної гілки влади, забезпечуючи дотримання принципу поділу влади. Важливу роль у балансуванні відіграють судові органи, які мають повноваження перевіряти конституційність та законність рішень, ухвалених парламентом.

Для розуміння кращих світових практик адміністративно-правового регулювання законодавчої влади доцільно звернутися до досвіду країн Європейського Союзу та США, де реалізуються ефективні механізми підзвітності, прозорості та контролю, що гарантують надійну роботу законодавчої гілки влади.

Франція має чітко структуровану систему адміністративного права, яка охоплює й регулювання законодавчої влади. Законодавчий процес у Франції характеризується високою прозорістю та залученням громадян до обговорення проектів законів. Одним із важливих механізмів, що забезпечує прозорість, є обов'язкова публікація проектів законів та їх обговорення з громадськістю. Законодавчі ініціативи відкриті для перегляду, а також доступні для обговорення з громадянами, що сприяє їхньому розумінню законодавчих процесів. Крім того, Франція має Конституційну раду, яка перевіряє закони на відповідність Конституції ще до їх підписання, що дозволяє уникати правових колізій та забезпечує відповідність рішень вищим принципам держави [5].

У Німеччині законодавча влада також функціонує в умовах прозорості та підзвітності, що закріплено в основних законах країни. Німецький парламент (Бундестаг) регулярно публікує всі законодавчі ініціативи, а засідання комітетів є відкритими для громадськості. Це дозволяє не лише інформувати населення про розгляд законопроектів, а й надає можливість медіа та громадським організаціям висловлювати свою думку щодо обговорюваних рішень. Німеччина також широко застосовує принципи відкритого уряду (Open Government), що включає оприлюднення результатів голосувань депутатів, чітке структурування обговорення законопроектів, а також звітування перед виборцями. На додаток до цього існує можливість громадських слухань, що забезпечують прямий зворотний зв'язок з населенням [6].

Законодавча система Великої Британії є однією з найбільш традиційних, але водночас вона використовує сучасні методи адміністративного регулювання, що сприяють прозорості та підзвітності. У Великій Британії публікація законопроектів і документів парламентських комітетів є обов'язковою, а громадські обговорення мають постійний характер. Особливу увагу приділено відкритим засіданням парламенту та

публічності рішень, ухвалених обома палатами парламенту. Також активно діє система онлайн-трансляцій засідань, яка дозволяє громадянам відстежувати обговорення важливих питань у реальному часі. Завдяки таким практикам громадськість може оцінювати діяльність своїх представників, що підвищує довіру до законодавчої влади [7].

У Сполучених Штатах також наявна одна з найпрозоріших систем адміністративного регулювання законодавчої влади. Зокрема, Конгрес США зобов'язаний публікувати всі законопроекти, стенограми засідань та результати голосувань, що доступно на офіційних вебсайтах Палати представників та Сенату. Система так званих «слухань у комітетах» є широко застосовуваною, під час якої громадськість має можливість ознайомитися з позиціями представників влади, аналітичними дослідженнями та експертними оцінками. Це дозволяє не тільки детально обговорювати запропоновані рішення, а й отримувати незалежну оцінку впливу законів на життя громадян. Також для підвищення підзвітності депутатів реалізовано механізм "запитів виборців", за допомогою яких громадяни можуть звертатися до представників влади із запитаннями чи скаргами [8].

У країнах ЄС та США активно впроваджуються інноваційні практики і нові технології, які сприяють підвищенню прозорості та довіри громадян до законодавчої влади.

1. Публікація рішень парламентів. Багато країн ЄС мають законодавчі вимоги до обов'язкової публікації результатів голосувань, що дозволяє громадянам стежити за діяльністю своїх представників у парламенті. Наприклад, у Німеччині та Франції результати голосувань, протоколи засідань і стенограми є загальнодоступними. Це допомагає забезпечити підзвітність та підвищує рівень довіри громадян до представників законодавчої влади, оскільки будь-який виборець може перевірити, як голосували депутати з питань, що його цікавлять.

2. Доступ до результатів голосувань. Доступ до результатів голосувань депутатів у режимі реального часу є важливим інструментом підвищення прозорості. У США та Великій Британії, наприклад, такі результати публікуються відразу після закінчення голосувань. Це дає змогу громадянам оцінити діяльність законодавців та, відповідно, впливати на їхні рішення в майбутньому. Подібна практика є ефективним засобом боротьби з непрозорістю та політичною корупцією.

3. Впровадження нових технологій для електронного врядування. У багатьох країнах активно застосовується електронне врядування для забезпечення доступності державних послуг та комунікації громадян із законодавчою владою.

4. Онлайн-трансляції засідань. У Великій Британії та США трансляції засідань парламенту доступні для всіх громадян у реальному часі. Це дозволяє будь-якій зацікавленій особі ознайомитися з процесом ухвалення рішень, обговоренням важливих соціальних та економічних питань, що сприяє формуванню об'єктивної думки про роботу законодавців. Завдяки таким трансляціям виборці можуть безпосередньо бачити, як їхні представники працюють у парламенті, що підвищує довіру до влади та знижує ризики непрозорих рішень.

Загалом досвід розвинених країн показує, що впровадження прозорих механізмів та інноваційних технологій у законодавчий процес є ефективним способом підвищення підзвітності, прозорості та довіри громадян до влади. Україна, інтегруючись до ЄС, може перейняти ці практики для модернізації власної системи адміністративного регулювання та створення більш відкритої, відповідальної законодавчої влади.

Основними законами та нормативними актами, що регулюють діяльність Верховної Ради України, є Конституція України, Закон України «Про регламент Верховної Ради України» та інші акти, які визначають порядок функціонування парламенту та його структурних підрозділів. Крім цього, для забезпечення підзвітності та прозорості парламенту використовуються норми Законів України «Про статус народного депутата України», «Про комітети Верховної Ради України», «Про доступ до публічної інформації» та ін.

Проте попри наявність цих законодавчих актів, система адміністративного регулювання діяльності Верховної Ради потребує вдосконалення для покращення прозорості, підзвітності та інтеграції іноземних практик.

1. Публічність засідань та доступність рішень. Одним з аспектів є необхідність обов'язкового публічного доступу до рішень і протоколів всіх засідань комітетів Верховної Ради, як це прийнято в багатьох країнах ЄС. Закон України «Про регламент Верховної Ради» можна доповнити статтями, що передбачають повну доступність всіх рішень комітетів для громадськості, а також онлайн-трансляції засідань комітетів. Це сприятиме підвищенню довіри громадськості до парламенту, а також зниженню корупційних ризиків.

2. Звітування депутатів перед виборцями. Чинний закон про статус народного депутата потребує доповнень, які зобов'яжуть депутатів регулярно звітувати перед виборцями щодо своєї діяльності та пояс-

нювати свої голосування. Це можна реалізувати через обов'язкові онлайн-звіти на офіційному сайті Верховної Ради, а також звіти на зустрічах з виборцями.

3. Підвищення ролі громадського контролю. У багатьох країнах світу існують спеціальні органи або механізми, що дозволяють громадянам напряму брати участь в контролі над діяльністю законодавців. В Україні варто запровадити норми, що дозволяють громадянам подавати звернення та скарги безпосередньо до комітетів Верховної Ради з питань парламентського контролю, а також отримувати звіти про реакцію парламенту на ці скарги.

Впровадження світових практик адміністративного регулювання законодавчої влади в Україні, незважаючи на численні переваги, пов'язане з певними викликами та ризиками: опір змінам серед чиновників (спроби запровадити нові механізми прозорості й підзвітності можуть зустріти опір з боку чиновників, які не зацікавлені в розширенні контролю громадськості та підвищенні публічності); технічні складнощі впровадження нових систем (впровадження електронного врядування, онлайн-трансляцій та електронного документообігу може зіткнутися з технічними проблемами, такими як відсутність необхідної інфраструктури, недосконаліть програмного забезпечення чи недостатній рівень підготовки працівників); недосконаліть правової бази (багато законів України не враховують сучасні вимоги до відкритості та підзвітності, що створює перешкоди для запровадження інноваційних практик. Наприклад, деякі процедури обговорення та голосування в комітетах Верховної Ради потребують спрощення, а доступ громадськості до інформації – додаткових роз'яснень і регулювань).

Для покращення ефективності діяльності Верховної Ради та підвищення рівня довіри громадян можна запропонувати такі зміни:

1. Введення нових механізмів громадського нагляду. Слід створити можливість для представників громадських організацій брати участь у засіданнях комітетів як спостерігачів та мати право на публічні звернення. Це можна реалізувати через внесення відповідних змін до Закону України «Про комітети Верховної Ради України».

2. Перегляд процедур роботи комітетів. Доцільно ввести норми, що зобов'язують комітети Верховної Ради публічно обгрунтовувати свої рішення і розглядати всі законодавчі ініціативи з урахуванням громадської думки. Механізмом може бути запровадження обов'язкового громадського обговорення всіх проектів законів, що стосуються прав громадян, перед їх поданням на розгляд парламенту.

3. Запровадження сучасних технологій електронного врядування. Для спрощення процесу звітування та покращення доступності інформації доцільно впровадити єдину електронну систему документообігу, яка дозволить громадянам стежити за рухом документів у Верховній Раді в реальному часі. Це не тільки полегшить роботу з документами, а й зменшить можливість маніпуляцій під час ухвалення рішень.

4. Оптимізація процедури звітування депутатів перед виборцями. Слід ввести обов'язкове щоквартальне звітування депутатів у відкритому доступі. Така процедура може бути закріплена в законодавстві як зобов'язання для всіх депутатів, що значно підвищить рівень підзвітності та сприятиме взаємодії депутатів з громадянами.

5. Підвищення відповідальності за відмову надавати публічну інформацію. Важливим кроком є введення штрафних санкцій для посадових осіб, які порушують право громадян на доступ до інформації, що передбачено Законом України «Про доступ до публічної інформації». Це створить ефективний механізм відповідальності за приховування інформації від громадськості.

Висновки. Проведене дослідження продемонструвало важливість адаптації передового світового досвіду для покращення адміністративно-правового регулювання діяльності законодавчої влади в Україні. Аналіз прикладів розвинених країн, таких як Франція, Німеччина, Велика Британія та США, показав, що високий рівень прозорості та підзвітності сприяє зміцненню довіри громадян до державних інституцій і підвищує ефективність діяльності законодавчої влади. Особливу увагу приділено ключовим принципам адміністративного права — прозорості, підзвітності, ефективності та захисту прав громадян, які мають бути фундаментом для модернізації української законодавчої системи.

Загалом дослідження дало змогу виділити кілька основних напрямів для реформування законодавчої влади в Україні, зокрема зосереджених на впровадженні механізмів прозорості, підзвітності та залучення громадськості до процесу законотворення. Розглянуто низку практичних кроків, які включають: забезпечення відкритості парламентських засідань та діяльності комітетів; покращення звітування депутатів перед виборцями; впровадження нових механізмів громадського контролю; модернізацію правової бази та інституційних механізмів.

Список використаних джерел

1. Мінка Т. П. Державна служба: проблеми адміністративно-правового регулювання її проходження в органах судової влади. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/issue_2_2021_04 (дата звернення: 29.10.2024).
2. Стецюк П. Конституційні зміни щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО (проблеми реалізації). *Правові засади європейської та євроатлантичної інтеграції України: досягнення та перспективи : зб. матеріалів учасн. П'ятої міжнар. наук.-практ. конф. Львів, 19 лист. 2021)* / відп. за вип. В. Б. Ковальчук; упоряд. І. Д. Софінська. Львів : О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов та ін.; 2-е вид., доповн. Львів : СПОЛОМ, 2021. С. 612–614.
3. Остапенко О. І., Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. Львів : СПОЛОМ, С. 612–614.
4. Алфьоров С. М., Ващенко С. В., Долгополова М. М., Купін А. П. Адміністративне право. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2011. 216 с.
5. Законодавчий процес «від початку до кінця»: приклади кращих міжнародних практик. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/ migration/ua/0b0498d6d03a6cbe98aa43f79263c51845d3750a0a2da3b1c7f59b5b920a04e0.pdf (дата звернення: 29.10.2024).
6. Schneider H.-P. The Federal Republic of Germany. URL: http://www.forumfed.org/libdocs/Global_Dialogue/Book_2/BK2-C05-de-Schneider-en.pdf (дата звернення : 29.10.2024).
7. Idrees F., Parliament of UK: Structure and Functions. URL: https://ssrn.com/abstract=4807099 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4807099 (дата звернення: 29.10.2024).
8. Bucchianeri P., Volden C., Wiseman A. Legislative Effectiveness in the American States. *American Political Science Review.* 2024. 15 Feb. P. 1–19. DOI: 10.1017/S0003055424000042 (дата звернення: 29.10.2024)

References

1. Minka, T. P. (2021). *Derzhavna sluzhba: problemy administratyvno-pravovoho rehuliuvannia yii prokhodzhennia v orhanakh sudovoi vlady [State Service: Problems of Administrative and Legal Regulation of Its Passage in the Judicial Authorities]*. Retrieved from https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/issue_2_2021_04 [in Ukrainian].
2. Stetsiuk, P. (2022). Konstytutsiini zmini shchodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttia povnopravnoho chlenstva Ukrainy v YES ta NATO (problemy realizatsii) [Constitutional Changes Regarding the Strategic Course of the State for Acquiring Full Membership of Ukraine in the EU and NATO (Implementation Issues)]. *Pravovi zasady yevropeiskoi ta yevroatlantychnoyi intehratsii Ukrainy: dosiahnennia ta perspektyvy: zbirnyk materialiv uchasnykiv Piatoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika», m. Lviv, 19 lystopada 2021 r.) / vidp. za vyp. V. B.* Kovalchuk; uporyad. I. D. Sofinska. Lviv: Kameniar, 11-14 [in Ukrainian].
3. Ostapenko, O. I., Kovaliv, M. V. & Yesimov, S. S. ta in. (2021). *Administratyvne pravo Ukrainy (zahalna chastyna) [Administrative Law of Ukraine (General Part)]*: navch. posib. [Vyd. 2-e, dop.]. Lviv: SPOLom, 612-614 [in Ukrainian].
4. Alfiorov S. M., Vashchenko S. V., Dolhopolova M. M., & Kupin A. P. (2011). *Administratyvne pravo. Zahalna chastyna [Administrative Law of Ukraine. General Part]*. Navch. posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
5. *Zakonodavchyi protses «vid pochatku do kintsia»: pryklady krashchykh mizhnarodnykh praktyk [Legislative Process «From Start to Finish»:* Examples of Best International Practices]. Retrieved from https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/0b0498d6d03a6cbe98aa43f79263c51845d3750a0a2da3b1c7f59b5b920a04e0.pdf [in Ukrainian].
6. Schneider, Hans-Peter. *The Federal Republic of Germany.* Retrieved from http://www.forumfed.org/libdocs/Global_Dialogue/Book_2/BK2-C05-de-Schneider-en.pdf [in English].
7. Fatima, Idrees. *Parliament of UK: Structure and Functions*. Retrieved from https://ssrn.com/abstract=4807099 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4807099 [in English].
8. Bucchianeri, Peter & Volden, Craig & Wiseman, Alan (2024). Legislative Effectiveness in the American States. *American Political Science Review*. DOI: 10.1017/S0003055424000042 [in English].

Стаття надійшла до редакції 02.12.2024

DOI:10.35774/app2025.01.044
УДК 342.922 (422)

Анатолій Немоскальов,
аспірант кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5810-5273

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС МІНІСТЕРСТВА З ПИТАНЬ РЕІНТАГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИЙ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України займає ключову позицію в процесі відновлення та реінтеграції територій, які були окуповані в результаті збройного конфлікту на сході країни та анексії Криму. У рамках свого адміністративно-правового статусу, це відомство відповідає за розробку та впровадження державної політики, яка охоплює повернення громадян, відновлення інфраструктури, захист прав людини та взаємодію з міжнародними організаціями. Особлива увага приділяється правовому забезпеченню потреб внутрішньо переміщених осіб та пристосуванню реінтегрованих територій до мирного життя. Міністерство також виконує управлінські функції, координує діяльність з іншими державними органами та організовує реабілітаційні заходи.

***Ключові слова**: міністерство, реінтеграція, тимчасово окуповані території, адміністративно-правовий статус, відновлення.*

Nemoskalov A.

Administrative and legal status of the Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine

The Ministry for Reintegration of Temporarily Occupied Territories of Ukraine plays a pivotal role in the process of recovery and reintegration of territories temporarily occupied due to the armed conflict in eastern Ukraine and the annexation of Crimea by the Russian Federation. The administrative-legal status of the Ministry is an essential aspect of its operation, shaping its authority, scope of activities, and responsibilities in restoring the rights of citizens and the functioning of state institutions within these territories.

The issue of reintegration and restoration of temporarily occupied territories is a critical challenge for Ukraine, given the ongoing conflict and the need to establish sustainable, long-term peace. The administrative and legal status of the Ministry directly influences the effectiveness of the state's actions in this sphere, ensuring that the necessary legal framework is in place to protect human rights, facilitate the return of displaced persons, and restore public infrastructure. Furthermore, understanding the Ministry's role within the broader context of state governance and international law helps to highlight its importance in addressing the aftermath of occupation and in pursuing Ukraine's territorial integrity.

The purpose of this research is to analyze the administrative and legal status of the Ministry for Reintegration of Temporarily Occupied Territories, examining its institutional framework, powers, and responsibilities. This will include evaluating how the Ministry interacts with other governmental bodies, international organizations, and non-governmental actors. The research aims to identify the legal mechanisms in place for facilitating the return of internally displaced persons, the restoration of infrastructure, and the overall reintegration of territories. Moreover, the study will consider the Ministry's role in promoting the protection of human rights and its capacity to address the challenges posed by the occupation, while also considering the wider implications for Ukrainian sovereignty and governance.

The study will provide a comprehensive overview of the Ministry's establishment, legislative underpinnings, and operational scope. It will outline the key areas of responsibility, such as coordinating the return of citizens, ensuring the restoration of public services, and safeguarding human rights in post-occupation conditions. The research will also assess the Ministry's interaction with other governmental structures, including local authorities, and its cooperation with international bodies, such as the United Nations and the European Union, to ensure a holistic approach to reintegration.

Furthermore, the research will identify the legal tools and strategies employed by the Ministry to address the challenges faced by internally displaced persons (IDPs), emphasizing the development of legislative initiatives and policies aimed at supporting their return to the reintegrated territories. The study will also explore the challenges related to the administrative and logistical aspects of reintegration, as well as the obstacles posed by ongoing conflict and the complex political and legal environment.

© Анатолій Немоскальов, 2025

In conclusion, the research will provide a critical assessment of the Ministry's administrative and legal status, its role in the broader context of national recovery, and the key results of its ongoing efforts to reintegrate occupied territories. The findings will contribute to a deeper understanding of the legal frameworks necessary for post-conflict recovery and offer recommendations for strengthening the effectiveness of Ukraine's policy on reintegration.

Keywords: *ministry, reintegration, temporarily occupied territories, administrative-legal status, restoration.*

Постановка проблеми. Адміністративно-правовий статус Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України є ключовим елементом правової системи країни, що визначає правові та організаційні основи його діяльності в умовах триваючого збройного конфлікту та анексії Криму. Актуальність дослідження полягає в потребі аналізу правового статусу Міністерства, його повноважень, функцій, а також взаємодії з іншими державними органами, міжнародними інститутами та громадянським суспільством.

Зокрема, ключовими є питання правового забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій, повернення внутрішньо переміщених осіб, відновлення інфраструктури, соціальних послуг та захисту прав громадян. Крім того, існує потреба в розробці ефективних механізмів координації між Міністерством та іншими державними органами для успішної реінтеграції цих територій. Таким чином, наукове дослідження адміністративно-правового статусу Міністерства є виявлення проблем і недоліків у законодавчому забезпеченні його функціонування, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення правових механізмів, необхідних для ефективного відновлення та реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика адміністративно-правового режиму тимчасово окупованих територій стала предметом наукових досліджень таких учених, як: В. І. Антипов, Ю. О. Данилевська, О. О. Звєздова, О. О. Іляшко, І. М. Макаров, А. Ф. Мота, А. А. Нікітін, В. Ф. Нестерович, С. В. Полтавець Ж. В. Яківчук та інших.

Метою статті є комплексний аналіз адміністративно-правового статусу Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, а також визначає його правові повноваження, функції та роль у процесі відновлення і реінтеграції територій, які були під тимчасовою окупацією. Крім того, стаття має на меті дослідити правові механізми, що забезпечують ефективну взаємодію Міністерства з іншими державними органами, міжнародними організаціями та громадським сектором, а також виявити основні проблеми і прогалини в законодавчому забезпеченні діяльності Міністерства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України було засноване у 2020 році з метою ефективного впровадження державної політики щодо повернення окупованих територій, зокрема Криму та Донбасу, у правовий, соціальний, економічний та культурний простір України. Його створення стало необхідним кроком у контексті складної політико-правової ситуації, викликаної агресією рф, яка анексувала Крим і захопила частину сходу України. Злочин агресії, скоєний рф, окупація частини суверенної території України та інші наслідки повномасштабного збройного вторгнення стали підґрунтям для формування державної політики реінтеграції тимчасово окупованих і анексованих територій. Реінтеграція тимчасово окупованих і анексованих територій є складним і багатогранним процесом. Для успішного впровадження цієї політики необхідно усвідомити її суть та основні принципи, вивчити теоретичні та методологічні основи, а також проаналізувати правові аспекти, які повинні бути в її основі. Крім того, важливо вивчити досвід інших країн, які вже реалізували програми реінтеграції. Лише після всебічного дослідження цих питань можна створити ефективну модель реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій для України [1, с. 57].

Словники трактують реінтеграцію як процес об'єднання раніше розділених елементів на нових засадах [2], об'єднання чого-небудь, що раніше було розділене або розпалося, на нових засадах і принципах [3]. Реінтеграція є процесом, який наступає після деокупації, і відповідно до національного законодавства включає комплекс державних заходів, результатом яких є повне звільнення тимчасово окупованої території від збройних сил та окупаційної адміністрації рф. Це також передбачає встановлення ефективного контролю України над цією територією, повернення її під загальну юрисдикцію держави та відновлення конституційного ладу України на цих землях [4].

Отже, реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій України являє собою серію скоординованих кроків, які здійснюються органами влади за підтримки міжнародних партнерів. Метою цих заходів є повернення цих територій у правову площину України, зокрема на основі конституційних принципів суверенітету та територіальної цілісності, а також сприяння гуманітарному відновленню спіль-

нот, що проживають на цих землях. Це також передбачає забезпечення відновлення прав і свобод громадян, які там мешкають.

Реінтеграція – це процес, який передбачає повернення громадян до соціального, культурного, економічного та політичного життя країн їхнього походження [5]. Враховуючи специфіку підходу міжнародних інституцій до розуміння цього явища, реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій України повинна охоплювати також кожну особу, яка була змушена залишити свої рідні місця через зовнішній негативний вплив.

У Верховній Раді України функціонує Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, а також національних меншин і міжнаціональних відносин. До його компетенції входить розробка державної політики щодо тимчасово окупованих територій, реінтеграція громадян, які проживають на цих територіях, забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, а також створення умов для їх добровільного повернення до колишніх місць проживання. Крім того, Комітет займається питаннями відновлення і розвитку деокупованих територій України [6]. В Україні для посилення інституційної складової в питаннях реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій було створено Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. На момент заснування Міністерства, його очільницею була Ірина Верещук, яка отримала цю посаду у 2020 році. Перші роки роботи Міністерства супроводжувалися численними викликами, оскільки завдання, що постали перед відомством, вимагали не лише високої кваліфікації, а й ефективної координації між різними органами влади, місцевими та міжнародними організаціями.

Одним з основних завдань цього органу є розробка та реалізація державної політики щодо тимчасово окупованих територій, а також захист прав їхніх жителів. Кінцева мета цієї політики – забезпечити реінтеграцію цих територій у єдиний правовий, інформаційний, соціально-економічний, культурний і освітній простір України України [7]. Після аналізу функціональних обов'язків Мінреінтеграції (68 пунктів) можна зробити висновок, що головним напрямком роботи міністерства є захист прав внутрішньо переміщених осіб та вирішення гуманітарних проблем, пов'язаних із їх переміщенням.

Очевидно, що основною метою Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій є не стільки сама реінтеграція, скільки підготовка необхідних умов для її здійснення після деокупації тимчасово окупованих та анексованих територій України. Для ефективної реалізації заходів з реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій, зокрема шляхом залучення кадрового та організаційного потенціалу Мінреінтеграції, необхідно вже на даному етапі розробити або окреслити основні напрямки державної програми реінтеграції. Ця програма повинна бути логічним продовженням загальної державної політики, з урахуванням успішного міжнародного досвіду. Програму можна умовно поділити на два основні блоки: «Відновлення» та «Примирення».

Адміністративно-правовий статус Міністерства передбачає активну взаємодію з іншими державними органами, місцевими органами влади та міжнародними організаціями. Це є ключовим для забезпечення ефективної реінтеграції, яка не лише фокусується на відновленні інфраструктури, але й охоплює гуманітарні, соціальні та правові аспекти життя на звільнених територіях. Адміністративно-правовий статус Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України є основою для розробки стратегії повернення захоплених територій під контроль держави, а також для забезпечення належного виконання прав і обов'язків громадян, які проживають на цих територіях.

Одним із цікавих аспектів адміністративно-правового статусу Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України є його роль у відновленні прав і свобод громадян, які проживають на цих територіях, а також у координації міжнародних зусиль, спрямованих на підтримку реінтеграційних процесів. Наприклад, після деокупації окремих регіонів України Міністерство активно бере участь у відновленні інфраструктури та соціальних служб. Важливим кроком стало створення правової системи для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які повертаються на звільнені території. Це включає не лише адміністративну підтримку, а й розробку законодавства, що стосується відновлення земельних прав, компенсацій за втрачене майно та інших соціальних гарантій [8, с. 226].

Міністерство виконує важливу роль у адаптації місцевих органів влади до нових умов, надаючи їм необхідні ресурси та підтримку, що є критично важливим для успішної реінтеграції. Цікавим є також приклад співпраці Міністерства з міжнародними організаціями, такими як ООН і Європейський Союз. Це дозволяє Україні отримувати необхідну гуманітарну та фінансову допомогу для відновлення тимчасово окупованих територій. Міністерство активно взаємодіє з іншими країнами, які мають досвід реінтеграції, зокрема з країнами Балтії, що сприяє врахуванню міжнародного досвіду та його адаптації до українських

умов. Таким чином, адміністративно-правовий статус Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України не лише визначає його внутрішні функції, але й сприяє розвитку міжнародної співпраці, що є важливою складовою ефективної реінтеграції.

Висновки. Реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій в умовах військової агресії та окупації українських земель рф залишається актуальною темою в сучасному житті України. У вирішенні стратегічних питань, пов'язаних із впровадженням ефективних реінтеграційних механізмів, мають брати участь усі гілки державної влади, місцеві органи самоврядування, міжнародні партнери, а також представники громадянського суспільства. Це забезпечить комплексний підхід до відновлення територій і сприятиме успішній реалізації політики реінтеграції.

Після завершення процесів деокупації та відновлення Міністерство зможе перейти до більш стратегічної ролі у розробці довгострокових планів розвитку для територій, які повертаються під контроль України. Це охоплюватиме не лише політику реінтеграції, а й адаптацію цих територій до мирного життя, сприяння громадянській злагоді, примиренню та зміцненню соціальних зв'язків між різними групами населення.

Список використаних джерел

1. Шаптала Н. К., Камінська Н. В. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2022. № 1 (23). С. 57–69.
2. Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови. URL: http://slovopedia.org.ua/93/53408/971669.html (дата звернення: 05.01.2025).
3. Словник української мови у 20 томах. URL: https://slovnyk.me/ dict/newsum/реінтеграція. (дата звернення: 05.01.2025).
4. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. *Відомості Верховної Ради України.* 2014. № 26. Ст. 892. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text (дата звернення: 05.01.2025).
5. European University Institute. Return Migration and Development Platform. 2011. URL: www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/ Statistics/DataPortal/DReMM#Howtoaccessdata (дата звернення: 07.01.2025).
6. Предмети відання Комітету з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово оку-пованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин. URL: https://kompravlud.rada.gov.ua/news/Pro_komitet/ pred_vidan/72608.html (дата звернення: 05.01.2025).
7. Положення про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 р. № 376 (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-п#Text (дата звернення: 05.01.2025).
8. Гаврік Р., Репецький П. Адміністративно-правовий режим тимчасово окупованих територій: дискусійні питання визначення поняття та елементів в контексті участі службових осіб прикордонних підрозділів у протидії правопорушенням, які вчиняються на межі тимчасово окупованої території. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law Series,* 62. С. 226–230.

References

1. Shaptala, N. K. & Kaminska, N.V. (2022). Derzhavna polityka Ukrayiny z pytan tymchasovo oku povanykh terytoriy: problemy kontseptualizatsiyi v suchasnomu naukovomu dyskursi. [State policy of Ukraine on issues of temporarily occupied territories: problems of conceptualization in modern scientific discourse]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava - Philosophical and methodological problems of law, 1 (23),* 57-69 [in Ukrainian].
2. *Velykyi tlumachnyi slovnyk (VTS) suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary (VTS) of the modern Ukrainian language]*. Retrieved from http://slovopedia.org.ua/93/53408/971669.html [in Ukrainian]
3. *Slovnyk ukrainskoi movy u 20 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language in 20 volumes]*. Retrieved from https://slovnyk.me/dict/newsum/reintegration [in Ukrainian].
4. Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy [On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territory of

Ukraineї] (2014). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 26*, 892. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text/ [in Ukrainian].
5. *European University Institute. Return Migration and Development Platform*. 2011. Retrieved from www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/ Statistics/DataPortal/DReMM#Howtoaccessdata [in Ukrainian].
6. Subjects of the Committee on Human Rights, Deoccupation and Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine, National Minorities and International Relations. Retrieved from https://kompravlud.rada.gov.ua/news/Pro_komitet/pred_vidan/72608.html [in Ukrainian].
7. Polozhennia pro Ministerstvo z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy [Regulations on the Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine]. *Zatverdzheno postanovoyu Kabinetu Ministeriv Ukrayiny vid* 08.06.2016 r. No 376 (zi zminamy). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-п#Text [in Ukrainian].
8. Havryk, R. & Repetskyi, P. (2020). Administratyvno-pravovyi rezhym tymchasovo okupovanykh terytorii: dyskusiini pytannia vyznachennia poniattia ta elementiv v konteksti uchasti sluzhbovykh osib prykordonnykh pidrozdiliv u protydii pravoporushenniam, yaki vchyniaiutsia na mezhi tymchasovo okupovanoi terytorii [Administrative and legal regime of temporarily occupied territories: discussion issues of defining the concept and elements in the context of the participation of border officers in combating offenses committed on the border of a temporarily occupied territory]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia Pravo - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law Series, 62,* 226-230 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 07.02.2025

DOI:10.35774/app2025.01.049
УДК 341.1+004.8+37

Лілія Рябовол,
доктор педагогічних наук, професор, Воєнна академія імені Євгенія Березняка
ORCID: http://orcid.org/0000-0003-3558-2103

АКТИ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПРО ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНІЙ ТА НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Констатовано, що ШІ – потужний інструмент, який відкриває нові можливості для людини, застосовується в усіх сферах життя та діяльності суспільства і держави, допомагаючи вирішувати проблеми, разом з тим, несе потенційні виклики та загрози, зокрема порушення етичних стандартів, прав і свобод людини. Виявлено, що застосування ШІ в освітній та науковій діяльності спричиняє специфічні виклики й загрози: поширення недостатньо якісного контенту; зниження рівня / втрату здобувачами освіти як користувачами ШІ творчості, креативності; недостатній захист конфіденційної інформації про учасників освітнього процесу; порушення академічної доброчесності тощо. Встановлено, що для запобігання й уникнення можливих негативних наслідків, пов'язаних з використанням ШІ, в Україні формується система законодавства про ШІ. У статті цю систему визначено як цілісну сукупність міжнародних та регіональних / європейських актів, а також вітчизняних нормативно-правових актів різної юридичної сили, розроблених з урахуванням міжнародних та європейських стандартів у галузі використання ШІ. Проведено аналіз актів міжнародних організацій (ОЕСР, ООН, ЮНЕСКО) та визначено основні напрями й цілі врегулювання питань застосування ШІ загалом та в освітній і науковій діяльності зокрема. Йдеться про те, що освіта, наука, технології та інновації мають сприяти становленню більш інклюзивного, справедливого, цифрового, сталого та успішного світу для всіх, світу, в якому всі права людини дотримуються. Виявлено, що міжнародні організації закликають до відповідального управління надійним ШІ. Їх акти орієнтують суспільства і держави на врегулювання питань безпеки, етики, забезпечення прав людини та інших питань, пов'язаних із застосуванням ШІ.

Ключові слова: *система законодавства про ШІ, інклюзивне середовище, цифрові технології, сталий розвиток, етичні стандарти, права і свободи, захист конфіденційної інформації, академічна доброчесність.*

Riabovol L.

Acts of international organization on the use of artificial intelligence in educational and scientific activities

It was found that AI is a powerful tool that opens up new opportunities for humans, is used in all spheres of life and activity of society and the state, helping to solve problems, but at the same time carries potential challenges and threats, in particular violations of ethical standards, human rights and freedoms. It was found that the use of AI in educational and scientific activities causes specific challenges and threats: the spread of insufficiently high-quality content; a decrease in the level/loss of creativity by students as users of AI; insufficient protection of confidential information about participants in the educational process; violation of academic integrity, etc. It was established that in order to prevent and avoid possible negative consequences associated with the use of AI, a system of legislation on AI is being formed in Ukraine. The article defines this system as a holistic set of international and regional/European acts, as well as domestic regulatory and legal acts of various legal force, developed taking into account international and European standards in the field of AI use. An analysis of acts of international organizations (OECD, UN, UNESCO) was conducted and the main directions and goals of regulating the application of AI in general and in educational and scientific activities in particular were determined. The point is that education, science, technology and innovation should contribute to the creation of a more inclusive, fair, digital, sustainable and successful world for all, a world in which all human rights are respected. It was found that international organizations call for responsible management of reliable AI. Their acts orient societies and states to regulate issues of security, ethics, ensuring human rights and other issues related to the use of AI.

Keywords: *AI legislation system, inclusive environment, digital technologies, sustainable development, ethical standards, rights and freedoms, protection of confidential information, academic integrity.*

Постановка проблеми. Штучний інтелект (ШІ) «...має всеосяжні, далекосяжні та глобальні наслідки, які трансформують суспільства, економічні сектори та сферу праці, і, ймовірно, буде робити це все більше в майбутньому», що зазначено в Рекомендаціях щодо ШІ, прийнятих Радою ОЕСР (Організа-

© Лілія Рябовол, 2025

ція економічного співробітництва та розвитку) від 22.05.2019 р. (Рекомендації Ради ОЕСР щодо ШІ) [12]. ChatGPT відповідає, що наразі ШІ застосовується в усіх сферах життя та діяльності суспільства і держави: у сфері охорони здоров'я (діагностика захворювань, персоналізація лікування); в автомобільній промисловості (системи автономного водіння, допомоги водієві); у сфері фінансів (алгоритмізація торгівлі, автоматизація інвестицій, виявлення шахрайства, прогнозування фінансових ринків, персоналізація фінансових порад); в індустрії розваг (рекомендаційні системи, наприклад, для підбору фільмів чи музики, відеоігри); в торгівлі й маркетингу (чат-боти, віртуальні асистенти, цільова реклама); в освіті (інтелектуальні системи навчання/ персоналізовані навчальні платформи, автоматизація оцінювання та аналізу знань здобувачів освіти); в енергетиці (оптимізація споживання та розподілу енергії); в сільському господарстві (моніторинг та прогнозування врожайності) [4].

Застосування інформаційних технологій, частиною яких є технології ШІ, – невід'ємна складова розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення, як вказано в Концепції розвитку ШІ в Україні. Одним з пріоритетних напрямів її реалізації визнано впровадження технологій ШІ в освіті, економіці, публічному управлінні, кібербезпеці, обороні тощо. Власне освіту і науку зараховано до пріоритетних сфер, в яких реалізуються завдання державної політики розвитку ШІ [5].

Застосування ШІ в освітній та науковій діяльності спричиняє специфічні виклики й загрози, зокрема: значне поширення недостатньо якісного контенту; зниження рівня / втрату здобувачами освіти як користувачами ШІ творчості, креативності; недостатній захист конфіденційної інформації про учасників освітнього процесу; порушення академічної доброчесності тощо. В Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 в контексті опису проблем, які обумовили прийняття цього документа, зазначено: «У період перенасичення інформаційними ресурсами, розвитку інформаційних технологій, доступу до значної кількості джерел інформації проблема дотримання принципів академічної доброчесності, особливо у сфері вищої освіти, набуває надзвичайного масштабу» [6]. Для унеможливлення будь-яких порушень необхідним є відповідальний підхід до використання ШІ. Важливим у цьому контексті є забезпечення належного правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку зі своєю актуальністю проблематика застосування ШІ, зокрема в освіті й науці, притягує інтерес науковців. Не залишається поза увагою дослідників і питання відповідних нормативних основ, проте розроблено воно недостатньо ґрунтовно. К. Ракитянська проаналізувала Міжнародні керівні принципи для організацій з розробки передових систем ШІ та Кодекс поведінки для організацій з розробки передових систем ШІ і позиціонувала їх як черговий приклад врегулювання на глобальному рівні окремих питань використання ШІ. «І хоча положення, викладені в цих актах, не забезпечуються силою правового примусу та є добровільними, однак вони виражають загальні наміри та бачення країн G7 та ЄС щодо напрямків подальшого всебічного, в тому числі правового, розвитку регулювання сфери ШІ», як зазначила дослідниця [7]. Світовий досвід унормування ШІ вивчали Ю. Когут і А. Довгополий, проте безпосередньо акти міжнародних організацій не були предметом уваги цих вчених. Дотичною до нашої статті є праця О. Гриценчук, котра проаналізувала Закон ЄС «Про штучний інтелект» та охарактеризувала його як такий, що спрямований на забезпечення безпечності й надійності системи ШІ та захисту основних прав громадян ЄС [1, с. 3]. Серед доступних нам наукових праць ми не знайшли таких, що розглядають безпосередньо міжнародні стандарти у галузі ШІ, чим і зумовлена тема та мета нашої статті.

Мета статті – на основі аналізу актів міжнародних організацій (ОЕСР, ООН, ЮНЕСКО) визначити основні напрями і тенденції щодо врегулювання питань застосування ШІ загалом та в освітній і науковій діяльності зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Революційно-технологічне значення ШІ, як і необхідність регламентування його застосування, визнано в усьому світі. Наразі доцільно говорити про систему законодавства щодо ШІ. Питання системи законодавства щодо різних аспектів, які вимагають правового регулювання, вже були предметом наших досліджень. Нами запропоновано такі визначення: система законодавства про наукову і науково-технічну діяльність – цілісна, ієрархічна сукупність взаємоузгоджених і таких, що доповнюють та розвивають положення один одного, нормативно-правових актів, як: Конституція України, закони України, підзаконні акти, міжнародні та регіональні акти, а також міжнародні договори України [9, с. 4]; система законодавства про правову освіту населення України – як систематизована сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, складниками якої є Конституція України, закони України, підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні і регіональні акти [10, с. 38]; система ан-

тидискримінаційного законодавства – сукупність вітчизняних нормативно-правових актів різної юридичної сили, а також міжнародних, у тому числі європейських, документів, ратифікованих Україною [8, с. 225].

Поняття системи законодавства про ШІ (технології ШІ / розробку й використання ШІ) пропонуємо тлумачити за аналогією, акцентувавши при цьому, що на відміну від згаданих вище систем законодавства, які пройшли тривалий шлях свого розвитку, як власне й аспекти суспільного життя, що ними унормовуються, законодавство про ШІ перебуває на початку свого становлення. На різних рівнях (міжнародному, регіональному / європейському, національному) розробляються норми, спрямовані на врегулювання питань безпеки, етики, забезпечення прав людини та інших питань, пов'язаних із застосуванням ШІ. Власне у зв'язку з необхідністю запобігання відповідним негативним наслідкам щодо порушення етичних стандартів та прав і свобод людини почало формуватися відповідне законодавство. Саме на питання етики акцентують міжнародні акти щодо ШІ. Наразі доцільно говорити про систему законодавства щодо ШІ як цілісну сукупність міжнародних і регіональних / європейських актів, а також вітчизняних нормативно-правових актів різної юридичної сили, розроблених з урахуванням міжнародних та європейських стандартів у галузі використання ШІ.

У рамках цієї статті розглянемо одну зі складових зазначеної системи – акти міжнародних організацій. Першим відповідним міжурядовим стандартом стали Рекомендації Ради ОЕСР щодо ШІ. В них констатовано, що ШІ використовується в багатьох секторах (виробництво, освіта, фінанси, транспорт, охорона здоров'я, безпека), тому є технологією загального призначення, що має потенціал для покращення добробуту людей, сприяння позитивній стійкій глобальній економічній діяльності, підвищення інновацій та продуктивності, а також допомагає реагувати на ключові глобальні виклики. У цьому документі закріплено принципи відповідального управління надійним ШІ, як: інклюзивне зростання, сталий розвиток і добробут; верховенство права, повага до прав людини і цінностей демократії, у тому числі справедливість та конфіденційність; прозорість і зрозумілість; міцність, надійність та безпека; підзвітність / відповідальність. Держави повинні впроваджувати перелічені принципи в національні політики та забезпечувати: корисні результати для людей і планети завдяки ШІ (як: зменшення економічної, соціальної, гендерної та іншої нерівності, захист природного середовища тощо); верховенство права, повагу до прав людини, демократичні та орієнтовані на людину цінності (як: недискримінація і рівність, свобода, гідність, автономія особи, різноманітність, конфіденційність та захист даних, справедливість, соціальна справедливість); прозорість і відповідальне розкриття інформації щодо систем ШІ (про джерела даних, чинники, процеси та/або логіку, що призвели до певного прогнозу, рекомендації чи рішення, загалом результату роботи системи ШІ); відповідальність за неналежне використання / функціонування систем ШІ [12].

Рекомендації Ради ОЕСР щодо ШІ стали підґрунтям для подальшого врегулювання питань ШІ на глобальному рівні. Йдеться про Міжнародні керівні принципи для організацій з розробки передових систем ШІ та Кодекс поведінки для організацій з розробки передових систем ШІ, опубліковані 30.10.2023 р. Ці акти закріпили загальні наміри країн G7 і ЄС щодо подальшого розвитку ШІ у різних напрямах, в тому числі щодо правового регулювання сфери ШІ [7] та знайшли своє відображення в Законі про штучний інтелект ЄС (Artificial Intelligence Act).

На міжнародному рівні особливу роль для врегулювання питання використання ШІ відіграє ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури). 23.11.2021 р. на Генеральній конференції ЮНЕСКО було схвалено Рекомендації щодо етики ШІ (Рекомендації ЮНЕСКО 2021). У документі (п. 1) визначено поняття «етичні аспекти ШІ / етичне застосування ШІ» як взаємопов'язані ціннісні установки, принципи і процедури, що: ґрунтуються на повазі до гідності людини, етиці науки і технологій та спрямовані на забезпечення добробуту й запобігання завдання шкоди людині; орієнтують суспільства на відповідальний облік наслідків застосування ШІ для людей, спільнот, навколишнього природного середовища, екосистеми; є основою для прийняття рішень щодо застосування або відмови від застосування технологій ШІ; є підставою для нормативної оцінки, методичного керівництва в питаннях застосування технологій ШІ [11].

У Рекомендаціях ЮНЕСКО 2021 констатовано, що використання ШІ надає значні переваги у багатьох сферах, суттєво змінює спосіб життя, роботи, взаємодії, водночас вимагає встановлення етичних бар'єрів, без чого є ризики, що ці технології можуть відтворювати упередження та дискримінацію, які є в реальному світі, підживлювати розбіжності й загрожувати основним правам і свободам людини. На запобігання цьому всім державам рекомендовано довести до відома національних органів влади та управління, державних і недержавних, комерційних та некомерційних установ і організацій, у тому числі науково-дослідних та академічних, діяльність яких пов'язана з використанням ШІ, вимогу, що розробка й застосу-

вання таких технологій має ґрунтуватися на достовірних наукових даних і результатах аналізу й оцінки етичних аспектів. Окремо рекомендовано не використовувати системи масового стеження та соціальної оцінки, забезпечувати прозорість алгоритмів, захист персональних даних тощо. У цьому документі також акцентовано, що інтеграція ШІ в освітню й наукову діяльність сприятиме їх покращенню за умови його застосування з дотриманням прав здобувачів освіти та науково-педагогічних / наукових працівників із забезпеченням захисту персональних даних і, недопускаючи використання ШІ для порушення прав людини, зокрема у наукових дослідженнях [11].

У розвиток положень Рекомендацій ЮНЕСКО 2021 було прийнято Рекомендації ЮНЕСКО щодо етики ШІ: ключові факти (Рекомендації ЮНЕСКО 2023). В них викладено десять основних принципів етичного використання ШІ, в основі яких спрямованість на забезпечення прав людини. Цей перелік суголосний з тим, що закріплений у Рекомендаціях ЮНЕСКО 2021 і включає такі принципи: пропорційність та незаподіяння шкоди (заборона використання ШІ для соціального оцінювання чи масового спостереження тощо); безпека і захищеність; право на конфіденційність та захист даних; багатостороннє й адаптивне управління і співпраця; відповідальність та підзвітність; прозорість і зрозумілість; стійкість; підпорядкованість та підконтрольність людині; поінформованість і грамотність; справедливість та відмова від дискримінації [14].

Надзвичайно важливим стало прийняття Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Використання можливостей безпечних, захищених і надійних систем ШІ для сталого розвитку» від 22.03.2024 р. – першої глобальної резолюції щодо ШІ, згідно з якою необхідним є ведення моніторингу ризиків ШІ, захист персональних даних, посилення політики конфіденційності. Акцентовано, що ШІ має створюватися й застосовуватися крізь призму людяності та гідності, безпеки й захищеності, прав людини та основних свобод, має зменшити цифровий розрив усередині країн і між ними та використовуватися для просування спільних пріоритетів у сфері сталого розвитку [2].

20.09.2024 р. Генеральна Асамблея ООН схвалила «Пакт про майбутнє» [13], підписанти якого взяли на себе зобов'язання здійснювати конкретні дії для вирішення глобальних проблем і створення більш безпечного, мирного, стійкого та інклюзивного світу для майбутніх поколінь. Додатком до нього є Глобальний цифровий договір – перша всесвітня угода про міжнародне регулювання ШІ, в основі якої ідея, що технології мають бути корисними для всіх, а держави повинні забезпечувати, щоб цифрові технології, зокрема ШІ, сприяли сталому розвитку і дотриманню прав людини, подоланню цифрового розриву, інклюзивному, відповідальному та сталому цифровому майбутньому. В цьому пакті також зазначено, що необхідно:

– відповідально керувати потенційними ризиками, пов'язаними з наукою і технологіями, запобігати тому, щоб наука, технології та інновації поглиблювали розбіжності, зокрема гендерний розрив, дискримінацію і нерівності всередині та між країнами, негативно впливали на права людини і прогрес у сталому розвитку, натомість наука, технології та інновації мають стати каталізатором для більш інклюзивного, справедливого, цифрового, сталого та успішного світу для всіх, світу, в якому всі права людини дотримуються (п. 50);

– покращити міжнародне управління цифровими технологіями, у тому числі ШІ, оскільки вони відіграють важливу роль у забезпеченні сталого розвитку, кардинально змінюють світ і мають величезний потенціал для прогресу на благо людей та планети сьогодні та в майбутньому (п. 51);

– сприяти відповідальному та етичному використанню науки, технологій та інновацій (п. 52);

– співпрацювати, щоб подолати розрив у науці, технологіях та інноваціях всередині та між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються та / або перебувають в особливих ситуаціях чи стикаються з особливими проблемами, підтримуючи останніх, мирним шляхом використовуючи науку, технології та інновації для досягнення сталого розвитку (п. 53).

Окремо у «Пакті про майбутнє» ООН (п. 54) визнано можливості та ризики, пов'язані з наукою, технологіями та інноваціями щодо захисту і реалізації прав людини. Акцентовано, що необхідно: забезпечити, щоб всі наукові й технологічні дослідження проводилися відповідальним та етичним способом з дотриманням всіх прав людини і забезпеченням автономії, свободи й безпеки дослідників; інтегрувати правозахисний підхід у практику унормування нових технологій та інновацій, при їх розробці й використанні поважати права людини і підтримувати етичні принципи; використовувати можливості, які надаються новими технологіями для розширення прав і спроможностей людей з обмеженими можливостями для підвищення справедливості, у тому числі шляхом забезпечення доступності допоміжних технологій.

Важливо, що у «Пакті про майбутнє» ООН (п. 60) акцентовано на розвиток міжнародного партнерства щодо нарощування потенціалу ШІ для розробки освітніх і навчальних програм, розширення доступу до ресурсів, включаючи відкриті моделі й системи ШІ, відкриті навчальні дані й обчислення тощо.

У рамках ініціатив ООН заохочується використання ШІ для досягнення цілей сталого розвитку, визначених у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030» від 25.09.2015 р. [3]. Слід зазначити, що ШІ має істотний потенціал для досягнення таких цілей сталого розвитку: № 4 – забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх; № 9 – сприяння інноваціям, зокрема 9.b «Підтримувати вітчизняні розробки, дослідження та інновації в галузі технологій»; № 17 – зміцнення засобів реалізації Глобального партнерства в інтересах сталого розвитку та активізація його діяльності, зокрема 17.8 «... ввести в дію банк технологій та механізм розбудови спроможності в галузях науки, техніки та інновацій для найменш розвинених країн, а також розширити використання високоефективних технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних».

Висновки. ШІ – потужний інструмент, який відкриває нові можливості для людини, допомагає вирішувати проблеми, роблячи життя більш зручним і комфортним. Технології ШІ застосовуються в усіх сферах життя та діяльності суспільства і держави, у тому числі й у військовій справі, що особливо важливо для України в контексті протистояння повномасштабній збройній агресії рф, разом з тим, несуть потенційні виклики і загрози, зокрема порушення етичних стандартів, прав і свобод людини. В усіх країнах, так само і в Україні, на запобігання й уникнення можливих негативних наслідків використання ШІ формуються системи законодавства про ШІ. Роль обов'язкового складника цих систем, більше того, роль відповідних засад, відіграють акти міжнародних організацій, як ОЕСР, ООН, ЮНЕСКО. За результати аналізу основних актів цих організацій щодо застосування ШІ загалом та в освітній і науковій діяльності, зокрема, встановлено, що ці акти орієнтують суспільства і держави насамперед на врегулювання питань безпеки, етики, забезпечення прав людини та інших питань, пов'язаних із застосуванням ШІ. Міжнародні організації закликають до відповідального управління надійним ШІ. Перспективним у напрямку дослідження є аналіз європейських актів та вітчизняного законодавства щодо застосування ШІ.

Список використаних джерел

1. Гриценчук О. О. Нормативно-правова підтримка використання штучного інтелекту в контексті євроінтеграції. *Інформ. бюлетень Інституту цифровіз. освіти НАПН України.* 2024. № 4. С. 1–5. URL: http://surl.li/tuxjlb (дата звернення: 10.01.2025).
2. ООН оприлюднила першу всесвітню угоду про регулювання ШІ. URL: http://surl.li/ofdkja (дата звернення: 10.01.2025).
3. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року: Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015, A/RES/70/1. URL: http://surl.li/kysovo (дата звернення: 16.01.2025).
4. Приклади застосування ШІ. URL: https://chatgpt.com (дата звернення: 12.01.2025).
5. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпор. Кабінету Мін. України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: http://surl.li/iugqnq (дата звернення: 17.01.2025).
6. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : розпор. Кабінету Мін. України від 23.02.2022 № 286-р. URL: http://surl.li/ivduqz (дата звернення: 14.01.2025).
7. Ракитянська К. Міжнародні стандарти регулювання штучного інтелекту: аналіз актів, розроблених за результатами Хіросімського процесу з ШІ. URL: http://surl.li/fxtogi (дата звернення: 10.01.2025).
8. Рябовол Л. Т. Система антидискримінаційного законодавства України. *Проблеми публіч. та приват. права* : кол. моногр. Львів–Торунь : Ліга-Прес, 2021. С. 216–244. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-237-4-8 (дата звернення: 13.01.2025).
9. Рябовол Л. Т. Система законодавства про наукову і науково-технічну діяльність. *Наук. записки.* Серія: Право. 2018. Вип. 5. С. 4–10.
10. Рябовол Л. Т. Система законодавства про правову освіту населення України. *Порівн.-аналіт. право.* 2016. № 4. С. 38–41.
11. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence : Recommendation UNESCO SHS/BIO/PI/2021/1. URL: http://surl.li/mjteyg (дата звернення: 16.01.2025).
12. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence : Recommendation of OECD № 22/05/2019. URL: http://surl.li/bvpcop (дата звернення: 18.01.2025).

13. The Pact for the Future : Resolution of the General Assembly UN № A/79/L.2. URL: http://surl.li/izppcj (дата звернення: 16.01.2025).
14. UNESCO's Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence: key facts : Recommendation UNESCO SHS/2023/PI/H/1. URL: http://surl.li/aipvpu (дата звернення: 17.01.2025).

References

1. Hrytsenchuk, O. O. (2024). Normatyvno-pravova pidtrymka vykorystannia shtuchnoho intelektu v konteksti yevrointehratsii [Regulatory and legal support for the use of artificial intelligence in the context of European integration]. *Informatsiinyi biuleten Instytutu tsyfrovizatsii osvity NAPN Ukrainy - Newsletter of the Institute for Digitalization of Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4,* 1-5. Retrieved from http://surl.li/tuxjlb [in Ukrainian].
2. *OON opryliudnyla pershu vsesvitniu uhodu pro rehuliuvannia ShI [The UN has published the first global agreement on the regulation of AI].* Retrieved from http://surl.li/ofdkja [in Ukrainian].
3. *Peretvorennia nashoho svitu: Poriadok dennyi u sferi staloho rozvytku do 2030 roku [Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development]:* Rezoliutsii Heneralnoi Asamblei OON vid 25.09.2015, A/RES/70/1. Retrieved from http://surl.li/kysovo [in Ukrainian].
4. *Pryklady zastosuvannia ShI [Examples of AI application].* Retrieved from https://chatgpt.com/ [in Ukrainian]
5. *Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini [On the approval of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine]:* rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.12.2020 № 1556-p. Retrieved from http://surl.li/iugqnq [in Ukrainian].
6. *Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky [On approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032]:* rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.02.2022 № 286-p. Retrieved from http://surl.li/ivduqz [in Ukrainian].
7. Rakytianska, K. *Mizhnarodni standarty rehuliuvannia shtuchnoho intelektu: analiz aktiv, rozroblenykh za rezultatamy Khirosimskoho protsesu z ShI [International standards for the regulation of artificial intelligence: analysis of acts developed based on the results of the Hiroshima Process on AI].* Retrieved from http://surl.li/fxtogi [in Ukrainian].
8. Riabovol, L. T. (2021). Systema antydyskryminatsiinoho zakonodavstva Ukrainy [System of anti-discrimination legislation of Ukraine]. *Problemy publichnoho ta pryvatnoho prava [Problems of public and private law]:* kolektyvna monohrafiia. Lviv-Torun : Liha-Pres. S. 216-244. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-237-4-8 [in Ukrainian].
9. Riabovol, L. T. (2018). Systema zakonodavstva pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist [System of legislation on scientific and scientific-technical activities]. *Naukovi zapysky.* Seriia: Pravo - Scientific notes. Series: Law, 5, 4-10. [in Ukrainian].
10. Riabovol, L. T. (2016). Systema zakonodavstva pro pravovu osvitu naselennia Ukrainy [The system of legislation on legal education of the population of Ukraine]. *Porivnialno-analitychne pravo - Comparative and analytical law,* 4, 38–41 [in Ukrainian].
11. *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence: Recommendation UNESCO SHS/BIO/PI/2021/1.* Retrieved from http://surl.li/mjteyg [in English].
12. *Recommendation of the Council on Artificial Intelligence: Recommendation of OECD № 22/05/2019.* Retrieved from http://surl.li/bvpcop [in English].
13. *The Pact for the Future: Resolution of the General Assembly UN № A/79/L.2.* Retrieved from http://surl.li/izppcj [in English].
14. *UNESCO's Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence: key facts: Recommendation UNESCO SHS/2023/PI/H/1.* Retrieved from http://surl.li/aipvpu [in English].

Стаття надійшла до редакції 07.02.2025

DOI:10.35774/app2025.01.055
УДК:351.87

Наталія Чудик,
доктор юридичних наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0649-2715

Андрій Колесніков,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3064-4133

Валерій Канюка,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1573-9137

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЄДИНОЇ СУДОВОЇ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОСУДДЯ

У статті досліджено інституційно-правові детермінанти модернізації Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) в умовах цифрової трансформації правосуддя. Актуальність дослідження обумовлена ратифікацією Україною Ukraine Facility Plan, що визначив цифровізацію судової системи пріоритетним напрямом реформ, а також необхідністю модернізації ЄСІТС до 2027 р. Результати технічного аудиту виявили суттєві недоліки існуючої системи, що потребує наукового осмислення шляхів її модернізації. Метою дослідження є розкриття інституційно-правових детермінантів модернізації ЄСІТС та визначення напрямів підвищення ефективності її впровадження. У статті проаналізовано еволюцію теоретико-правових засад функціонування ЄСІТС, охарактеризовано новий інституційний механізм модернізації через створення Проєктного офісу при ДСА України та застосування методології OKR, досліджено функціональну архітектуру системи. Виявлено основні проблеми впровадження модернізованої ЄСІТС та обґрунтовано її перспективи для підвищення ефективності судочинства. Запропоновано науково-практичні рекомендації щодо вдосконалення процесу модернізації ЄСІТС, реалізація яких сприятиме створенню в Україні сучасної системи електронного правосуддя відповідно до європейських стандартів.

Ключові слова: *цифровізація правосуддя, електронний суд, ЄСІТС, судова реформа, цифрова трансформація, Проєктний офіс, методологія OKR, Ukraine Facility Plan.*

Chudyk N., Kolesnikov A., Kanyuka V.

Institutional and legal determinants of modernization of the unified judicial information and telecommunication system in the conditions of digital transformation of justice

The article examines the institutional and legal determinants of modernization of the Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS) in the context of digital transformation of justice. The relevance of the research is determined by Ukraine's ratification of the Ukraine Facility Plan, which identified the digitalization of the judicial system as a priority area of reforms, as well as the need to modernize UJITS by 2027. The technical audit results revealed significant shortcomings in the existing system, which requires scientific understanding of ways to modernize it. The absence of a comprehensive scientific analysis of institutional and legal aspects of UJITS modernization in the context of Ukraine's international obligations actualizes the need for this research.

The purpose of the study is to reveal the institutional and legal determinants of UJITS modernization and

© Наталія Чудик, Андрій Колесніков, Валерій Канюка, 2025

determine ways to improve the effectiveness of its implementation considering Ukraine's commitments under the Ukraine Facility Plan. The article analyzes the evolution of theoretical and legal foundations of UJITS functioning, from simple digitization of existing processes to comprehensive digital transformation of justice. The study characterizes a new institutional mechanism for modernization through the establishment of a Project Office at the State Judicial Administration of Ukraine and the implementation of OKR methodology, supported by international technical assistance and cooperation with leading donors.

The research examines the functional architecture of the modernized system, which provides for the comprehensive interaction of functional and technical modules to ensure automation of all judicial processes. The main problems of implementing the modernized UJITS are identified, including obsolete infrastructure, the complexity of integrating different modules, and the need to update procedural legislation. At the same time, the system opens significant prospects for improving the efficiency of justice, enhancing access to justice, and ensuring its transparency.

The article provides science-based practical recommendations for improving the UJITS modernization process, considering both legal and technical aspects. The successful implementation of these recommendations will contribute to creating a modern electronic justice system in Ukraine that meets European standards.

Keywords: *digitalization of justice, electronic court, UJITS, judicial reform, digital transformation, Project Office, OKR methodology, Ukraine Facility Plan.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження інституційно-правових детермінант модернізації Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС) обумовлена декількома взаємопов'язаними факторами. Ратифікація Україною у червні 2024 р. Ukraine Facility Plan визначила цифровізацію судової системи як один із пріоритетних напрямів судової реформи. Виконання міжнародних зобов'язань щодо модернізації ЄСІТС до 2027 р. потребує ґрунтовного наукового осмислення організаційно-правових механізмів такої модернізації.

Результати технічного аудиту ЄСІТС виявили суттєві недоліки існуючої системи: моральну застарілість більшості модулів, обмежену функціональність, низький рівень взаємодії з державними реєстрами та неефективність управління ІТ-інфраструктурою. Це актуалізує потребу в науковому обґрунтуванні концептуальних засад модернізації системи.

Впровадження нових підходів до управління процесом модернізації ЄСІТС через створення Проєктного офісу при ДСА України та застосування методології OKR потребують теоретичного осмислення ефективності таких інституційних механізмів у контексті специфіки судової системи. В умовах воєнного стану особливої актуальності набувають питання забезпечення сталого функціонування судової системи, що потребує впровадження нових технологічних рішень для дистанційного розгляду справ, електронного документообігу та захисту судової інформації.

Зазначені фактори обумовлюють необхідність комплексного дослідження інституційних і правових аспектів модернізації ЄСІТС для формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо підвищення ефективності цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження проблематики цифровізації правосуддя та розвитку ЄСІТС стали праці українських науковців. Значний внесок у розробку концептуальних засад електронного правосуддя здійснили О. Бринцев [3], О. Кібенко [7], О. Берзанюк [1; 2], Ю. Георгієвський [4], В. Зур'ян [5], Н. Канюка [6], які досліджували різні аспекти впровадження інформаційних технологій у судочинство.

Це дослідження є продовженням наших попередніх наукових розвідок. Зокрема, у спільній праці проаналізовано електронне правосуддя як елемент сучасної системи судочинства, визначено його сутнісні характеристики та особливості впровадження [10]. У подальших дослідженнях було розкрито правову дефініцію та основні ознаки диджиталізації правосуддя [8], а також детально проаналізовано особливості запровадження та взаємодії модулів ЄСІТС [9].

Водночас питання інституційно-правових детермінант модернізації ЄСІТС в контексті виконання Україною зобов'язань за Ukraine Facility Plan залишається малодослідженим у вітчизняній правовій науці та потребує комплексного наукового аналізу.

Метою статті є розкриття інституційно-правових детермінантів модернізації Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та визначення напрямів підвищення ефективності її впровадження з урахуванням зобов'язань України в рамках Ukraine Facility Plan.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретико-правові засади функціонування ЄСІТС формувалися поступово, починаючи з 2016 р., коли в процесуальних кодексах вперше з'явився термін «ЄСІТС». Як зазначає О. Кібенко, на той час Україна вже мала достатньо розвинену систему електронно-

го судочинства, що включала електронні системи управління справами, автоматизований розподіл справ, електронну комунікацію з судом та можливість дистанційної участі у засіданнях [7].

О. Бринцев, досліджуючи концептуальні основи електронного суду, підкреслює, що впровадження ЄСІТС спочатку передбачало оцифрування існуючих процесів без суттєвої зміни їхньої сутності [3]. Однак практика показала необхідність більш глибокої трансформації.

Важливим етапом розвитку правового регулювання стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження ЄСІТС» від 27.04.2021 р., яким було передбачено можливість введення в експлуатацію окремих модулів системи. Відповідно до рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21 було затверджено Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) ЄСІТС.

Разом з тим, інтенсивність використання модулів та підсистем ЄСІТС за весь період її застосування залишається низькою (за винятком модуля відеоконференцзв'язку). Як зазначено в офіційних документах, «...наявні апаратні та програмні рішення значною мірою застаріли і потребують заміни. Система управління ІТ-інфраструктурою та її обслуговування є неефективною» [11, с. 81]. Це призвело до розуміння необхідності якісного перегляду особливостей функціонування системи електронного правосуддя. Тому сучасний етап розвитку правових засад функціонування ЄСІТС характеризується їхньою трансформацією відповідно до міжнародних зобов'язань України. Ратифікація Ukraine Facility Plan у червні 2024 р. визначила необхідність повної модернізації системи до кінця 2027 р.

Аналізуючи теоретико-правові засади функціонування ЄСІТС, варто відзначити їхній комплексний характер. З одного боку, вони охоплюють процесуальні аспекти електронного судочинства, з іншого – технічні вимоги до функціонування системи. Як слушно зауважує О. Берназюк, ЄСІТС є складною інформаційно-телекомунікаційною системою, яка інтегрує інформаційні ресурси судів та забезпечує інформаційну взаємодію між ними, що вимагає особливого підходу до правового регулювання її функціонування [1, с. 328].

Інституційний механізм модернізації ЄСІТС характеризується новим підходом до управління процесом цифрової трансформації правосуддя. Ключовим елементом цього механізму стало створення Проєктного офісу при Державній судовій адміністрації України. У своїй діяльності Проєктний офіс використовує міжнародні стандарти управління проєктами, зокрема методологію Project Management Institute (PMI).

Важливо зазначити, що така практика створення проєктних офісів вже успішно реалізується в інших державних органах України – Міністерстві фінансів України та Міністерстві оборони України. Головне завдання Проєктного офісу ДСА – забезпечення структурованості, контрольованості та результативності всіх етапів модернізації ЄСІТС [12].

Для досягнення визначених цілей команда ДСА України впроваджує підхід OKR (Objectives and Key Results), що дозволяє чітко визначати завдання та оцінювати їхнє виконання. Такий підхід вже продемонстрував свою ефективність у діяльності інших державних органів, зокрема НАЗК та Міністерства цифрової трансформації України.

Важливою складовою інституційного механізму є міжнародна технічна підтримка. Зокрема, модернізація ЄСІТС відбувається за сприяння проєкту «Підтримка цифрової трансформації» (DTA), що фінансується USAID і UK Dev.

План модернізації ЄСІТС, визначений в Ukraine Facility Plan, ґрунтується на висновках та рекомендаціях технічного та функціонального аудиту судових ІТ-систем. Для забезпечення належної пріоритизації та послідовності етапів реформи передбачається розробка дорожньої карти модернізації ЄСІТС [13].

Особлива роль в інституційному механізмі модернізації ЄСІТС належить Державній судовій адміністрації України, яка відповідає за організацію ефективного управління процесом розробки та впровадження системи, а також за запровадження механізмів, які унеможливлять зловживання та неефективне використання ресурсів у цих процесах.

Аналіз функціональної архітектури модернізованої ЄСІТС доцільно розпочати з розгляду її основних компонентів. Відповідно до концепції, розробленої Державною судовою адміністрацією, архітектура системи передбачає наявність функціональних та технічних модулів.

До функціональних модулів належать:

– підсистема документообігу суду;

– HR-система;

– суддівське досьє;

– електронний архів;

– підсистема аналітики та звітності;
– підсистема централізованого автоматичного розподілу;
– підсистема фінансового обліку;
– підсистема бази знань;
– підсистема відеоконференцзв'язку.

Технічна складова ЄСІТС представлена такими модулями:
– підсистема штучного інтелекту;
– підсистема OCR (розпізнавання сканованих текстів, PDF-документів або зображень);
– система програмування бізнес-процесів;
– система побудови шаблонів;
– підсистема зовнішніх інтеграцій;
– підсистема моніторингу та безпеки (SOC);
– підсистема аутентифікації та авторизації [12].

Досвід функціонування окремих модулів ЄСІТС виявив певні недоліки в їхній роботі. Зокрема, модулі «Електронний суд» та «Електронний кабінет», які забезпечують комунікацію учасників процесів та їхніх представників із судом через електронний кабінет, мають недосконалий дизайн, численні технічні проблеми та не орієнтовані на пересічного користувача [7].

Як зазначає суддя верховного суду О. Кібенко, «електронний кабінет» для судді наразі має лише інформаційний характер. Суддя може дистанційно переглядати матеріали справ, але не має можливості завантажувати документи через свій електронний кабінет та підписувати їх електронним підписом. Це зумовлено тим, що судді продовжують працювати у застарілих локальних системах діловодства, які не є частиною ЄСІТС [7].

Саме тому модернізація ЄСІТС передбачає не просто оновлення окремих модулів, а створення єдиної інтегрованої системи, всі компоненти якої взаємодіють між собою та з зовнішніми реєстрами. План модернізації також передбачає перехід на «хмарне» зберігання інформації замість гібридного, що має зменшити ризики втрати даних [13].

Важливим аспектом функціональної архітектури є забезпечення централізованого автоматизованого розподілу справ без урахування принципу територіальної юрисдикції, що дозволить вирівняти навантаження на суди та пришвидшити розгляд справ [4, с. 206].

Окрема увага приділяється питанням безпеки. Модернізована ЄСІТС матиме спеціальну підсистему моніторингу та безпеки (SOC), що забезпечуватиме захист інформації та контроль за доступом до системи [4].

Впровадження модернізованої ЄСІТС супроводжується низкою суттєвих проблем. Насамперед існуюча інфраструктура є застарілою та потребує повного оновлення. Складність становить інтеграція різних модулів в єдину систему, особливо враховуючи необхідність забезпечення її безперебійної роботи в умовах нестабільного енергопостачання. Важливим викликом є створення надійної системи резервного копіювання та відновлення даних, а також забезпечення належного рівня кібербезпеки.

Спостерігається недостатня координація між різними інституціями, залученими до процесу модернізації. Виникає потреба у масштабному навчанні персоналу роботі з новою системою та подоланні опору змінам з боку частини користувачів. Особливої уваги потребує питання зміни усталених бізнес-процесів та складність одночасного впровадження змін у всіх судах.

Суттєвою проблемою є необхідність оновлення процесуального законодавства та регламентації нових процедур електронного судочинства. Виникає потреба забезпечення балансу між відкритістю даних та захистом персональної інформації, а також узгодження українського законодавства з міжнародними стандартами.

Водночас впровадження модернізованої ЄСІТС відкриває значні перспективи. Очікується суттєве підвищення ефективності судочинства через скорочення термінів розгляду справ, оптимізацію робочого навантаження на суддів та автоматизацію рутинних процесів. Це сприятиме покращенню якості судових рішень та зменшенню судових помилок.

Важливим результатом стане покращення доступу до правосуддя завдяки спрощенню процедури подання документів до суду та розширенню можливостей дистанційної участі у судових засіданнях. Зменшаться фінансові витрати учасників процесу, покращиться їхнє інформування про хід справи.

Модернізована ЄСІТС сприятиме підвищенню прозорості судової системи через повну автоматизацію розподілу справ, публічний доступ до судових рішень та можливість відстеження стану розгляду

справи. Важливим аспектом стане інтеграція з іншими державними реєстрами та системами органів юстиції, що створить єдиний інформаційний простір системи правосуддя.

Економічний ефект від впровадження модернізованої ЄСІТС проявиться у зменшенні витрат на обслуговування паперового документообігу, оптимізації використання людських ресурсів та скороченні транспортних витрат. У довгостроковій перспективі це сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості країни через покращення функціонування судової системи.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати науково-практичні рекомендації щодо вдосконалення процесу модернізації ЄСІТС.

Насамперед необхідно внести зміни до процесуальних кодексів щодо розширення можливостей дистанційного розгляду справ без прив'язки до місцезнаходження учасників процесу та регламентації порядку централізованого автоматизованого розподілу справ без урахування територіальної юрисдикції. Важливим є врегулювання механізму дистанційної роботи суддів та працівників апарату суду, а також спрощення вимог щодо електронної форми процесуальних документів.

Доцільно розробити детальну дорожню карту поетапного впровадження модернізованої ЄСІТС із визначенням конкретних термінів та відповідальних за кожен етап. При цьому важливо створити систему постійного моніторингу ефективності впровадження окремих модулів та забезпечити регулярне навчання користувачів системи. Необхідно розробити механізми швидкого реагування на технічні проблеми та впровадити систему оцінювання якості роботи окремих модулів користувачами.

Критично важливим є забезпечення належного технічного рівня системи через перехід на «хмарне» зберігання даних, впровадження сучасних технологій захисту інформації та створення резервних центрів обробки даних. Особливу увагу слід приділити забезпеченню безперебійної роботи системи в умовах нестабільного енергопостачання.

Необхідно суттєво покращити взаємодію з користувачами через спрощення інтерфейсу електронних кабінетів, створення інтуїтивно зрозумілих шаблонів документів та запровадження ефективної системи онлайн-підтримки. Важливим елементом є забезпечення постійного зворотного зв'язку з користувачами для вдосконалення системи.

Особливу увагу слід приділити питанням міжвідомчої взаємодії. Необхідно забезпечити повну інтеграцію з державними реєстрами, налагодити ефективний обмін даними з правоохоронними органами та створити єдині стандарти обміну інформацією. Важливим є впровадження системи електронної взаємодії з органами примусового виконання рішень.

Реалізація запропонованих рекомендацій дозволить підвищити ефективність процесу модернізації ЄСІТС та забезпечити створення сучасної, зручної та надійної системи електронного правосуддя в Україні.

Висновки. Теоретико-правові засади функціонування ЄСІТС пройшли еволюцію від простого оцифрування існуючих процесів до комплексної цифрової трансформації правосуддя. Суттєвим поштовхом до модернізації системи стала ратифікація Ukraine Facility Plan, що визначила необхідність її повного оновлення до 2027 р.

Інституційний механізм модернізації ЄСІТС характеризується впровадженням нових управлінських підходів, зокрема створенням Проєктного офісу при ДСА України та застосуванням методології OKR. Важливу роль відіграє міжнародна технічна підтримка та співпраця з провідними донорами.

Функціональна архітектура модернізованої ЄСІТС передбачає комплексну взаємодію функціональних та технічних модулів, що забезпечить автоматизацію всіх судових процесів – від документообігу до проведення засідань в режимі відеоконференції.

Основними проблемами впровадження модернізованої ЄСІТС є застарілість існуючої інфраструктури, складність інтеграції різних модулів та необхідність оновлення процесуального законодавства. Водночас система відкриває значні перспективи для підвищення ефективності судочинства, покращення доступу до правосуддя та забезпечення його прозорості.

Успішна реалізація запропонованих науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення процесу модернізації ЄСІТС сприятиме створенню в Україні сучасної системи електронного правосуддя, що відповідає європейським стандартам.

Список використаних джерел

1. Берназюк О. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система: поняття та структура. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 326–330.

2. Берназюк О. О. Елементи електронного судочинства та стан їх запровадження в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія : Право. 2019. Вип. 56, т. 2. С. 12–15.
3. Бринцев О. В. Електронний суд в Україні. Досвід та перспективи : моногр. Харків : Право, 2016. 72 с.
4. Георгієвський Ю. В. Пропозиції щодо правового забезпечення захисту інформації у Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційні системі. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 3. С. 204–208.
5. Зур'ян В. О. Нагальні проблеми та перспективи розвитку електронного судочинства в Україні. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 2020. № 4 (14). С. 173–181.
6. Канюка Н. Закордонний досвід електронного судочинства. *Актуальні проблеми правознавства.* 2023. № 1. С. 194–202.
7. Кібенко О. Майбутнє онлайн-судів в Україні: оцифровування наявних процесів чи цифрова трансформація правосуддя? *Юридична газета онлайн.* 2024. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/maybutne-onlaynsudiv-v-ukrayini-ocifrovuvannya-nayavnih-procesiv-chi-cifrova-transformaciya-pravosud.html (дата звернення: 10.12.2024).
8. Колесніков А. Диджиталізація правосуддя: правова дефініція та основні ознаки. *Приватне право і підприємництво.* 2024. Вип. 24, ч. 1. С. 301–306. DOI: https://doi.org/10.32849/2409-9201.2024.24.39.
9. Колесніков А. Особливості запровадження та взаємодії модулів єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка.* 2024. Вип. 2 (106), ч. 1. С. 71–81. DOI: https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.71-81.
10. Олійничук О. І., Олійничук Р. П., Колесніков А. П. Електронне правосуддя як елемент сучасної системи судочинства. *Актуальні проблеми правознавства.* 2021. № 3. С. 141–147. DOI: https://doi.org/10.35774/app2021.03.141.
11. План для Ukraine Facility. URL: https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf (дата звернення: 10.12.2024).
12. Сапельніков Л. Цифрова трансформація правосуддя: як Україна створює сучасну судову систему. URL: https://court.gov.ua/archive/1723745/ (дата звернення: 10.12.2024).
13. Цифровізація правосуддя та розвиток ЄСІТС – пріоритетні напрями. URL: https://court.gov.ua/press/general/1619073/ (дата звернення: 10.12.2024).

References

1. Bernaziuk, O. (2019). Yedyna sudova informatsiino-telekomunikatsiina systema: poniattia ta struktura [Unified judicial information and telecommunication system: concept and structure]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law, 6,* 326-330 [in Ukrainian].
2. Bernaziuk, O. O. (2019). Elementy elektronnoho sudochynstva ta stan yikh zaprovadzhennia v Ukraini [Elements of electronic justice and the state of their implementation in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series, 56 (2)*, 12-15 [in Ukrainian].
3. Bryntsev, O. V. (2016). *Elektronnyi sud v Ukraini. Dosvid ta perspektyvy [Electronic court in Ukraine. Experience and prospects]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Heorhiievskyi, Yu. V. (2020). Propozytsii shchodo pravovoho zabezpechennia zakhystu informatsii u Yedynii sudovii informatsiino-telekomunikatsiini systemi [Proposals for legal support of information protection in the Unified judicial information and telecommunication system]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal, 3,* 204-208 [in Ukrainian].
5. Zurian, V. O. (2020). Nahalni problemy ta perspektyvy rozvytku elektronnoho sudochynstva v Ukraini [Urgent problems and prospects for the development of electronic justice in Ukraine]. *Visnyk penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine, 4(14),* 173-181 [in Ukrainian].
6. Kaniuka, N. (2023). Zakordonnyi dosvid elektronnoho sudochynstva [Foreign experience of electronic justice]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual Problems of Law, 1,* 194-202 [in Ukrainian].
7. Kibenko, O. (2024). Maibutnie onlain-sudiv v Ukraini: otsyfrovuvannia naiavnykh protsesiv chy tsyfrova transformatsiia pravosuddia [The future of online courts in Ukraine: digitization of existing processes or digital transformation of justice]. *Yurydychna hazeta online - Legal Magazine On-line.* Retrieved from https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/maybutne-onlaynsudiv-v-ukrayini-ocifrovuvannya-nayavnih-procesiv-chi-cifrova-transformaciya-pravosud.html [in Ukrainian].

8. Kolesnikov, A. (2024). Dydzhytalizatsiia pravosuddia: pravova definitsiia ta osnovni oznaky [Digitalization of justice: legal definition and main features]. *Pryvatne pravo i pidpryiemnytstvo – Private Law and Entrepreneurship, 24 (1),* 301-306 [in Ukrainian].
9. Kolesnikov, A. (2024). Osoblyvosti zaprovadzhennia ta vzaiemodii moduliv yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy [Features of implementation and interaction of modules of the unified judicial information and telecommunication system]. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu imeni E.O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko, 2(106),* 71-81 [in Ukrainian].
10. Oliinychuk, O. I., Oliinychuk, R. P., & Kolesnikov, A. P. (2021). Elektronne pravosuddia yak element suchasnoi systemy sudochynstva [Electronic justice as an element of the modern judicial system]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual Problems of Law, 3,* 141-147 [in Ukrainian].
11. *Plan dlia Ukraine Facility [Ukraine Facility Plan]*. Retrieved from https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf [in Ukrainian].
12. Sapelnikov, L. (2024). *Tsyfrova transformatsiia pravosuddia: yak Ukraina stvoriuie suchasnu sudovu systemu [Digital transformation of justice: how Ukraine creates a modern judicial system]*. Retrieved from https://court.gov.ua/archive/1723745/ [in Ukrainian].
13. T*syfrovizatsiia pravosuddia ta rozvytok YeSITS - priorytetni napriamy [Digitalization of justice and development of UJITS are priority directions]*. (2024). Retrieved from https://court.gov.ua/press/general/1619073/ [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.12.2024

DOI:10.35774/app2025.01.062
УДК 342.9:346.5:339.92

Оксана Шевчук,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6453-355X

Роман Береза,
аспірант кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-1181-7618

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ, НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРА

У статті досліджено правові засади регулювання ринку фінансових послуг у Європейському Союзі, зокрема концептуальні підходи, нормативно-правові механізми та інституційну структуру. З'ясовано, що регулювання ринку фінансових послуг у ЄС базується на принципах прозорості, стабільності, захисту прав споживачів, запобігання ризикам і зловживанням, що мають забезпечити ефективне функціонування фінансових ринків. У праці розкрито роль правової гармонізації в рамках внутрішнього ринку ЄС, яка сприяє усуненню бар'єрів між національними правовими системами та створенню єдиних правил для фінансових посередників.

Проаналізовано основні нормативно-правові акти ЄС, які регулюють фінансовий ринок, зокрема Директиву MiFID II, Регламент MiFIR, Директиву PSD2 та Регламент CRD IV. Особливу увагу приділено їхньому впливу на функціонування банківського сектору, ринків капіталу, платіжних систем та діяльність інвестиційних компаній. Досліджено нормативні вимоги щодо ліцензування, управління ризиками, запобігання відмиванню коштів, корпоративного управління та забезпечення відповідальності фінансових установ.

Висвітлено інституційну структуру регулювання фінансового ринку, зокрема роль і повноваження Європейського банківського органу (EBA), Європейського органу з цінних паперів та ринків (ESMA) та Європейського органу зі страхування та пенсійного забезпечення (EIOPA). Визначено, що ці органи забезпечують нагляд, гармонізацію стандартів і координацію дій між національними регуляторами.

У статті також розглянуто перспективи імплементації європейського досвіду в регулювання ринку фінансових послуг України. Автором зроблено висновок, що адаптація законодавства України до норм ЄС сприятиме підвищенню прозорості ринку, захисту прав інвесторів і стабільності фінансової системи.

Ключові слова: *ринок фінансових послуг, правове регулювання, Європейський Союз, директиви ЄС, фінансова стабільність, інституційна структура, MiFID II, MiFIR, фінансові посередники, адаптація законодавства.*

Shevchuk O., Bereza R.

Legal foundations for regulating the financial services market in the European Union: conceptual approaches, regulatory mechanisms, and institutional framework

The article examines the legal foundations for regulating the financial services market in the European Union, including conceptual approaches, regulatory mechanisms, and institutional frameworks. It has been established that the regulation of the financial services market in the EU is based on principles of transparency, stability, consumer protection, risk prevention, and the avoidance of abuses, aimed at ensuring the effective functioning of financial markets. The role of legal harmonization within the EU internal market is highlighted, as it eliminates barriers between national legal systems and establishes uniform rules for financial intermediaries.

The key EU regulatory acts governing the financial market are analyzed, including the MiFID II Directive,

© Оксана Шевчук, Роман Береза, 2025

MiFIR Regulation, PSD2 Directive, and CRD IV Regulation. Special attention is given to their impact on the banking sector, capital markets, payment systems, and investment companies. The study explores regulatory requirements for licensing, risk management, anti-money laundering, corporate governance, and ensuring the accountability of financial institutions.

The institutional structure of financial market regulation is outlined, with a focus on the roles and powers of the European Banking Authority (EBA), the European Securities and Markets Authority (ESMA), and the European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA). These bodies are shown to play a key role in supervision, standard harmonization, and coordination among national regulators.

The article also addresses the prospects for implementing European regulatory practices in Ukraine's financial services market. The author concludes that adapting Ukrainian legislation to EU norms will enhance market transparency, protect investors' rights, and strengthen the stability of the financial system.

Keywords: *financial services market, legal regulation, European Union, EU directives, financial stability, institutional framework, MiFID II, MiFIR, financial intermediaries, legislative adaptation.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток ринкових відносин у європейських країнах характеризується активною роллю держави в економічному регулюванні, особливо у сфері фінансових послуг. Це обумовлено необхідністю балансування між принципами вільного ринку, який сприяє економічному прогресу, та забезпеченням стабільності й безпеки ринкових відносин. Фінансовий ринок як ключовий елемент економіки відзначається високим рівнем чутливості до зовнішніх і внутрішніх кризових факторів. Зокрема, банкрутство окремої фінансової установи може спричинити не лише економічні втрати для власників та клієнтів, а й масштабні наслідки для всієї фінансової системи. У крайніх випадках це може призвести до дестабілізації національних ринків і навіть до системної фінансової кризи з глобальними наслідками.

У цьому контексті Європейський Союз виступає як унікальне наднаціональне утворення, яке має складну та багаторівневу систему регулювання фінансових ринків. Її основи закладені в установчих договорах ЄС, а також у численних актах вторинного законодавства. Особливістю регулювання в ЄС є передача частини суверенних повноважень державами-членами на рівень Союзу, що дозволяє забезпечити гармонізацію законодавства і створення єдиного внутрішнього ринку фінансових послуг. Це сприяє підвищенню ефективності та прозорості функціонування фінансових інституцій, а також зміцненню довіри споживачів.

Формування єдиного ринку фінансових послуг у ЄС базується на принципах свободи руху капіталу, недискримінації та забезпечення високого рівня захисту прав споживачів. Однією з головних цілей є створення умов, за яких економічні агенти можуть здійснювати діяльність у будь-якій державі-члені на рівних умовах, що сприяє інтеграції економік та розвитку конкуренції. Водночас регулювання передбачає запровадження механізмів, які мінімізують системні ризики та забезпечують фінансову стабільність, зокрема через нагляд за діяльністю банків, страхових компаній та інших фінансових установ.

Важливим аспектом функціонування цієї системи є аналіз інституційної структури ЄС, що включає такі ключові суб'єкти, як Європейський центральний банк, Європейська банківська адміністрація, Європейська рада з системних ризиків та інші органи, відповідальні за моніторинг і регулювання фінансових ринків. Кожна з цих інституцій виконує конкретні завдання, спрямовані на забезпечення стабільності, надійності та конкурентоспроможності європейської фінансової системи.

Таким чином, багаторівнева модель регулювання фінансових ринків у ЄС слугує основою для досягнення гармонії між економічною свободою та необхідністю державного контролю, що є визначальним фактором забезпечення сталого економічного розвитку Союзу. Подальші дослідження у цій сфері мають зосередитися на оцінюванні ефективності регуляторних механізмів, їхньої адаптації до сучасних викликів та перспектив подальшої інтеграції [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові аспекти регулювання ринку фінансових послуг у Європейському Союзі є предметом інтенсивного наукового інтересу, що охоплює широкий спектр проблем. Дослідження *(Raffaele Felicetti (2024))* зосереджуються на аналізі нормативної бази, гармонізації правових норм держав-членів ЄС, а також на оцінюванні впливу регулювання на функціонування та розвиток єдиного ринку фінансових послуг [15].

Вивчення основних джерел права ЄС у працях *(Matteo Aquilina, Jon Frost, Andreas Schrimpf (2024)),* показує, що ключовими документами для регулювання фінансового ринку є Договір про функціонування Європейського Союзу (TFEU) та Договір про Європейський Союз (TEU). Увага приділяється ст. 26, 114 та

127 TFEU, які формують правові рамки для внутрішнього ринку фінансових послуг та гармонізації законодавства між державами-членами [13].

Дослідники *(О. Шевчук, Н. Ментух (2016))* часто акцентують увагу на директивах і регламентах ЄС, що сприяють створенню єдиних стандартів для функціонування фінансових ринків. Наприклад, у Директиві про ринки фінансових інструментів (MiFID II) та Регламенті про пруденційні вимоги до кредитних установ (CRR) визначені ключові принципи, які допомагають зменшити різницю у правових підходах держав-членів ЄС [12].

Важливим аспектом досліджень *(Signe Krogstrup, Thomas Sangill (2024))* є вивчення діяльності наднаціональних регуляторних органів, таких як Європейський центральний банк (ЄЦБ), Європейська банківська адміністрація (EBA) та Європейська рада з системних ризиків (ESRB). Їхня взаємодія та координація дозволяють знижувати системні ризики та забезпечувати стабільність фінансових ринків [17].

Одним із важливих напрямів є аналіз захисту прав споживачів фінансових послуг. У цьому контексті значну увагу приділяють директивам, які спрямовані на гарантування прозорості, відповідальності та доступності інформації для клієнтів фінансових установ. Зокрема, Директива про кредитні договори споживачів (CCD) розглядається як ключовий інструмент у цьому напрямі.

У публікаціях часто піднімається питання впливу регулювання на інтеграцію ринку фінансових послуг. Аналізуються ініціативи, такі як Європейський банківський союз і Союз ринків капіталу, які сприяють гармонійному розвитку єдиного ринку та створюють умови для його стабільного функціонування.

Сучасні дослідження *(Л. Паренте (2021))* підкреслюють важливість адаптації правових норм до викликів цифрової епохи. Особлива увага приділяється регулюванню криптовалют і цифрових фінансових платформ. Регламент про ринки криптоактивів (MiCA) є прикладом таких нормативних новацій, спрямованих на інтеграцію цифрових активів у правове поле ЄС [11].

Наукові дослідження висвітлюють як досягнення, так і недоліки сучасного правового регулювання ринку фінансових послуг у ЄС. Подальші дослідження мають бути спрямовані на оцінювання ефективності існуючих механізмів, розробку більш гнучких регуляторних інструментів, а також на вирішення питань, пов'язаних із трансформацією ринку в умовах цифровізації.

Метою статті є критичний огляд нових підходів до правового регулювання ринку фінансових послуг у Європейському Союзі й окреслення проблемних питань гармонійного розвитку взаємовідносин учасників фінансових правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Врегулювання суспільних відносин забезпечується насамперед через встановлення правових норм, які включають приписи, заборони або надають окремим суб'єктам повноваження для здійснення певних дій. Основною метою правового регулювання фінансових послуг у межах Європейського Союзу є формування умов, що сприяють їхній безперешкодній роботі в межах Союзу. Це передбачає забезпечення вільного руху фінансових ресурсів, товарів, послуг та робочої сили. При цьому територія ЄС розглядається як єдине економічне утворення [16, с. 23].

Реалізація цієї мети вимагає конкретизації низки важливих аспектів. Серед них – встановлення уніфікованих стандартів для провайдерів фінансових послуг, впровадження загальних правил їхньої діяльності, а також розробка вимог для забезпечення їхньої фінансової стабільності та ліквідності. Для досягнення цих цілей інституції Європейського Союзу отримують повноваження здійснювати регуляторні заходи, спрямовані на упорядкування функціонування фінансових ринків Союзу [3, с. 70].

До принципів правового забезпечення ринку фінансових послуг в ЄС С. Хоружий відносить:

– принцип відкритої економіки, що функціонує на засадах вільної конкуренції;
– принцип взаємного визнання регуляторних актів та консолідованого контролю;
– принцип здійснення пруденційного контролю за фінансовими установами;
– принцип уніфікації стандартів та вимог для всіх учасників ринку;
– принцип забезпечення збалансованого платіжного балансу;
– принцип відкритості та прозорості діяльності ринку;
– принцип уніфікації правових норм у сфері фінансових послуг у межах ЄС;
– принцип захисту інтересів споживачів фінансових послуг;
– принцип стандартизації фінансової звітності та її оцінювання [10].

Варто відзначити, що одним із ключових принципів регулювання у сфері фінансових послуг є захист прав споживачів. Це пов'язано з тим, що споживачі часто опиняються у вразливій позиції через недостатню обізнаність у специфіці фінансових продуктів. Вони не завжди здатні повністю оцінити ризики, пов'язані з вибором конкретного надавача послуг, його фінансову стійкість, надійність та умови отримання

послуг. Тому важливим завданням є створення ефективних механізмів запобігання порушенням прав споживачів і забезпечення їхнього захисту, що в Європейському Союзі має уніфікований підхід, однаковий для всіх держав-членів.

Для реалізації цієї мети була впроваджена Європейська система фінансового нагляду *(European System of Financial Supervisors, ESFS),* яка включає такі складові:

– *Європейська рада із системних ризиків (European Systemic Risk Board, ESRB)*. Ця структура була створена для посилення наглядового механізму в ЄС, підвищення рівня захисту громадян та відновлення довіри до фінансової системи. Рада зосереджується на підтримці фінансової стабільності, зменшенні негативного впливу на внутрішній ринок і реальну економіку. ESRB об'єднує різні наглядові органи на національному рівні та в масштабах Союзу, функціонуючи як єдина мережа [2];

– *Європейські стандарти захисту прав споживачів фінансових послуг* були запроваджені завдяки ініціативі Європейської комісії наприкінці 2010 р., коли було створено спеціалізовані європейські наглядові органи. Їхня основна мета полягає у забезпеченні стабільності та ефективності фінансової системи Європейського Союзу, що сприяє захисту економічних інтересів держав-членів, підприємств та громадян від можливих ризиків і кризових ситуацій [5].

Для реалізації цього завдання кожен із наглядових органів має чітко визначені законодавством функції та обов'язки, орієнтовані на конкретні сектори. Ці органи не лише розробляють єдині стандарти регулювання та нагляду, а й забезпечують їхнє впровадження на практиці, створюючи умови для гармонізованого функціонування фінансового ринку в межах ЄС [4].

Європейські наглядові органи підзвітні Європейському парламенту та Раді. У разі вирішення міжгалузевих питань їхня співпраця координується через Об'єднаний комітет наглядових органів.

Система європейських фінансових регуляторів складається з трьох основних регуляторних органів, що відповідають за окремі сектори:

– Європейський регуляторний орган з цінних паперів та ринків *(ESMA)*;

– Європейський регуляторний орган банківського нагляду *(EBA)*;

– Європейський регуляторний орган із страхування та пенсійних фондів *(EIOPA)*.

Об'єднаний комітет органів нагляду ЄС виступає форумом для зміцнення співпраці між цими трьома органами. Метою комітету є забезпечення ефективної координації їхніх наглядових функцій, а також підтримка послідовності у практиці нагляду за фінансовими ринками, банківським сектором та страхуванням. Через цей комітет органи регулярно обмінюються інформацією та координують свої дії у межах своїх відповідних обов'язків [6].

Національні органи, відповідальні за нагляд у державах-членах ЄС *(the National supervisory authorities of EU member states)*, у період, що передував глобальній фінансовій кризі, у багатьох країнах впровадили модель мегарегулятора. Ця модель передбачала концентрацію повноважень щодо контролю за всіма сегментами фінансового ринку в одному органі. Однак така структура виявилася малоефективною в умовах кризи, оскільки не змогла забезпечити належні регуляторні заходи для підтримки стабільності фінансового ринку. Це зумовило необхідність розробки нових підходів до організації наглядової системи у фінансовій сфері [7, с. 170].

У наукових дослідженнях Є. Редзюк наголошується, що центральні органи управління ЄС у сфері фінансових послуг спрямовують свою політику на досягнення таких ключових цілей:

– створення інтегрованого, прозорого, конкурентного та економічно ефективного фінансового ринку в межах ЄС;

– ліквідація значущих економічних бар'єрів, які ускладнюють доступність фінансових послуг, вільний рух капіталу та зменшення транзакційних витрат;

– зміцнення та гармонізація системи нагляду;

– впровадження, виконання та постійний моніторинг чинного законодавства з метою його вдосконалення;

– розвиток співпраці та гармонізації між країнами ЄС, а також розширення взаємодії з фінансовими ринками інших держав і міжнародних об'єднань [8, с. 182].

Поступова реалізація інтеграційних заходів у ЄС забезпечила уніфікований підхід до правового регулювання фінансових ринків у всіх країнах-членах, а також спільну політику у цій сфері. Подібна уніфікація поширюється і на механізми захисту прав споживачів фінансових послуг.

Керування діяльністю на фінансових ринках охоплює такі основні аспекти:

– розробка правил і процедур для надання фінансових послуг, а також регулярне оцінювання їхньої ефективності;

– контроль і нагляд за дотриманням встановлених норм;

– виявлення порушень і застосування відповідних санкцій.

У країнах Європи використовуються кілька моделей державного регулювання і нагляду за фінансовими установами.

Секторальна модель – передбачає існування спеціалізованих органів для нагляду за окремими секторами, такими як банківський, страхування чи ринок цінних паперів (приклади: Греція, Іспанія, Франція тощо).

Централізована модель – всі функції нагляду зосереджені в єдиному органі (наприклад, Німеччина, Фінляндія, Польща).

Модель, у якій повноваження поділені між органами, що здійснюють ринковий нагляд, і тими, що відповідають за пруденційний нагляд (Нідерланди).

Саморегулювання також відіграє важливу роль у фінансовому секторі. Його розглядають як доповнення до державного регулювання. Наприклад, на основі директив ЄС, таких як Директива 2005/29/ЄС щодо недобросовісної комерційної практики, Директива 2000/31/ЄС про електронну комерцію, Директива 2006/114/ЄС щодо порівняльної реклами, а також Директива 2015/849/ЄС про боротьбу з відмиванням грошей, було створено механізми розробки кодексів етики для підприємців. Ці механізми передбачають делегування частини наглядових функцій саморегулівним організаціям, а також вирішення спорів між ними та споживачами [14, с. 33].

Висновки. Загалом регулювання ринку фінансових послуг у ЄС здійснюється на рівні наднаціональних інституцій, тоді як наглядові функції покладені як на європейські, так і на національні органи. Основна мета їхньої діяльності полягає у забезпеченні стабільності фінансового ринку ЄС, мінімізації кризових ризиків і захисті інтересів усіх його учасників, включаючи споживачів фінансових послуг. Зосередженість на всіх сегментах фінансового ринку, а також необхідність ефективного контролю та оцінювання потенційних ризиків стали підґрунтям для створення секторальних наглядових інституцій і консультативних структур. У взаємодії з національними регуляторами вони формують єдину європейську систему фінансового нагляду.

Список використаних джерел

1. Directive 2013/36/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on access to the activity of credit institutions and the prudential supervision of credit institutions and investment firms, amending Directive 2002/87/EC and repealing Directives 2006/48/EC and 2006/49/EC. URL: https://eurlex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32013L0036 (дата звернення: 10.10.2024).
2. Regulation (EU) No 1092/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on European Union macro-prudential oversight of the financial system and establishing a European Systemic Risk Board. URL: https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02010R1092-20191230 (дата звернення: 10.10.2024).
3. Ментух Н. Ф., Шевчук О. Р. Гармонізація законодавства України про фінансові послуги з правом Європейського Союзу в рамках угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 1. С. 70. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/6823/1/% D0%9C%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%83%D1%85%20%D0%9D..pdf (дата звернення: 10.10.2024).
4. Бачо Р. Й. Загальна характеристика сучасної системи регулювання ринку фінансових послуг в Європейському Союзі. *Економіка і організація управління.* 2014. № 1 (17)-2 (18). С. 41. URL: https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/1035/1053 (дата звернення: 10.10.2024).
5. Financial services policy. URL: https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/83/financial-servicespolicy (дата звернення: 12.10.2024).
6. Towards European Supervisory Convergence. The Joint Committee of the European Supervisory Authorities. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. URL: https://esas-jointcommittee.europa.eu/Publications/EI0116679ENN_proof_updated_2_FINAL%20FI NAL%20FINAL.pdf (дата звернення: 12.10.2024).
7. Шапран Н. С. Реформування системи фінансового нагляду в ЄС. *Фінанси, облік і аудит.* 2013. Вип. 1 (21). С. 170. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/32607806.pdf (дата звернення: 10.10.2024).

8. Редзюк Є. В. Особливості створення і функціонування єдиного ринку фінансових послуг у країнах ЄС: уроки і досвід для України. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку.* 2017. № 10. С. 182. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piir_2017_10_22 (дата звернення: 10.10.2024).
9. Shevchuk O., Mentuh N. Korzyści podatkowe jako element wspierający podmioty ekonomiczne w okresie walki z COVID-19: aspekt porównawczy i prawny - *Analizy i Studia CASP*, 2020.
10. Розподіл регуляторних і наглядових функцій на фінансовому ринку: європейський досвід та рекомендації для України / підгот. С. Хоружий ; Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. Київ, 2016. С. 8. URL: https://feao.org.ua/wpcontent/uploads/2016/12/ Rozpodil_funktsiy_na_finrynky.pdf (дата звернення: 04.10.2024).
11. Паренте Л. М. Досвід країн ЄС щодо саморегулювання на ринку фінансових послуг. Законодавство України про фінансові послуги: питання адаптації до права Європейського Союзу : матеріали Наук.-практ. круглого столу (м. Суми, 15 січня 2021 р.). Суми: СумДУ, 2021. С. 16–18. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/82635 (дата звернення: 10.10.2024).
12. Оксана Шевчук, Наталія Ментух. Захист прав споживачів фінансових послуг згідно з законодавством України та Європейського Союзу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2016. Вип. 1., т. 2. С. 58–62.
13. Matteo Aquilina, Jon Frost, Andreas Schrimpf, Decentralized Finance (DeFi): A Functional Approach. *Journal of Financial Regulation*. Volume 10, Issue 1, April 2024, Pages 1-27. URL: https://doi.org/10.1093/jfr/fjad013 (дата звернення: 10.10.2024).
14. Ящищак О. Моделі державного регулювання ринку фінансових послуг. *Адвокат*. 2011. № 3 (126). С. 28–33.
15. Raffaele Felicetti, A Study on Central Banks and Social Responsibility: the Case of the ESCB. *Journal of Financial Regulation*. Volume 10, Issue 1, April 2024, Pages 65–108. URL: https://doi.org/10.1093/jfr/fjad010 (дата звернення: 10.10.2024).
16. Ящищак О. Методологічні засади систематизації законодавства України про фінансові послуги. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 10 (154). С. 22–26.
17. Signe Krogstrup, Thomas Sangill. New Technologies and the Future Governance of Bank Run Risk. *Journal of Financial Regulation*. Volume 10, Issue 1, April 2024. Pages 135–141. URL: https://doi.org/10.1093/jfr/fjae001.

Reference

1. *Directive 2013/36/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on access to the activity of credit institutions and the prudential supervision of credit institutions and investment firms, amending Directive 2002/87/EC and repealing Directives 2006/48/EC and 2006/49/EC.* Retrieved from https://eurlex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32013L0036 [in English]
2. *Regulation (EU) No 1092/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on European Union macro-prudential oversight of the financial system and establishing a European Systemic Risk Board.* Retrieved from https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A020 10R1092-20191230 [in English]
3. Mentukh, N. F. & Shevchuk, O. R. (2016). Harmonizatsiya zakonodavstva Ukrayiny pro finansovi posluhy z pravom yevropeyskoho soyuzu v ramkakh uhody pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu ta YES [Harmonization of Ukrainian financial services legislation with EU law under the Association Agreement between Ukraine and the EU.] *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual Problems of Law, 1, 70.* Retrieved from http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/6823/1/%D0%9C%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%83%D1%85%20%D0%9D..pdf [in Ukrainian]
4. Bacho, R. Y. (2014). Zahalna kharakterystyka suchasnoyi systemy rehulyuvannya rynku finansovykh posluh v Yevropeyskomu Soyuzi [General characteristics of the modern system of financial services market regulation in the European Union]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya – Economics and Organization of Management, 1 (17) – 2 (18),* 41. Retrieved from https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/1035/1053 [in Ukrainian]
5. *Financial services policy.* Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/83/financial-services-policy [in English]

6. *Towards European Supervisory Convergence. The Joint Committee of the European Supervisory Authorities.* Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. Retrieved from https://esas-jointcommittee.europa.eu/Publications/EI0116679ENN_proof_updated_2_FINAL%20FINAL%20FINAL.pdf [in English]
7. Shapran, N. S. (2013). Reformuvannya systemy finansovoho nahlyadu v YES. [Reforming the financial supervision system in the EU]. *Finansy, oblik i audyt – Finance, Accounting and Auditing, 1 (21),* 170. Retrieved from https://core.ac.uk/download/pdf/32607806.pdf [in Ukrainian]
8. Redziuk, Y. V. (2017). Osoblyvosti stvorennya i funktsionuvannya yedynoho rynku finansovykh posluh u krayinakh YES: uroky i dosvid dlya Ukrayiny. [Features of the creation and functioning of a single financial services market in the EU countries: lessons and experiences for Ukraine]. *Problemy innovatsiynoinvestytsiynoho rozvytku – Problems of Innovation and Investment Development, 10,* 182. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piir_2017_10_22 [in Ukrainian]
9. Shevchuk, O. & Mentukh, N. (2020). Tax benefits as an element supporting economic entities during the fight against COVID-19: a comparative and legal aspect. *Analyses and Studies CASP* [in English]
10. Khoruzhy, S. (2016). *Rozpodil rehulyatornykh i nahlyadovykh funktsiy na finansovomu rynku: yevropeyskyy dosvid ta rekomendatsiyi dlya Ukrayiny [Distribution of regulatory and supervisory functions in the financial market: European experience and recommendations for Ukraine].* Ofis z finansovoho ta ekonomichnoho analizu u Verkhovniy Radi Ukrayiny – Office for Financial and Economic Analysis in the Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv, 2016. 8. Retrieved from https://feao.org.ua/wpcontent/uploads/2016/12/Rozpodil_ funktsiy_ na_finrynky.pdf [in Ukrainian]
11. Parente, L. M. (2021). Dosvid krayin YES shchodo samorehulyuvannya na rynku finansovykh posluh. Zakonodavstvo Ukrayiny pro finansovi posluhy: pytannya adaptatsiyi do prava Yevropeyskoho Soyuzu [Experience of EU countries in self-regulation of the financial services market. Ukrainian legislation on financial services: issues of adaptation to EU law]. *Materialy naukovo-praktychnoho kruhloho stolu – Materials of the scientific and practical round table* (Sumy, January 15, 2021). Sumy: Sumy State University, 16-18. Retrieved from https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/82635 [in Ukrainian]
12. Shevchuk, O. & Mentukh, N. (2016). Zakhyst prav spozhyvachiv finansovykh posluh z·hidno zakonodavstva Ukrayiny ta Yevropeyskoho soyuzu. [Protection of financial services consumers' rights under Ukrainian and EU law]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya : yurydychni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Legal Sciences,* 1 (2), 58-62 [in Ukrainian]
13. Aquilina, M., Frost, J. & Schrimpf, A. (2024). Decentralized Finance (DeFi): A Functional Approach. *Journal of Financial Regulation*, *10(1),* 1–27. Retrieved from https://doi.org/10.1093/jfr/fjad013 [in English]
14. Yashchyshak, O. (2011). Modeli derzhavnoho rehulyuvannya rynku finansovykh posluh [Models of state regulation of the financial services market]. *Advokat : zahal'noderzhavnyy profesiynyy zhurnal. Spilka advokativ Ukrayiny Akademiya advokatury Ukrayiny – Advocate: National Professional Journal / Union of Advocates of Ukraine; Academy of Advocacy of Ukraine.* Kyiv, 3 (126), 28–33. [in Ukrainian]
15. Felicetti, R. (2024). A Study on Central Banks and Social Responsibility: the Case of the ESCB. *Journal of Financial Regulation, 19(1),* 65–108. Retrieved from https://doi.org/10.1093/jfr/fjad010 [in English]
16. Yashchyshak, O. (2007). Metodolohichni zasady systematyzatsiyi zakonodavstva Ukrayiny pro finansovi posluhy [Methodological foundations of the systematization of Ukrainian legislation on financial services]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, Economy, and Law, 10 (154),* 22-26 [in Ukrainian]
17. Krogstrup, S. & Sangill, T. (2024). New Technologies and the Future Governance of Bank Run Risk. *Journal of Financial Regulation*, 10(1), 135–141. Retrieved from https://doi.org/10.1093/jfr/fjae001 [in English]

Стаття надійшла до редакції 20.12.2024

DOI:10.35774/app2025.01.069
УДК 355:004.8

Vadym Voloshchuk,
Colonel, Commander of the 1129th Bila Tserkva Anti-aircraft Missile Regiment,
National Defense University of Ukraine
ORCID: http://orcid.org/0009-0003-5950-0819

Serhiy Banakh,
Doctor of Legal Sciences,
Dean of the Faculty of Law,
West Ukrainian National University
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-2300-1220

Olha Kovalchuk,
Ph.D. in Physics and Mathematics,
Associate Professor of the Theory of Law and Constitutionalism Department,
West Ukrainian National University
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6490-9633

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MILITARY STRATEGY: NEW APPROACHES TO COMMAND MANAGEMENT

The article explores the transformation of military strategy, armed forces management, and combat operations under the influence of artificial intelligence (AI) technologies. Key aspects of AI integration into the military sector are considered, including its impact on decision-making processes, coordination of combat operations, and the development of new forms of military confrontation. Special attention is given to analyzing practical AI application experiences in modern conflicts, particularly during the Russian-Ukrainian war. Based on this experience, trends in the development of military technologies and their impact on the future of military arts are identified.

The paper analyzes the approaches of leading countries in applying innovative technologies in the defense sector, particularly the strategies of the USA, China, and others, in using AI in the military field. Ethical aspects and potential risks related to implementing AI systems for automating military command and warfare are discussed. The issue of maintaining a balance between the technological capabilities of AI and the need for human control over critical decision-making in the military domain is addressed. The necessity of developing a hybrid approach to AI integration into military management is justified, where AI serves as a decision-support tool rather than a fully autonomous combat system. The importance of developing appropriate ethical norms and control mechanisms to ensure the responsible use of AI in the defense sector is emphasized.

Keywords*: military strategy, automation of military command, artificial intelligence, Russian-Ukrainian war, military technologies, decision-making, ethics of war, military arts.*

Волощук В., Банах С., Ковальчук О.
Штучний інтелект у військовій стратегії: нові підходи до управління

У статті досліджено фундаментальну трансформацію військової стратегії, управління збройними силами та ведення бойових дій під впливом технологій штучного інтелекту (ШІ). Проаналізовано багатовимірний ефект ШІ на систем на основі штучного інтелекту на сучасне воєнне мистецтво – від тактичних рішень на полі бою до стратегічного планування військових операцій. Досліджено правові аспекти застосування сили в міжнародних відносинах в умовах впровадження штучного інтелекту, зокрема проаналізовано виклики для традиційного тлумачення Статуту ООН та доктрини самооборони. Висвітлено проблематику збереження балансу між технологічними можливостями штучного інтелекту та фундаментальними принципами міжнародного права.

Розглянуто стратегії провідних держав світу щодо інтеграції штучного інтелекту у військову сферу. Проаналізовано американський підхід, зокрема програми «Мозаїчна війна» (Mosaic Warfare) та Об'єднане командування і управління всіма доменами (JADC2), китайську концепцію «інтелектуалізованої війни» та ро-

© Vadym Voloshchuk, Serhiy Banakh, Olha Kovalchuk, 2025

сійські розробки автономних систем озброєння. Окрему увагу приділено практичному досвіду застосування ШІ в умовах повномасштабної війни Росії проти України. Висвітлено різноманітні концепції ведення війни з використанням ШІ, такі як «гіпервійна», «алгоритмічна війна», «мозаїчна війна» та «програмно-визначена війна». Розкрито специфіку використання штучного інтелекту для розпізнавання цілей, геопросторової розвідки, аналізу незашифрованих комунікацій та протидії дезінформації.

Проаналізовано етичні виклики та потенційні ризики мілітаризації штучного інтелекту, зокрема небезпеку зниження порогу застосування військової сили, дистанціювання людини від наслідків насильства та виникнення «воєн можливостей». Обґрунтовано необхідність гібридного підходу до інтеграції штучного інтелекту, за якого технологія є ШІ-системи є лише інструментом для підтримки прийняття рішень людиною. Визначено ключові тенденції подальшого розвитку військових технологій на основі ШІ та їх вплив на трансформацію концепцій ведення війни.

***Ключові слова**: військова стратегія, автоматизація управління військами, штучний інтелект, російсько-українська війна, військові технології, прийняття рішень, етика війни, військове мистецтво.*

Statement of the problem. New technologies are changing the nature of modern warfare. The integration of AI into military strategy is changing the very essence of operational effectiveness and strategic power of armed forces around the world, opening a new era where digital intelligence becomes as important as physical strength. One of the key questions is how AI can be used in developing military strategy and decision-making during combat operations. Less explored, though more complex, is the question of whether integrating AI into military command will change the roles currently performed by humans, or eliminate them. The main question is whether AI will change the very nature of war – from its beginning, to the conduct of hostilities and conclusion, as armed conflict is inherently an exclusively human phenomenon. Armed conflict has an organized nature, includes strategic planning, use of technology and ideological justification, which confirms its uniqueness among social processes. The impact of AI systems on the decision-making process regarding the initiation of military action creates a new dimension in international relations and military law. The traditional «military calculation» is being transformed under the influence of AI technologies, requiring a rethinking of established mechanisms of deterrence and checks and balances.

The state of research of the problem. Despite the relevance of AI application in military affairs, comprehensive scientific research on this topic is still lacking. Certain aspects of it have been examined in the works of researchers such as G. Akhmametyeva, V. Zinchenko, O. Koppel, N. Loginova, O. Parkhomchuk, N. Patseriya, O. Reshetnyak, A. Sokolov, O. Trofymenko, M. Khaustov, V. Khaustova, P. Chikunov and others. The unprecedented scale of AI technology application in the conditions of the Russian-Ukrainian war, which has turned into a testing ground for advanced military command systems, creates an urgent need for in-depth scientific investigations aimed at systematizing the practical experience of using AI during combat operations and forming scientifically grounded recommendations for its integration into Ukraine's military strategy.

The research aims to analyze the transformation of military strategy, armed forces management, and combat operations under the influence of AI technologies.

Presentation of the main research material. The legal basis for the use of force in international relations is clearly regulated by the UN Charter. Article 2(4) establishes a fundamental prohibition on the use of force or threat of force against the territorial integrity or political independence of any state. Legitimate exceptions are the right to self-defense (Article 51) in case of armed attack and actions sanctioned by the UN Security Council to maintain international peace (Article 42) [1].

However, the implementation of AI systems can significantly affect the assessment of prerequisites for applying these exceptions. For example, AI can change the understanding of conditions necessary for the right to self-defense through faster analysis of threats and potential attacks, the ability to preventively detect preparation for attack, or assess the probability of success of defensive actions. This technology can influence the assessment of non-obvious factors by predicting public reaction based on social media analysis, modeling economic consequences of military actions, calculating potential losses with higher accuracy, predicting diplomatic reactions of the international community, or assessing long-term reputational risks. AI-based systems can influence the decision-making process by reducing the time needed for situation analysis, providing more detailed scenarios of event development, reducing the impact of human factors and emotional aspects, and enabling simultaneous analysis of multiple action variants.

A key issue becomes maintaining the balance between technological capabilities of AI and fundamental principles of international law. There is a need to develop new international norms and standards that would

regulate the boundaries of AI application in military planning, responsibility for decisions made with AI support, mechanisms for verification of AI data and forecasts, and protocols for international control over AI systems used in the military sphere. AI can significantly improve the process of analysis and decision-making regarding the use of military force. It is important to ensure that these technological capabilities do not undermine the basic principles of international law and do not lead to lowering the threshold for the use of force in international relations. The implementation of AI systems significantly transforms the nature of tactical decision-making during combat operations. The technological distancing of military personnel from the immediate battlefield forms a new psychological and ethical dimension of conducting combat operations.

The implementation of AI in modern strategic military management radically transforms traditional approaches to warfare, creating unprecedented opportunities and challenges. This technological revolution does not simply improve existing military systems. It fundamentally changes the paradigm of military confrontation at all levels. In the tactical dimension, AI provides the ability to conduct lightning-fast analysis of the combat situation and make decisions with speed unattainable for human intelligence. AI systems are capable of processing large arrays of data from various intelligence sources, creating an accurate picture of the battlefield in real time. At the strategic level, the implementation of AI leads to the emergence of new forms of military potential. Autonomous systems, predictive analytics, and machine learning are becoming determining factors of the military power of states [2]. This prompts rethinking traditional concepts of deterrence and military advantage.

Global rivalry in the field of AI-based military technologies has become a defining factor of international security in the 21st century. The world's leading powers view AI development as a critical element in ensuring their military advantage and geopolitical influence. The United States, recognizing the strategic importance of AI, has integrated this technology into its long-term defense policy. The Third Offset Strategy, initiated by the Pentagon in 2014, identified AI and autonomous systems as key components of future US military superiority. This strategic line was further developed in the National Security Strategy of 2022. The strategy confirms the priority of AI and aims to significantly increase investments in this area. It includes the development of new weapons systems, improvement of command and control systems, and strengthening cybersecurity [3]. The US Navy launched its first experimental, fully autonomous unmanned military vessel, "Sea Hunter." This is a significant step forward in the field of robotic warfare, which is increasingly becoming the foundation of the American strategy to counter China and Russia. The ship is designed to search for enemy submarines. This autonomous vessel demonstrates how AI is transforming naval operations, performing intelligence tasks and mine detection without human intervention [4].

The results of US Air Force tests, where AI achieved victory over an experienced pilot in a simulated aerial combat, open a new page in the history of military aviation and combat application of AI. This achievement goes far beyond a simple demonstration of technological capabilities [5]. In modern aerial combat conditions, where decisions need to be made in fractions of a second, AI demonstrates impressive advantages. Algorithms are capable of simultaneously analyzing a huge number of parameters – from target position and own position to atmospheric conditions and weapons characteristics – and instantly selecting optimal tactics. The advantage of AI over humans is obvious, however, it's important to understand that it has a specific nature. Algorithms outperform humans in highly specialized tasks that require lightning-fast reactions and processing of large volumes of data. At the same time, human pilots maintain critical advantages in strategic thinking, adaptability to unpredictable situations, and the ability to make complex ethical decisions [6]. The transition to autonomous control of combat operations will likely be a gradual process, where AI systems will first provide support to pilots and then gradually expand their role. The success of AI in aerial combat may become not just a technological breakthrough, but the beginning of a fundamental transformation of military aviation and the principles of aerial combat as a whole.

AI is already being actively implemented in military operations, improving decision-making processes. Programs such as Mosaic Warfare and Joint All-Domain Command and Control (JADC2) are aimed at using AI to coordinate combat operations across different military domains, optimizing both strategic and tactical planning [7]. Mosaic Warfare is a concept developed by the US Department of Defense agency DARPA (Defense Advanced Research Projects Agency). It outlines the development of new technologies for use in the US armed forces [8; 9]. The concept involves creating a dynamic, adaptive system of warfare. In this system, various military units and platforms can quickly reconfigure and interact. AI plays a key role in coordinating these elements, analyzing the combat situation in real-time and suggesting optimal force deployment options. JADC2 is a US Department of Defense initiative aimed at unifying the command and control systems of all armed services into a single network. AI in this system helps process large volumes of data coming from various sensors and platforms. This approach provides command staff with a complete picture of the battlespace and information support for making more informed management decisions [10].

AI-based systems use advanced machine learning algorithms for analyzing intelligence data and identifying potential threats, optimizing logistics supply chains, planning routes and coordinating troop movements, predicting enemy actions based on historical data and current situations, assessing risks, and modeling various scenarios [11]. The use of AI in the military sphere also raises important ethical and security issues, including algorithm reliability, protection against cyber attacks, and responsibility for decisions made. Therefore, the development and implementation of such systems is accompanied by the creation of appropriate security protocols and ethical standards. To adapt to a future dominated by AI, the Pentagon is also modernizing military training programs, increasing awareness about AI so that the armed forces can effectively implement these technologies in their operations [6].

China demonstrates a systematic approach to implementing AI systems in the military sphere through the concept of «intelligentized warfare». This strategy, announced in 2019, involves deep integration of AI into all aspects of military affairs – from logistics to combat operations. Chinese leadership views AI as a tool for achieving military parity with the US and potential dominance in future conflicts [12]. The Russian Federation is also actively developing military applications of AI, albeit with somewhat different emphases. The Russian strategy focuses on developing autonomous weapons systems and electronic warfare tools using AI [13].

Russia's full-scale war against Ukraine has become a testing ground for demonstrating AI's potential in automating military operations and its impact on transforming the art of warfare. The confrontation between Ukraine and Russia is characterized as «the first full-scale drone war» [14]. Unmanned systems have changed combat tactics and the strategic balance. This conflict is called «the first TikTok war», highlighting the role of social media in covering events and information warfare [14], and a «technological war», emphasizing the importance of cutting-edge technologies in the confrontation [15]. Technologies are changing the competitive advantage of small countries against larger adversaries [16].

AI weapons systems are called «the third revolution in military affairs» after the invention of gunpowder and the creation of nuclear weapons [17]. Although the nature of modern warfare has not yet changed, Ukraine is a laboratory where the next form of warfare is being created. In this laboratory, AI systems are being refined. Future wars will be wars with artificial intelligence. The experience of using AI in real combat conditions demonstrates the need for accelerated development and implementation of such technologies in the armed forces to ensure superiority in speed and quality of decision-making [14].

The modern world is experiencing a global arms race aimed at finding the best ways to use AI for military purposes. In recent years, many visions of warfare using AI have emerged, receiving various conceptual names. They are called «hyperwar» – a form of warfare controlled by AI with minimal or no human decision-making involvement [18], and «algorithmic warfare», in which autonomous systems and weapons independently begin to choose their course of action based on the situation they find themselves in [19]. The Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA) proposed the term «mosaic warfare». This is a tactical term that combines conventional platforms with unmanned systems to achieve advantages on the battlefield [20]. Recently, the term «software-defined warfare» was introduced as part of a concept in which software is the decisive part of the defense architecture necessary for effectively conducting next-generation warfare [21].

AI is actively used in systems that combine target and object recognition from satellite imagery. Among all applications of AI during the war in Ukraine, it is most actively used for geospatial intelligence. The Russian-Ukrainian war is the first conflict where AI-based facial recognition software is being used on a significant scale, particularly for identifying Russian military personnel and combating disinformation. AI tools are also being used to analyze unencrypted Russian radio communications. In the discussion about AI's impact on military strategy and decision-making, the key question is who makes better decisions – humans or machines. Innovative technologies can reduce civilian casualties thanks to more precise targeting capabilities, however, decision-making using AI can be just as erroneous as decisions made by humans. The risks of such errors can be excessive. The implementation of AI technologies in the field of international security creates a dual effect. On one hand, AI can significantly strengthen early conflict warning mechanisms, improve the accuracy of military operations, and minimize collateral casualties. AI systems are capable of analyzing vast amounts of data to identify potential sources of tension and predict conflict escalation, allowing for preventive diplomatic measures. However, there are serious concerns about the potential negative consequences of AI militarization. In particular, the automation of decision-making processes could lower the threshold for using military force and lead to «wars of opportunity» – conflicts that begin due to excessive confidence in military-technological superiority. Additionally, distancing humans from direct combat operations may cause psychological dulling of the perception of violence and its consequences.

The experience of the war in Ukraine significantly influences the development of military AI technologies on a global scale. This is already leading to adjustments in military doctrines and armed forces development programs in many countries. However, despite significant successes in AI application, the human factor remains critically important. Experience shows that the greatest effectiveness is achieved by combined systems, where AI supports human decision-making rather than completely replacing it.

Conclusion. AI integration in military operations represents a watershed moment in warfare evolution, transforming traditional combat paradigms through enhanced decision-making capabilities, autonomous systems, and predictive analytics. Major powers like the United States, China, and Russia are strategically prioritizing AI development as a critical component of national security, with the Russia-Ukraine conflict serving as a real-world laboratory for testing AI applications in combat conditions. While AI offers significant advantages in processing battlefield data at superhuman speeds, improving targeting precision, and coordinating complex operations across multiple domains, it simultaneously raises profound ethical and legal questions about the threshold for using force, responsibility for decisions, and the need for human oversight in lethal operations. Future research should focus on developing international norms and standards for military AI applications, balancing technological capabilities with fundamental principles of international law, establishing verification mechanisms for AI data and forecasts, and exploring combined human-AI systems that leverage the strengths of both while mitigating the risks of fully autonomous warfare in an increasingly complex security environment.

References

1. *United Nations Charter. United Nations.* Retrieved from https://www.un.org/en/about-us/un-charter [in English]
2. Kovalchuk, O., Shevchuk, R., Shangytbayeva, G. & Kasianchuk, M. (2022). Decision Support Model Based on the Analysis of International Security Risks and Threats. Chapter in monograph: *Przetwarzanie, transmisja i bezpieczeństwo informacji. Wydawnictwo Naukowe Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej,* 57-70 [in English].
3. Gentile, G., Shurkkin, M., Evans, A. T., Gride, M., Hvizda, M. & Jensen, R. (2021). A History of the Third Offset, 2014–2018. *RAND Corporation*, Santa Monica, Calif [in English].
4. Griffin, M. (2016). *America launches the worlds first fully autonomous submarine hunter.* 8 April 2016. Retrieved from https://www.311institute.com/america-launches-the-worlds-first-fully-autonomous-warship/ [in English].
5. Uyanık, S. (2020). Beyond the AlphaDogfight DARPA's ACE Program and Future Unmanned Aerial Systems. *Defence Turkey*. Vol. 15(102). Retrieved from https://www.defenceturkey.com/en/content/beyond-the-alphadogfight-darpa-s-ace-program-and-future-unmanned-aerial-systems-4310 [in English].
6. Clark, J. (2023). DOD Releases AI Adoption Strategy. *U.S. Department of Defense*. Nov. 2, 2023. Retrieved from https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3578219/dod-releases-ai-adoption-strategy/ [in English].
7. Joint All-Domain Command and Control: Background and Issues for Congress (2021). *Congressional Research Service*. 29 p. Retrieved from https://crsreports.congress.gov [in English].
8. Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA). *USA.GOV*. Retrieved from https://www.usa.gov/agencies/defense-advanced-research-projects-agency [in English].
9. Kohler, C. (2024). USAF Test Pilot School and DARPA announce breakthrough in aerospace machine learning. *AFRL*. Retrieved from https://www.afrl.af.mil/News/Article-Display/Article/3745032/usaf-test-pilot-school-and-darpa-announce-breakthrough-in-aerospace-machine-lea/ [in English].
10. Nilchiani, R. R. (2022). Joint All-Domain Command and Control (JADC2). Opportunities on the Horizon. *AIRS*. Nov., 2022. Retrieved from https://acqirc.org/publications/research/joint-all-domain-command-and-control-jadc2/ [in English].
11. Kovalchuk, O., Kasianchuk, M., Karpinski, M. & Shevchuk, R. (2023). Decision-Making Supporting Models Concerning the Internal Security of the State. *International Journal of Electronics and Telecommunications,* 69(2), 301-307 [in English].
12. Fenstermacher, L., Uzcha, D., Larson, K. G., Vitiello, C. & Shellman, S. M. (2023). New perspectives on cognitive warfare. *Conference: Signal Processing, Sensor/Information Fusion, and Target Recognition XXXII,* 1-16 [in English].
13. Vincent, J. (2017). Putin says the nation that leads in AI «will be the ruler of the world». *Tech*. Sep. 4, 2017. Retrieved from https://www.theverge.com/2017/9/4/16251226/russia-ai-putin-rule-the-world [in English].

14. Fontes, R. & Kamminga, J. (2023). Ukraine A Living Lab for AI Warfare. *National Defense.* March 24, 2023. Retrieved from https://www.nationaldefensemagazine.org/articles/2023/3/24/ukraine-a-living-lab-for-ai-warfare [in English].
15. Naber, I. (2024). Ich glaube daran, dass Elon Musk auf unserer Seite steht. *Welt*. Apr. 11, 2024. Retrieved from https://www.welt.de/politik/ausland/plus250823884/Ukraine-Ich-glaube-daran-dass-Elon-Musk-auf-unserer-Seite-steht.html [in English].
16. Pereira, D. (2023). Ukraine is a Master Class in Cyber Defense and a Real-time AI Accelerator. *OODALoop*. Apr. 11, 2023. Retrieved from https://oodaloop.com/analysis/archive/ukraine-is-a-master-class-in-cyber-defense-and-a-real-time-ai-accelerator/ [in English].
17. Lee, K.-F. (2021). The Third Revolution in Warfare. *The Atlantic*. Sept. 11, 2021. Retrieved from https://www.theatlantic.com/technology/archive/2021/09/i-weapons-are-third-revolution-warfare/620013/ [in English]
18. Husain, A. (2021). AI is Shaping the Future of War. *PRISM,* 9(3), 5-61.
19. Layton, P. (2024). Artificial intelligence at war. *The strategist*. Aug, 2024. Retrieved from https://www.aspistrategist.org.au/artificial-intelligence-at-war/ [in English].
20. Kranawetvogl, J., Ulrich, D. & Wolf, D. (2023). Innovation – A Precondition for Mosaic Warfare. *The Horizon Journal*. May 18, 2023. Retrieved from https://tdhj.org/blog/post/mosaic-warfare-innovation/ [in English].
21. Mulchandani, N. & Shanahan, J. N. T. (2022). Software-Defined Warfare: Architecting the DOD's Transition to the Digital Age. *CSIS*. Retrieved from https://www.csis.org/analysis/software-defined-warfare-architecting-dods-transition-digital-age [in English].

Стаття надійшла до редакції 18.02.2025

DOI:10.35774/app2025.01.075
УДК 347.73

Roksolana Ivanova,
Ph. D. in Law, Associate Professor, Professor of International and European Law in Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8257-4486

HISTORICAL ASPECTS OF THE CREATION OF INTERNATIONAL FINANCIAL ORGANIZATIONS

The article is devoted to the study of the issue of the historical aspects of the creation of international financial organizations. The current stage of development of international relations is characterized by the constant expansion of the sphere of cooperation at the interstate level, as a result of which all spheres of relations emerging in the world become objects of international legal or economic regulation. Thus, international organizations act as a separate organizational and legal form of interstate cooperation. It is typical for them to play the role of the main organizer of interstate relations through a specific institutional form of cooperation. The financial orientation sets the economic and legal nature of international financial organizations.

The broad international consensus now supports the reform of the global financial architecture to achieve several goals: increasing transparency (ie improving the availability of information on macroeconomic and financial conditions); strengthen and reform domestic financial institutions to prevent crises; and improve existing mechanisms to address emerging crises. This section begins with a description of the proposals that have been made in each of these three areas. Then the following steps are analyzed, which are considered in the restructuring of the international financial system. Finally, he looks at the European Monetary Union, the prospects for the euro as an international currency and the possible implications for the US dollar.

The paper begins with an overview of the current roles of the international financial institutions (IFIs) in postconflict reconstruction and peacebuilding operations. Two sets of critical issues are then discussed, with a view to formulating actionable proposals for improving IFI capacities to contribute to these tasks. The first set of issues pertains to the reorientation of conventional IFI policies in light of the special requirements of postconflict transitions – the need to do some things differently. The second set of issues involves distinctive tasks that arise in postconflict environments – the need to do some different things.

Keywords: *international financial organization, historical aspects, formation of international organizations, organizational and legal form, economic regulation.*

Іванова Р.
Історичні аспекти створення міжнародних фінансових організацій

Стаття присвячена дослідженню історичних аспектів створення міжнародних фінансових організацій (МФО). В умовах глобалізації та поглиблення економічних зв'язків між країнами роль міжнародних фінансових інституцій значно зросла. Вони стали невід'ємним елементом сучасної міжнародної фінансової архітектури, виконуючи функції регулювання, нагляду та сприяння економічній стабільності на глобальному рівні.

У статті розглядається еволюція міжнародних фінансових організацій, починаючи від перших економічних об'єднань, таких як Ганзейський союз, і до сучасних фінансових структур, зокрема Міжнародного валютного фонду (МВФ) та Світового банку. Особливу увагу приділено передумовам їхнього створення, основним етапам розвитку та ключовим викликам, з якими стикалися ці інституції в різні історичні періоди.

Аналіз історичного контексту показує, що міжнародні фінансові організації виникли як відповідь на необхідність забезпечення фінансової стабільності, координації макроекономічної політики та реагування на глобальні фінансові кризи. Значну роль у формуванні цих структур відіграли наслідки світових воєн, Великої депресії, а також валютно-фінансові кризи кінця XX – початку XXI століття. У роботі акцентується увага на функціонуванні Ліги Націй як першої глобальної міжурядової організації, що намагалася запровадити механізми міжнародного економічного співробітництва, та її впливі на створення системи Бреттон-Вудських установ.

Окремо розглядаються сучасні тенденції трансформації міжнародних фінансових організацій, їхня роль у регулюванні фінансових потоків, протидії економічним кризам та адаптації до нових викликів, пов'язаних із фінансовою глобалізацією. Визначено основні напрями реформування глобальної фінансової архітектури, які

© Roksolana Ivanova, 2025

спрямовані на підвищення прозорості, зміцнення фінансових інституцій та розробку механізмів швидкого реагування на кризи.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що міжнародні фінансові організації продовжують відігравати ключову роль у сучасній світовій економіці, а їхній розвиток є динамічним процесом, який залежить від економічних, політичних та соціальних факторів. Робота має значення для подальших досліджень у сфері міжнародного фінансового права та економічної дипломатії, а також для розробки рекомендацій щодо удосконалення діяльності міжнародних фінансових установ у XXI столітті.

Ключові слова: *міжнародна фінансова організація, історичні аспекти, міжнародна економічна співпраця, Бреттон-Вудська система, фінансова глобалізація.*

Problem statement. The current stage of development of international relations is characterized by the constant expansion of the sphere of cooperation at the interstate level, as a result of which all spheres of relations that arise in the world become objects of international, legal or economic regulation. Thus, international organizations act as a separate organizational and legal form of interstate cooperation. It is typical for them to play the role of the main organizer of interstate relations through a specific institutional form of cooperation.

Analysis of recent research and publications. Issues related to the problem of formation the international financial organizations were the subject of scientific research, and in particular are covered in the works of researchers such as Baimuratov M.O., Butkevich V.G., Antonovich M.M., Ovcharenko A.S. and others.

The purpose of the study is to determine the formation of international economic organizations and their coexistence in the economic and legal direction. Despite the extensive coverage of the above issues, the study of theoretical aspects of the place and importance of international financial organizations in financial globalization remains relevant.

Presentation of the main material of the research. The first international associations, which operated on a permanent basis, were established in ancient Greece in the VI century. BC and were called simakki and amphithonia [1, p. 18-19]. They acted as special religious political alliances of tribes, communities or cities, which had a common sanctuary, treasury and rules of war. In the historical context, the most famous international organizations were the Lacedaem and Delos simakki, as well as the Delphi-Fermopil amphitheater, which included twelve communities of Central Greece and Thessaly. Despite the fact that such associations were usually based on religious purposes, they still united the Greek states. These associations can be considered as a prototype of modern international organizations [2, p. 46].

The next stage in the development of international organizations is the formation of international economic and customs associations and unions. One of the first such unions is the Hanseatic Trade Union, which was a trade and political union of North German cities with its center in the city of Lübeck, which existed until 1669 [3, p. 211]. The main activity of this union was the implementation of intermediary trade between Western, Northern and Eastern Europe. As a result of extensive trade and political ties, the constant expansion of the number of members, this union had a significant impact on the socio-economic development of European countries in the XVI century.

In the nineteenth century, the German Customs Union was established, as a result of which all states that were members of this association undertook to obey uniform laws on the export and transit of goods. In addition, all duties payable must be recognized as common and distributed among the members of the union depending on the population of a country [4, p. 123, p. 128-129].

At the same time, the scientific literature on the history of international organizations states that the first intergovernmental organization in its classical form was the Central Commission for Navigation on the Rhine, which was established in 1831. Instead, already in the second half of the nineteenth century, a number of international organizations were established, among which are: the International Union for Land Measurement, which was established in 1864; World Telegraph Union, formed in 1865; Universal Postal Union, established in 1874; International Bureau of Weights and Measures, established in 1875; International Union for the Protection of International Art Property, etc. [2, p. 47]. Thus, it is important to note that this period is characterized by the fact that all established international organizations are beginning to cover almost all spheres of public life, as a result of which there may be talk of increasing the level of international cooperation. Confirmation of this position is that all international organizations operating at that time had their own permanent bodies, permanent members and headquarters, and their competence consisted of discussing highly specialized issues [8, p. 125].

Considering the next stage in the development of international associations, we should pay attention to the period after the First World War, which is characterized by the fact that states focused their activities on the formation of a single organization for peacekeeping and international security. Thus, as early as 1919, the League

of Nations was established in accordance with the provisions of the treaty system, which lasted until 1946. It should be noted that the statute of this international organization was developed by a special commission set up at the Paris Peace Conference of 1919-1920, which was later included in the provisions of the Versailles Peace Treaty of 1919 and other peace treaties ending World War I. [5, p. 197].

Initially, the Charter of the League of Nations was signed by only 44 states, including 31 states that took part in or joined the First World War on the side of the Entente, as well as 13 states that throughout wars adhered to the position of neutrality. Despite the fact that the commission for drafting the Charter of the League of Nations was apparently the President of the United States Wilson, it was not ratified in the United States, as a result of which the state was not a member of this international organization [8, p. 127].

In accordance with the Charter of the League of Nations, the main goal was the development of international cooperation between states, as well as guarantees of their peace and security. The following bodies were a part of this international organization on a permanent basis:

– Assembly of the League of Nations, which was attended by all its members, and sessions were held annually in September;

– The Council of the League of Nations, which at the beginning of its activities consisted of four permanent members, which were representatives of Great Britain, Italy, France and Japan, as well as four non-permanent members. However, in the future, the composition and number of members of the League of Nations were subject to change. Meetings of the council were convened at the request of any of its members;

– Permanent Secretariat, headed by the Secretary General [3, p. 212-213].

It should be noted that any decisions of the Assembly and the Council of the League of Nations, with the exception of decisions on procedural matters, were to be taken unanimously only. In addition, members of the League of Nations noted that the international organization is interested in any war, as it is responsible for ensuring measures to preserve peace. In the event of conflicts between members of the League of Nations, such disputes shall be resolved by an arbitral tribunal or the Council of the said international organization.

There were also cases when any member of the League of Nations could resort to hostilities in defiance of all commitments made. In this case, all other members of the international organization were obliged to terminate any trade and financial relations with that state, and the Council of the League of Nations proposed to other members to deploy a certain contingent of troops designed to maintain respect and ensure international obligations. organization, in accordance with the provisions of its Statute [1, p. 21].

In addition, the Permanent Chamber of International Justice, the International Labor Organization and others were established as an autonomous organization under the League of Nations. The main location of the League of Nations was Geneva (Switzerland).

During the first steps of its activity, the League of Nations acted as the main center for the struggle against the Soviet state [6, p. 58]. At the same time, it should be noted that the latter took a fairly active part in conferences held under the auspices of this organization, including on disarmament and enjoyed the right to make proposals to address major international problems [4, p. 213].

It should be noted that in the early 1920s, under the auspices of the League of Nations, the colonies were divided between the victorious states, in the form of the distribution of so-called mandates. At the same time, the activities of the League of Nations were aimed at resolving the main contradictions that existed between its main members on the basis of anti-Soviet conspiracy.

In 1926, Germany joined the League of Nations. And in 1931, Japan, which was already a full member of the League of Nations, attacked China, but no real action was taken to prevent military conflict against the aggressor, ie the whole role of this international organization was limited to providing recommendations. In addition, as early as 1933, Germany and Japan suspended their membership in the League of Nations altogether in order to gain complete freedom of action aimed at preparing for a new military conflict.

In the 1930s, the level of military threat from the fascist regimes of Germany, Italy, and militaristic Japan increased. As a result, 30 member states of the League of Nations, at the initiative of the French side, sent an appeal to the leadership of the Soviet Union, which contained a proposal to join the said international organization. The leadership of the Soviet Union responded positively to this request, and on September 18, 1934, the latter joined the League of Nations, which entailed a permanent seat on its Council. At the same time, it should be noted that the Netherlands, Portugal and Switzerland actively expressed their position on the refusal to accept the Soviet Union into the League of Nations [7, p. 11].

It should be noted that the Soviet Union, in deciding to join the League of Nations, had in mind that in the event of withdrawal from the organization of the most aggressive states, they will be able to prevent the

start of hostilities. In addition, the representatives of the Soviet Union emphasized that they do not assume any responsibility or obligation under previous decisions and agreements concluded without their participation.

The most pressing issues addressed by the member states of the League of Nations in the period from 1934 to 1939 were: the aggression of Italy against Ethiopia (1935-1936); Germany's violation of the Versailles and Lokachin treaties, which consisted of the remilitarization of the Rhineland in 1936; Italian-German intervention in Spain in the period from 1936 to 1939; German occupation of Austrian territories in 1938, etc. Thus, in this period, the position of all Western states, united by the desire to direct fascist aggression against the Soviet Union, really outlined the helplessness of the League of Nations as an international organization, due to its insignificance in the process of effective action against aggressors [8, p. 128-129].

At the same time, the Soviet Union could not act as a real example of compliance with international agreements. As an example, in 1939-1940 the Soviet Union declared war on Finland, as a result of which it was expelled from the League of Nations by the Council on December 14, 1939.

It should be noted that the termination of the League of Nations actually coincides with this period, despite the fact that it was formally terminated only in April 1946 on the basis of a decision specially convened by the Assembly. At the same time, we should not forget about the historical significance of the League of Nations. Despite its inability to resolve military conflicts and prevent World War II, it is a prototype of the international organization of the world community - the United Nations. This is due to the fact that despite the fact that the League of Nations has not been very effective experience, there is an example of collective resolution and discussion of the most pressing international issues.

Financial problems, which began in Asia in the second half of 1997, have revealed weaknesses in both developing countries and the international financial system. In response, the United States, together with the international community, has taken steps not only to contain the financial crisis, but also to help reform the international financial system to make it less prone to future crises. The recent turmoil came after a strong period of increasing integration of global products and financial markets, a trend that was well reflected in the long-awaited implementation of the European Monetary Union in January 1999.

The recurrence of currency and financial crises in the world economy poses serious problems for politicians. What are the causes of these recurring crises, as well as the instability and volatility of the financial market? Are financial integration and globalization partly to blame? Does integration into today's global financial markets require a loss of macroeconomic policy autonomy? Which exchange rate regime is best for emerging market economies and other small countries in this new world of global capital mobility? Can the Bretton Woods institutions - the International Monetary Fund (IMF) and the World Bank - designed for a world of fixed exchange rates and limited capital mobility, still contribute to the stability of the international financial system in a radically different environment? What institutional framework best contributes to the stability of the international financial system? The answers to these questions will be crucial to efforts to strengthen the stability of the international financial system and will help ensure that global financial integration continues to support the prosperity and growth of the global economy.

The broad international consensus now supports the reform of the global financial architecture to achieve several goals: increasing transparency (improving the availability of information on macroeconomic and financial conditions); strengthen and reform domestic financial institutions to prevent crises; and improve existing mechanisms to address emerging crises. This section begins with a description of the proposals that have been made in each of these three areas. Then the following steps are analyzed, which are considered in the restructuring of the international financial system. Finally, he looks at the European Monetary Union, the prospects for the euro as an international currency and the possible implications for the US dollar.

As would be explained, the international community led by the United States has proposed a set of reforms aimed at strengthening the international financial system. These reforms, designed to reduce the likelihood of future crises, are collectively referred to as the "new international financial architecture." Their goal is to create an international financial system for the 21st century that encompasses all the benefits of global markets and capital flows, while minimizing the risk of disruption and better protecting the most vulnerable groups in society. The work done to achieve these goals in 1998 was only the last stage of an evolutionary process that has been going on for several years [9].

Thus, it is possible to note that the creation of international organizations and their development took place in several stages. Financial globalization is a process of integration of financial and monetary relations at all levels into a single financial space. Under such conditions, the ability of national regulators not only to control all financial flows inside and outside the country, but also their own financial system is lost. In the first place are supranational bodies,

among which stand out international financial organizations. By enhancing the positive effects of financial globalization and eliminating negative risks, international financial institutions ensure the transformation of national monetary systems, support the development of the market mechanism and promote the redistribution of capital.

Список використаних джерел

1. В'юник Ю. В. Розвиток світової фінансової системи в умовах глобалізації. *Вісник Харківського національного економічного університету*. 2020. №4. URL: https://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/4084/1/%D0%92%27%D1%8E%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%AE.%D0%92.%20%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA%20%D1%81%D0%B2%D-1%96%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf (дата звернення: 06.02.2025).
2. Давиденко О. В. Історичні засади створення і функціонування Банку міжнародних розрахунків. *Юридичний вісник*. 2015. №3. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9824/1/Davidenko.pdf (дата звернення: 06.02.2025).
3. Георгієва В. І. Міжнародні фінансові організації: історія та сучасність. *Вісник Одеського національного університету*. 2019. Т. 24, №2. URL: https://dspace.onu.edu.ua/bitstream/123456789/21846/1/Georgieva%20V.%20I%206.030508_1.pdf (дата звернення: 06.02.2025).
4. Олійник А. Міжнародні фінансові установи як складова фінансової глобалізації. *Фінанси України*. 2021. №3. URL: https://www.researchgate.net/profile/Andrii-Oliinyk/publication/370990421_INTERNATIONAL_FINANCIAL_INSTITUTIONS_AS_A_COMPONENT_OF_FINANCIAL_GLOBALIZATION/links/646e08906a0082273fa8658e/INTERNATIONAL-FINANCIAL-INSTITUTIONS-AS-A-COMPONENT-OF-FINANCIAL-GLOBALIZATION.pdf (дата звернення: 06.02.2025).
5. Сіденко В. Р., Кульбіда Т. А. Міжнародні фінансові організації у процесах глобалізації. *Економічний часопис-XXI*. 2020. №5. URL: https://iepjournal.com/journals/32-33/2020_5_Sidenko_Kulbida.pdf (дата звернення: 06.02.2025).
6. Міжнародний валютний фонд (IMF). Еволюція глобальної фінансової системи: виклики та можливості. URL:https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2022/05/20/The-Evolution-of-the-Global-Financial-System-Challenges-and-Opportunities-520528 (дата звернення: 06.02.2025).
7. U.S. Government Publishing Office (GPO). The Evolution and Reform of the International Financial System. URL:https://www.govinfo.gov/content/pkg/ERP-1999/pdf/ERP-1999-chapter7.pdf (дата звернення: 06.02.2025).

References

1. Davidenko, O. V. (2015). Historical foundations of the establishment and functioning of the Bank for International Settlements. *Legal Bulletin, 3*. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9824/1/Davidenko.pdf [in English].
2. Eichengreen, B. (2008). *Globalizing Capital: A History of the International Monetary System*. Princeton: Princeton University Press [in English].
3. Georgieva, V. I. (2019). International financial organizations: history and modernity. *Bulletin of Odessa National University, 24(2)*. Retrieved from https://dspace.onu.edu.ua/bitstream/123456789/21846/1/Georgieva%20V.%20I%206.030508_1.pdf [in English].
4. International Monetary Fund (IMF). *The Evolution of the Global Financial System: Challenges and Opportunities*. Retrieved from https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2022/05/20/The-Evolution-of-the-Global-Financial-System-Challenges-and-Opportunities-520528 [in English].
5. Oliinyk, A. (2021). International financial institutions as a component of financial globalization. *Finance of Ukraine, 3*. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Andrii-Oliinyk/publication/370990421 [in English].
6. Reinhart, C. M. & Rogoff, K. S. (2009). *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton: Princeton University Press [in English].
7. U.S. Government Publishing Office (GPO). *The Evolution and Reform of the International Financial System.* Retrieved from https://www.govinfo.gov/content/pkg/ERP-1999/pdf/ERP-1999-chapter7.pdf [in English].

Стаття надійшла до редакції 18.02.2025

DOI:10.35774/app2025.01.080
УДК 342.9

Yurii Korolov,
Candidate of law science, Doctoral student of the Department of Law Private Higher Educational Establishment «European University», Space International Company Invidual business Y. O. Korolov
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-2037-3419

Vasyl Korolov,
PhD in Law, Associate Professor of the Special Discipline Department
National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Khmelnytskyi, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-8342-7557

ORGANIZATIONS AND ACTIVITIES OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE DURING THE ANTI-TERRORIST OPERATION

Analyzing the events and crises that are taking place in schools and universities around the world, an important question arises: do educational institutions in Ukraine, in addition to changes in organization, programs and legislation, pay enough attention to ensuring and strengthening the safety of children and youth? This is especially relevant in connection with the emergence of new threats, such as terrorism. Studies show that Polish schools do not prepare children for the correct behavior in the event of a terrorist threat. The level of preparation depends on many factors, in particular, on the level of anti-terrorist awareness, which is formed thanks to effective educational work and state legislative activity [1].

In the article, the authors analyzed the current situation in the school system in the context of security, focusing on legal, educational and developmental aspects that need improvement.

Particularly noteworthy are the European Convention on the Suppression of Terrorism of January 27, 1977, the International Convention for the Suppression of the Taking of Hostages of December 17, 1979, the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism of December 9, 1999, the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism of May 16, 2005, the Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism. Signed by Ukraine on October 28, 2015. In this regard, a lot has been done in the field of legal support for countering terrorism in Ukraine. Thus, in the Criminal Code of Ukraine, adopted on April 5, 2001, in Article 258, responsibility for committing a terrorist act is established, and the Law of Ukraine of March 20, 2003 No. 638-IV «On Combating Terrorism» provides for the main organizational and legal means of countering terrorist manifestations. After the ratification of the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism, the laws of Ukraine of September 21, 2006 No. 170-V and May 18, 2010 No. 2258-VI were adopted, which supplemented the Criminal Code of Ukraine with Articles 2581–2585, which provide for liability for involvement in the commission of a terrorist act (Article 2581 of the Criminal Code), public calls to commit a terrorist act (Article 2582 of the Criminal Code), creation of a terrorist group or terrorist organization (Article 2583 of the Criminal Code), assistance in the commission of a terrorist act (Article 2584 of the Criminal Code), financing of terrorism (Article 2585 of the Criminal Code)

Keywords: *terrorist threats, law, prevention, education, school, crisis, awareness, universality.*

Корольов Ю., Корольов В.
Організації та діяльність вищих навчальних закладів України під час проведення антитерористичної операції

Аналізуючи події та кризи, які відбуваються у школах та університетах по всьому світу, постає важливе питання: чи навчальні заклади України, окрім змін в організації, програмах та законодавстві, приділяють достатньо уваги забезпеченню та зміцненню безпеки дітей. А молодість? Це особливо актуально у зв'язку з появою нових загроз, наприклад, тероризму. Дослідження показують, що польські школи не готують дітей

© Yurii Korolov, Vasyl Korolov, 2025

до правильної поведінки у разі терористичної загрози. Рівень підготовки залежить від багатьох факторів, зокрема, від рівня антитерористичної свідомості, яка формується завдяки ефективній виховній роботі та державно-законодавчій діяльності [1].

У статті автори проаналізували поточну ситуацію в шкільній системі в контексті безпеки, зосередивши увагу на правових, освітніх і розвивальних аспектах, які потребують вдосконалення.

Особливо слід відзначити Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом від 27 січня 1977 року, Міжнародну конвенцію про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 року, Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 року. , Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р., Доп. Протокол до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму. Підписано Україною 28 жовтня 2015 року. У зв'язку з цим багато зроблено у сфері правового забезпечення протидії тероризму в Україні. Так, у Кримінальному кодексі України, прийнятому 5 квітня 2001 року, у статті 258 встановлено відповідальність за вчинення терористичного акту, а Законом України від 20 березня 2003 року № 638-IV «Про боротьбу з тероризмом» передбачено: на основні організаційно-правові засоби протидії терористичним проявам. Після ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму були прийняті закони України від 21 вересня 2006 року No 170-V та від 18 травня 2010 року No 2258-VI, якими Кримінальний кодекс України доповнено ст. 2581–2585, які передбачають відповідальність за причетність до вчинення терористичного акту (ст. 2581 КК), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 2582 КК), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 2583 КК), пособництво у вчиненні терористичного акту (ст. 2584 КК), фінансування тероризму (ст. 2585 КК).

Ключові слова: *терористичні загрози, право, профілактика, освіта, школа, криза, поінформованість, універсальність.*

The problem statement in general terms and its connection with important scientific and practical tasks. Ukrainian universities and schools are considered safe by the majority of the population, but is this really so? Is there a probability of a terrorist attack in their area? The authors will use a general definition of terrorism to make it clear when and how one can feel safe. This activity is carried out with all the cruelty and genius, as unpleasant as it may sound, but the genius lies in the fact that using various means (psychological pressure, physical violence, the use of weapons and explosives in various specifications), in conditions of especially proclaimed and terribly created anxiety in society.

The definition of terrorism is complex and often inaccurate, but the undeniable fact is that it remains one of the most serious threats to the modern world. In Ukraine, there is currently no single clear interpretation of terrorist threats, and there is no coordinated system for combating them. However, steps are being taken to improve coordination between different authorities and services, to define their roles and responsibilities more clearly, and to ensure an effective response to suspected terrorist acts. Since the definition of terrorism can depend on political, economic and legal circumstances, as well as marketing and propaganda strategies, we must take into account new, more complex forms of this phenomenon. In this context, it is important to pay attention to schools as potential targets for terrorist attacks, which may involve hostage-taking.

An example of this is the events in Ukraine in 2014, when the so-called "little green men" seized control of part of the country. Some 2,000 masked armed men infiltrated the Crimean peninsula. Terrorism experts have described this incident as a «Pyrrhic victory». The unpredictability of terrorism highlights that attacks can occur anywhere and at any time, regardless of the country. States that take security seriously must be prepared for possible terrorist attacks on their territory.

In this context, Ukraine has a Law on Combating Terrorism, the main purpose of which is to increase the effectiveness of the national anti-terrorist system and, as a result, ensure the security of citizens. As a democratic state, Ukraine actively participates in measures aimed at countering terrorism, which, however, can make it more vulnerable to terrorist threats, in particular in times of war.

The experience of Europe and the events of recent years demonstrate that even with theoretically effective training, enhanced work of the police, special services and intelligence, terrorist groups often achieve their goals. Their success indicates a high level of organization, training, and the ability to analyze social phenomena in different countries. This, in turn, indicates shortcomings and gaps in legal and organizational instruments aimed at preventing terrorism [3].

A key element in the fight against terrorism are preventive measures aimed at preparing society for possible attacks, as well as increasing its awareness and readiness for emergency situations.

Analysis of recent studies that have begun to address the issue. «UNESCO's role in promoting education as a tool for preventing violent extremism», which recognizes the catalytic role of education in

strengthening youth resilience. The decision also established that this work should be linked to UNESCO's broader commitments to promote education for global citizenship, human rights education and other initiatives undertaken by the Organization in the fields of culture and communication to prevent violent extremism.

Relevant UN and UNESCO documents, resolutions and decisions on preventing violent extremism [5]:

1) UN General Assembly Resolution 60/288, UN Global Counter-Terrorism Strategy, A/RES/60/288 (8 September 2006);

2) UN Security Council Resolution 2178, Threats to international peace and security caused by terrorist acts, S/RES/2178 (24 September 2014);

3) UNESCO Executive Board Decision 46 197, UNESCO's role in promoting education as a tool for preventing violent extremism (7 October 2015);

4) UN Security Council Resolution 2250 on Youth, Peace and Security, S/RES/2250 (9 December 2015);

5) Plan of Action on Preventing Violent Extremism, Report of the Secretary-General, A/70/674 (January 2016);

6) UN General Assembly Resolution 70/291, Review of the UN Global Counter-Terrorism Strategy, A/RES/70/291 (1 July 2016);

7) UN Human Rights Council Resolution 30/15 on human rights and preventing and countering violent extremism.

UNESCO Response – Drawing on strategies endorsed by the United Nations and the UNESCO Executive Board, UNESCO's Education Sector seeks to enhance.

The capacity of key stakeholders in the education process, namely education policymakers, teachers, school staff and those working in non-formal education settings.

Theoretical developments and analysis of regulatory legal acts, principles of countering terrorism have mostly fragmentary content, which was reflected in the scientific works of V. M. Vakulych, V. V. Rysin, O. O. Reznikov, A. O. Misyura, S. V. Dryomov, K. E. Voitovsky, S. P. Kolesnikov, O. I. Zhayvoronok, B. R. Tuzmukhamedov and others.

Ukraine is tasked with becoming a state capable of protecting its borders and ensuring security not only on its territory, but also in the European region (Vakulych, 2010, p. 23).

Kolesnyk S. P. identified several levels of legal regulation of the fight against terrorism: international, legislative, by-laws, departmental (Kolesnyk, 2019, p. 29).

I. M. Ryzhov cites the experience of the formation of anti-terrorist competence by the Israel Defense Forces, which consists in building a system of anti-terrorist protection and active counteraction. The author notes that its effectiveness is determined by the symbiosis of the professionalism of special units and the awareness and certain experience of the civilian population.

S. S. Kudinov and I. M. Ryzhov note the need and special relevance of intellectual investments for the system of combating terrorism. The authors emphasize the importance of methodological educational innovations, that is, innovations in the field of teaching and upbringing methods.

Objectives of the paper. Methods. A school crisis arises as a result of a sudden critical incident, accompanied by contradictory information, limited time for decision-making, increased media attention, as well as chaos, which often occurs in the initial stages. In such conditions, school management is forced to make difficult decisions under great pressure, with insufficient information and support.

Preparing for a crisis situation is not a one-time mobilization of resources, but an ongoing process that includes planning, training and actions in emergency conditions. The main goal of this approach is to assess how existing legal acts, principles and schemes of interaction of law enforcement agencies affect the behavior of crisis participants. In the most acute situations, the actions of the police, fire brigade and emergency services will be prioritized. Only after the elimination of the main source of danger can school personnel focus on reducing the consequences of the crisis.

School employees should actively participate in crisis measures, assisting the services operating at the scene. They should remember that the real crisis may begin later, when the initial chaos has passed, but strong emotions and a sense of threat will remain in the minds of participants and witnesses. People usually act in accordance with their beliefs and skills learned in the training process. Therefore, staff must understand what happened, what are the signs of danger, how to safely evacuate students and provide assistance to those in need.

Education and training are key elements of crisis prevention. By analyzing potential crises, the school can create an action plan based on the work of a special response team. This team should include representatives of

various services and institutions, including social and government, as well as teachers, parents, students who are well aware of the school territory, its features and problems.

Main roles in the team.

– Crisis response coordinator – responsible for prompt decision-making in conditions of limited time and information.

– Crisis intervention coordinator – acts in accordance with the developed response plan.

– Media Liaison – responsible for communication with journalists.

– Emergency Liaison – coordinates work with police, rescuers and medics.

– Parent and Community Liaison – provides information to families and local residents about the condition and fate of the victims.

Thus, early preparation and coordinated cooperation of all participants contribute to the effective management of crisis situations.

Presentation of the main material of the research. Ukraine, as a democratic state belonging to the Western civilization space, is actively involved in the activities of the anti-terrorist coalition. In this regard, there is a risk of terrorist attacks both on its territory and against its citizens. The effectiveness of the fight against terrorism depends on the coordinated work of military, non-military and administrative structures that operate on the basis of legal norms and are aimed at identifying, preventing, counteracting and eliminating the consequences of terrorist acts. The most important aspect of this system is preventive measures.

Countering terrorism in Ukraine is one of the most orderly areas. Its goal is to eliminate the threat or neutralize it before it develops into a real danger. The main bodies involved in countering terrorism are the police and the Security Service of Ukraine. As for the elimination of the consequences of terrorist attacks, it includes not only the cleaning of the territory and ensuring its protection, but also a quick return to normal functioning.

The system for combating terrorism is based on five main elements.

1. The Prevention Element is measures aimed at preventing any terrorist actions by individuals or groups.

2. The Countermeasure Element is actions that allow detecting terrorist cells, analyzing their activities and neutralizing the threat.

3. The Protection Element is ensuring the safety of citizens and key infrastructure facilities that may become targets of attacks.

4. The Response Element is efforts aimed at minimizing the damage and consequences of terrorist attacks.

5. The Forecasting Element is an analysis of potential threats, identifying possible targets, methods of action and perpetrators.

Two main approaches can be distinguished for effective combating terrorism:

– The modern approach involves actions after the terrorist attack has been committed. Its task is to reduce the consequences of an attack, preserve infrastructure and minimize the number of victims;

– The cutting-edge approach is focused on preventing terrorist attacks through threat analysis and early preparation.

It is worth distinguishing between anti-terrorism measures and counter-terrorism. The former focus on responding to an existing threat, while the latter aim to prevent it through preventive measures.

Education also plays an important role in preventing terrorism. Curriculums should focus on safety, behavior in crisis situations and the basics of survival during emergencies. Platforms for information exchange and interaction with the public contribute to social prevention and can significantly reduce the risk and consequences of crisis situations. In addition, they allow learning from mistakes and successful problem solving. Educational initiatives should contribute to the formation of civic awareness and ensuring the resilience of society to emergencies.

Students need a safe space to discuss issues related to violent extremism, including those that are considered «taboo». The more sensitive the topic, the more important it is to create a comfortable environment for discussion. To avoid such discussions devolving into political arguments, the issues should be clearly defined from the outset, and the learning objectives should be clear and specific.

For example, in cases of conflict between ethnic groups in a community, it is appropriate to approach the topic through the concepts of «intercultural dialogue» or «living together». Using specific examples from the local context will help students better understand the issue. Start with a specific learning objective, and sensitive issues should be addressed within that framework. This avoids politicizing the discussion and focuses on the educational aspects.

Effective teaching aimed at preventing violent extremism should be comprehensive, allowing students to consider all relevant issues, including political and institutional aspects, if this contributes to a better understanding

of the topic. The aim is to develop students' critical thinking skills, which allow them to analyze the complexity of political systems and the dynamics of their influence. Avoiding topics that are perceived to be responsible for extremism can lead to a loss of trust in educational institutions, so such issues should be addressed within a clear educational framework, preventing the discussion from turning into political debates [13].

Since there is no internationally agreed definition of violent extremism, some may argue that these concepts are too subjective to be addressed in schools. However, this does not prevent, for example, the introduction of concepts such as «global citizenship», which also do not have a single definition. Teachers can start with the basic elements of these concepts and explain them in the context of local realities, respecting the diversity of perspectives. This approach allows students to learn to recognize and respect different views, which is important for avoiding conflict [14].

If a person already seeks out violent extremist groups with the intention of joining, preventive measures become ineffective and interventions are needed. Formal education is often criticized for its inability to prevent radicalization in the later stages, but its role is to prevent it in the long term. Education can prevent extremism by developing critical thinking and analytical skills that help to counter extremist ideas, myths and conspiracy theories.

The implementation of preventive measures requires cross-sectoral cooperation, as the education sector alone cannot solve all the problems. Traditionally, education has focused on the transfer of knowledge, but the socialization of students gradually recedes into the background at the senior stages of education. For effective prevention, it is necessary to change the approach and include socialization as an important element of the work of schools, involving other participants in this process.

Conclusion. In recent years, the number of recorded attacks by violent extremist groups has increased significantly. Tragedies occurring in different parts of the world show that violent extremism knows no borders and affects all societies.

A particularly vulnerable group is young people, who are becoming the main targets for recruitment and are often victims of violent extremist actions. This phenomenon signals the threat of losing an entire generation, who may find themselves in a state of despair and isolation. There is no one-size-fits-all solution to these challenges. While security measures are important, they cannot eliminate the key reasons that push young people to join extremist groups. This is why we need to pay attention to «soft power», in particular education. We need accessible, inclusive and quality education that meets modern needs.

To successfully counter violent extremism, it is necessary to implement short-, medium- and long-term measures. This article aims to help educators prioritize, plan, and implement effective prevention initiatives. Educational strategies to prevent extremism need to take into account contextual factors such as conflict situations, demographics, citizenship patterns, and the nature of private or public education. However, all prevention efforts should aim to address the root causes of violent extremism and build resilience among young people to hateful ideas and propaganda that justify violence.

We hope that this approach will provide the necessary tools to create education systems that contribute to peaceful societies and strengthen social cohesion through the provision of equitable, quality, and accessible education.

Reference

1. Ryzhov, I. M. & Sigarev, S. S. (2015). Anti-terrorist competence as a factor of national security of Ukraine. *Scientific Bulletin of the Security Service of Ukraine, 57,* 127–134 [in Ukranian]
2. Ryzhov, I. M. (2016). Formation of anti-terrorist competence: international experience and prospects for implementation in Ukraine. Proceedings of the *International Scientific and Practical Conference «Countering Terrorist Activity: International Experience and Its Relevance to Ukraine».* Kyiv, 297-299 [in Ukranian]
3. Voloshin, O. V., Rizhov, I. M. & Sigarev, S. S. (2015). Preparation of the population in the sphere of anti-terrorist security as one of the ways to increase the effectiveness of the fight against terrorism. *Scientific Bulletin of the Security Service of Ukrain, 57,* 127–134 [in Ukranian]
4. Kudinov, S. S. & Ryzhov, I. M. (2015). Problematic aspects of intellectual support for the innovative development of the fight against terrorism. *Scientific Bulletin of the Security Service of Ukraine,* 58, 108–115 [in Ukranian]
5. Kudinov, S. S. & Ivakhnenko, O. A. (2017). *Fundamentals of antiterrorist security of social systems: a monograph.* Kyiv: Chair [in Ukranian]

6. The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy (A/RES/60/288), adopted by the UN General assembly on 8 September 2006, is a unique global instrument to enhance national, regional and international efforts to counter terrorism. Retrieved from https://www.un.org/counterterrorism/ctitf/un-global-counter-terrorism-strategy [in English]
7. Frazer, O. & Nünlist, C. (2015). The Concept of Countering Violent Extremism, C*SS Analyses in Security Policy,* 183. Retrieved from http://www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/specialinterest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CSSAnalyse183-EN.pdf Accessed 17 October 2016 [in English]
8. Living Safe Together, 2016. *What is Violent Extremism.* Accessed on 22 November 2024. Retrieved from http://www.livingsafetogether.gov.au/aboutus/Pages/what-is-violent extremism.aspx [in English]
9. The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy (13 October 2010. A/RES/64/297). Preamble. Accessed on 22 November 2024. http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/64/297 [in English]
10. P. Collier and A. Hoeffer, 2002, Greed and Grievance in Civil War, The World Bank Policy Research Working Paper 2355. http://documents.worldbank.org/curated/en/359271468739530199/pdf/multi-page.pdf Accessed on 17 October 2024.
11. The Council of Europe provides a definition of hate speech: "It covers all forms of expression which spread, incite, promote or justify racial hatred, xenophobia, anti-Semitism or other forms of hatred based on intolerance, including: intolerance expressed by aggressive nationalism and ethnocentrism, discrimination and hostility against minorities, migrants and people of immigrant origin." http://www.nohatespeechmovement.org/hate-speechwatch Accessed on 11 October 2024.
12. Secondary School Madrasas in Bangladesh: Incidence, Quality and Implications for Reform; by Mohammad Niaz Asadullah, Nazmul Chaudhury and Syed Rashed al-Zayed Josh; World Bank, 2009. http://siteresources.worldbank.org/EXTDEVDIALOGUE/Resources/BangladeshMadrasaReportFinal.pdf
13. Research conducted by Peter Suedfeld on "integrative complexity", which can be consulted online: https://sites.google.com/site/icthinking/home Accessed on 17 October 2024.
14. INESCO, 2011, The Cultural Diversity Lens: A practical tool to integrate culture in development – Pedagogical Guide http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/The%20Cultural%20Diversity%20Lens_Pedagogical%20guide.pdf
15. B. Carter, 2013; Women and violent extremism, GSDRC. http://www.gsdrc.org/docs/open/hdq898.pdf Accessed on 2 November 2024.
16. The Global Counter-Terrorism Forum (GCTF). Accessed on 30 November 2016. https://www.thegctf.org/Portals/1/Documents/Toolkit-documents/English-The-Role-ofFamiles-in-PCVE.pdf
17. R. Jackson, 2014, Signposts – Policy and practice for teaching about religions and nonreligious world views in intercultural education, Council of Europe. https://www.coe.int/t/dg4/education/Source/resources/signposts_EN.pdf Accessed on 30 November 2024.
18. For example: Small Steps – From Hate to Hope http://smallstepsconsultants.com/whoare-we/
19. K. Ferguson, 2016, Countering Violent Extremism through Media and Communication Strategies, partnership for Conflict, Crime and Security research http://www.paccsresearch.org.uk/wp-content/uploads/2016/03/Countering-Violent-ExtremismThrough-Media-and-Communication-Strategies-.pdf Accessed on 22 November 2024.
20. SDG 4: Ensure by 2030 inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all. http://www.unesco.org/new/en/education/themes/

Стаття надійшла до редакції 18.02.2025

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2025.01.086
УДК 343.163

Олена Красножон,
здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня освіти,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра юстиції
Навчально-науковий інститут права
прокурор Офісу Генерального прокурора
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-6617-6101

МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА У СФЕРІ ОХОРОНИ ДИТИНСТВА В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

За наслідками дослідження представницької діяльності ювенальних прокурорів у сфері охорони дитинства в господарському процесі визначено її матеріально-правові особливості, які обумовлені особливим правовим регулюванням таких господарських відносин та особливим об'єктом.

Сформульовано авторський концепт правотворчості і правозастосування у сфері охорони дитинства в господарській юрисдикції, за якого дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, учасників господарських правовідносин (державних і недержавних інституцій, фізичних і юридичних осіб) повинні бути соціально спрямованими та опосередкованими прагненням забезпечення якнайкращих інтересів дитини, що повинні визначати інтереси держави у сфері охорони дитинства, тобто поєднувати державний і приватний (інтерес, право, потребу конкретної дитини) складники сфери охорони дитинства.

Запропоновано релевантні законодавчі зміни щодо конкретизації правового регулювання відносин у сфері відповідальності за порушення законодавства про охорону дитинства.

***Ключові слова**: ювенальний прокурор, представницька функція прокуратури, діти, господарська юрисдикція, європейська інтеграція, особливості сфери охорони дитинства в господарському процесі, відповідальність.*

© Олена Красножон, 2025

Krasnozhon O.

Material and legal features of the prosecutor's representation in the field of child protection in the commercial procedure

Ukrainian legislation entrusts the prosecutor's office with representation of the state's interests in court, in particular in the field of child protection, which continues to actively exercise its powers in the face of the full-scale invasion of russia. The economic and property interests of the state are mainly protected in courts of economic jurisdiction.

The article deals with the study of the representative activity of juvenile prosecutors in the field of child protection in economic litigation and to the identification of its features.

The author identifies the substantive and legal features of its implementation, which are determined by the special legal regulation of such relations. A special object is also: – the rights and interests of children, which in the commercial procedure are expressed, in particular, in the right to access properly functioning educational and out-of-school institutions, health care, recreation and rehabilitation facilities for children, the existence of which is ensured by the targeted use of their material and technical base, and the safety of functioning is ensured by special requirements for the items to be purchased for these institutions, – property and economic interests of the state aimed at guaranteeing, first of all, the above-mentioned rights and interests of children, which consist in ensuring the preservation and development of the network of institutions for children; compliance with special conditions for the safe functioning of children's institutions; legal spending of budget funds for the purchase of goods, works, services, for the functioning of all institutions in this area.

The author formulates the author's own concept of law-making and law enforcement in the field of child protection in economic jurisdiction, under which the actions of state authorities, local governments and participants to economic legal relations (state and non-state institutions) will be considered lawful and socially oriented when they are committed in favor of the interests of the State in the field of child protection and the child as their component. It is proposed to introduce appropriate legislative changes to specify responsibility in the field of child protection.

Keywords: *juvenile prosecutor, representative function of the prosecutor's office, children, commercial jurisdiction, European integration, peculiarities of child protection in the economic litigation, responsibility.*

Постановка проблеми. Законодавством України здійснення представництва інтересів держави в суді, зокрема у сфері охорони дитинства, покладено на органи прокуратури. Економічні, майнові інтереси держави переважно захищаються саме у судах господарської юрисдикції, а кількість випадків їх порушень зросла в умовах повномасштабного вторгнення рф. Реагуючи на такі факти, у 2024 році ювенальні прокурори пред'явили 1195 позовів, найбільше – 456 у господарському судочинстві. Судами було задоволено 853 позови на 2,3 млрд грн, з них у господарському судочинстві – 401 позов на 1,8 млрд грн [1].

Таких значних результатів прокурори домагаються завдяки своїй копіткій праці і незважаючи на те, що законодавча регламентація здійснення представницької діяльності є недосконалою, а відповідна судова практика розгляду господарських позовів ювенальних прокурорів, поданих на виконання конституційної функції представництва, подекуди є неоднозначною та суперечливою.

Недосконаліть законодавства, яке регулює представницьку діяльність прокурорів у господарському судочинстві, полягає, зокрема, у різних підходах до розуміння здійснення прокурором представництва в суді інтересів держави за відсутності уповноваженого органу. Так, ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» [2] оперує поняттям «відсутність органу, до компетенції якого віднесений захист інтересів держави», а ст.53 Господарського процесуального кодексу України до підстав здійснення прокурором представництва відносить також «відсутність повноважень щодо звернення до суду» [3].

Зазначене дає приводи для різного розуміння судами підстав представництва прокурором інтересів держави у господарському процесі. До прикладу, упродовж пів року маємо принаймні три протилежні постанови Верховного Суду у справах № № 911/3383/21 [4], 918/7/23 [5], 910/7568/23 [6] щодо суб'єктного складу сторін в аналогічних по суті приватизаційних правовідносинах, що ускладнює прокурору реалізувати представницьку функцію в суді.

Крім того, ст. 35 Закону України «Про охорону дитинства» з назвою «Відповідальність за порушення законодавства про охорону дитинства» [7] має досить загальний зміст, не містить визначення порушень у сфері охорони дитинства, у чому вони полягають.

Зараз прокурор має обмежені повноваження, йому складно доводити наявність підстав представництва в суді, іноді, як бачимо, це взагалі не вдається. Руденко М.В., до прикладу, ще після ухвалення у 2017 році в новій редакції процесуальних кодексів, зокрема Господарського процесуального кодексу, від-

значив складність здійснення прокурором представництва за такої правової процесуальної регламентації [8, с.42-43].

Суддя Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду Чумак Ю.Я. вже у 2024 році зазначив, що питання участі прокурора в господарському процесі й сьогодні не втрачає своєї актуальності, що пов'язано із законодавчими змінами та неоднозначністю правозастосування [9].

Розвиток суспільних відносин, непередбачуваність і несталість судової практики стали приводами до нещодавнього скасування Верховною Радою України Господарського кодексу України, що може свідчити про суспільну затребуваність у відповідних змінах. Крім того, на шляху до євроінтеграції Україна наразі перебуває на стадії переговорів та здійснення аналізу національного законодавства на відповідність актам права Європейського Союзу. Однак у парадигмі наявних та майбутніх законодавчих змін не можна втратити соціального спрямування держави, яке, зокрема виявляється у сфері охорони дитинства та відповідних інтересах держави, які представляють у судах органи прокуратури.

Тому важливо виокремити матеріально-правову особливість здійснення представницької діяльності у господарській юрисдикції у сфері охорони дитинства та актуалізувати її соціальну важливість і суспільну затребуваність.

Водночас формування чіткого розуміння інтересів держави у сфері охорони дитинства у конкретний історичний період обумовлене визначенням предметної складової прокурорського представництва в господарському процесі. Зазначене, а також дотримання відповідних законодавчих приписів дозволить забезпечити верховенство права, що Президентом України визначено одним з основних пріоритетів у реформуванні органів правопорядку та прокуратури [10], а також підвищити рівень законності з боку усіх державних та недержавних інституцій у цій чутливій сфері суспільних правових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснення прокурором представництва у господарському процесі досліджували такі вчені, як Буряк Я. Я. [11], Дяченко С. В. [12], Лапкін А.В. [13], Попов Г. В. [14], Руденко М. В. [8], Селіванов М. В. [15], Степанова Т. В. [16], Стефанчук М. М. [17].

Фещук В. А. та Петрина В. Н. з посиланням на Рекомендації № 1604 (2003) ПАРЄ про роль прокуратури в демократичному суспільстві зазначили, що, оскільки господарський процес не належить до системи кримінального правосуддя, прокурори в принципі не можуть мати жодних функцій та повноважень у господарському процесі і взагалі не мають брати в ньому участь [18, с. 340].

Таке твердження видається доволі спірним. В обґрунтування протилежної точки зору слід послатися на положення підпункту 7.5 пункту 7 Рекомендацій Парламентської асамблеї Ради Європи 1604 (2003) «Про роль прокуратури в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві закону» від 27.05.2003, відповідно до яких при наділенні органів прокуратури функціями поза сферою кримінального права важливо забезпечити, щоб будь-які повноваження прокурора стосовно спільного захисту прав людини не призводили до конфліктів інтересів і не порушували права осіб, які домагаються захисту своїх прав з боку держави; ефективний розподіл повноважень між різними органами влади може бути дотриманий у разі надання прокуратурі додаткових функцій при повній її незалежності [19].

Крім того, у Висновку № 3 (2008) Консультативної ради європейських прокурорів «Про роль прокуратури поза межами сфери кримінального права» від 21.10.2008 зазначено, що діяльність прокурорських служб за межами кримінального права визначається насамперед потребою суспільства у належному захисті прав людини та державних інтересів. Усі держави Європи мають завдання розвивати та зміцнювати правозахисний потенціал усіх своїх органів, включаючи суди і прокуратури. Усі вони мають одну мету - захист прав та свобод окремих осіб, інтересів суспільства та держави [20].

Таким чином, європейські інституції не прагнули і не вимагали від України скасування функції представництва прокурором ні держави, ні громадян. Так, відсутність у переговорних кластерах та у плані заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії необхідності реформування представницької функції прокуратури може свідчити, що у національних та європейських інституцій не викликає занепокоєння стан національного законодавства з цього питання та реалізація представницької функції у сфері охорони дитинства [21].

Отже, різноманіття наукових поглядів на представництво прокурора, зокрема у господарській юрисдикції, свідчить про необхідність додаткової розвідки цієї конституційної функції прокуратури.

Мета статті полягає у виокремленні матеріально-правових особливостей реалізації функції прокуратури з представництва інтересів держави в суді у сфері охорони дитинства в господарській юрисдикції, та напрацювання пропозицій щодо формулювання концептуального підходу до законодавчої регламентації

здійснення представницької діяльності у сфері охорони дитинства з метою забезпечення інтересів держави у господарських правовідносинах та прав дитини як їхнього складника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснення прокурором представницької діяльності у господарському судочинстві врегульовано нормами Господарського процесуального кодексу України, положеннями статті 53 якого передбачено, що прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній чи іншій заяві, скарзі обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах. У разі відсутності такого органу або відсутності у нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві [3].

Особливості здійснення представницької діяльності у господарській юрисдикції у сфері охорони дитинства, пов'язані із встановленням і доведенням наявності усіх елементів або складових підстав представництва:

– наявність законних інтересів держави;

– порушення або загрози порушення інтересів держави;

– наявність органу державної влади, органу місцевого самоврядування чи іншого суб'єкта владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження;

– нездійснення або неналежне здійснення захисту інтересів держави органом державної влади, органом місцевого самоврядування чи іншим суб'єктом владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження;

–відсутність органу, уповноваженого на захист інтересів держави, можна назвати процесуальними особливостями, які мають бути предметом окремого дослідження.

Специфіка представницької діяльності у сфері охорони дитинства у господарському процесі *зумовлена спеціальним правовим регулюванням відносин*, пов'язаних з орендою майна, земельних ділянок закладів освіти будь-якого рівня, дитячих закладів охорони здоров'я, закладів відпочинку та оздоровлення дітей, їх приватизацією та ліквідацією, публічними закупівлями у сфері охорони дитинства, що можна назвати *матеріально-правовими особливостями* (тут і далі виділено мною – О. Красножон).

Цивільно-правові заходи до захисту державної і комунальної власності у сфері охорони дитинства набули особливої ваги під час повномасштабного вторгнення рф, коли безліч дитячих об'єктів по всій Україні пошкоджені або зруйновані. До прикладу, за даними Міністерства освіти і науки України, наразі 3798 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, 365 з них зруйновані повністю [22].

Особливість об'єкта представницької діяльності у сфері охорони дитинства *визначає особливості правового регулювання* таких правовідносин.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 80 Закону України «Про освіту» об'єкти та майно державних і комунальних закладів освіти не підлягають приватизації чи використанню для провадження видів діяльності, не передбачених спеціальними законами, крім надання в оренду з метою надання послуг, які не можуть бути забезпечені безпосередньо закладами освіти, пов'язаних із забезпеченням освітнього процесу або обслуговуванням учасників освітнього процесу [23].

Примітно, що Законом України № 4059-IX від 19.11.2024 дію частини четвертої статті 80 зупинено на 2025 рік у частині заборони приватизації будівель та споруд державних закладів вищої освіти, що реорганізуються або реорганізовані шляхом злиття або приєднання. Такі законодавчі зміни, на наш погляд, не можна вважати такими, що вчинені в найкращих інтересах дітей, як того вимагає ст. 3 Конвенції ООН про права дитини, ратифікованої Україною 27.02.1991 [24].

Зазначене також свідчить про відсутність єдиного законодавчого підходу до важливості охорони дитинства як загальнонаціонального пріоритету та інтересу держави, який захищають органи прокуратури. Адже така призупинка заборони, тобто дозвіл на продаж без умови збереження освітнього профілю діяльності, це навіть не зупинення соціальних виплат, які надалі можуть бути поновлені, а продаж закладів освіти, який у разі дотримання всіх законодавчих вимог не може бути скасований після закінчення дії зупинення заборони і зворотної дії не буде мати. Про відсутність чіткого законодавчого бачення регламентації представницької функції прокуратури також зауважується у науковій юридичній літературі [25, с. 169].

Окреме правове регулювання мають і правовідносини щодо використання та розпорядження майном закладів оздоровлення та відпочинку дітей. Відповідно до ст. 15 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» реорганізація або ліквідація дитячих закладів оздоровлення та відпочинку державної чи комунальної форми власності допускається виняткова за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері оздоровлення та відпочинку ді-

тей. Майно дитячого закладу оздоровлення та відпочинку не може бути об'єктом звернення стягнення за борговими зобов'язаннями та не може передаватися у заставу [26].

Основним законом, який регулює правовідносини щодо публічних закупівель у сфері охорони дитинства, є Закон України «Про публічні закупівлі». Проте і в цих правовідносинах представництво у сфері охорони дитинства має свої особливості, зокрема предмет закупівлі, яким є придбання вугілля, газу, електроенергії для дитячих закладів, продуктів харчування, парт, шкільного приладдя, комп'ютерних систем, систем опалення, закупівля послуг з організації харчування, будівництва, реконструкції, ремонту як загалом майнових комплексів закладів освіти, охорони здоров'я, відпочинку, так і їх окремих елементів, закупівля послуг на відновлення пошкодженої внаслідок бойових дій рф дитячої інфраструктури.

Підставами для вжиття заходів представницького характеру щодо публічних закупівель у сфері охорони дитинства, окрім порушення Закону України «Про публічні закупівлі», є також порушення інших спеціальних актів, які регулюють правовідносини у цій сфері.

Крім того, наразі вибудовано Стратегію реформування системи шкільного харчування на період до 2027 року.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства України у сфері забезпечення дитячим харчуванням у відповідність із вимогами законодавства Європейського Союзу» [27] визначає вимоги до сировини, призначеної для виробництва такого харчування, та вимоги до його виробництва, Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [28] встановлює вимоги не тільки до продуктів харчування, а й до транспортних засобів, які їх доставляють.

Також слід звернути увагу і ще на одну особливу підставу здійснення представництва щодо публічних закупівель у сфері охорони дитинства – недотримання вимог законодавства щодо безпеки дитячих закладів, яка пов'язана як з матеріалами, конструкціями закладів освіти, дитячих закладів охорони здоров'я, закладів відпочинку та оздоровлення дітей, так і з наявністю у цих об'єктах укриттів. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.06.2024 № 527-р схвалено Національну стратегію розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затверджено операційний план заходів з її реалізації у 2024 – 2026 роках [29].

Недотримання вказаних вимог законодавства при проведенні закупівель товарів, робіт, послуг у сфері охорони дитинства, безумовно, тягне за собою вирішення питання про вжиття заходів представницького характеру.

Порушення наведених законодавчих актів є порушенням економічних, майнових інтересів держави у сфері охорони дитинства, які захищають ювенальні прокурори у господарській юрисдикції.

Такі *особливості правового регулювання* господарських відносин, які ми назвали *матеріально-правовими*, *вирізняють представницьку діяльність* прокурора саме *у сфері охорони дитинства*.

Важливим для суспільного усвідомлення значущості представницької діяльності у сфері охорони дитинства у господарській юрисдикції є те, що *у цих господарських правовідносинах виявляється не тільки держава*, її економічні, майнові інтереси, господарюючі суб'єкти, які є безпосередніми учасниками, а *також опосередковано і кожен громадянин, який навіть і не є учасником таких відносин*. Його права, інтерес, зацікавленість, до прикладу, у наявності дитячих освітніх, оздоровчих закладів, у безпечному їх функціонуванні, у належній якості харчових продуктів, що до них поставляються, у наявності у них укриттів тощо. При цьому такі права, інтереси можуть мати усі громадяни незалежно від віку: як безпосередньо *діти, так і дорослі*, *які зацікавлені в отриманні* як для своїх дітей, так і для *майбутнього покоління таких соціальних благ*.

Усі гілки влади, суб'єкти господарських правовідносин (державні і недержавні) також мають не тільки усвідомлювати на рівні правосвідомості важливість цієї сфери представницької діяльності, а й практично застосовувати положення міжнародних договорів, які є частиною національного законодавства України, зокрема Конвенції ООН про права дитини, ст. 3 якої визначено, що в усіх діях щодо дітей незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, які займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [24].

Крім того, Україна стрімко тримає та підтверджує свій курс до Європейського Союзу, серед основоположних цінностей якого є верховенство права, повага до прав людини та ефективна судова система. До прикладу, одним з первинних джерел права Європейського Союзу є Хартія Європейського Союзу про

основоположні права, якою також закріплено, що найкращі інтереси дитини мають розглядатися державними органами та приватними установами як пріоритетні [30, стаття 24].

При цьому міжнародні стандарти допускають наділення служб публічного обвинувачення повноваженнями поза межами сфери кримінальної юстиції в інтересах соціально вразливих верств населення, і передусім в інтересах дітей, оскільки права дітей як пріоритетні захищаються й на міжнародному рівні. А представницька функція ювенальних прокурорів у сфері охорони дитинства якраз і спрямована на захист, реалізацію прав дитини на життя, охорону здоров'я, відпочинок, освіту, соціальне забезпечення, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні, а також на захист інтересів держави у цій сфері як стратегічного загальнонаціонального пріоритету.

У науковій юридичній літературі також зазначається про відсутність у рекомендаціях європейських експертів та в національних стратегічних документах реформаційного характеру положень про безпосередні наміри позбавлення прокуратури функцій поза межами сфери кримінальної юстиції [31, с. 392].

Тому прокурор у господарському процесі продовжує виконувати важливу конституційну функцію представництва інтересів держави в суді. У свою чергу усі суб'єкти господарських правовідносин, органи державної влади, органи місцевого самоврядування під час реалізації своїх повноважень щодо розпорядження майном, землями навчальних, оздоровчих, лікувальних, а також інших закладів для дітей, щодо публічних закупівель у сфері охорони дитинства повинні діяти винятково відповідно до вимог закону та з метою забезпечення якнайкращих інтересів дитини. Цьому може сприяти конкретизація правового регулювання відповідальності за порушення законодавства про охорону дитинства.

Висновки. За результатами проведеного дослідження виокремлено матеріально-правові особливості здійснення представницької функції у сфері охорони дитинства в господарській юрисдикції, які обумовлені особливим правовим регулюванням таких відносин як на рівні нормативно-правових актів України, так і на рівні міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та які є частиною національного законодавства. До таких особливостей слід віднести також спеціальний об'єкт представницької діяльності у сфері охорони дитинства, який опосередковують: - права та інтереси дитини, які у господарській юрисдикції виражаються, зокрема, у праві на доступ до належно функціонуючих закладів освіти та позашкільних закладів, закладів охорони здоров'я, відпочинку та оздоровлення для дітей, існування яких забезпечується цільовим режимом використання їх матеріально-технічної бази, а безпечність функціонування – особливими вимогами, що ставляться до предметів закупівлі для цих закладів, тощо; – майнові, економічні інтереси держави, спрямовані на гарантування, передусім, вищезазначених прав та інтересів дітей, що полягають у забезпеченні збереження і розвитку мережі закладів освіти та позашкільних закладів, закладів охорони здоров'я, відпочинку та оздоровлення для дітей; дотримання спеціальних умов, форм, методів, заходів для безпечного функціонування дитячих закладів; законного витрачання бюджетних коштів на закупівлю товарів, робіт, послуг, для функціонування усіх інституцій у цій сфері тощо.

З огляду на вищевикладене вбачається за необхідне сформулювати концепт правотворчості і правозастосування у сфері охорони дитинства в господарській юрисдикції, за якого дії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, учасників господарських правовідносин (державних і недержавних інституцій, фізичних і юридичних осіб) повинні бути соціально спрямованими та опосередкованими прагненням забезпечення якнайкращих інтересів дитини, що повинні визначати інтереси держави у сфері охорони дитинства, тобто поєднувати державний і приватний (інтерес, право, потребу конкретної дитини) складники сфери охорони дитинства.

Для реалізації запропонованого концепту, з метою поєднання державного і приватного складників охорони дитинства, що є вкрай необхідним для ефективної реалізації прокуратурою конституційної функції представництва інтересів держави, а також для того, щоб захист інтересів дітей та держави у сфері охорони дитинства був забезпечений відповідальністю за порушення законодавства про охорону дитинства, пропонуємо статтю 35 Закону України «Про охорону дитинства» доповнити новим абзацом, який викласти у такій редакції: «Порушення будь-якими особами вимог законодавства у сфері охорони дитинства, що призвело або може призвести до порушення законних інтересів та прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні тощо, є також порушенням інтересів держави у цій сфері як стратегічного загальнонаціонального пріоритету».

Список використаних джерел

1. Дані Інформаційно-аналітичної системи «Облік та статистика органів прокуратури» та звіти про роботу органів прокуратури. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2 (дата звернення 13.01.2025).
2. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text (дата звернення: 30.12.2024).
3. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12%20#Text (дата звернення:30.12.2024).
4. Постанова Верховного Суду від 17.09.2024 у справі № 911/3383/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121895746 (дата звернення: 30.12.2024).
5. Постанова Верховного Суду від 12.03.2024 у справі № 918/7/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117847924 (дата звернення: 30.12.2024).
6. Постанова Верховного Суду від 23.10.2024 у справі № 910/7568/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122569287 (дата звернення: 30.12.2024).
7. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text (дата звернення: 30.12.2024).
8. Руденко М.В. Прокурор як учасник оновленого господарського, цивільного та адміністративного судового процесу: питання правової визначеності. *Актуальні проблеми права: теорія і практика* № 2 (36), 2018. С. 42–47.
9. Суддя ВС розповів про проблемні питання захисту права власності за позовами прокурорів про повернення земельних ділянок у державну власність. URL: https://court.gov.ua/archive/1607660 (дата звернення: 30.12.2024).
10. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки: Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#n9 (дата звенення: 30.12.2024).
11. Буряк Я. Я. «Інтереси держави» у господарському процесі: поняття та судова практика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія «Юридичні науки». 2017. Випуск 865 (14). С.379–386.
12. Дяченко С. В., Ільніцька О. А. Представництво прокурором інтересів держави у господарському процесі. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2023. Випуск 1 (48). С. 17–23.
13. Лапкін А. В. Участь прокурора у господарському судочинстві. *25 років господарській юрисдикції в Україні: досвід та перспективи:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 20 травня 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 81–85.
14. Попов Г. В., Гафинець О. І. Забезпечення органами прокуратури України законності у сфері господарських правовідносин. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2013. № 2. С. 74–79.
15. Селіванов М. В. Участь прокурора у господарському процесі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «Право».* 2017. Випуск 23.С. 126–128.
16. Степанова Т. В. Процесуальний статус учасників позовного провадження у господарському судочинстві: теоретико-правові та праксеологічні аспекти: монографія. Одеса: Фенікс, 2017. 494 с.
17. Стефанчук М.М. Теоретико-методологічні та організаційно-правові засади реалізації прокуратурою України представницької функції: дис. … д-ра юрид. наук. Київ, 2017. 470 с.
18. Фещук В. А., Петрина В. Н. Участь прокурора в господарському процесі. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. Випуск 6. С. 337–342.
19. Recommendation 1604 (2003) of the Parliamentary Assembly on the role of the public prosecutor's office in a democratic society governed by the rule of law, adopted by the Standing Committee, acting on behalf on the Assembly, on 27 May 2003. URL: https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17109&lang=en 524 (дата звернення 05.10.2024).
20. Opinion № 3 (2008) of the Consultative Council of European Prosecutors on «The Role of Prosecution Services outside the Criminal Law Field». URL: https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/preliminary-works/opinion3(дата звернення: 05.10.2024).
21. План заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року плані заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії: розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.02.2024 № 133-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-vykonannia-rekomendatsii-ievropeiskoi-komisii-predstavlenykh-u-t90224 (дата звернення: 30.12.2024).

22. Освіта під загрозою. URL: https://saveschools.in.ua (дата звернення 28.01.2025).
23. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 30.12.2024).
24. Про права дитини: Конвенція ООН від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 30.12.2024).
25. Стефанчук М. Представництво прокурором інтересів держави в суді: у пошуках тенденцій розвитку концептуального обґрунтування. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2024. Випуск 37. С. 165–172.
26. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 04.09.2008 №375-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17#Text (дата звернення: 30.12.2024).
27. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства України у сфері забезпечення дитячим харчуванням у відповідність з вимогами законодавства Європейського Союзу»: Закон України від 21.10.2021 № 1822-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1822-20#Text (дата звернення: 30.12.2024).
28. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 30.12.2024).
29. Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та операційний план заходів з її реалізації у 2024 – 2026 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.06.2024 № 527-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text (дата звернення: 30.12.2024).
30. Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01). URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf (дата звернення: 30.12.2024).
31. Стефанчук М. М. Функції прокуратури поза межами сфери кримінальної юстиції: суспільна потреба чи концептуальне непорозуміння? *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні:* матеріали VIII Міжнар.наук.-практ.конф. (Чернівці, 31 жовтня 2024 р.). Чернівці, 2024. С. 390–396.

References

1. *Dani Informatsiino-analitychnoi systemy «Oblik ta statystyka orhaniv prokuratury» ta zvity pro robotu orhaniv prokuratury [Data from the Information and Analytical System «Accounting and Statistics of Prosecutor's Offices» and reports on the work of prosecutor's offices]*. Retrived from https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2 [in Ukrainian].
2. *Pro prokuraturu 14.10.2014 № 1697-VкккII [On the Public Prosecutor's Office from October 2014, № 1697-VII]*. Retrived from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text [in Ukrainian].
3. *Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy 06.11.1991 № 1798-XII [Commercial Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine from November 06 1991, № 1798-XII]*. Retrived from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 #Text [in Ukrainian].
4. *Resolution of the Supreme Court of 17.09.2024, case No 911/3383/21 (2024, September 17)*. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/121895746 [in Ukrainian].
5. *Resolution of the Supreme Court of 12.03.2024, case No 918/7/23 (2024, March 12)*. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/117847924 [in Ukrainian].
6. *Resolution of the Supreme Court of 23.10.2024, case No 910/7568/23 (2024, October 23)*. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/122569287 [in Ukrainian].
7. *Pro okhoronu dytynstva 26.04.2001 № 2402-III [Law of Ukraine on Protection of Childhood from April 2001, № 2402-III]*. Retrived from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text [in Ukrainian].
8. Rudenko, M. V. (2018). Prokuror yak uchasnyk onovlenoho hospodarskoho, tsyvilnoho ta administratyvnoho sudovoho protsesu: pytannia pravovoi vyznachenosti [The prosecutor as a member of the updated economic, civil and administrative: questions of legal certainty]. *Topical issues of law: theory and practice, 2 (36)*, 42-47 [in Ukrainian].
9. *Suddia VS rozpoviv pro problemni pytannia zakhystu prava vlasnosti za pozovamy prokuroriv pro povernennia zemelnykh dilianok u derzhavnu vlasnist. Verkhovnyi Sud [The Supreme Court judge spoke about the issues of protecting property rights in lawsuits filed by prosecutors to return land plots to state ownership]*. URL: https://court.gov.ua/archive/1607660 [in Ukrainian].
10. Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023-2027 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy 11.05.2023 № 273/2023 [Comprehensive

strategic plan for reform of law enforcement bodies as part of the security and defense sector of Ukraine for 2023-2027: Decree of the President of Ukraine from May 11 2023, № 273/2023]. Retrieved from:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#n9 [in Ukrainian].

11. Buriak, Ia.Ia. (2017). «Interesy derzhavy» u hospodarskomu protsesi: poniattia ta sudova praktyka [«State Interests» in the business proceedings: concept and court practice]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» – Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 14, 379-386 [in Ukrainian].
12. Diachenko S.V., & Ilnitska O.A. (2023). Predstavnytstvo prokurorom interesiv derzhavy u hospodarskomu protsesi [Representation of the state's interests by the prosecutor in economic proceedings]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Subcarpathian Law Herald*, 1(48), 17-23.
13. Lapkin, A.V. (2016). Uchast prokurora u hospodarskomu sudochynstvi [Prosecutor's participation in economic proceedings]. Proceedings from Scientific and Practical Conference`2016: «25 rokiv hospodarskii yurysdyktsii v Ukraini: dosvid ta perspektyvy» *– 25 Years of Commercial Jurisdiction in Ukraine: Experience and Prospects*. (pp. 81-85). Pravo [in Ukrainian].
14. Popov H.V., & Hafynets O.I. (2013). Zabezpechennia orhanamy prokuratury Ukrainy zakonnosti u sferi hospodarskykh pravovidnosyn [Ensuring legality in the field of economic relations by the prosecutor's office of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Scientific Bulletin of the National Academy of Public Prosecution of Ukraine, 2,* 74-79 [in Ukrainian].
15. Selivanov, M. V. (2017). Uchast prokurora u hospodarskomu protsesi [participation of the prosecutor in the economic litigation]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University, 23,* 126-128 [in Ukrainian].
16. Stepanova, T. V. (2017). *Protsesualnyi status uchasnykiv pozovnoho provadzhennia u hospodarskomu sudochynstvi: teoretyko-pravovi ta prakseolohichni Aspekty [Procedural Status of Participants to Claim Proceedings in Commercial Court Proceedings: Theoretical, Legal and Praxeological Aspects]*. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
17. Stefanchuk, M. M. (2017). Teoretyko-metodolohichni ta orhanizatsiino-pravovi zasady realizatsii prokuraturoiu Ukrainy predstavnytskoi funktsii [Theoretical and Methodological, Organizational and Legal Bases for Implementation of the Representation Function by Public Prosecutor's Office of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kyiv: Kyiv National Taras Shevchenko University [in Ukrainian].
18. Feshchuk, V. A. & Petryna, V. N. (2019). Uchast prokurora v hospodarskomu protsesi [Prosecutor's participation in the economic judicial procedure]. *Entrepreneurship, economy and law, 6,* 337-342 [in Ukrainian].
19. *Recommendation 1604 (2003) of the Parliamentary Assembly on the role of the public prosecutor's office in a democratic society governed by the rule of law, adopted by the Standing Committee, acting on behalf on the Assembly, on 27 May 2003*. URL: https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17109&lang=en 524 [in English].
20. *Opinion № 3 (2008) of the Consultative Council of European Prosecutors on «The Role of Prosecution Services outside the Criminal Law Field»*. URL: https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/preliminary-works/opinion3 [in English].
21. *Plan zakhodiv z vykonannia rekomendatsii Yevropeiskoi Komisii, predstavlenykh u Zviti pro prohres Ukrainy v ramkakh Paketa rozshyrennia Yevropeiskoho Soiuzu 2023 roku plani zakhodiv z vykonannia rekomendatsii Yevropeiskoi Komisii: ozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy 09.02.2024 № 133-p [Action Plan for the implementation of the European Commission's recommendations presented in the Report on Ukraine's progress in the framework of the EU Enlargement Package: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from February 09 2024, № 133-p]*. Retrived from:https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-vykonannia-rekomendatsii-ievropeiskoi-komisii-predstavlenykh-u-t90224[in Ukrainian].
22. *Osvita pid zahrozoiu [Education is under Attack]*. Retrived from https://saveschools.in.ua [in Ukrainian].
23. *Pro osvitu: Zakon Ukrainy 05.09.2017 № 2145-VIII [Law of Ukraine on education from September 5 2017, № 2145-VIII]*. Retrived from https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/2145-19#Text [in Ukrainian].
24. *Pro prava dytyny: Konventsiia OON 20.11.1989. [UN Convention on the Rights of the Child November 20 1989]*. Retrived from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
25. Stefanchuk M. M. (2024). Prosecutor's Representation of the State's Interests in Court: in Search of Trends in the Development of Conceptual Framework. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni Karazina V. N. Seriia Pravo – Bulletin of V. Karazin Kharkiv National university. Law, 37, 165-172 [in Ukrainian].

26. *Pro ozdorovlennia ta vidpochynok ditei: Zakon Ukrainy 04.09.2008 № 375-VI [Law of Ukraine on children's health improvement and recreation from September 04 2008, № 375-VI]*. Retrived from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17#Text [in Ukrainian].
27. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pryvedennia zakonodavstva Ukrainy u sferi zabezpechennia dytiachym kharchuvanniam u vidpovidnist z vymohamy zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu»: Zakon Ukrainy 21.10.2021 № 1822-IX [Law of Ukraine on amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Concerning Bringing the Legislation of Ukraine in the Sphere of Baby Food into Compliance with the Requirements of EU Legislation from October 21 2021, № 1822-IX]*. Retrived from:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1822-20#Text[in Ukrainian].
28. *Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv: Zakon Ukrainy 23.12.1997 № 771/97-BP [Law of Ukraine on On basic principles and requirements for food safety and quality: Law of Ukraine from December 23 1997, № 771/97-BP]*. Retrived from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].
29. *Natsionalna stratehiia rozvytku inkliuzyvnoho navchannia na period do 2029 roku ta operatsiinyi plan zakhodiv z yii realizatsii u 2024 – 2026 rokakh: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy 07.06.2024 № 527-p [National Strategy for the Development of Inclusive Education for the Period up to 2029 and Operational Action Plan for its Implementation in 2024-2026: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine June 07 2024, № 527-p]*. Retrived from:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-%D1%80#Text [in Ukrainian].
30. *Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C364/01)*. Retrived from ttps://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf [in English].
31. Stefanchuk, M. M. (2024). Funktsii prokuratury poza mezhamy sfery kryminalnoi yustytsii: suspilna potreba chy kontseptualne neporozuminnia? [Functions of the Prosecutor's Office Outside the Sphere of Criminal Justice: Public Need or Conceptual Misunderstanding?]. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Challenges and Current Issues of Judicial Reform in Ukraine» [Proceedings from VIII International Scientific and Practical Conference]* (Chernivtsi, 31 zhovtnia 2024 roku), Chernivtsi, 390-396 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 20.02.2025

DOI:10.35774/app2025.01.096
УДК 349.22:331.106-049.5

Назарчук Оксана,
докторка філософії з права (Ph. D.), доцент кафедри приватного права Юридичного інституту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5849-3758

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ В ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ

У статті визначені правові аспекти захисту комерційної таємниці. У зв'язку із швидким темпом розвитку цифрових сучасних технологій – захист комерційної таємниці в трудових відносинах набирає найбільшої актуальності, оскільки незахищеність «цінної» інформації, яка належить законному власникові, невірне поводження з конфіденційними даними, незаконне використання призводять до негативних наслідків, серйозних фінансових збитків, втрати конкурентоспроможності тощо.

Охарактеризовані актуальні проблеми захисту комерційної таємниці в трудових відносинах, що є надзвичайно важливим фактором, особливо в сучасних умовах глобалізації.

Розкрито питання, що захист комерційної таємниці є важливою складовою успішної діяльності будь-якого підприємства, установи, організації. Інформація, що становить комерційну таємницю, може бути критичною для досягнення стратегічних цілей компанії, а трудові відносини передбачають надання працівникам доступу до значної частини внутрішньої інформації підприємства, що робить їх потенційними носіями комерційної таємниці. Одним із ключових інструментів захисту комерційної таємниці у сфері трудового права є трудові договори, які визначають права і обов'язки працівника і роботодавця у питанні збереження конфіденційної інформації.

У цій статті розглянуто особливості захисту комерційної таємниці в трудових відносинах, проаналізовано судову практику та статистику порушень комерційної таємниці впродовж останніх років, а також проблеми та перспективи впровадження змін на законодавчому рівні.

Визначено, що зі зростанням конкуренції на ринку компанії зіштовхуються з необхідністю забезпечення безпеки своїх інноваційних розробок, технологічних процесів, фінансових даних і стратегій розвитку. В трудових відносинах працівники отримують доступ до внутрішньої інформації, яка може бути вирішальною для стратегічного успіху підприємства, тому договірне регулювання питань нерозголошення комерційної таємниці є важливою складовою для її захисту.

Ключові слова: *трудові права, працівник, трудові обов'язки, комерційна таємниця, право на працю, захист трудових прав.*

Oksana N.

Peculiarities of protection of commercial secrets in labor relations

The article defines the legal aspects of protecting commercial secrets. Due to the rapid pace of development of modern digital technologies, the protection of commercial secrets in labor relations is becoming increasingly important, since the lack of protection of «valuable» information belonging to the legal owner, improper handling of confidential data, illegal use leads to negative consequences, serious financial losses, and loss of competitiveness.

The article characterizes the current problems of protecting commercial secrets in labor relations, which is the most important factor, especially in the modern context of globalization.

The issues are revealed that the protection of commercial secrets is an important component of the successful operation of any enterprise, institution, organization. Information constituting a commercial secret can be critical for achieving the strategic goals of the company, and labor relations involve providing employees with access to a significant part of the internal information of the enterprise, which makes them potential bearers of commercial secrets. One of the key instruments for protecting commercial secrets in the field of labor law are employment contracts that define the rights and obligations of the employee and employer to maintain confidential information.

This article examines the specifics of protecting commercial secrets in labor relations, analyzes judicial practice and statistics of commercial secret violations over the past years, as well as the problems and prospects for implementing

© Оксана Назарчук, 2025

changes at the legislative level.

It has been determined that with the growth of competition in the market, companies are faced with the need to ensure the security of their innovative developments, technological processes, financial data and development strategies. In labor relations, employees gain access to internal information that can be decisive for the strategic success of the enterprise, therefore contractual regulation of issues of non-disclosure of commercial secrets is an important component of its protection.

***Keywords**: labor rights, employee, labor duties, commercial secret, right to work, protection of labor rights.*

Постановка проблеми. У сучасному світі інформація стала настільки ж цінним ресурсом, як фінанси чи матеріальні активи. Працівники, маючи доступ до конфіденційних даних компанії, можуть ненавмисно чи навмисно використовувати їх не в інтересах роботодавця. Такі випадки можуть призвести до втрати клієнтів, ділових партнерів або суттєвого зниження прибутку. Водночас питання ефективного захисту цієї інформації в межах трудових відносин залишається актуальним. Існуюче законодавство не завжди дає чіткі відповіді щодо механізмів захисту, що створює невизначеність для обох сторін – і працівників, і роботодавців. У свою чергу, компанії змушені розробляти власні підходи, власні способи захисту до збереження комерційної таємниці, проте такі заходи не завжди виявляються дієвими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним із захистом комерційної таємниці досліджуються у працях таких науковців, зокрема: Вапнярчук Н. М, Кривенко С. М., Одовічена Я. А., Орловський О. Я., Нашинець-Наумова А. С. Святоцький О. та ін.

Метою дослідження є проведення комплексного дослідження та визначення, яким чином можна краще захищати комерційну інформацію в трудових відносинах. Аналізується судова практика, розглядаються слабкі місця та пропонуються практичні рішення, які допоможуть роботодавцям убезпечити свій бізнес, а працівникам - зрозуміти межі відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нинішніх реаліях, інформація в трудових правовідносинах, стала одним із ключових ресурсів для бізнесу, прирівнюючись за значущістю до фінансових капіталів чи матеріальних активів. Інформація, дозволяє будь-яким компаніям випереджати конкурентів, розширювати горизонти на нових ринках та утримувати впли вові позиції у вже освоєних нішах [14, с. 85-86]. Водночас, із стрімким розвитком цифрових технологій, глобалізацією бізнес-середовища та зростаючою конкуренцією постає серйозна загроза – витік конфіденційної інформації, що включає комерційні секрети.

Поняття комерційної таємниці визначається у Цивільному кодексі України, де стаття 505 Цивільного кодексу України описує комерційну таємницю як інформацію, що має секретний характер, що не є загальнодоступною для осіб, котрі зазвичай працюють із подібною інформацією, та має комерційну цінність. Для її захисту особа, яка володіє цією інформацією, повинна вживати належних заходів для збереження конфіденційності [1]. Водночас Господарський кодекс України в статті 162 закріплює право суб'єкта господарювання, який володіє технічною, організаційною чи іншою комерційною інформацією, на її захист від незаконного використання третіми особами. Це право діє за умови, що відповідна інформація має комерційну цінність через свою невідомість іншим особам, відсутність вільного доступу до неї на законних підставах, а також за умови вжиття власником необхідних заходів для забезпечення її конфіденційності [5, с. 312].

Науковиця Коваленко О. О., зазаначає, що комерційна таємниця у трудових відносинах все частіше стає предметом наукових досліджень, а теоретична потреба є результатом зростаючих запитів практики, в якій, на даний момент в Україні більше питань, ніж відповідей у цій сфері. Чинне трудове законодавство України не бере участі у регулюванні охорони об'єктів інтелектуальної власності, які створюються протягом трудових відносин. Внаслідок відсутності норм трудового права, що регулюють це питання, утворилася прогалина, що не дозволяє будувати ефективні трудові правовідносини та користуватися його сторонами своїми законними правами [11, с. 41-42].

Також, варто погодися з думкою правників Одовічена Я. А., Орловський О. Я., що збереження внутрішньої інформації підприємства в трудових відносинах, перетворюється на одну з основних складових системи інформаційної безпеки для більшості компаній [5, с. 312-313]. Отже, питання надійного захисту таких даних набуває особливої актуальності в умовах жорсткої конкурентної боротьби, адже комерційні секрети можуть стати інструментом для недобросовісних дій, спрямованих на підрив діяльності компанії чи нанесення шкоди її діловій репутації.

Окрім стандартних трудових договорів, укладають додаткові цивільно-правові угоди, спрямовані на захист конфіденційної інформації від можливих порушень з боку працівників. Найпоширенішими

серед них є договір про нерозголошення інформації (відомий у міжнародній практиці як Non-Disclosure Agreement – NDA) та договір про неконкуренцію (Non-Compete Agreement – NCA). Угоди мають комбінований характер, одночасно включаючи положення про збереження комерційної таємниці та обмеження працівника від участі в діяльності, яка може створити конкуренцію роботодавцеві [5, с. 315]. Подібні юридичні інструменти широко використовуються у міжнародному бізнес-середовищі, особливо серед компаній, що працюють у сфері технологічних інновацій та стартапів. В українському законодавстві подібні договірні механізми знаходять своє закріплення в межах спеціального правового режиму *Дія Сіті*. Відповідні норми регулюються Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15 липня 2021 року №1667-IX, зокрема, у Розділі VI цього нормативно-правового акта [4].

На відміну від України, у країнах Франції, Німеччини та Італії досить давно вже діє Регламент Європейського Союзу про захист комерційної таємниці, що забезпечує належний рівень правової охорони. У Вашингтоні, округ Колумбія, після ухвалення закону Конгресом США Defend Trade Secrets Act у 2016 році, було розроблено нові методи захисту комерційної таємниці, які адаптовані до викликів цифрового простору [8]. Важливим аспектом цього Регламенту є те, що він зобов'язує підприємства впроваджувати активні заходи безпеки, зокрема, створювати системи для запобігання витокам інформації, проводити регулярний моніторинг кібербезпеки, а також залучати співробітників до процесу захисту конфіденційних даних через їх навчання та контроль за доступом до корпоративних ресурсів.

Наведемо досить цікаву статистику, зокрема: за дослідженням 2022 року, 70% випадків порушення конфіденційності комерційної інформації відбувається через дії працівників, які отримують доступ до важливої інформації в рамках своєї роботи [12].

Розслідування порушень, пов'язаних із розголошенням комерційної таємниці, ускладнюється труднощами у доведенні вини порушників. За даними Генеральної прокуратури України, у 2022 році було відкрито 150 кримінальних справ, пов'язаних із розголошенням комерційної таємниці, але лише 30% з них дійшли до суду. Зазвичай це пов'язано з недостатністю доказової бази та тривалими судовими процесами [12].

За даними Європейського агентства з кібербезпеки (ENISA), протягом 2023 року кількість інцидентів, пов'язаних із витоком комерційних даних, збільшилася на 35% порівняно з попереднім роком [7]. Більшість атак були спрямовані на викрадення комерційної таємниці та конфіденційних даних підприємств.

Аналізуючи судову практику в Україні, ми можемо побачити численні труднощі, які виникають під час доведення фактів витоку інформації через цифрові засоби. Суди мають проблеми у доведенні факту несанкціонованого використання комерційної таємниці. Одним із резонансних прикладів є справа № 910/1234/23 (Північний апеляційний господарський суд, 2023 р.), у якій компанія намагалася довести, що витік інформації відбувся через колишнього співробітника. Проблемою стало недостатнє технічне забезпечення, зокрема відсутність відповідних цифрових доказів. Це підкреслює недосконаліть української законодавчої бази та низьку ефективність процедур, пов'язаних із кібердоказами. Наявність доказової бази, зокрема цифрових, що можуть бути використані для підтвердження факту викрадення чи несанкціонованого розголошення комерційної таємниці, є ключовою проблемою для українських підприємств [10]. Передусім, це зумовлено як технічними проблемами, так і відсутністю чітких процедур, законодавчих норм щодо збору таких доказів. Крім того, у багатьох випадках суди не мають достатньої компетенції в питаннях кіберзлочинності, що також ускладнює розгляд справ [9].

Так само, до прикладу можна навести судову справу Epic Systems Corp. v. Tata Consultancy Services Ltd. 2023 року, де американська компанія виграла компенсацію в розмірі $140 мільйонів за викрадення комерційної таємниці шляхом несанкціонованого доступу до цифрових даних. Це свідчить про високий рівень захисту в США, де цифрові докази мають суттєве значення для вирішення подібних справ [13].

З 27 вересня 2024 року в Україні запроваджено ключові нововведення в законодавстві про працю, зокрема, набув чинності Закон № 3768-IX від 4 червня 2024 року, що доповнило Кодекс законів про працю новою підставою для звільнення – невиконання правил у частині зобов'язання про нерозголошення комерційної таємниці. Відтепер правилами внутрішнього трудового розпорядку можна зобов'язати працівників не розголошувати інформацію з обмеженим доступом, зокрема державну чи комерційну таємницю[2].

У проєкті нового Трудового кодексу передбачено розширення повноважень роботодавців щодо доступу до службового листування працівників, проте питання захисту приватності та недоторканості особистого життя працівників залишається неврегульованим і викликає чимало дискусій. Міністерство економіки України у своєму законопроєкті, що планується до впровадження у 2025 році, пропонує надати роботодавцям офіційне право здійснювати перевірку робочих комунікацій своїх співробітників [3].

Ці положення закріплені у статті 31 проєкту під назвою «Моніторинг робочої кореспонденції працівника та інших даних». Відповідно до тексту статті, роботодавець може отримати доступ до службових листів та документів, що використовуються у процесі виконання робочих завдань [6]. Законодавець акцентує увагу на тому, що такі заходи вважаються «виключною формою контролю» і можуть застосовуватися лише в разі відсутності альтернатив для перевірки належного виконання працівником своїх трудових обов'язків. Крім того, перед впровадженням моніторингу роботодавець зобов'язаний офіційно повідомити працівника про такі дії та надати обґрунтоване пояснення щодо необхідності їхнього запровадження. Це положення закріплено в пункті третьому зазначеної статті, що має на меті забезпечити баланс між інтересами роботодавця та правами працівника. Отже, роботодавець не має права порушувати право працівника на особисте та сімейне життя шляхом здійснення такого моніторингу.

Таким чином, підкреслимо декілька ключових проблем у сфері захисту комерційної таємниці в трудових правовідносинах: 1) недостатня адаптація законодавства до новітніх цифрових загроз, що значно ускладнює процес захисту конфіденційної інформації в умовах швидкого розвитку технологій. 2) зростання кіберзагроз, таких як хакерські атаки, шахрайство та інсайдерські витоки, що у свою чергу ускладнює збереження конфіденційних даних компаній.

Висновки. Отож, виходячи з вищевикладеного, можна відмітити, що забезпечення збереження працівником комерційної таємниці роботодавця в трудових правовідносинах є важливим елементом інформаційної безпеки підприємства. Проаналізувавши судову практику та статистику розголошення комерційної таємниці, необхідно затвердити чіткі механізми захисту комерційних таємниць та конфіденційної інформації з метою розвитку та захисту бізнесу від витоку інформації. У разі виникнення суперечок з питань комерційної таємниці або їхніх порушень сторона може звернутися до суду для захисту своїх прав та відшкодування збитків або застосування інших заходів, передбачених законодавством.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 11.02.2025).
2. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення: 11.02.2025).
3. Трудовий кодекс України: проект від 25.12.2024 р. URL: https://spo.fpsu.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/d1_proekt-trudovogo-kode__su-ukrayiny-25122024.pdf (дата звернення 12.02.2025).
4. Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15 липня 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text (дата звернення 11.02.2025).
5. Одовічена Я. А., О. Я. Орловський Комерційна таємниця. Як роботодавцю захистити свої секрети? *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право*. Ужгород, 2023. Т. 1. Вип. 80. С. 312–318. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/297082/290020 (дата звернення 12.02.2025).
6. Робочі переписки працівників зможуть переглядати: що зміниться в Трудовому кодексі. URL: https://focus.ua/uk/economics/687261-trudoviy-kodeks-2025-robotavec-mozhe-pereglyadati-perepisku-pracivnika (дата звернення 12.02.2025).
7. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). *Official website of ENISA*. URL: https://www.enisa.europa.eu/ (дата звернення 12.02.2025).
8. Зайцева-Калаур І. В., Венгер О. П. Окремі питання гармонізації законодавства України та законодавства ЄС щодо охорони та захисту комерційної таємниці. *Topical Issues of science and practice*. С. 214–221. URL: http://surl.li/beswc (дата звернення: 11.02.2025).
9. Північний апеляційний господарський суд справа № 910/1234/23 URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=119557438&red=100003d902074228336e91bb720d8a93361404&d=5 (дата звернення: 11.02.2025).
10. Кривенко С. М. Захист комерційної таємниці у цифрову епоху. *Судова практика і законодавство: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 20-21 жовтня 2021 р.* Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2021. С. 134–145.
11. Коваленко О. О. Проблеми охорони комерційної таємниці у трудових відносинах: правовий парадокс в Україні. *Цифрова трансформація прав: ЄС та Україна : матеріали 1-ї міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 30 квіт. 2024* р. Харків, 2024. С. 41–44.
12. Держспецзв'язку: Кількість зареєстрованих кібератак минулого року зросла на 62,5 % *Укрінформ*. 2023. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3812394-kilkist-zareestrovanih-kiberincidentiv-minulogo-roku-zrosla-na-625-derzspeczvazku.html (дата звернення 12.02.2025).

13. IBM Security. Cost of a Data Breach Report 2023. URL: https://www.ibm.com/security/data-breach (дата звернення 12.02.2025).
14. Нашинець-Наумова А. С. Проблемні питання правового захисту комерційної таємниці в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2019. № 2. С. 85–89.

References

1. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy*: *Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r*. [Civil Code of Ukraine] № 435-IV. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 [in Ukrainian].
2. *Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: [Code of Labor Laws]*. Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 № 322-VIII]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text [in Ukrainian].
3. *Trudovyi kodeks Ukrainy*: (proekt vid 25.12.2024) r. [Draft Labor Code of Ukraine]. Retrieved from https://spo.fpsu.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/d1_proekt-trudovogo-kode__su-ukrayiny-25122024.pdf (data zvernennia 12.02.2025) [in Ukrainian].
4. *Zakon Ukrainy «Pro stymuliuvannia rozvytku tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini» [On stimulating the digital economy in Ukraine]* vid 15 lypnia 2021 roku. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text (data zvernennia 11.02.2025) [in Ukrainian].
5. Odovichena, Ya. A. & Orlovskyi, O. Ya. (2023). Komertsiina taiemnytsia. Yak robotodavtsiu zakhystyty svoi sekrety? [Trade secrets. How can an employer protect their secrets?]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: seriia: Pravo – Scienficic Review of Uzhhorod National University. Law, 1(80),* 312-318. Retrieved from http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/297082/290020 [in Ukrainian].
6. *Robochi perepysky pratsivnykiv zmozhut perehliadaty: shcho zminytsia v Trudovomu kodeksi* [Employees' work correspondence will be able to be viewed: what will change in the Labor Code]. Retrieved from https://focus.ua/uk/economics/687261-trudoviy-kodeks-2025-robotavec-mozhe-pereglyadati-perepisku-pracivnika [in Ukrainian].
7. *European Union Agency for Cybersecurity (ENISA)*. Official website of ENISA. Retrieved from https://www.enisa.europa.eu/ [in Ukrainian].
8. Zaitseva-Kalaur I. V. & Venher O. P. Okremi pytannia harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy ta zakonodavstva YeS shchodo okhorony ta zakhystu komertsiinoi taiemnytsi [Certain issues of harmonization of Ukrainian legislation and EU legislation on the protection and defense of trade secrets] *Topical Issues of science and practice*, 214-221. Retrieved from http://surl.li/beswc [in Ukrainian].
9. *Pivnichnyi apeliatsiinyi hospodarskyi sud sprava № 910/1234/23 [Trade secret protection in the digital age: case law and legislation]*. Retrieved from http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=119557438&red=100003d902074228336e91bb720d8a93361404&d=5 [in Ukrainian].
10. Kryvenko, S. M. (2021). Zakhyst komertsiinoi taiemnytsi u tsyfrovu epokhu: sudova praktyka i zakonodavstvo [Trade secret protection in the digital age: case law and legislation]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Odesa, 20-21 zhovtnia 2021 r.* Odesa: ONU imeni I. I. Mechnykova, 134-145 [in Ukrainian].
11. Kovalenko, O. O. (2024). Problemy okhorony komertsiinoi taiemnytsi u trudovykh vidnosynakh: pravovyi paradoks v Ukraini [Problems of protecting trade secrets in labor relations: a legal paradox in Ukraine]. *Tsyfrova transformatsiia prav: YeS ta Ukraina : materialy 1-yi mizhnar. nauk.-prakt. konf.,* m. Kharkiv, *30 kvit. 2024 r.* Kharkiv, 41-44 [in Ukrainian].
12. *Derzhspetszviazku: Kilkist zareiestrovanykh kiberatak mynuloho roku zrosla na 62,5 % Ukrinform. [State Service for Special Communications: The number of registered cyberattacks increased by 62.5% last year Ukrinform]* (2023). Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3812394-kilkist-zareestrovanih-kiberincidentiv-minulogo-roku-zrosla-na-625-derzspeczvazku.html [in Ukrainian].
13. *IBM Security. Cost of a Data Breach Report 2023*. Retrieved from https://www.ibm.com/security/data-breach [in English].
14. Nashynets-Naumova, A. S. (2019). Problemni pytannia pravovoho zakhystu komertsiinoi taiemnytsi v Ukraini [Problematic issues of legal protection of trade secrets in Ukraine]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka – Actual problems of law: theoty and practice, 2,* 85-89 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 18.02.2025

DOI:10.35774/app2025.01.101
УДК 347.45./47

Анастасія Покровська,
докторка філософії, асистентка кафедри цивільного, господарського і фінансового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7239-0760

ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ЗІ ЗВОРОТНИМ ВИКУПОМ ЯК СПОСОБУ САМОЗАХИСТУ

У статті проаналізовано можливість договору купівлі-продажу зі зворотним викупом виступати ефективним способом самозахисту в договірних відносинах. Доведено, що договір репо (договір купівлі-продажу зі зворотним викупом), виступаючи видом забезпечення виконання зобов'язань, реалізується особою самостійно, без звернення до юрисдикційних органів у випадку невиконання чи неналежного виконання умов договору. Встановлено, що хоча традиційно предметом договору репо виступають цінні папери, проте існує обґрунтована можливість розширення сфери його застосування на інші об'єкти цивільних прав, включаючи рухоме та нерухоме майно. Особливу увагу в статті приділено дослідженню забезпечувальної природи договору купівлі-продажу зі зворотним викупом та його співвідношення з іншими видами забезпечення виконання зобов'язань. Розкрито механізм реалізації прав кредитора за договором репо в порядку самозахисту, який надає значні переваги порівняно з традиційними способами забезпечення виконання зобов'язань. Обґрунтовано відповідність дій кредитора при реалізації свого права на самозахист вимогам цивільного законодавства України, зокрема положенням статті 19 Цивільного кодексу України щодо способів самозахисту. На основі проведеного дослідження зроблено висновок про ефективність договору купівлі-продажу зі зворотним викупом як способу самозахисту, що дозволяє кредитору оперативно задовольнити свої вимоги без необхідності звернення до судових чи інших компетентних органів. Визначено перспективи подальшого розвитку та вдосконалення правового регулювання договору репо як інструменту захисту прав учасників цивільних правовідносин.

Ключові слова: *самозахист у договірних відносинах, захист цивільних прав, договірні відносини, види забезпечення виконання зобов'язання, договір репо, договір купівлі-продажу зі зворотним викупом, цивільно-правовий договір.*

Pokrovska A.

The Legal Nature of a repurchase agreement as a method of Self-help

The article analyzes the possibility of a repurchase agreement serving as an effective means of self-help in contractual relations. It has been proven that a repo agreement (repurchase agreement), acting as a type of security for the fulfillment of obligations, is implemented by a person independently, without recourse to jurisdictional authorities in case of non-performance or improper performance of contract terms. The legal nature of the repo agreement and its features as an instrument for securing the fulfillment of obligations have been studied. It has been established that although securities traditionally serve as the subject of a repo agreement, there is a justified possibility of expanding its scope to other objects of civil rights, including movable and immovable property. The regulatory framework of repo operations in Ukrainian legislation has been analyzed, particularly the provisions of the Tax Code of Ukraine and regulations of the National Bank of Ukraine. Special attention has been paid to studying the security nature of the repurchase agreement and its relationship with other types of security for the fulfillment of obligations. The mechanism for implementing creditor rights under a repo agreement through self-help has been revealed, which provides significant advantages compared to traditional methods of securing obligations. The compliance of creditor actions in exercising their right to self-help with the requirements of Ukrainian civil legislation has been substantiated, particularly with the provisions of Article 19 of the Civil Code of Ukraine regarding methods of self-help. Based on the conducted research, a conclusion has been made about the effectiveness of the repurchase agreement as a method of self-help, allowing creditors to promptly satisfy their claims without the need to appeal to judicial or other competent authorities. The prospects for further development and improvement of legal regulation of repo agreements as an instrument for protecting the rights of civil legal relations participants have been determined.

© Анастасія Покровська, 2025

Keywords: *self-help in contractual relations, protection of civil rights, contractual relations, types of security for fulfillment of obligations, repo agreement, repurchase agreement, civil law contract.*

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку правової обізнаності суспільства та потреби у вдосконаленні цивільного законодавства України особливої актуальності набуває дослідження правової природи договору купівлі-продажу зі зворотним викупом як способу самозахисту. Цей договірний механізм може стати ефективним інструментом захисту прав та інтересів учасників цивільних правовідносин, проте його правова природа та особливості застосування як способу самозахисту залишаються недослідженими в українській цивілістичній науці. Саме тому існує потреба в проведенні комплексного теоретичного осмислення цього договірного інструменту та розробці практичних рекомендацій щодо його застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти договору купівлі-продажу зі зворотним викупом досліджували такі науковці, як Р. А. Майданик [1], С. М. Бервено [2], О. С. Красільнікова [3], О. О. Грін [4], Т. М. Ямненко [5], які розглядали загальні питання про договір репо як договір купівлі-продажу зі зворотним викупом. Своєю чергою окремі питання самозахисту цивільних прав висвітлювали у своїх працях І. Й. Пучковська [6], О. О. Кот [7], Р. В. Гринько [8], В. Л. Яроцький [9], Т. В. Боднар [10] та ін. Однак комплексного дослідження договору купівлі-продажу зі зворотним викупом саме як способу самозахисту в українській правовій науці не проводилось.

Метою дослідження є комплексний теоретико-правовий аналіз правової природи договору купівлі-продажу зі зворотним викупом як способу самозахисту, визначення його особливостей та місця в системі цивільно-правових договорів, а також розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання відносин, що виникають при укладенні та виконанні такого договору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Договір репо або ж договір купівлі-продажу зі зворотним викупом характеризується доволі цікавою конструкцією його побудови. Так, його суть полягає у тому, що одна особа купує за готівку певну кількість цінних паперів і одночасно продає ці самі папери тій самій особі за підвищеною ціною на строк, звичайно нетривалий. Відповідно різниця в ціні становить винагороду за користування чужим капіталом [1, с. 445].

Законодавець у низці нормативно-правових актів вживає термін «операція репо», що по суті й закладає зміст досліджуваного договору. Наприклад, відповідно до підп. 14.1.167 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України операцією репо визнається операція купівлі (продажу) цінних паперів із зобов'язанням зворотного їх продажу (купівлі) через визначений строк за заздалегідь обумовленою ціною, що здійснюється на основі єдиного договору репо. До того ж строк між датами виконання першої та другої частин операції репо (строк репо) не може перевищувати одного року [11]. Сам зміст двох частин договору репо розкривається у Постанові Правління НБУ № 615 «Про затвердження Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи» від 17.09.2015 р., де «операція прямого репо» розуміється як операція між Національним банком та банком з купівлі Національним банком цінних паперів з портфеля банку (*перша частина операції репо*) з одночасним зобов'язанням банку здійснити зворотну купівлю (викуп) цих цінних паперів (*друга частина операції репо*) за обумовленою ціною на обумовлену дату [12].

Водночас, незважаючи на те, що договір репо традиційно стосується високоліквідних цінних паперів, у науковій літературі висловлюються непоодинокі думки щодо можливості й інших об'єктів цивільних прав виступати предметом цього договору. Так, С. М. Бервено та Р. А. Майданик дотримуються підходу щодо можливості укладення договорів продажу із правом зворотного викупу переданого майна за попередньо обумовленою ціною і в попередньо обумовлений строк [13, с. 374].

Варто погодитись з таким підходом, адже це означатиме, що договори репо або ж repurchase agreement (RP) чи sales and repurchase operation (REPO) як договори про купівлю-продаж зі зворотним викупом можуть слугувати ефективним речовим видом забезпечення виконання зобов'язання. Відповідно, визначальною характеристикою такого договору є не обмеження його предмета цінними паперами, а наявність механізму купівлі-продажу з подальшим викупом. Враховуючи цю особливість, логічно розширити сферу застосування договорів репо за межі цінних паперів, включаючи інші види активів, такі як рухоме та нерухоме майно. При цьому, іменування такого договору не грає ролі, суть закладається в механізмі його реалізації.

Саме забезпечувальна природа договору купівлі-продажу зі зворотним викупом дає можливість поглянути на нього як на можливий спосіб самозахисту в договірних відносинах.

Під самозахистом у договірних відносинах слід розуміти неюрисдикційну форму захисту прав, що полягає у застосуванні уповноваженою особою (кредитором) дій юридичного та фактичного характеру – способів захисту прав та законних інтересів, передбачених договором або законом, які застосовуються кредитором самостійно, незалежно від можливості звернення до компетентних органів за захистом своїх прав [14, с. 102].

Можливість віднесення видів забезпечення виконання зобов'язань до способів захисту прав підтримується науковою спільнотою. Так, на їх час встановлення види забезпечення виконання зобов'язання проявляють свій охоронний та стимулюючий характер, але ж ніяк не виступають способами захисту права. Отримати виконання порушеного зобов'язання за рахунок застосування видів забезпечення виконання зобов'язання кредитор може лише з моменту безпосереднього порушення його прав. Саме в цей момент види забезпечення виконання зобов'язань набувають характеру правових способів захисту права. До настання таких обставин види забезпечення виконання зобов'язання є способами самоохорони прав за договором, адже зазначаються в договорі передусім задля недопущення порушення його умов, стимулювання боржника до належної поведінки [15, с. 149–150]. Саме такий підхід до цього питання є виправданим з точки зору їх правової природи.

Оскільки види забезпечення виконання зобов'язань є способами захисту, то відповідно вони можуть реалізовуватися або за допомогою юрисдикційної форми захисту прав, або ж у порядку самозахисту.

Тому варто розглянути і можливість договору купівлі-продажу зі зворотним викупом реалізовуватися як спосіб захисту в порядку неюрисдикційної форми захисту прав.

Як справедливо зазначають Р. А. Майданик та С. М. Бервено, угоди продажу із зобов'язанням (правом) зворотного викупу в багатьох випадках дають кредитору набагато більше гарантій виконання його контрагентом своїх договірних зобов'язань, ніж інші види забезпечення (застава, неустойка, порука тощо). У випадку невиконання або неналежного виконання контрагентом умов договору кредитор звільнений від дотримання довготривалих процедур, необхідних при зверненні стягнення на заставлене майно, від «очікування своєї черги» при недостачі грошових коштів у боржника або його поручителя та інших умовностей, які багато в чому не відповідають інтересам потерпілої особи [13, с. 374]. Такі угоди мають низький ступінь ризику для кредитора (покупця за першою частиною репо). Найбільш суттєвий ризик полягає в тому, що продавець може не викупити, зокрема цінні папери на дату погашення. Коли це трапляється, покупець може продати належний йому за договором актив, щоб повернути сплачені кошти [16, с. 3].

Саме такий погляд на договір купівлю-продаж зі зворотним викупом дає змогу стверджувати, що як вид забезпечення виконання зобов'язання він реалізується особою самостійно, без звернення до юрисдикційних органів у випадку порушення прав покупця (за першою частиною договору). Це яскраво проявляється в момент реалізації забезпечення: у разі порушення зобов'язань першим продавцем (наприклад, несплати коштів для зворотного викупу), покупець може правомірно залишити майно собі або реалізувати його самостійно без відповідного судового рішення про це.

Такі дії кредитора за договором купівлі-продажу зі зворотним викупом (покупця за першою частиною договору) повністю відповідають вимогам ч. 2 ст. 19 ЦК України, що стосується способів самозахисту. Так, способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Дії кредитора відповідають цим вимогам, адже: наявне порушення права (несплата коштів); особа має право діяти самостійно без звернення до юрисдикційних органів; такі дії спрямовані на захист порушеного права; спосіб захисту передбачений самим договором.

Висновки. Таким чином, договір репо (договір купівлі-продажу зі зворотним викупом) є складним та багатофункціональним інструментом, який може ефективно використовуватися не лише на фінансовому ринку, але й в інших сферах цивільних правовідносин. Його забезпечувальна природа та можливість реалізації в порядку самозахисту роблять його привабливим інструментом для захисту прав кредиторів. В якості способу самозахисту договір купівлі-продажу зі зворотним викупом демонструє суттєві переваги перед іншими видами забезпечення виконання зобов'язань, оскільки не вимагає звернення до судових органів, дозволяє кредитору уникнути довготривалих процедур стягнення та має низький ступінь ризику для кредитора. Трансформація ж забезпечувального механізму цього договору в спосіб захисту відбувається в момент порушення зобов'язання, що дає змогу розглядати його як ефективний інструмент неюрисдикційної форми захисту прав у договірних відносинах.

Список використаних джерел

1. Аномалії у цивільному праві України : навч.-практ. посіб. за заг. ред. Р.А. Майданика. 2-ге вид., переробл. та доповн. / Київ : Юстиніан, 2010. 1008 с.
2. Бервено С. М. Проблеми договірного права України: моногр. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 392 с.
3. Красільнікова О. С. Угоди РЕПО як нетрадиційний спосіб забезпечення зобов'язань. *Акт. проблеми держави і права*. 2007. Вип. 34. С. 324–328.
4. Грін О. О. Договори в цивільному праві України : навч. посіб. : альб. схем. Ужгород : Вид-во ФОП Бреза А. Е., 2012. 219 с.
5. Ямненко Т. М., Онищенко М. В. Основні підходи до визначення поняття та правової природи договору репо. *Юрид. вісник*. 2017. № 2 (43). С. 158–162.
6. Пучковська І. Й. Реалізація кредитором прав за гарантією – спосіб самозахисту у договірних відносинах. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Вип. 1. С. 51–55.
7. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : моногр. Київ : Алерта, 2017. 494 с.
8. Гринько Р. В. Заходи оперативного впливу та способи самозахисту: порівняльно-правовий аналіз. *Наук. вісник міжнар. гуманіт. університету.* Серія: юриспруденція. 2014. № 92. С. 159–162.
9. Яроцький В. Л. Самозахист як правовий засіб захисту речових прав. *Вісник Нац. університету «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 1 (16). С. 160–170.
10. Боднар Т. В. Деякі проблеми захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях. *Універ. наук. записки*. 2007. № 2 (22). С. 113–118.
11. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 13.01.2025).
12. Про затвердження Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи : Постанова Правління НБУ від 17.09.2015 № 615. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0615500-15#Text (дата звернення: 13.01.2025).
13. Майданик Р. А., Бервено С. М. Договір репо (цивільно-правова природа та види. *Вісник Харків. нац. університету внутр. справ.* 2005. Вип. 30. С. 368–375.
14. Покровська А. О. Самозахист у договірних відносинах : дис. … д-ра філософії. Харків, 2024.
15. Покровська А. О. Самозахист у договірних відносинах : моногр. Харків : ЕКУС, 2024. 232 с.
16. Frequently Asked Questions on Repo (Published by the International Capital Market Association (ICMA) in February 2013 and amended in January 2019). *International Capital Market Association (ICMA)*. 2019. URL: https://www.icmagroup.org/assets/documents/Regulatory/Repo/Repo-FAQs-January-2019.pdf (дата звернення: 14.01.2025).

References

1. Maydanyk, R. A. (2010). *Anomalii u tsyvilnomu pravi Ukrainy: navch.-prakt. posib. 2-he vyd., pererobl. ta dop [Anomalies in Ukrainian Civil Law]*. Kyiv: Yustynian [in Ukrainian].
2. Berveno, S. M. (2006). *Problemy dohovirnoho prava Ukrainy: monohrafiia [Problems of Contract Law in Ukraine]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Krasilnikova, O. S. (2007). Uhody REPO yak netradytsiinyi sposib zabezpechennia zoboviazan [REPO Agreements as an Alternative Method of Securing Obligations]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual Problems of State and Law,* 34, 324-328 [in Ukrainian].
4. Grin, O. O. (2012). *Dohovory v tsyvilnomu pravi Ukrainy: Navchalnyi posibnyk: Alb. Skhem [Contracts in Civil Law of Ukraine]*. Uzhhorod: Vydavnytstvo FOP Breza A.E. [in Ukrainian].
5. Yamnenko, T. M. & Onyshchenko, M. V. (2017). Osnovni pidkhody do vyznachennia poniattia ta pravovoi pryrody dohovoru repo [Basic Approaches to Defining the Concept and Legal Nature of Repo Agreement]. *Yurydychnyi visnyk –Law Herald, 2 (43)*, 158-162 [in Ukrainian].
6. Puchkovska, I. Y. (2024). Realizatsiia kredytorom prav za harantiieiu – sposib samozakhystu u dohovirnykh vidnosynakh [enforcement of creditor's rights under guarantee – a method of self-defense in contractual relations]. *Juris Europensis Scientia, 1,* 51-55 [in Ukrainian].
7. Kot, O. O. (2017). *Zdiisnennia ta zakhyst subiektyvnykh tsyvilnykh prav: problemy teorii ta sudovoi praktyky : monohrafiia [Implementation and Protection of Subjective Civil Rights: Problems of Theory and Judicial Practice]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].

8. Grynko, R. V. (2014). Zakhody operatyvnoho vplyvu ta sposoby samozakhystu: porivnialno-pravovyi analiz [Measures operational impact and how to self-defense: a comparative legal analysis]. *Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – International Humanitarian University Herald. Philology,* 9-2, 159-162 [in Ukrainian].
9. Yarotskiy, V. L. (2014). Samozakhyst yak pravovyi zasib zakhystu rechovykh prav [Self-defense as legal means of enforcement]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho» – Bulletin of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudryi, 1 (16),* 160-170 [in Ukrainian].
10. Bodnar, T. V. (2007). Deiaki problemy zakhystu tsyvilnykh prav u dohovirnykh zoboviazanniakh [Some Problems of Civil Rights Protection in Contractual Obligations]. *Universytetski naukovi zapysky – University Scientific Notes, 2(22)*, 113–118 [in Ukrainian].
11. *Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. (2010, December 2)*. (n.d.). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 [in Ukrainian].
12. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro zastosuvannia Natsionalnym bankom Ukrainy standartnykh instrumentiv rehuliuvannia likvidnosti bankivskoi systemy: Postanova Pravlinnia NBU [Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine «On approval of the Regulation on the application of standard instruments for regulating the liquidity of the banking system by the National Bank of Ukraine»]. (2015, September 17). (n.d.)*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0615500-15#Text [in Ukrainian].
13. Maydanyk, R. A. & Berveno, S. M. (2005). Dohovir repo (tsyvilno-pravova pryroda ta vydy [REPO Agreement (Civil Law Nature and Types)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs,* 30, 368-375 [in Ukrainian].
14. Pokrovska, A. O. (2024). *Samozakhyst u dohovirnykh vidnosynakh [Self-help in contractual relations]. Doctor's thesis.* Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University [in Ukrainian].
15. Pokrovska, A. O. (2024). *Samozakhyst u dohovirnykh vidnosynakh: monohrafiia [Self-help in contractual relations]*. Kharkiv: ECUS [in Ukrainian].
16. *Frequently Asked Questions on Repo (Published by the International Capital Market Association (ICMA) in February 2013 and amended in January 2019). International Capital Market Association (ICMA),* (2019). Retrieved from https://www.icmagroup.org/assets/documents/Regulatory/Repo/Repo-FAQs-January-2019.pdf [in English].

Стаття надійшла 19.02.2025

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

DOI:10.35774/app2025.01.106
УДК 343.195(477)

Іван Антюк,
старший викладач кафедри кримінального права та процесу Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-7538-7605

Юлія Бутрин,
студентка юридичного факультету Західноукраїнського національного університету

СУД ПРИСЯЖНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА РЕАЛІЇ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Стаття розглядає теоретичні засади та реалії запровадження суду присяжних у кримінальному процесі України, що є важливою складовою судової реформи. Відзначено, що суд присяжних є одним із найстаріших правових інститутів, який сприяє підвищенню прозорості правосуддя, зміцненню довіри громадян до судової системи та зменшенню впливу політичних факторів. Основну увагу приділено аналізу запровадження суду присяжних в Україні, зокрема змішаній моделі, яка передбачає участь як професійних суддів, так і присяжних у кримінальних справах, що можуть призвести до довічного позбавлення волі. Досліджено основні виклики, з якими може стикнутися Україна під час впровадження цього інституту, зокрема, необхідність підготовки присяжних, фінансування цієї системи та можливі ризики, пов'язані з емоційними чи неправомірними рішеннями.

Стаття також вивчає позитивний потенціал суду присяжних у зміні підходів до ведення кримінальних справ, зокрема у покращенні аргументації сторін та розвитку стандартів доказування. Важливою частиною дослідження є обговорення того, як запровадження суду присяжних може вплинути на правову культуру в

© Іван Антюк, Юлія Бутрин, 2025

Україні та формування відповідальності громадян за здійснення правосуддя.

У статті підкреслено, що для успішної реалізації суду присяжних в Україні необхідно враховувати досвід інших країн, розвивати освітні програми для присяжних, а також забезпечити необхідне фінансування для належної організації судового процесу. Водночас важливим є створення чіткої законодавчої бази для ефективного функціонування цього механізму в Україні.

Ключові слова: *суд присяжних, кримінальний процес, правосуддя, народовладдя, судова реформа, юридичні гарантії, правова культура, демократизація.*

Antiuk A., Butrin Yu.

Jury trial in criminal proceedings: theoretical principles and realities of application in Ukraine

This article explores the theoretical foundations and practical aspects of introducing the jury system in criminal proceedings in Ukraine, which represents an important element of judicial reform. The study highlights that the jury system is one of the oldest legal institutions that contributes to increasing the transparency of justice, strengthening citizens' trust in the judicial system, and reducing political influence. The article primarily focuses on the introduction of the jury system in Ukraine, specifically the mixed model, which involves both professional judges and jurors in criminal cases that may result in life imprisonment. The research discusses the key challenges Ukraine may face during the implementation of this institution, including the need for juror training, financing of the system, and potential risks related to emotional or unjust decisions.

The article also examines the positive potential of the jury system in transforming approaches to criminal trials, particularly in improving argumentation from both parties and developing standards of evidence. An important part of the study is the discussion of how the introduction of the jury system can affect the legal culture in Ukraine and foster citizens' responsibility for the administration of justice.

The author emphasizes that for the successful implementation of the jury system in Ukraine, it is essential to consider the experiences of other countries, develop educational programs for jurors, and ensure adequate funding for the proper organization of the judicial process. At the same time, a clear legislative framework is necessary for the effective functioning of this mechanism in Ukraine.

Keywords: *jury system, criminal proceedings, justice, popular sovereignty, judicial reform, legal guarantees, legal culture, democratization.*

Постанова проблеми. Суд присяжних є важливим елементом демократичного правосуддя, що забезпечує участь громадян у здійсненні судової влади та підвищує рівень довіри суспільства до судової системи. Водночас, в Україні цей інститут досі не набув належного розвитку, що обумовлено низкою законодавчих, процедурних та організаційних проблем. Фактична відсутність сталих традицій функціонування суду присяжних, складність процесу відбору присяжних, недостатнє правове регулювання їхнього статусу та компетенції призводять до обмеженого застосування цього механізму у кримінальному процесі.

Незважаючи на закріплення інституту суду присяжних у законодавстві, його функціонування в сучасних умовах викликає дискусії щодо ефективності та відповідності українським правовим реаліям. Одним із ключових питань є співвідношення суду присяжних із принципом змагальності та рівноправності сторін у кримінальному провадженні. Крім того, особливої уваги потребує проблема недостатньої правової підготовки присяжних, що може впливати на об'єктивність ухвалених ними рішень. У цьому контексті важливим є дослідження досвіду інших країн, де суд присяжних вже має тривалу історію функціонування та є ефективним інструментом судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суд присяжних є предметом досліджень як українських, так і зарубіжних науковців, які аналізують його переваги та недоліки, а також можливості адаптації до національних правових систем. Берч В. досліджує гібридні моделі суду присяжних, що функціонують у деяких європейських країнах, зокрема в Австрії та Данії, та оцінює можливість їх запровадження в Україні. Інший аспект його досліджень стосується участі громадян у здійсненні правосуддя на прикладі Бельгії, що може бути корисним для вдосконалення української системи.

Бєлова О. І. та Бумага К. Ю. аналізують світові практики суду присяжних і визначають можливості їх імплементації в українське законодавство, акцентуючи увагу на структурних відмінностях та функціональних особливостях цього інституту в різних країнах. Богданов Є. А. розглядає актуальні виклики, з якими стикається суд присяжних в Україні, та перспективи його реформування з урахуванням правових і соціальних чинників.

Історико-правові аспекти становлення та розвитку суду присяжних досліджує Зима К. А., наголошуючи на трансформації цього інституту в різних правових системах та його впливі на правосуддя. Логой-

ко О. акцентує увагу на ролі прокурора у процесі суду присяжних, що є важливим аспектом у забезпеченні змагальності сторін та дотриманні принципу справедливості. Смірнова В. В. аналізує правовий статус присяжних у судочинстві, зосереджуючи увагу на їх правах, обов'язках та гарантіях діяльності.

Особливої уваги заслуговує дослідження Оверчук В. А., яка розглядає психологічні особливості присяжних у кримінальному процесі. Це питання є надзвичайно важливим, адже суб'єктивні фактори можуть впливати на процес ухвалення рішень, що, у свою чергу, позначається на рівні правосуддя.

Метою статті є дослідження теоретичних засад та особливостей функціонування суду присяжних у кримінальному процесі України, оцінка сучасного стану його застосування та перспектив удосконалення цього інституту з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суд присяжних є однією з найбільш дискусійних тем у сфері кримінального судочинства. Його основною ідеєю є залучення звичайних громадян до процесу здійснення правосуддя, що має гарантувати об'єктивність та справедливість судових рішень. В Україні питання впровадження суду присяжних довгий час залишалося відкритим, адже хоча відповідна норма передбачена Конституцією, реальний механізм її реалізації був недосконалим. Лише 24 грудня 2024 року парламент ухвалив законодавчі зміни, які запроваджують повноцінний суд присяжних у кримінальному процесі [9]. Це історичний крок, який може кардинально змінити судову систему країни.

Суд присяжних є одним із найдавніших правових інститутів, що має глибоке історичне коріння і пов'язаний з розвитком демократичних традицій у судочинстві. Його зародження відбулося ще в середньовічній Англії, де в XII столітті за правління Генріха II була введена система «великих» та «малих» журі, які згодом стали основою сучасного суду присяжних. На той час судова влада часто перебувала в руках місцевих феодалів або королівських чиновників, що спричиняло корупцію та упередженість. У відповідь на ці проблеми виникла ідея залучення до процесу прийняття рішень звичайних громадян, які могли б забезпечити більш об'єктивний і незалежний розгляд справ [6].

Головна мета суду присяжних – гарантувати справедливий розгляд кримінальних справ шляхом участі в процесі представників суспільства. Цей підхід ґрунтується на переконанні, що пересічні громадяни, які не належать до судової системи, зможуть неупереджено оцінювати докази та виносити рішення, орієнтуючись на здоровий глузд і моральні принципи. Таким чином, суд присяжних виступає як певний захист від суддівського свавілля, оскільки остаточне рішення щодо винуватості або невинуватості особи ухвалюється не професійними суддями, а людьми, які не пов'язані з державним апаратом [5].

Ця модель судочинства базується на принципі народовладдя, який передбачає, що правосуддя має здійснюватися не тільки професійними суддями, а й самими громадянами. Ідея полягає в тому, що суд є не просто державним інститутом, а механізмом забезпечення справедливості, у якому кожен член суспільства має право брати участь. Завдяки цьому суд присяжних стає важливим елементом демократичної системи, оскільки дозволяє громадянам безпосередньо впливати на здійснення правосуддя.

Різні правові системи по-різному трактують роль присяжних у кримінальному судочинстві. Наприклад, у Сполучених Штатах система суду присяжних розвинена найбільш повно: присяжні не тільки визначають винуватість чи невинуватість підсудного, але їхнє рішення є остаточним і не може бути змінене суддею. У європейських країнах, таких як Франція чи Німеччина, діють змішані системи, де присяжні працюють разом із професійними суддями, і остаточне рішення ухвалюється спільно. Незалежно від конкретної моделі, ідея суду присяжних залишається незмінною: забезпечити участь громадян у здійсненні правосуддя та створити додатковий механізм контролю над судовою владою [3, с. 35].

Це доводить, що суд присяжних є не просто юридичною процедурою, а важливим соціальним явищем, що відображає рівень демократичності судової системи. Його запровадження свідчить про прагнення держави до більшої прозорості та відкритості судового процесу, а також про бажання забезпечити громадянам реальний вплив на систему правосуддя.

В Україні суд присяжних запроваджується за змішаною моделлю, яка поєднує елементи класичної англосаксонської та континентальної правових систем. Подібний підхід можна спостерігати в Австрії та Бельгії, де присяжні беруть участь у розгляді лише певних категорій справ і співпрацюють із професійними суддями. Головною особливістю української моделі є те, що вона застосовується у кримінальних провадженнях, де обвинуваченому загрожує найсуворіше покарання – довічне позбавлення волі [1; 2].

Справи, які розглядатиме суд присяжних, будуть слухатися колегією у складі двох професійних суддів та шести присяжних. Такий склад покликаний забезпечити баланс між суддівським досвідом і народним представництвом, що, з одного боку, сприяє збереженню професійного контролю над процесом, а з іншого – гарантує залучення суспільства до здійснення правосуддя. Присяжні відповідатимуть за ключове

питання – ухвалення рішення про винуватість або невинуватість підсудного. Це означає, що саме вони визначатимуть, чи доведено вину обвинуваченого поза розумним сумнівом.

Однак остаточне рішення щодо покарання залишається у сфері компетенції професійних суддів. Вони не лише впливатимуть на процес обговорення, а й братимуть участь у визначенні покарання у випадку визнання підсудного винним. Такий формат дозволяє уникнути можливих зловживань або помилкових рішень, які можуть виникати через відсутність у присяжних глибоких юридичних знань. Змішана модель є компромісним варіантом, що поєднує переваги суду присяжних як інструменту народовладдя та професійного суддівського контролю як гаранта юридичної коректності [11].

Однією з причин вибору саме такого формату є необхідність мінімізувати ризики судових помилок. У класичній англо-американській моделі суд присяжних, який складається виключно з громадян без юридичної освіти, може іноді ухвалювати рішення під впливом емоцій або суб'єктивних факторів. Український варіант, навпаки, передбачає, що професійні судді відіграватимуть роль своєрідного арбітра, який допомагає спрямовувати обговорення в межах правового поля.

Ця модель також спрямована на підвищення довіри громадськості до судової системи. Протягом тривалого часу українські суди сприймалися населенням як корумповані та залежні від політичних чинників. Запровадження суду присяжних дає можливість громадянам безпосередньо впливати на винесення судових рішень, що може зміцнити віру в неупередженість правосуддя.

Однак реалізація цієї системи вимагає вирішення низки практичних питань. Зокрема, необхідно розробити прозорий механізм відбору присяжних, щоб уникнути ситуацій, коли ними стають особи, схильні до впливу з боку обвинувачення чи захисту. Також постає питання належної підготовки громадян, адже хоча присяжні не мають бути юристами, їм необхідно розуміти базові принципи доказового права, щоб не приймати рішень на основі упереджень або хибних уявлень про кримінальний процес.

Це показує, що запровадження змішаної моделі суду присяжних в Україні є важливим кроком у реформуванні судової системи. Вона дозволяє інтегрувати громадян до процесу ухвалення рішень, зберігаючи при цьому професійний контроль за дотриманням правових норм. Успіх цієї моделі залежатиме від ефективності її реалізації, рівня підготовки присяжних і ступеня відкритості судової влади до змін.

Попри важливість запровадження суду присяжних, процес його реалізації в Україні супроводжується низкою викликів. Першим і, мабуть, найголовнішим є питання формування корпусу присяжних. У країнах із тривалою історією функціонування цього інституту діють добре відпрацьовані механізми відбору присяжних, критерії їхньої доброчесності та освіченості, а також розвинена культура громадянської участі в судочинстві. В Україні ж таких традицій поки що немає [8, с. 50].

Відповідно до нового закону, присяжними можуть бути громадяни України віком від 25 до 65 років, які не мають судимості та відповідають низці критеріїв, визначених законодавством. Формування списків присяжних здійснюватиметься місцевими радами на основі добровільного волевиявлення громадян. Однак залишається відкритим питання, наскільки активними будуть громадяни у цьому процесі та чи не призведе це до ситуації, коли у списках опиняться випадкові або навіть недобросовісні особи [9].

Другою з ключових проблем запровадження суду присяжних в Україні є недостатня підготовка громадян, які виконуватимуть функцію присяжних. У країнах із розвиненою системою суду присяжних, таких як США, Велика Британія чи Франція, діють спеціальні освітні програми та інструктажі, що допомагають майбутнім присяжним ознайомитися з основами кримінального судочинства. Вони вивчають базові принципи доказового права, права учасників процесу та критерії оцінки доказів. Такі програми спрямовані на те, щоб присяжні ухвалювали рішення, керуючись об'єктивними критеріями, а не емоціями чи суб'єктивними судженнями [1; 3].

В Україні на сьогодні не передбачено жодного системного механізму навчання для присяжних. Вони не проходять жодних попередніх тренінгів чи інструктажів, а їхня підготовка обмежується лише загальними роз'ясненнями під час судового процесу. Це створює значний ризик того, що присяжні можуть не до кінця розуміти юридичні нюанси справи, помилково оцінювати докази або піддаватися впливу риторики сторін, а не об'єктивних фактів [5; 7].

Сюди можна віднести і складність юридичної термінології. Судові справи часто містять велику кількість спеціалізованих понять, які можуть бути незрозумілими для людини без юридичної освіти. У країнах, де суд присяжних функціонує десятиліттями, розроблені спеціальні методи спрощеного викладу інформації для присяжних, а судді чи адвокати зобов'язані пояснювати складні юридичні аспекти у доступній формі. В Україні ж такого механізму поки що немає, що може ускладнити процес винесення обґрунтованого вердикту.

Окремим випадком є психологічна готовність присяжних до розгляду тяжких кримінальних справ. У справах, які передбачають довічне позбавлення волі, докази можуть включати шокуючі деталі – наприклад, фото та відеоматеріали з місця злочину, медичні експертизи тощо. В інших країнах присяжним надають психологічну підтримку, особливо після винесення вердикту. В Україні ж наразі немає жодних механізмів допомоги присяжним у подоланні психологічного тиску, який може виникнути під час розгляду складних справ.

По-третє, фінансування суду присяжних є одним із найскладніших і водночас найважливіших питань його впровадження. Досвід інших країн свідчить, що цей механізм потребує значних витрат, оскільки він передбачає не лише оплату праці присяжних, а й організацію всього процесу – від відбору кандидатів до забезпечення їхньої участі в судових засіданнях.

Одна з основних статей витрат – компенсація часу присяжних. У більшості країн, де діє суд присяжних, держава покриває їм втрачений заробіток, а також забезпечує мінімальну оплату за участь у судовому процесі. Наприклад, у США присяжні отримують як компенсацію щоденну виплату, яка варіюється залежно від штату, а у Великій Британії їм також відшкодовують витрати на транспорт і харчування. В Україні ж поки що не визначено, які саме компенсаційні механізми будуть застосовуватися, що може стати серйозним бар'єром для громадян, особливо для тих, хто не може дозволити собі втрачати основний дохід на час судового процесу [10, с. 19].

Додаткові фінансові витрати пов'язані з організацією інфраструктури для присяжних. У країнах із розвиненою системою присяжного судочинства передбачені спеціальні приміщення для нарад присяжних, їхньої ізоляції від зовнішнього впливу та комфортного перебування в суді. В Україні судова система й без того стикається з проблемами фінансування, зокрема щодо матеріального забезпечення судів, і питання облаштування умов для присяжних поки що залишається відкритим.

Ще одним фінансовим викликом є потреба у збільшенні штату судових працівників. Адміністративний апарат судів має бути розширений для ефективної роботи з присяжними – від їхнього виклику до організації процесуальних заходів. Крім того, держава має фінансувати додаткові заходи безпеки, адже участь у справах, що передбачають довічне позбавлення волі, може супроводжуватися загрозами або спробами впливу на присяжних [4, с. 15].

Залишається відкритим питання, чи готова Україна виділити необхідні ресурси для підтримки цього механізму. В умовах обмеженого бюджету, пріоритетності інших сфер державного фінансування та економічної нестабільності суд присяжних може стикнутися з проблемою недостатнього фінансування, що, своєю чергою, вплине на його ефективність. Якщо механізм не буде забезпечений належними ресурсами, існує ризик, що він залишиться лише формальністю, а громадяни не будуть зацікавлені брати участь у здійсненні правосуддя.

Тому, фінансова сторона запровадження суду присяжних в Україні є не менш важливою, ніж правові та організаційні аспекти. Без належного матеріального забезпечення існує ризик, що цей інститут не зможе ефективно функціонувати, а рівень справедливості судових рішень залишиться під питанням.

Але ж які наслідки слід очікувати від запровадження суду присяжних?

Запровадження суду присяжних в Україні може стати однією з найважливіших реформ у сфері кримінального судочинства, що матиме широкий вплив як на судову систему, так і на суспільство загалом. Впровадження цього інституту змінить підходи до винесення судових рішень, підвищить довіру громадян до правосуддя та сприятиме демократизації правової системи країни.

Однією з головних проблем українського правосуддя є низький рівень довіри до судів. Протягом останніх десятиліть громадяни сприймали судову систему як закриту та корумповану, що працює в інтересах політичних або фінансових еліт. Суд присяжних може стати механізмом, який частково зруйнує ці усталені негативні уявлення [7].

Головна особливість суду присяжних полягає в тому, що рішення щодо винуватості чи невинуватості ухвалюють не професійні судді, а звичайні громадяни, які не мають прямих зв'язків із судовою системою. Це зменшує ризик корупційного впливу, оскільки підкупити чи залякати групу незалежних присяжних значно складніше, ніж вплинути на одного суддю. Водночас участь представників суспільства у здійсненні правосуддя створює відчуття справедливості та прозорості судових процесів, що може сприяти підвищенню довіри до судової влади [8, с. 51].

Досвід інших країн підтверджує, що суд присяжних часто сприймається суспільством як більш справедливий, ніж класичний судовий процес. Наприклад, у США та Великій Британії судові рішення, ухвалені присяжними, зазвичай викликають менше сумнівів у громадян, оскільки вважається, що вони

прийняті без тиску державних органів. Україна, запроваджуючи цей інститут, також може досягти схожого ефекту, зменшуючи рівень правового нігілізму серед населення [2].

Запровадження суду присяжних змусить адвокатів і прокурорів змінити підходи до представлення справи в суді. Якщо професійний суддя володіє спеціальними знаннями у сфері права і здатний аналізувати справу з юридичної точки зору, то присяжні – це звичайні громадяни, які не мають юридичної освіти. Це означає, що судові дебати мають бути побудовані таким чином, щоб аргументи були зрозумілими для непідготовленої аудиторії.

У зв'язку з цим адвокатам та прокурорам доведеться приділяти більше уваги структурі своїх виступів, спрощенню юридичних формулювань та наочному поясненню доказів. Це може позитивно вплинути на якість судових процесів, адже сторонам доведеться не лише оперувати нормами права, а й переконливо доносити свої аргументи до людей, які мислять у категоріях життєвого досвіду, а не юридичних концепцій.

Крім того, участь присяжних змусить сторону обвинувачення зосереджуватися на реальних доказах, а не лише на формальних аспектах закону. Наприклад, у традиційних кримінальних процесах суддя може приймати рішення, спираючись на формальні критерії допустимості доказів, навіть якщо вони викликають сумніви з точки зору справедливості. Присяжні ж оцінюватимуть докази з точки зору здорового глузду та логіки, що може змусити сторони процесу шукати більш переконливі способи аргументації.

Запровадження суду присяжних може мати позитивний вплив не лише на судову систему, а й на суспільство загалом. Участь звичайних громадян у судових процесах сприятиме підвищенню рівня правової культури та відповідальності за здійснення правосуддя.

В країнах, де суд присяжних існує протягом тривалого часу, він розглядається не лише як механізм винесення судових рішень, а й як елемент громадянської освіти. Наприклад, у США проходження служби присяжного вважається громадянським обов'язком, який допомагає людям краще зрозуміти функціонування судової системи та принципи верховенства права. В Україні цей аспект може стати важливим кроком у напрямку демократизації суспільства, адже залучення громадян до судових процесів сприятиме формуванню відповідального ставлення до правосуддя та розуміння його значення.

Водночас варто враховувати і потенційні ризики. Наприклад, якщо присяжні не матимуть навіть базового розуміння правових принципів, їхні рішення можуть бути емоційно вмотивованими, а не раціональними. Це може призвести до ситуацій, коли рішення ухвалюються на основі співчуття до підсудного або упереджень, а не на основі фактів. Саме тому важливо розробити механізм підготовки присяжних, який допоможе їм орієнтуватися в основних принципах кримінального процесу.

Висновки. Запровадження суду присяжних в Україні є важливим кроком у реформуванні кримінального судочинства, що може суттєво змінити як процес ухвалення судових рішень, так і суспільне сприйняття правосуддя. Проведене дослідження дозволяє дійти кількох ключових висновків.

По-перше, суд присяжних є інструментом, що здатний підвищити довіру громадян до судової системи. Участь звичайних людей у винесенні рішень зменшує ризики корупційного впливу та сприяє прозорості судових процесів. Досвід країн із розвиненою системою суду присяжних свідчить, що громадяни більше довіряють рішенням, у яких вони самі беруть участь.

По-друге, введення цього інституту змінює підходи до ведення кримінальних справ. Оскільки присяжні не мають юридичної освіти, адвокати й прокурори будуть змушені аргументувати свої позиції зрозумілою мовою, що сприятиме вдосконаленню юридичних стандартів і підвищенню рівня доказовості.

По-третє, суд присяжних може стати не лише юридичним механізмом, а й важливим інструментом громадянської освіти. Участь у судових процесах сприятиме підвищенню правової культури суспільства та формуванню почуття відповідальності за здійснення правосуддя.

Однак дослідження також виявило низку викликів, які можуть стати на заваді ефективній роботі суду присяжних в Україні. Серед них – відсутність належної підготовки присяжних, ризик емоційно вмотивованих рішень, а також значні фінансові витрати на функціонування цього механізму. Вирішення цих проблем потребує ретельного опрацювання на законодавчому рівні та запровадження ефективних освітніх і фінансових механізмів.

Отже, запровадження суду присяжних в Україні – це не лише зміна судової процедури, а й важливий крок у побудові демократичної правової держави. Якщо реформу буде реалізовано належним чином, вона може не лише покращити кримінальне судочинство, а й змінити загальне ставлення громадян до правосуддя, сприяючи формуванню відповідального, правосвідомого суспільства.

Список використаної літератури

1. Берч В. Гібридна модель суду присяжних: досвід Австрії та Данії. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 5(23). URL: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-428-434 (дата звернення: 20.02.2025).
2. Берч В. Участь народу у реалізації судової влади через суд присяжних у Бельгії. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 5(33). URL: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5(33)-487-494(дата звернення: 20.02.2025).
3. Бєлова О. І., Бумага К. Ю. Суд присяжних: досвід іноземних держав та перспективи розвитку в Україні. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. 2023. Т. 2, № 3. С. 30–44. URL: https://doi.org/10.46299/j.isjjp.20230203.02(дата звернення: 23.02.2025).
4. Богданов Є. А. Інститут присяжних в Україні: сучасні виклики та перспективи реформування. *Expert Paradigm of Law and Public Administration*. 2024. № 4(32). С. 13–18. URL: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2024-4(32)-13-18 (дата звернення: 20.02.2025).
5. Дроншкевич Є. О. Суд присяжних у кримінальному провадженні: thesis. 2020. URL: https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/50892 (дата звернення: 20.02.2025).
6. Зима К. А. Історико-правова ґенеза державних гарантій суду присяжних. *Derzhavne upravlinnya udoskonalennya ta rozvytok*. 2024. № 9. URL: https://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.9.17 (дата звернення: 20.02.2025).
7. Логойко О. Участь прокурора у суді присяжних. *Наукові перспективи (Naukovì perspektivi)*. 2023. № 12(30). URL: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-12(30)-359-366 (дата звернення: 20.02.2025).
8. Оверчук В. А.. Індивідуально-психологічні особливості присяжних українських судів. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 5. С. 49–53. URL: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.7 (дата звернення: 20.02.2025).
9. Про прийняття за основу проекту Закону України про суд присяжних: Постанова Верхов. Ради України від 05.12.2024 № 4127-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4127-20#Text (дата звернення: 23.02.2025).
10. Смірнова В. В. Правовий статус присяжних у цивільному судочинстві України. *Знання європейського права*. 2020. № 2. С. 17–21. URL: https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.67 (дата звернення: 23.02.2025).
11. Чайка С. П. Суд присяжних у кримінальному провадженні України. 2021. URL: https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/53422 (дата звернення: 20.02.2025).

References

1. Berch, V. (2024). Hybridna model sudu prysiazhnykh: dosvid Avstrii ta Danii. [Hybrid model of the jury court: experience of Austria and Denmark]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi – Current Issues in Modern Science, 5(23)*. Retrieved from https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-428-434 [in Ukrainian]
2. Berch, V. (2024). Uchast narodu u realizatsii sudovoi vlady cherez sud prysiazhnykh u Belhii [People's participation in the exercise of judicial power through the jury court in Belgium]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies, 5(33)*. Retrieved from https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5(33)-487-494 [in Ukrainian]
3. Bielova, O. I. & Bumaha, K. Yu. (2023). Sud prysiazhnykh: dosvid inozemnykh derzhav ta perspektyvy rozvytku v Ukraini [Jury court: experience of foreign states and prospects for development in Ukraine]. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy, 2(3),* 30–44. Retrieved from https://doi.org/10.46299/j.isjjp.20230203.02 [in Ukrainian]
4. Bohdanov, Ye. (2024). A. Instytut prysiazhnykh v Ukraini: suchasni vyklyky ta perspektyvy reformuvannia [The jury institution in Ukraine: current challenges and prospects for reform]. *Expert Paradigm of Law and Public Administration. 2024, 4(32),* 13-18. Retrieved from https://doi.org/10.32689/2617-9660-2024-4(32)-13-18 [in Ukrainian]
5. Dronshkevych, Ye. O. (2020). *Sud prysiazhnykh u kryminalnomu provadzhenni. [Jury trial in criminal proceedings]*. Thesis. 2020. Retrieved from https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/50892 [in Ukrainian]
6. Zima, K. A. (2024). Istoryko-pravova heneza derzhavnykh harantii sudu prysiazhnykh. [Historical and legal genesis of state guarantees of the jury court]. *Derzhavne upravlinnia udoskonalennia ta rozvytok – Public Administration Improvement and Development, 9.* Retrieved from https://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.9.17 [in Ukrainian]

7. Lohoyko, O. (2023). Uchast prokurora u sudi prysiazhnykh. [Prosecutor's participation in the jury trial]. *Naukovi perspektyvy – Scientific Perspectives. 12(30).* Retrieved from https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-12(30)-359-366 [in Ukrainian]
8. Overchuk, V. A. (2022). Indyvidualno-psykholohichni osoblyvosti prysiazhnykh ukrainskykh sudiv [Individual psychological characteristics of jurors in Ukrainian courts]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law, 5,* 49-53. Retrieved from https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.5.7 [in Ukrainian]
9. Verkhovna Rada Ukrainy. Pro pryiniattia za osnovu proektu Zakonu Ukrainy pro sud prysiazhnykh: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 05.12.2024 No. 4127-IX [On the adoption as a basis of the draft Law of Ukraine on the jury court: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 05.12.2024 No. 4127-IX]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4127-20#Text [in Ukrainian]
10. Smirnova, V. V. (2020). Pravovyi status prysiazhnykh u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy. [Legal status of jurors in civil proceedings in Ukraine]. *Znannia yevropeiskoho prava – Knowledge of European Law, 2,* 17-21. Retrieved from https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.67 [in Ukrainian]
11. Chaika, S. P. (2021). *Sud prysiazhnykh u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy. [Jury court in the criminal procedure of Ukraine].* Thesis. 2021. Retrieved from https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/53422 [in Ukrainian]

Стаття надійшла 19.02.2025

DOI:10.35774/app2025.01.114
УДК 343.121:004.8

Сергій Дашкевич,
PhD, старший викладач
кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-4088-7729

Юрій Семененко,
PhD, старший викладач
кафедри економічної кібернетики та
інформатики
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-8334-9766

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПІД ЧАС ЗАХИСТУ КЛІЄНТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Сучасні цифрові технології суттєво впливають на різні сфери суспільного життя, зокрема на правову систему. В статті досліджуються можливості застосування штучного інтелекту в кримінальному провадженні, зокрема у діяльності адвоката. Розглянуто ключові напрями використання ШІ, такі як аналіз доказів, автоматизований пошук судової практики, прогнозування рішень суду, генерація юридичних документів та застосування чат-ботів для первинного консультування клієнтів.

Окремо проаналізовано правові аспекти впровадження ШІ в кримінальному процесі України. Розглянуто питання відповідності технологій чинному законодавству, захисту персональних даних, а також потенційних етичних ризиків, пов'язаних із алгоритмічною упередженістю та відсутністю відповідальності штучного інтелекту за прийняті рішення.

Визначено основні проблеми, які перешкоджають інтеграції цифрових технологій у кримінальний захист в Україні, зокрема відсутність спеціального нормативного регулювання та необхідність підготовки юристів до роботи з такими інструментами.

Обґрунтовано перспективи розвитку ШІ у сфері кримінального права, наголошено на важливості створення законодавчих ініціатив для врегулювання використання технологій у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: *цифрові технології, штучний інтелект, кримінальне право, адвокатура, правосуддя.*

Dashkevych S., Semenenko Y.

Use of artificial intelligence technologies in client defense during criminal proceedings

Modern digital technologies have a significant impact on various spheres of social life, particularly the legal system. The use of artificial intelligence (AI) in criminal proceedings opens up new opportunities for lawyers, judges, prosecutors, and other participants in the judicial process. Through the automation of routine processes, intelligent analysis of large volumes of information, and rapid prediction of court decisions, legal practice becomes more efficient and technologically advanced. This is especially important in the context of an increasing number of court cases, the complexity of legal norms, and the need for quick access to legal information.

The article explores the role of artificial intelligence in the context of client protection in criminal proceedings within the legal system of Ukraine. It is noted that modern algorithms can significantly assist lawyers in preparing for court proceedings, analyzing case materials, searching for relevant legal precedents, and determining the best defense strategy for the client. The use of AI technologies allows for improved accuracy in legal analysis, reduced time for information retrieval, and minimized risk of human error.

The main areas of AI application in legal practice are outlined, including the analysis of case law, precedent search, assessment of evidentiary bases, prediction of court decisions, automated creation of legal documents, and the use of legal Chatbots for initial consultations. The implementation of such tools enables lawyers to focus on the strategic aspects of client defense rather than routine work.

The article examines the potential benefits and risks of AI use in criminal proceedings. The main advantages

© Сергій Дашкевич, Юрій Семененко, 2025

include the speed and accuracy of legal data processing, increased efficiency in legal work, and the minimization of human error in evidence analysis. At the same time, the risks include issues of algorithmic bias, the possibility of using incorrect or incomplete data, and the lack of regulatory oversight on AI use in court proceedings in Ukraine, which could lead to violations of human rights.

The article also provides an analysis of the potential prospects for AI use in the field of criminal defense in Ukraine. It substantiates the necessity of developing relevant legislative initiatives that would regulate the legal aspects of digital technology usage in criminal proceedings, as well as the need to train lawyers and legal professionals in working with such tools.

Thus, the use of artificial intelligence in the field of criminal law opens up significant opportunities for improving the efficiency of judicial processes and client defense. However, to ensure transparency and fairness, it is essential to establish clear legislative frameworks that will regulate the use of such technologies in Ukraine's legal system.

Keywords: *digital technologies, artificial intelligence, criminal law, advocacy, justice.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток цифрових технологій відкриває нові можливості для вдосконалення кримінального провадження, зокрема щодо ефективного захисту клієнта. Використання штучного інтелекту здатне значно підвищити швидкість і точність аналізу правових матеріалів, оптимізувати роботу адвокатів та забезпечити доступ до великого масиву судової практики. Це створює потенціал для підвищення якості правової допомоги, мінімізації людських помилок та вдосконалення стратегії захисту клієнта.

Застосування штучного інтелекту в адвокатській діяльності відкриває нові перспективи в автоматизації збору та обробки юридичної інформації. Інтелектуальні алгоритми можуть швидко знаходити релевантні прецеденти, аналізувати великі обсяги доказової бази та надавати рекомендації щодо найбільш ефективних підходів до ведення справи. Технології ШІ можуть використовуватися для прогнозування можливих рішень суду, що дає змогу адвокатам краще готуватися до судових процесів і вибудовувати аргументацію на основі об'єктивних даних.

Впровадження інноваційних рішень на основі ШІ також може сприяти підвищенню доступності правової допомоги. Юридичні чат-боти та автоматизовані консультанти здатні надавати швидкі та коректні відповіді на типові запитання, що дає змогу оптимізувати час роботи адвокатів і зосередитися на складних справах, які потребують глибокого аналізу.

Потребує подальшого дослідження питання ефективної інтеграції ШІ в адвокатську діяльність, визначення найперспективніших напрямків його застосування, а також оцінки впливу таких технологій на результати судових процесів. Актуальним є вивчення можливостей використання ШІ у кримінальному захисті, що дасть змогу розробити ефективні рекомендації для його застосування в правовій практиці України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням використання технологій штучного інтелекту в кримінальному праві та адвокатській діяльності займається велика кількість українських та іноземних вчених. Олександр Радутний досліджує можливості визнання штучного інтелекту суб'єктом кримінально-правових відносин [3; 4]. Олександр Бугера комплексно досліджує використання штучного інтелекту для запобігання злочинності [5]. Габріель Халеві аналізує питання кримінальної відповідальності штучного інтелекту та можливості його інтеграції в правову систему [6].

Мета дослідження полягає в дослідженні та обґрунтуванні можливостей використання технологій штучного інтелекту в кримінальному провадженні, зокрема в адвокатській діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та їхньої інтеграції у всі сфери суспільного життя юридична сфера не залишається осторонь глобальних змін. Збільшення обсягу правової інформації, необхідність її оперативного аналізу та зростаючі вимоги до ефективності правозастосування зумовлюють потребу у впровадженні новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту. Штучний інтелект – це інтелект, що має штучне походження та імітує (моделює) певну сукупність когнітивних функцій, еквівалентних відповідним когнітивним функціям людини [1].

Використання ШІ в юридичній діяльності відкриває широкі можливості для оптимізації правових процесів, автоматизації рутинних завдань, підвищення точності аналізу нормативно-правових актів та судової практики. Особливо актуальним це питання стає у сфері кримінального права, де від швидкості та якості ухвалення рішень залежить не лише ефективність судочинства, а й дотримання принципів правосуддя.

ШІ здатен оптимізувати ключові процеси юридичної діяльності, зокрема аналіз правової документації, прогнозування судових рішень та автоматизацію рутинних завдань. Сучасні алгоритми забезпечують

швидке опрацювання великих масивів даних, що дає змогу юристам ефективніше працювати з нормативними актами, судовою практикою та доказовою базою. У кримінальному провадженні такі можливості відіграють особливо важливу роль, оскільки вони дають змогу зменшити ризик помилок, підвищити якість правового захисту та вдосконалити стратегії ведення справ.

Технології на основі штучного інтелекту можуть сприяти автоматизації первинного консультування, що дасть змогу особам, які не мають змоги звернутися до кваліфікованого адвоката, отримати базову правову допомогу. В поєднанні з аналітичними можливостями та прогнозуванням судових рішень це створює передумови для підвищення ефективності юридичної діяльності, забезпечуючи прозорість та об'єктивність у правозастосуванні.

У кримінальному процесі адвокат відіграє одну із ключових ролей, адже саме на нього покладено обов'язок захисту підозрюваного, обвинуваченого. Рівень кваліфікації та дії адвоката мають важливе значення для результату розгляду справи та прийняття об'єктивного рішення. Згідно з чинним законодавством, повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні підтверджуються свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю та ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги [2].

Адвокат у кримінальному процесі виконує ключову роль у забезпеченні захисту прав і свобод підозрюваних, обвинувачених та засуджених осіб. Його діяльність спрямована на дотримання принципів справедливого судочинства, забезпечення процесуальної рівності сторін і запобігання порушенням прав людини. Сучасний розвиток цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту, відкриває нові можливості для оптимізації адвокатської діяльності, розширюючи її ефективність та підвищуючи якість правової допомоги.

ШІ здатний суттєво покращити виконання адвокатом його функцій завдяки автоматизованому аналізу великого масиву юридичних даних, судової практики та законодавчих актів. Інтелектуальні системи можуть допомагати у виявленні релевантних прецедентів, оцінці доказової бази, прогнозуванні можливих рішень суду та підготовці процесуальних документів. Це дає змогу адвокату швидше знаходити необхідну інформацію, ефективніше будувати лінію захисту та мінімізувати ризики, пов'язані з людським фактором.

Важливою сферою застосування ШІ є автоматизоване проведення юридичних досліджень, що значно скорочує час на підготовку до судового процесу. Юридичні чат-боти та експертні системи можуть забезпечувати первинне консультування клієнтів, відповідати на типові запитання та допомагати у формуванні стратегії захисту. Крім того, технології машинного навчання дають змогу аналізувати тенденції в судовій практиці, допомагаючи адвокатам оцінювати ймовірність ухвалення певного рішення у конкретній справі (рис. 1).

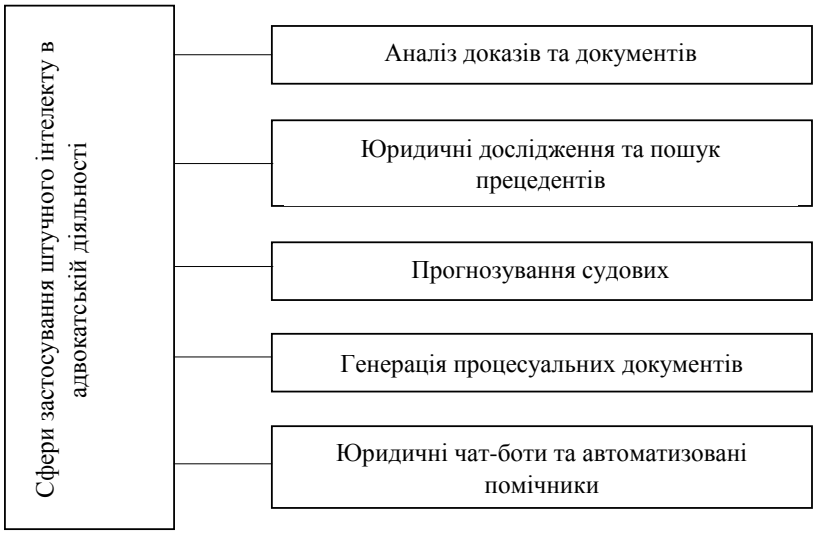

Рис. 1. Сфери застосування штучного інтелекту в адвокатській діяльності

Аналіз доказів та документів є одним із ключових напрямів застосування штучного інтелекту в кримінальному захисті. Використання сучасних алгоритмів дає змогу значно прискорити обробку великих обсягів юридичних документів, що є важливим аспектом роботи адвоката. Завдяки технологіям машинного

навчання та обробки природної мови ШІ здатний швидко класифікувати, систематизувати та витягати релевантну інформацію з текстових матеріалів, що значно знижує час, необхідний для аналізу справи.

Однією з переваг використання штучного інтелекту є можливість виявлення невідповідностей та слабких місць у матеріалах обвинувачення. Інтелектуальні системи можуть порівнювати дані із судовою практикою, перевіряти узгодженість доказів та знаходити потенційні суперечності у свідченнях чи інших матеріалах справи. Це дає змогу адвокату формувати більш обґрунтовану лінію захисту, вказуючи на недоліки слідства та порушення процесуальних норм.

Автоматизований аналіз юридичних документів сприяє виявленню прихованих закономірностей, які можуть бути важливими для захисту клієнта. ШІ може знаходити прецеденти, що мають схожі обставини, прогнозувати можливий розвиток подій та допомагати у формуванні стратегічних рішень. У результаті це дає змогу адвокатам більш ефективно використовувати доступні дані та підвищувати якість своєї правозахисної діяльності.

Одним із ключових завдань адвокатської діяльності у кримінальному процесі є глибокий аналіз судової практики та пошук прецедентів, які можуть вплинути на стратегію захисту. Штучний інтелект, зокрема алгоритми обробки природної мови (NLP), значно розширює можливості юристів у цій сфері, забезпечуючи швидкий доступ до великого масиву правової інформації та допомагаючи знайти найбільш релевантні рішення.

Сучасні NLP-алгоритми здатні аналізувати текстові дані судових рішень, виявляти ключові правові поняття, встановлювати логічні зв'язки між справами та виявляти приховані закономірності в судовій практиці. Вони можуть автоматично витягати суттєві елементи з текстів рішень, такі як правові аргументи, застосовані норми права та кінцеві висновки суду. Це дає змогу адвокатам швидко оцінювати, наскільки певний прецедент відповідає обставинам їхньої справи та як його можна використати у процесі захисту.

Автоматизований пошук судових рішень на основі штучного інтелекту значно перевищує традиційні методи аналізу. Юридичні бази даних, оснащені алгоритмами ШІ, здатні миттєво знаходити релевантні справи, ґрунтуючись не лише на ключових словах, а й на змістовному аналізі фактів та аргументації. Це дає змогу юристам уникнути рутинного перегляду великої кількості документів та зосередитися на стратегічному плануванні захисту.

AI-системи прогнозування судових рішень базуються на аналізі текстів рішень, доказової бази, юридичних аргументів, поведінки суддів та інших чинників, що впливали на результати попередніх справ. Такі алгоритми здатні виявляти приховані кореляції між типом злочину, представленими доказами, аргументами сторін і винесеним вироком. Це дає змогу моделювати ймовірний розвиток судового процесу та оцінювати ризики для захисту.

У США та Європі вже існують успішні приклади впровадження таких технологій. Зокрема, система COMPAS (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions) використовується для оцінки ризику повторного правопорушення, що впливає на рішення суддів щодо запобіжних заходів і умовно-дострокового звільнення. Водночас подібні інструменти викликають дискусії щодо можливих проявів алгоритмічної упередженості, оскільки вони можуть відтворювати соціальні стереотипи, що закладені в історичних даних.

Однією з важливих можливостей штучного інтелекту в кримінальному захисті є автоматизація створення процесуальних документів, що суттєво спрощує роботу адвокатів та юристів. Використовуючи алгоритми обробки природної мови (NLP) та машинного навчання, AI-системи можуть генерувати юридичні тексти, зокрема клопотання, запити, апеляційні скарги та інші процесуальні документи. Це дає змогу значно скоротити час на їх підготовку, підвищити точність формулювань і мінімізувати ризик технічних помилок.

Штучний інтелект може аналізувати базу нормативно-правових актів, судової практики та зразків документів, щоб формувати текст відповідно до встановлених вимог. Системи на основі ШІ можуть не лише заповнювати стандартні форми, а й адаптувати тексти до специфіки конкретної справи, враховуючи особливості законодавства та аргументацію сторін. Це особливо актуально у складних судових процесах, де необхідно швидко реагувати на нові обставини та оперативно готувати юридичні документи.

Застосування AI для автоматичного створення процесуальних документів також сприяє підвищенню ефективності роботи адвокатів, даючи змогу їм більше часу приділяти стратегічним аспектам захисту. Юристи можуть використовувати спеціалізовані платформи, які аналізують судові рішення та надають рекомендації щодо формулювання аргументів у документах. Крім того, інтеграція таких рішень у систему

електронного судочинства може значно пришвидшити подачу та розгляд документів, зменшуючи навантаження на судові органи.

Використання штучного інтелекту в вигляді юридичних чат-ботів та автоматизованих помічників відкриває нові можливості для надання правової допомоги, особливо в питаннях первинного консультування клієнтів. Такі системи на основі AI здатні швидко аналізувати запити користувачів, знаходити релевантні правові норми та надавати попередні консультації щодо правових питань. Вони можуть бути інтегровані у веб-сайти юридичних компаній, мобільні додатки чи платформи електронного правосуддя, забезпечуючи доступність правової інформації 24/7 [7].

Основною перевагою таких чат-ботів є швидкість обробки запитів і можливість надання точних відповідей, що базуються на великому масиві нормативно-правових актів та судової практики. AI-асистенти можуть допомагати клієнтам у розумінні їхніх прав та обов'язків, консультувати щодо можливих дій у конкретних правових ситуаціях, а також спрямовувати їх до відповідних фахівців для подальшого розгляду складних справ. Чат-боти можуть автоматично формувати базові юридичні документи, такі як заяви, скарги або звернення до суду.

Використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні, попри значні перспективи, супроводжується серйозними викликами та ризиками. Одним із ключових питань є довіра до рішень, які ухвалює ШІ під час аналізу доказової бази та прогнозування судових рішень. Алгоритми машинного навчання навчаються на історичних даних, що можуть містити системні упередження, спричинені людськими факторами або особливостями правозастосовної практики. Це може призводити до нерівномірного трактування справ, дискримінації певних груп або помилкових оцінок обставин справи. Відсутність юридичної відповідальності ШІ за прийняті рішення ставить під сумнів його використання у критично важливих аспектах правосуддя.

Окремої уваги потребують питання конфіденційності та безпеки даних, адже кримінальні справи часто містять чутливу інформацію про осіб, докази та внутрішні матеріали слідства. Використання таких даних у системах ШІ потребує чітко визначених механізмів контролю, щоб уникнути витоку інформації або її використання третіми сторонами. Незахищені алгоритми можуть стати об'єктом кібератак або маніпуляцій, що загрожує справедливості судового розгляду. Необхідність дотримання міжнародних стандартів захисту персональних даних, таких як GDPR у Європейському Союзі, вимагає розробки спеціальних правових норм щодо використання ШІ в кримінальному правосудді.

Попри високий рівень автоматизації юридичної роботи, штучний інтелект поки що не здатний повністю замінити адвоката. Юридична практика включає не лише аналіз документів і правових норм, а й стратегічне мислення, врахування емоційного аспекту, психологічних характеристик учасників процесу та нестандартних ситуацій, які складно формалізувати алгоритмічно. Автоматизовані системи можуть ефективно допомагати у підготовці процесуальних документів або пошуку прецедентів, але прийняття кінцевих рішень та побудова лінії захисту залишаються виключно компетенцією людини. Таким чином, оптимальним підходом є не повна заміна, а інтеграція ШІ як інструменту підтримки ухвалення рішень у кримінальному провадженні.

Висновки. Використання штучного інтелекту в кримінальному захисті відкриває значні можливості для оптимізації юридичних процесів, підвищення ефективності роботи адвокатів та покращення доступу до правової допомоги. Інтелектуальні алгоритми здатні аналізувати великі обсяги судової практики, виявляти слабкі місця в матеріалах обвинувачення, прогнозувати можливі рішення суду та автоматизувати підготовку юридичних документів. Це дає змогу зменшити вплив людського фактора, прискорити процеси ухвалення рішень і зробити правосуддя більш об'єктивним та технологічно розвиненим.

Водночас широке впровадження ШІ в кримінальне правосуддя супроводжується низкою викликів. Серед них – етичні питання, ризики алгоритмічної упередженості, необхідність забезпечення конфіденційності даних та відсутність чіткої нормативної бази для використання таких технологій в українській правовій системі. ШІ не може повністю замінити адвоката, адже ухвалення рішень у кримінальному процесі вимагає людського судження, врахування моральних та соціальних аспектів справи, а також безпосередньої взаємодії з клієнтом.

Міжнародний досвід показує, що штучний інтелект може стати потужним інструментом у сфері кримінального захисту, але його застосування має бути чітко врегульованим і контрольованим. Для України це означає необхідність розробки законодавчих ініціатив, адаптації світових практик до місцевих умов та підготовки юристів до роботи з новими технологіями. Лише за умови відповідального впровадження та

дотримання правових стандартів ШІ може сприяти модернізації кримінального правосуддя та покращенню захисту прав громадян.

Список використаних джерел

1. Baranov O. Definition of the term «artificial intelligence». *Information and Law.* 2023. № 1(44). P. 32–49.
2. Вара А. М. Роль адвоката у кримінальному процесі. *Адвокатура: минуле та сучасність :* матеріали. ІІ міжнар. наук. конф. молод. вчених, аспір. та студ. (Одеса, 2 берез. 2013) / відп. за вип. д. ю. н., проф. В. М. Дрьомін ; Нац. ун-т «Одеськ. юрид. акад.». Одеса : Фенікс, 2013. С. 275–277.
3. Radutniy O. Liability of a legal entity in criminal law in the refraction of legal personality of artificial intelligence. *Information and Law*. 2024. №. 2 (49). P. 138–150.
4. Karchevskyi M. V., Radutniy O. E. Artificial intelligence in Ukrainian traditional categories of criminal law. *Herald of the Association of Criminal Law of Ukraine.* 2023. Vol, 1. №. 19. P. 1–25.
5. Бугера О. І. Використання штучного інтелекту для запобігання злочинності. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: юрид. науки.* 2021. № 6. С. 82–86.
6. Hallevy G. When Robots Kill: Artificial Intelligence under Criminal Law. Northeastern University Press, 2013. 264 p.
7. Ушакова І. О. Підходи до створення інтелектуальних чат-ботів. *Системи обробки інформації.* 2019. Вип. 2. С. 76–83.
8. Li H., Yu L., He W. The Impact of GDPR on Global Technology Development. *Journal of Global Information Technology Management.* 2019. Vol. 22, №. 1. P. 1–6.

References

1. Baranov, O. (2023). Definition of the term «artificial intelligence». *Information and Law, 1(44)*, 32–49 [in English].
2. Vara, A. M. (2013). Rol advokata u kryminalnomu protsesi [The role of a lawyer in criminal proceedings]. *Advokatura: mynule ta suchasnist: Materialy II mizhnarodnoi naukovoi konferentsii molodykh vchenykh, aspirantiv ta studentiv* (Odesa, March 2, 2013). Odesa: Feniks, 275–277 [in Ukrainian].
3. Radutniy, O. (2024). Liability of a legal entity in criminal law in the refraction of legal personality of artificial intelligence. *Information and Law, 2(49)*, 138–150 [in English].
4. Karchevskyi, M. V. & Radutniy, O. E. (2023). Artificial intelligence in Ukrainian traditional categories of criminal law. *Herald of the Association of Criminal Law of Ukraine, 1(19)*, 1–25 [in English].
5. Buhera, O. I. (2021). Vykorystannia shtuchnoho intelektu dlia zapobihannia zlochynnosti [The use of artificial intelligence for crime prevention]. *Vcheni zapysky TNU im. V. I. Vernadskoho. Seriia: Yurydychni nauky - Scientific Notes of Vernadsky National University of Kyiv. Series: legal sciences, 6*, 82–86 [in Ukrainian].
6. Hallevy, G. (2013). *When Robots Kill: Artificial Intelligence under Criminal Law*. Northeastern University Press [in English].
7. Ushakova, I. O. (2019). Pidkhody do stvorennia intelektualnykh chat-botiv [Approaches to creating intelligent chatbots]. *Systemy obrobky informatsii – Information processing systems, 2*, 76–83 [in Ukrainian].
8. Li, H., Yu, L. & He, W. (2019). The impact of GDPR on global technology development. *Journal of Global Information Technology Management, 22(1)*, 1–6 [in English].

Стаття надійшла 10.02.2025

DOI:10.35774/app2025.01.120
УДК 336.71

Ольга Карапетян,
кандидат економічних наук, доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8747-7631

Роман Олійничук,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4228-1384

Юрій Коженьовський,
здобувач ступеня доктора філософії Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0004-5229-1484

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ МІЖВІДОМЧОЇ КООРДИНАЦІЇ ДЕТЕКТИВІВ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглянуто діяльність детективів Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) як ключовий елемент антикорупційної політики країни. Досліджено особливості здійснення досудового розслідування корупційних злочинів, зокрема пов'язаних із незаконним збагаченням, зловживанням владою, привласненням бюджетних коштів та легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом. Акцентовано, що НАБУ активно співпрацює з іншими органами, зокрема зі Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою (САП) та Державною службою фінансового моніторингу (ДСФМ), для аналізу фінансових потоків і виявлення незаконних транзакцій. В умовах воєнного стану пріоритетом є боротьба з корупцією в оборонній сфері, контроль за використанням міжнародної допомоги та розслідування схем відмивання коштів.

Окрему увагу приділено зміцненню кібербезпеки через міжнародну підтримку, що включає технічну модернізацію, впровадження новітніх технологій та навчання персоналу. Ці заходи сприяють підвищенню прозорості та ефективності роботи бюро, а також формуванню довіри міжнародної спільноти до України.

Ключові слова: *детектив, Національне антикорупційне бюро України, корупційні злочини, кіберзлочинність, Державна служба фінансового моніторингу, штучний інтелект, кібербезпека.*

Karapetyan O., Oliynychuk O., Kozhenovskyi Yu.

Current challenges and features of the interagency coordination of detectives of the national anti-corruption bureau under the conditions of the state of martial

The article examines the activity of detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine as a key element of the country's anti-corruption policy. Peculiarities of conducting pre-trial investigation of corruption crimes, in particular related to illegal enrichment, abuse of power, appropriation of budget funds and legalization of income obtained through criminal means, were studied.

It covers the investigation of corruption crimes, such as illegal enrichment, appropriation of budget funds, abuse of power, legalization of proceeds of crime, as well as control over the use of international aid. According to the law «On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine», NABU detectives are given special powers, which include the functions of investigative and operative employees. They conduct pre-trial investigations, investigative and investigative activities, ensuring the transparency and legality of the process.

One of the key features of the activity of detectives is their procedural independence, which ensures the objectiv-

© Ольга Карапетян, Роман Олійничук, Юрій Коженьовський, 2025

ity of investigations, as well as cooperation with the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office (SAP). The work of detectives is regulated in accordance with the Criminal Procedure Code of Ukraine, taking into account the principles of legality, transparency and respect for the rights of the participants in the process.

In the conditions of martial law, NABU adapts to modern challenges, in particular the fight against corruption in the defense sector, the investigation of procurement for the Armed Forces of Ukraine, control over the use of budget funds and international aid. Cooperation with the State Financial Monitoring Service (SFMS) allows effective analysis of financial flows and detection of money laundering schemes, in particular through international channels.

An important aspect of the work is the strengthening of cyber security with the support of international partners, which includes technical modernization, personnel training and the application of advanced technologies such as artificial intelligence and blockchain. The successful implementation of these measures will contribute to increasing the effectiveness of the fight against corruption and strengthening international trust in Ukraine.

Prospects include the creation of a single platform for data exchange between NABU, DSFM and other law enforcement agencies, which will allow for more prompt response to corruption risks and increase the transparency of financial flows.

Keywords: *detective, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, corruption crimes, cybercrime, State Financial Monitoring Service, artificial intelligence, cyber security.*

Постановка проблеми. Діяльність Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) як незалежного органу спрямована на виявлення, розслідування та запобігання корупційним злочинам, зокрема на найвищому рівні державного управління. Проте сучасні виклики, включаючи складність фінансових схем, ризики кіберзлочинності та значні обсяги міжнародної допомоги, вимагають вдосконалення процесуальної діяльності детективів НАБУ, зміцнення міжвідомчої співпраці та впровадження новітніх технологій.

Незважаючи на позитивні кроки у роботі НАБУ, існує потреба у глибшому аналізі його діяльності в умовах нових викликів, таких як корупція в сфері оборонних закупівель, фінансові махінації, пов'язані з гуманітарною допомогою, та зловживання при відновленні інфраструктури. У цьому контексті також актуальним є питання міжнародної підтримки, яка забезпечує технічну модернізацію, підготовку кадрів і зміцнення кібербезпеки. Відсутність системного підходу до вирішення цих проблем може негативно вплинути на довіру суспільства та міжнародних партнерів до антикорупційної політики України.

Аналіз дослідження проблеми. Аналізом досліджуваної проблематики займалися такі провідні вітчизняні вчені, як О. Банчук, І. Борисенко, В. Куценко, А. Мельник, М. Петрова, О. Романюк, які досліджували проблеми кримінальної відповідальності за корупційні злочини, а також правові аспекти протидії корупції.

Метою дослідження є аналіз особливостей діяльності детективів Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) при розслідуванні корупційних злочинів, визначення процесуальних аспектів їхньої роботи, виявлення проблем правового регулювання та організаційної взаємодії з іншими антикорупційними органами, а також розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правових та практичних механізмів протидії корупції, зокрема в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Робота детектива Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) є елементом антикорупційної діяльності в країні, і вона має свої особливості. Детективи НАБУ є державними службовцями з особливими повноваженнями, передбаченими Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» [1].

Основними завданнями їхньої діяльності є розслідування корупційних злочинів, зокрема злочинів високопосадовців, запобігання корупції. Детективи є процесуально незалежними в межах своїх повноважень. Це дозволяє їм об'єктивно оцінити розслідування без зовнішнього тиску. Вони працюють у тісній взаємодії з прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), які здійснюють нагляд за досудовим розслідуванням.

За сферами діяльності НАБУ здійснює досудове розслідування злочинів, пов'язаних з:

– неправомірною вигодою;

– незаконним збагаченням;

– розкраданням бюджетних коштів;

– зловживанням владою чи службовим становищем.

Таблиця 1

Основні статті підслідності НАБУ

№	Стаття	Зміст статті
1	**191**	Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.
2	**206²**	Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації
3	**209**	Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом
4	**210**	Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їхнім перевищенням
5	**211**	Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону
6	**354**	Підкуп працівника підприємства, установи чи організації (стосовно працівників юридичних осіб публічного права)
7	**364**	Зловживання владою або службовим становищем
8	**366²**	Декларування недостовірної інформації
9	**366³**	Неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування
10	**368**	Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою
11	**368⁵**	Незаконне збагачення (набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більш ніж на 6500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи)
12	**369**	Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі
13	**369²**	Зловживання впливом
14	**410**	Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем

У своїй діяльності детективи НАБУ поєднують функції:

– слідчого: здійснюють досудове розслідування, проводять слідчі дії (допити, обшуки, експертизи, вилучення майна);

– оперативного співробітника: можуть здійснювати оперативно-розшукову діяльність, зокрема негласні слідчі дії (НСРД), такі як аудіо- та відеоконтроль осіб, обстеження місць тощо.

Діяльність детективів регулюється нормами КПК України з урахуванням принципів законності – забезпечення прав та свобод учасників провадження; незалежності – детективи підзвітні лише директору НАБУ та працюють під наглядом САП та прозорості – використання доказів, отриманих законним шляхом, і дотримання вимог до фіксації процесуальних дій.

Детективи НАБУ проходять спеціальну підготовку з криміналістики, аналітики, міжнародного права, фінансових розслідувань та інформаційних технологій. Робота детектива НАБУ вимагає високого рівня професіоналізму, стійкості до тиску та дотримання етичних принципів. Їхня діяльність спрямована на зменшення рівня корупції, відновлення довіри суспільства до державних інституцій та забезпечення законності в країні.

У сучасних умовах НАБУ адаптується до викликів воєнного стану, зокрема щодо виявлення корупції у сфері оборонних закупівель, використання гуманітарної допомоги та бюджетних коштів для відновлення інфраструктури.

НАБУ продовжує залишатися незалежним органом, який підпорядковується Кабінету Міністрів України, але не підконтрольний парламенту чи президенту.

У 2023–2024 рр. міжнародні партнери активно підтримують забезпечення незалежності НАБУ. Це важливо для збереження фінансової допомоги від ЄС, США та МВФ.

Прокурори САП і детективи НАБУ разом розробляють стратегії розслідувань, враховуючи нові ризики воєнного часу.

В умовах воєнного стану основними видами діяльності детективів НАБУ є:

– корупція у воєнній сфері;

– розслідування закупівель для ЗСУ, зокрема завищених цін на обладнання, харчі, пальне;

– виявлення фіктивних контрактів і схем відмивання коштів;

– фінансові ресурси, отримані внаслідок міжнародної допомоги та відновлення України;

– контроль за правильністю використання грантів і кредитів від міжнародних партнерів;

– перевірка програми відновлення інфраструктури на предмет можливих махінацій;

– фінансові махінації (аналіз банківських операцій для отримання незаконних потоків коштів, розкриття схем, пов'язаних з офшорами);

– кіберзлочинність і легалізація коштів, одержаних злочинним шляхом [2].

Зміцнення кібербезпеки Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) за допомогою міжнародної підтримки є актуальним завданням в умовах зростаючих загроз у кіберпросторі. Успішна реалізація цього завдання може базуватися на кількох ключових аспектах.

1. Технічна модернізація інфраструктури. Надання сучасного програмного забезпечення для захисту від кібератак, зокрема засобів виявлення та реагування на загрози (EDR), систем управління інформаційною безпекою (SIEM) тощо. Забезпечення криптографічного захисту даних для збереження конфіденційності антикорупційних розслідувань. Створення резервних копій критично важливих даних та впровадження стратегії їхнього швидкого відновлення.

2. Міжнародна експертиза та навчання персоналу. Проведення спільних тренінгів та симуляцій кібератак із залученням міжнародних партнерів, таких як Європейський Союз, НАТО, США. Окрім цього, запозичення передового досвіду у провідних світових антикорупційних та правоохоронних організацій. Сертифікація працівників НАБУ за міжнародними стандартами інформаційної безпеки, такими як ISO 27001.

3. Підтримка від міжнародних організацій:

– ЄС та НАТО: надання грантів на розробку та впровадження програм з кібербезпеки;

– INTERPOL: створення спільних баз даних для моніторингу кіберзлочинів, які загрожують роботі НАБУ;

– Міжнародний валютний фонд та Світовий банк: фінансова допомога на розробку довгострокових стратегій з безпеки даних.

4. Створення міжнародних центрів обміну інформацією. Запровадження платформ для обміну оперативною інформацією про кіберзагрози. Співпраця з Центром кіберзахисту НАТО (CCDCOE) та відповідними структурами ЄС.

5. Впровадження новітніх технологій. Застосування штучного інтелекту для аналізу великих обсягів даних і виявлення підозрілої активності. Використання блокчейн-технологій для забезпечення прозорості та безпеки документів та транзакцій.

Дотримання цих заходів сприятиме не лише підвищенню ефективності роботи НАБУ, а й зміцненню міжнародного іміджу України як країни, що активно протидіє корупції і зміцнює свою кібербезпеку.

Важливим аспектом у роботі детективів НАБУ є міжвідомча співпраця.

Співпраця між НАБУ та Державною службою фінансового моніторингу (ДСФМ) є ключовою складовою ефективної боротьби з корупцією, особливо у виявленні та розслідуванні фінансових злочинів. Ця взаємодія дозволяє об'єднати зусилля для реалізації незаконних фінансових потоків та їх зв'язків із корупційними схемами.

ДСФМ збирає інформацію про фінансові операції, що мають ознаки негативності, та передає її до НАБУ.

Особливу увагу при транзакціях, пов'язаних із високопосадовцями, державними підприємствами чи великими контрактами, приділяють:

– моніторингу використання бюджетних коштів;

– контролю за використанням коштів державного бюджету, міжнародної допомоги та грантів;

– виявленню фактів завищення вартості контрактів або необґрунтованого перерахування коштів на рахунки базових компаній [3].

У 2023–2024 рр. співпраця зосереджується на моніторингу операцій, пов'язаних із забезпеченням Збройних сил України, відбудовою інфраструктури та гуманітарною допомогою.

ДСФМ передає загальні матеріали щодо негативних фінансових операцій. Ці матеріали стають підставою для проведення розслідувань НАБУ.

У ході співпраці НАБУ та ДСФМ формують спільні робочі групи для аналізу складних фінансових схем, що включають міжнародні елементи.

Під час розслідувань детективи НАБУ звертаються до ДСФМ для отримання додаткової інформації про учасників підозрілих операцій та їхню діяльність [4].

НАБУ та ДСФМ обмінюються даними через міжнародні мережі (Egmont Group) для отримання інформації про транзакції та активи за кордоном [5].

За даними ДСФМ НАБУ ініціювало заморожування активів підозрюваних у корупції за кордоном, розкриття схеми відмивання коштів через офшори.

Використання спільних даних допомогло встановити зв'язок між відчуттями, операціями та високопосадовцями.

Сучасними викликами співпраці між НАБУ та ДСФМ є такі:

– труднощі в аналізі великих обсягів даних;

– постійне зростання обсягу фінансових транзакцій ускладнює їхній оперативний аналіз. Для вирішення цієї проблеми впроваджуються автоматизовані системи аналізу даних;

– кіберзагрози;

– укладання співпраці в межах інших країн через різницю в правових системах [6].

У 2023–2024 рр. міжнародні партнери, такі як ЄС, США та фінансові організації, підтримують розвиток технічних можливостей для НАБУ та ДСФМ. Ці програми включають:

– надання програмного забезпечення для аналізу даних;

– організацію тренінгів для співробітників;

– зв'язок у взаємодії з іноземними фінансовими установами [7].

Щодо перспектив співпраці варто відзначити створення єдиної платформи для обміну даними між НАБУ, ДСФМ та іншими правоохоронними органами. Можливе законодавче закріплення нових механізмів взаємодії для більш швидкого реагування на корупційні ризики. Участь у глобальних ініціативах протидії фінансовим злочинам посилить контроль над фінансовими потоками в Україні та за її межами.

Двостороння співпраця між НАБУ та ДСФМ в умовах воєнного стану є ефектом антикорупційної політики України. Вона сприяє забезпеченню прозорості фінансових потоків і посиленню довіри міжнародної спільноти до України як відповідного партнера.

Висновки. Діяльність Національного антикорупційного бюро України є ключовим елементом у протидії корупції на найвищому рівні державного управління, особливо в умовах воєнного стану. Сучасні виклики, такі як фінансові махінації, корупція у сфері оборонних закупівель та ризики кіберзлочинності, вимагають вдосконалення процесуальної діяльності детективів, зміцнення міжвідомчої співпраці та впровадження новітніх технологій. Важливу роль у підвищенні ефективності НАБУ відіграє міжнародна підтримка, яка сприяє технічній модернізації, підготовці кадрів і зміцненню кібербезпеки. Співпраця НАБУ з іншими правоохоронними органами, зокрема Державною службою фінансового моніторингу, сприяє виявленню фінансових злочинів та забезпеченню прозорості використання державних і міжнародних ресурсів. Для подальшого підвищення ефективності роботи НАБУ необхідно посилити законодавче регулювання, розширити застосування цифрових технологій і забезпечити стабільну підтримку з боку міжнародних партнерів, що сприятиме зміцненню довіри суспільства до антикорупційної політики України.

Список використаних джерел

1. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України № 1698-VII від 14.10.2014 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text (дата звернення: 20.11.2024).
2. Рокунь С. Юридична визначеність повноважень та діяльності детектива в кримінальному провадженні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Дніпро. 2018. № 2, т. 2. С. 98–102.
3. Офіційний сайт Державної служби фінансового моніторингу України. URL: https://fiu.gov.ua (дата звернення: 20.11.2024).
4. Кікалішвілі М. В. Стратегія й тактика протидії корупційній злочинності в Україні : моногр. Запоріжжя : Гельветика, 2020. 415 с.
5. Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1 (дата звернення: 20.11.2024).
6. Фінансова розвідка: навч. посіб. / кол. уклад. за заг. ред. Карапетян О. М. Тернопіль : Західноукраїнський національний університет, 2024. 346 с.
7. Фінансовий моніторинг : навч. посіб. / кол. уклад. за заг. ред. Е. О. Юрія. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 304 с.

References

1. *Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy: Zakon Ukrainy [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: Law of Ukraine]* vid 14.10.2014 № 1698-VII. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». VR Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text [in Ukrainian].
2. Rokun, S. (2018). Yurydychna vyznachenist povnovazhen ta diialnosti detektyva v kryminalnomu provadzhenni [Legal certainty of the powers and activities of a detective in criminal proceedings]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii [Current issues of domestic jurisprudence], 2(2),* 98-102 [in Ukrainian].
3. *Official site of the State Financial Monitoring Service of Ukraine*. Retrieved from from: http: //fiu.gov.ua/ [in Ukrainian].
4. Kikalishvili, M. V. (2020). *Stratehiia y taktyka protydii koruptsiinii zlochynnosti v Ukraini [Strategy and tactics for combating corruption crime in Ukraine]*. Zaporizhzhia: Helvetyka [in Ukrainian].
5. *Mizhnarodni standarty z protydii vidmyvanniu dokhodiv ta finansuvanniu teryryzmu i rozpovsiudzhenniu zbroi masovoho znyshchennia [International standards on combating money laundering and the financing of terrorism and the proliferation of weapons of mass destruction]*. Retrieved from https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/mizhnarodne-spivrobitnictvo/mizhnarodni-standarti [in Ukrainian].
6. *Finansova rozvidka [Financial Intelligence]*: navch. posib. (2024) / kol. uklad. za zah. red. Karapetian O.M. Ternopil: Zakhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].
7. *Finansovyi monitorynh [Financial monitoring]:* navch. posib. (2022) / kol. uklad. za zah. red. E.O. Yuriia. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.12.2024

DOI:10.35774/app2025.01.126
УДК 342.922 (477)

Юлія Муравська,
Кандидат економічних наук, в.о. завідувача кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9695-1075

Валерій Канюка,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-3684-024X

Іван Мельник,
старший викладач кафедри безпеки та правоохоронної діяльності Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-8136-6250

ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ «ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ» ТА «НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА» БАЗОВОЇ ТЕХНІКИ РУКОПАШНОГО БОЮ З УРАХУВАННЯМ РІВНЯ РОЗВИТКУ ЇХ ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ

У статті розкриваються особливості формування базових навичок рукопашного бою у студентів, які навчаються за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» та «Національна безпека», з урахуванням ступеня розвитку їх фізичних якостей на практичних заняттях з дисципліни «Фізична підготовка та прийоми самозахисту». Особливу увагу приділено питанню набуття студентами належного рівня фізичної підготовки (загальної та спеціальної) з метою набуття базових навичок володіння навиками техніки рукопашного бою на різних етапах фізичної підготовки як невід'ємної складової професійної підготовки майбутніх правоохоронців. Проаналізовано інновації в організації спеціальної фізичної підготовки майбутніх правоохоронців.

Враховуючи рівень розвитку фізичних якостей студентів спеціальностей «Правоохоронна діяльність» та «Національна безпека», у дослідженні визначено, які інтерактивні методи навчання доцільно використовувати у процесі формування базових навичок техніки рукопашного бою. Адже особливості сучасної правоохоронної діяльності означають, що майбутнім фахівцям знадобляться не лише ґрунтовні юридичні знання, а й високий рівень фізичної підготовки. Водночас, з метою запобігання травматизму під час спеціальних занять з фізичної підготовки, особливу увагу слід приділяти підготовці місця проведення занять з фізичної підготовки студентів у вищих навчальних закладах та місць базових практик рукопашного бою, прийомів та рухів.

Автори цієї публікації підкреслюють важливість виконання розумної страховки і самостраховки при вивченні спеціальних технік, оскільки це підвищує щільність занять і покращує якість навчання техніці рукопашного бою. Зміст спеціальної фізичної підготовки студентів спеціальності «Правоохоронна діяльність та національна безпека» вищих навчальних закладів Міністерства освіти і науки України визначається необхідністю навчання спеціалізованим базовим навичкам рукопашного бою. Для цього необхідно забезпечити належну підготовку студентів вищих навчальних закладів, які готують поліцейських, з урахуванням контексту їхньої майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: *професійна підготовка правоохоронців, базова техніка рукопашного бою, фізичні якості, фізична підготовка.*

© Юлія Муравська, Валерій Канюка, Іван Мельник, 2025

Muravska Yu., Kanyuka V., Melnyk I.

Formation of basic hand-to-hand combat techniques among students of the «Law Enforcement» and «National Security» specialties, taking into account the level of development of their physical qualities. The article reveals the peculiarities of the formation of basic hand-to-hand combat skills in students majoring in Law Enforcement and National Security, taking into account the degree of development of their physical qualities in practical classes in the discipline «Physical Training and Self-Defense Techniques». Particular attention is paid to the issue of acquiring an appropriate level of physical training (general and special) by students in order to acquire basic skills in hand-to-hand combat techniques at different stages of physical training as an integral part of the professional training of future law enforcement officers. Innovations in the organization of special physical training of future law enforcement officers are analyzed.

Taking into account the level of development of physical qualities of students majoring in «Law Enforcement» and «National Security», the study determines which interactive teaching methods should be used in the process of forming basic skills in hand-to-hand combat. After all, the peculiarities of modern law enforcement mean that future professionals will need not only thorough legal knowledge but also a high level of physical fitness. At the same time, in order to prevent injuries during special physical training classes, special attention should be paid to the preparation of the venue for physical training classes in higher education institutions and the places of basic hand-to-hand combat practices, techniques and movements.

The authors of this publication emphasize the importance of performing reasonable insurance and self-insurance when learning special techniques, as this increases the density of classes and improves the quality of training in hand-to-hand combat techniques. The content of special physical training for students majoring in Law Enforcement and National Security at higher education institutions of the Ministry of Education and Science of Ukraine is determined by the need to teach specialized basic hand-to-hand combat skills. For this purpose, it is necessary to ensure proper training of students of higher education institutions that train police officers, taking into account the context of their future professional activities.

Keywords: *professional training of law enforcement officers, basic hand-to-hand combat techniques, physical qualities, physical training.*

Постановка проблеми. В сучасних непростих реаліях відчувається проблема загострення криміногенної обстановки на території України, активізація боротьби зі злочинністю, що зумовлює більш рішучу протидію злочинців діям правоохоронців. Ситуація ускладнилась з початком повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року. Це призвелодо того, що деякі зловмисники, а також злочинні групи дедалі частіше погрожують співробітникам поліції, здійснюючи напади на них, зокрема, з використанням зброї, які створюють загрозу для їх життя і здоров'я.

У ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію» переждбачено, що поліція при виконанні своїх обов'язків має право застосовувати фізичний вплив (силу). При цьому у ст. 44 Закону уточнюється, що поліцейський може використовувати фізичну силу, включаючи спеціальні прийоми боротьби (рукопашний бій) з метою гарантування особистої безпеки або/та безпеки інших людей, припинення правопорушення, затримання особи, що вчинила правопорушення, якщо використання інших поліцейських методів не дає змоги поліцейському виконати свої обов'язки, визначені законом [1].

Рукопашний бій, використовуючи ряд прийомів, є універсальним інструментом у майбутній системі професійної діяльності правоохоронців. Прийоми рукопашного бою виконуються по відношенню озброєного та неозброєного супротивника. У сучасному соціально – політичному контексті України, особливу увагу необхідно приділяти формуванню в студентів навичок рукопашного бою на заняттях спеціальної фізичної підготовки. Спеціальна фізична підготовка сфокусована на розвитку в студентів специфічних рухових якостей та формування знань, вмінь і навичок, оволодіння якими забезпечує надалі якісне виконання поставлених завдань під час професійної діяльності. Ця діяльність спрямована на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють правопорушенням, охорону громадського порядку та проведення спеціальних оперативних заходів.

Складність і певна нестабільність криміногенної обстановки в умовах сьогодення висуває до працівників органів внутрішніх справ вимогу володіння вміннями і навчиками фізичного реагування на різноманітні прояви загрози, результативно діяти в умовах небезпеки, не порушуючи при цьому права та гідності людей. З огляду на це навчання спеціалістів, котрі здатні гарантувати спокій та надійну безпеку громадян, є важливим і пріоритетним напрямом для української держави.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні необхідності формування базових навичок рукопашного бою з урахуванням рівня розвитку фізичних якостей студентів, які навчаються у вищих навчальних закладах за спеціальністю «Правоохоронна діяльність та національна безпека».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд спеціальної літератури свідчить про те, що значна кількість наукових праць в Україні присвячена дослідженню ефективності процесу фізичної підготовки майбутніх правоохоронців. Поряд з цим серед науковців існують різні думки щодо процесу спеціальної фізичної підготовки та особливо базової техніки рукопашного бою. Бондаренко В. В. в монографії аналізує зміст та визначає перспективні напрями професійної підготовки працівників патрульної поліції в цілому, при цьому автор не приділяє значної уваги ролі загальної та спеціальної фізичної підготовки в професійному становленні майбутніх правоохоронців [4]. Байтало Ю. М. у своїй статті розглядає питання специфіки фізичної підготовки курсантів системи навчальних закладів МВС України, як складової частини ланцюга «школа – навчальний заклад МВС України» [5]. Дідковський В. А. підкреслює важливість багаторівневої системи фізичної підготовки курсантів, що націлена на створення найкращих умов для результативного навчання, виховання та формування професійно-прикладної фізичної підготовки, завданням якої є виявлення індивідуальних рис курсантів як фундаменту розвитку професійної компетентності, формування професійної готовності, професійного самовдосконалення та самореалізації [6]. У формуванні систем підготовки поліцейських підрозділів загального та спеціального призначення, зазначаєЮ. Компанієць, «витривалість є базою розвитку інших рухових якостей, забезпечення загального високого рівня готовності» [7, с. 48].

Разом з тим, аналіз наукових досліджень, що висвітлюють особливості та специфіку фахової підготовки сучасних правоохоронців, показує, що у закладах вищої освіти системи МВС України та МОН України ще не створено єдиного підходу до формування змісту спеціальної фізичної підготовки майбутніх правоохоронців і застосування методів розвитку певних рухових здібностей, а також техніки рукопашного бою. Зокрема, більшість науковців, кажучи про професіоналізм поліцейського, наголошують на володінні високим рівнем ділових, особистісних, психологічних якостей тощо. Утім, фахівці нерідко не враховують такий важливий аспект професіоналізму поліцейського, як загальний рівень фізичної підготовки [4-8]. Це пояснюється тим, що щоденно поліцейські зазнають не тільки великого психологічного, але й фізичного навантаження. Вказане знайшло своє відображення у ч. 2 ст. 49 Закону України «Про Національну поліцію», яка передбачає необхідність певного рівня фізичної підготовки кандидата на посаду в поліції [1].

Перелік вимог до рівня фізичної підготовки кандидата включає Наказ Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Положення з організації перевірки рівня фізичної підготовленості кандидатів до вступу на службу в Національну поліцію України» від 9 лютого 2016 р. № 90 [3]. Головним документом, який визначає зміст загальної та спеціальної фізичної підготовки працівників органів внутрішніх справ, вимоги до організації та проведення занять, контрольні показники їх підготовленості є Положення з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України (наказ МВС України № 318 від 13 квітня 2012 р.). Фізична підготовка розглядається як фундамент формування навичок, потрібних у щоденній службовій діяльності. Ідеться, зокрема, про навички силового припинення протиправних дій, використання прийомів самозахисту і фізичного впливу в умовах, максимально наближених до реальних ситуацій силового протистояння з правопорушниками [3].

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до наказу МВС України «Про затвердження Положення з організації перевірки рівня фізичної підготовленості кандидатів до вступу на службу в Національну поліцію України» від 9 лютого 2016 р. № 90 рівень фізичної підготовленості кандидатів визначається за результатами виконання таких контрольних вправ:

1) згинання і розгинання рук в упорі лежачи (для жінок);

2) комплексна силова вправа (для чоловіків);

3) біг на 100 метрів (для жінок і чоловіків);

4) біг на 1000 метрів (для жінок і чоловіків) [3].

Перевірка рівня фізичної підготовленості кандидатів являється основою конкурсного відбору кандидатів до вступу на службу в Національну поліцію України. Разом з тим аналіз практичної діяльності Національної поліції дає змогу стверджувати, що процес засвоєння правоохоронцями базової техніки рукопашного бою та інших бойових прийомів єдиноборств напряму залежать від рівня їх загальної фізичної підготовленості, а також стану здоров'я. Вказана парадигма стосується відбору кандидатів до вступу на службу в поліцію. Проте, проблема професійного відбору молоді, яка вступає до ВНЗ МВС України, а також абітурієнтів вищих навчальних закладів МО України, які здійснюють підготовку спеціальностей «Правоохоронна діяльність» та «Національна безпека» на цей час ще практично не вивчалася. Фізичну

підготовку у вищих навчальних закладах, які здійснюють підготовку майбутніх правоохоронців на відміну від навчальних закладів МВС України із специфічними умовами навчання можна розмежувати як навчальну дисципліну «Фізична підготовка та навики самозахисту», спрямовану на підготовку всебічно розвиненої особистості, яка має міцне здоров'я та необхідну базову спеціальну фізичну підготовленість.

Метою навчальної дисципліни «Фізична підготовка та навички самозахисту» для студентів спеціальностей «Правоохоронна діяльність та національна безпека» є формування системних знань теоретичних та ключових практичних навичок і вмінь щодо застосування систем самозахисту в нестандартних життєвих ситуаціях, коли життю та здоров'ю людини може загрожувати небезпека ззовні.

До завдань дисципліни «Фізична підготовка та навики самозахисту» належить: формування спеціальних знань, умінь та навичок з основ фізичної самооборони; виховання психічної стійкості, зосередженості, сміливості, рішучості та впевненості в собі; набуття навичок та вмінь у практичній площині.

Ключові компетентності: здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері правоохоронної діяльності; здатність адаптуватися та діяти в нових ситуаціях; здатність забезпечувати охорону державної власності, охорону органів державної влади України, безпеку осіб, взятих під охорону, охорону особистої та приватної/комунальної власності.

Передбачувані результати навчання:

– координувати діяльність органів публічної безпеки і правопорядку, комунікацію з фізичними і юридичними особами з метою своєчасного реагування на злочини, адміністративні правопорушення та інциденти;

– шукати інформацію з доступних джерел для отримання повної та всебічної картини необхідної ситуації;

– використовувати державні та національні системи конфіденційного зв'язку;

– виявляти юридично значущі факти та робити обґрунтовані правові висновки;

– адаптуватися та ефективно діяти у звичайних правозастосовних ситуаціях та складних робочих ситуаціях;

– знати та розуміти відповідні вимоги законодавства, належним чином складати процесуальні документи для використання в провадженні у справах про адміністративні правопорушення, здійснювати превентивні і примусові поліцейські заходи, санкціонувати адміністративні та кримінальні правопорушення;

– працювати автономно та в команді для виконання службових обов'язків та вирішення складних спеціальних правоохоронних завдань.

Зміст навчальної дисципліни «Фізична підготовка та навики самозахисту» для студентів першого, другого та третього курсів спеціальностей «Правоохоронна діяльність» та «Національна безпека» включає такі модулі: Поліцейські заходи примусу. Навчально-службова дисципліна; Загальна фізична підготовка; Спеціальна фізична підготовка; Застосування спеціальних засобів;

Відповідно до цих змістовних модулі визначено тематику практичних тренінгів:

1) Комплексна система заходів безпеки. Спеціальні вимоги щодо запобігання травматизму. Спортивна гігієна;

2) Поліцейські заходи примусу. Правові основи застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї;

3) Стройовий вишкіл та службова дисципліна Загальні положення стройового статуту ЗСУ. Стройові прийоми та рух без зброї;

4) Легка атлетика та прискорені рухи. Заняття легкою атлетикою спрямовані на розвиток швидкості, загальної та спеціальної витривалості, сили, спритності та координації рухів, а також на виховання рішучості, сміливості та впевненості. Бігова проба Купера;

5) Гімнастика. Заняття з гімнастики спрямовані на розвиток сили, м'язової витривалості, швидкості, спритності, координації рухів, орієнтації в просторі, сміливості, рішучості, тренованості та витривалості. Самооборона. Силовий тест Купера.

6) Стійки, дистанції, методи самозахисту, сальто і пересування. Заняття з цієї теми призначені для навчання техніці страхування, самозахисту, падінь, акробатичних і гімнастичних вправ, розвитку координації рухів, вміння керувати тілом у просторі, спритності, швидкості, сили, витривалості, рішучості та сміливості, а також навичок і вмінь. Метою є розвиток компетенцій;

7) Нанесення ударів та захист від ударів. Заняття з цієї теми спрямовані на розвиток швидкості, рухових зв'язків, сили, спеціальної витривалості, наполегливості, рішучості та сміливості в ситуаціях, мак-

симально наближених до реального бою, а також на формування навичок та вмінь володіння технікою фізичного впливу;

8) Больові комбінації. Заняття з цієї теми спрямовані на розвиток навичок і вміння виконувати больові комбінації в максимально реалістичній ситуації, розвиваючи швидкість, координацію рухів, вміння контролювати тіло в просторі, силу, терпіння, рішучість і сміливість.

9) Захист від загрози застосування холодної зброї. Заняття з цієї теми спрямовані на розвиток навичок і вміння обеззброювати злочинців у різних екстремальних умовах, розвивати швидкість, координацію рухів, фізичну силу і спеціальну витривалість, виховувати наполегливість, рішучість і сміливість.

10) Використання гумового кийка ГК-73. Заняття з цієї теми спрямовані на розвиток навичок і вмінь виконання ударних і захисних рухів гумовим кийком в ситуаціях, максимально наближених до реального бою. Це розвиває спритність, координацію рухів, швидкість, терпіння, рішучість і сміливість.

11) Методи взаємодопомоги. Методи затримання. Заняттяз цієї теми спрямовані на вироблення умінь і навичок взаємодопомоги у різноманітних критичних ситуаціях, а також нанадання першої медичної допомоги. Відпрацювання прийомів і навичок евакуації та супроводу в екстремальних умовах, що максимально наближені до реальних бойових, виховання спритності, координації рухів, швидкості, наполегливості, рішучості і сміливості.

Практична частина занять з студентами спеціальностей «Правоохоронна діяльність» та «Національна безпека» реалізовується шляхом виконання завдань у групах за наступною тематикою:

– Розвиток фізичних якостей для рукопашного бою. Підготовчі вправи для основних м'язових груп рук, плечей,тулуба і ніг: махи, нахили, розтяжки, перекати, стрибки, випади і присідання. Індивідуальні та парні тренування. Виси на перекладині на випрямлених і зігнутих руках. Підтягування на перекладині. Згинання та розгинання рук в упорі лежачи;

– Профілактика травматизму. Класифікація травм. Заходи безпеки та профілактика травматизму під час занять спеціальною фізичною підготовкою. Перша допомога при отриманні травми: алгоритм лікування;

– Розвиток рухових навичок, необхідних у професійній діяльності та екстремальних ситуаціях. Практичні завдання: біг на довгі та короткі дистанції, човниковий біг, естафети, подолання смуги перешкод, стрибки на одній або обох ногах, пересування в повному присіданні;

– Застосування швидкості та м'язових якостей у формальних видах діяльності. Фізичні рухи в багатофункціональних напрямках, складні м'язові рухи, різні стилі бігу, рухи в повному присіданні, стрибки на одній та обох ногах;

– Розвиток фізичних якостей для рукопашного бою. Практичні навички: розминка та підготовчі вправи. Підготовчі вправи для основних м'язових груп рук, плечей, тулуба і ніг: махи, нахили, розтяжки, перекати, стрибки, випади і присідання. Індивідуальні та парні тренування. Вис на перекладині на випрямлених і зігнутих руках. Підтягування на перекладині. Згинання та розгинання рук в упорі лежачи;

– Постава, запобігання падінню. Постава: основна постава, фронтальна постава, бойова постава, постава очікування (постава для інтерв'ю). Рухи в позі, напрямок погляду, спостереження за ситуацією. Бойова дистанція;

– Тренування та вдосконалення рухових навичок. Пересування, переступаючи в різних напрямках і відштовхуючись ногами;

– Захист від ударів руками та ногами. Підтримка долонь, зігнутих рук, передпліч і плечей; упорі вліво, вправо, вгору і вниз, накладання кулаків, плечей і передпліч. Рухи тулуба: вліво, вправо, з нахилом до спини, нирками вліво, вправо. Пересування: дистанція ,вліво, вправо, відхід назад. Комбінований захист. Захист від ударів ногами. Підтримка передпліч, стегон і гомілок. Атаки передпліччям та гомілкою. Ходьба вліво, вправо, назад, кидки. Комбінований захист;

– Навчання та вдосконалення техніки удару рукою. Удар рукою: прямий, боковий, знизу, ззаду, зверху, ззаду (кулаком, ліктем, основою долоні) на місці, з розвороту, з ліктя;

– Комбінації ударів руками. Прямий, боковий, знизу, зверху, ззаду (кулак, лікоть, основа долоні) на місці, з розвороту, лікоть;

– Тренування та вдосконалення техніки ударів ногами. Удари ногою: прямий, передній, задній, боковий, вниз, боковий, задній, п'ятка, коліно;

– Тренування та покращення захвату та кидків. Робота ногами, різноманітні гаки, підсічки, через стегно і через плече. Больові прийоми та контроль.

Виходячи з того, що високі вимоги перспективної професійної діяльності вимагають від майбутніх правоохоронців відмінного здоров'я, фізичної підготовки, витривалості, спритності, швидкості реакції та координації рухів, на заняттях з фізичної підготовки особлива увага приділяється практичним заняттям за наступними темами: профілактика стійкості та падінь; навчання та вдосконалення техніки пересування; захист від ударів руками та ногами; навчання та вдосконалення техніки ударів руками; комбінації ударів; навчання та вдосконалення техніки ударів ногами; навчання та вдосконалення техніки захватів та кидків; техніка нанесення ударів.

Виходячи з аналізу практичних занять, ми вважаємо, що, починаючи заняття з фізичної підготовки та самозахисту з першокурсниками, слід частіше використовувати відносно тривалі інтервальні методи навантаження для комплексного зміцнення та розвитку м'язових якостей. Щоб досягти цих цілей, ми зазвичай виконуємо кожну вправу в середньому темпі до однієї хвилини і щонайменше 20 – 30 разів плавно. Довгорічний досвід роботи дозволяє вважати одним із найефективніших методів навчально-тренувального процесу заняття, цілком або частково присвячені подоланню штучних і природних бар'єрів. Безпосередньо під час їх проведення формуються не тільки професійно важливі вміння, навички та рухові якості, а й позитивні морально-вольові якості та риси вдачі [8].

На практичних заняттях з студентами ми намагаємося застосовувати диференційований підхід, що забезпечує оптимальне поєднання індивідуальних і колективних форм навчання. Суть даного підходу полягає в проведенні занять в групах студентів, рівень фізичної підготовки яких приблизно однаковий, що забезпечує відносно точне дозування фізичних навантажень під час навчання.

Ми вважаємо, що метод змагань через багаторазове відпрацювання рухових дій та максимальних швидкісних установок сприяє загальному розвитку швидкісних якостей майбутніх поліцейських на ранніх етапах навчання, а також якісному засвоєнню прийомів самозахисту без зброї та рукопашного бою на наступному етапі практичної підготовки. Разом з тим, основним засобом на заняттях з фізичної підготовки та навиків самозахисту є фізичні вправи, при виконанні яких ми проводимо в поєднанні комплексу заходів запобігання травматизму та дотримання гігієнічних вимог. Заняття з фізичної підготовки та навиків самозахисту нами проводяться у тісній взаємодії з іншими фаховими дисциплінами, в першу чергу з тактико – спеціальною та вогневою підготовкою. «Стратегічний курс підготовки правоохоронців, з одного боку, повинен забезпечувати виконання службових завдань будь якої складності, а з іншого – бути зорієнтованим на загальнолюдські морально-етичні норми і цінності» [8].

Вважаємо, що у процесі формування у студентів спеціальностей «Правоохоронна діяльність» та «Національна безпека» базової техніки рукопашного бою з урахуванням рівня розвитку їх фізичних якостей дає нам можливість умовно виділити кілька етапів, зокрема етап початкової підготовки, етап поглибленого навчання та етап формування психофізичної готовності.

З метою розвитку фізичних якостей необхідних для формування базової техніки рукопашного бою необхідно застосовувати різні форми навчальної та позанавчальної роботи. На наш погляд найбільш сприятливі умови для оволодіння фізичними якостями створюються під час проходження табірних польових зборів.

Фізичне виховання майбутніх правоохоронців не може обмежуватися лише розвитком рухових якостей та формуванням професійних рухових навичок і умінь. Воно повинне супроводжуватися опосередкованим педагогічним впливом на психофізіологічний та психоемоційний стан курсантів, що дозволить управляти не особою, а процесом її розвитку [7].

Водночас, сучасні вимоги до правоохоронців в умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну змушують нас шукати найбільш раціональні шляхи розвитку фізичних якостей наших студентів.

Висновки. Формування у студентів спеціальностей «Правоохоронна діяльність» та «Національна безпека» базової техніки рукопашного бою з урахуванням рівня розвитку їх фізичних якостей в сучасних умовах вимагає компексного впливу різних методів, засобів і форм. Результатом процесу формування професійної компетенції майбутнього фахівця сфери правоохоронної діяльності є рівень індивідуальної фізичної підготовки кожного студента, його рівень розвитку професійну значущих здібностей.

Процес становлення професійної компетенції правоохоронця чітко визначає систему фізичної підготовки, яка включає: загальну фізичну підготовку; спеціальну фізичну підготовку (зокрема, тактику самозахисту та особистої безпеки).

Враховуючи вище сказане, на нашу думку, е процесі підготовки майбутніх правоохоронців фізичну підготовку слід поділяти на базову загальнофізичну підготовку та спеціальну фізичну підготовку, націлену на набуття базових навичок самозахисту без зброї та рукопашного бою.

Система фізичної підготовки студентів спеціальностей «Правоохоронна діяльність» та «Національна безпека» вимагає від нас впровадження інноваційних методів та підходів, що дають можливість позитивно вплинуть на їх підготовленість, а саме, посилити відбір вступників, серед яких основною проблемою є низькій рівень їх фізичної підготовленості з школи. Вважаємо за необхідне розробити й впровадити єдину типову програму з фізичної та спеціальної підготовки у закладах вищої освіти МОН України та збільшити кількість годин на дисципліну в цілому. Водночас необхідно підвищувати мотивацію студентів до занять з фізичної підготовки і навиків самозахисту.

Подальші дослідження шляхів вирішення вказаних проблем позитивно вплинуть на існуючу систему підготовки майбутніх правоохоронців та їх професійне становлення як висококваліфікованих професіоналів Національної поліції України сучасної європейської країни.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/580-19?lang=en (дата звернення: 15.12.2024).
2. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26 січ. 2016 р. № 50. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260 (дата звернення: 15.12.2024).
3. Про затвердження Положення з організації перевірки рівня фізичної підготовленості кандидатів до вступу на службу в Національну поліцію України: наказ МВС України від 9 лютого 2016 р. № 90. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0306-16 (дата звернення: 15.12.2024).
4. Бондаренко В. В. Професійна підготовка працівників патрульної поліції: зміст і перспективні напрями: монографія. Київ: ФОП Кандиба Т. П., 2018. 524 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/8055 (дата звернення: 16.12.2024).
5. Байтало Ю. М. Роль фізичного виховання у професійній підготовці курсантів навчальних закладів МВС України. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту.* 2008. № 6. С. 78-80. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-2-90-8 (дата звернення: 16.12.2024).
6. Дідковський В. А., Бондаренко В. В., Кузенков О. В. Фізична підготовка працівників Національної поліції України : навч. посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ; ФОП Кандиба Т. П., 2019. 98 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/14518 (дата звернення: 17.12.2024).
7. Компанієць Ю. А. Використання інтерактивних методів у фізичному вихованні курсантів вищих навчальних закладів МВС України. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту.* 2013. №8. С. 41–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PPMB_2013 (дата звернення: 17.12.2024).
8. Компанієць Ю.А. Аналіз стану системи фізичної підготовки майбутніх правоохоронців та перспективні напрямки її вдосконалення. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту.* 2012. № 9. С. 48–50. URL: https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2012-09/12kyadii.pdf (дата звернення: 17.12.2024).

References

1. *Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police]:* Zakon Ukrainy vid 2 lyp. 2015 r. № 580-VIII. Retrieved from https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/580-19?lang=en [in Ukrainian].
2. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [On Approval of the Regulation on Organization of Service Training of the National Police of Ukraine]:* nakaz MVS Ukrainy vid 26 sich. 2016 r. № 50. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260 [in Ukrainian].
3. *Pro zatverdzhennia Polozhennia z orhanizatsii perevirky rivnia fizychnoi pidhotovlenosti kandydativ do vstupu na sluzhbu v Natsionalnu politsiiu Ukrainy [On Approval of the Regulation on Organization of Physical Fitness Testing of Candidates for Admission to the National Police of Ukraine]*: nakaz MVS Ukrainy vid 9 liutoho 2016 r. № 90. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0306-16 [in Ukrainian].
4. Bondarenko, V. V. (2018). *Profesiina pidhotovka pratsivnykiv patrulnoi politsii: zmist i perspektyvni napriamy [Professional training of patrol police officers: content and perspective directions]*: monohrafiia. Kyiv: FOP Kandyba T. P. Retrieved from http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/8055 [in Ukrainian].

5. Baitalo, Yu. M. (2008). Rol fizychnoho vykhovannia u profesiinii pidhotovtsi kursantiv navchalnykh zakladiv MVS Ukrainy [The role of physical education in the professional training of cadets of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu - Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports, 6,* 78-80. Retrieved from https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-2-90-8 [in Ukrainian].
6. Didkovskyi, V. A., Bondarenko, V. V. & Kuzenkov, O. V. (2019). Fizychna pidhotovka pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Physical training of the National Police of Ukraine]: navch. posib. Kyiv : FOP Kandyba T. P. Retrieved from http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/14518 [in Ukrainian].
7. Kompaniiets, Yu. A. (2013). Vykorystannia interaktyvnykh metodiv u fizychnomu vykhovanni kursantiv vyshchykh navchalnykh zakladiv MVS Ukrainy [The use of interactive methods in physical education of cadets of higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu - *Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports, 8,* 41-45. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/PPMB_2013 [in Ukrainian].
8. Kompaniiets, Yu. A. (2012). Analiz stanu systemy fizychnoi pidhotovky maibutnikh pravookhorontsiv ta perspektyvni napriamky yii vdoskonalennia [Analysis of the state of the system of physical training of future law enforcement officers and promising directions for its improvement]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu - Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports, 9,* 48-50. Retrieved from https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2012-09/12kyadii.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.01.2025

DOI:10.35774/app2025.01.134
УДК 343.13:341.24

Юрій Оверченко,
доктор філософії у галузі права, старший викладач кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6307-3459

Віктор Тищук,
доктор філософії у галузі права, доцент кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5811-5909

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЩОДО ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДІ ТОВАРІВ

У статті аналізується проблема контрабанди товарів, що становить серйозну загрозу економічній безпеці, фінансовій стабільності та міжнародним торговельним відносинам, особливо для країн із розвиненим транзитним потенціалом. Автори досліджують виклики нелегального переміщення товарів у сучасних умовах глобалізації та спрощених митних процедур, що сприяють зростанню тіньової економіки та фінансуванню організованої злочинності. Проведено порівняльний аналіз міжнародного досвіду та українського законодавства з метою визначення ефективних стратегій протидії контрабанді. Висвітлено необхідність інтеграції правових змін, посилення санкцій та застосування інноваційних технологій, зокрема систем управління ризиками, блокчейну та автоматизованих транзитних платформ, для оптимізації митного контролю та нейтралізації незаконних схем.

Ключові слова: *протидія злочинності, контрабанда товарів, кримінальна відповідальність, національна безпека, міжнародне правозастосування.*

Overchenko Yu., Tyshchuk V.
Current Trends in Combating Goods Smuggling

The article comprehensively analyzes commodity smuggling, one of the most pressing threats to economic security, financial stability, and international trade relations. The illegal movement of goods across state borders, which is exacerbated by globalization and the simplification of customs procedures, undermines tax revenues, promotes the expansion of the shadow economy, and funds organized crime. The study examines the results of recent scientific works, particularly those by O. O. Durov, R. O. Movchan, and G. Basu, which address the legal, organizational, and technological aspects of combating smuggling. The authors conduct a comparative analysis of international experience, highlighting the specifics of applying criminal and administrative sanctions in various countries.

Attention is given to the analysis of the Ukrainian context, where smuggling is defined as the movement of goods across the customs border without proper control or with the concealment of this fact. This issue has become particularly acute in light of armed aggression and the growth of e-commerce. Implementing the latest technologies, including risk management systems, blockchain technologies, and big data analytics, is noted, which significantly enhances the effectiveness of customs control. An example is the computerized transit system NCTS, which facilitates the prompt exchange of customs information and reduces the risks associated with the illegal movement of goods.

The article also emphasizes the need to integrate legislative changes, strengthen strict sanctions, and improve interagency coordination to create a comprehensive strategy to combat smuggling. It highlights the problems of misinformation and the lack of resources within law enforcement agencies, which complicate the detection and neutralization of illegal schemes. Recommendations are proposed for improving methods of identifying criminal networks, training specialists, and implementing innovative technologies as key factors in ensuring effective countermeasures against commodity smuggling in the context of national security.

Keywords: *crime prevention, goods smuggling, criminal liability, national security, international law enforcement.*

© Юрій Оверченко, Віктор Тищук, 2025

Постановка проблеми. Контрабанда товарів становить серйозну загрозу для економічної безпеки, фінансової стабільності та міжнародних торговельних відносин. У сучасних умовах глобалізації, коли кордони стають більш відкритими, а митні процедури – спрощеними, зростає ризик незаконного переміщення товарів. Це особливо актуально для держав із розвиненим транзитним потенціалом, оскільки контрабандні потоки не лише підривають податкові надходження та сприяють зростанню тіньового сектору економіки, а й можуть бути джерелом фінансування організованої злочинності. В українському контексті ця проблема набуває особливого значення, оскільки ускладнює протидію економічним злочинами та посилює загрози національній безпеці в умовах збройної агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема контрабанди товарів широко досліджується у наукових колах, вчені здебільшого зосереджують увагу на кримінальній відповідальності, міжнародному досвіді та правових механізмах протидії цьому явищу. Зокрема, у працях О. О. Дурова та Р. О. Мовчана розглядаються аспекти юридичної відповідальності за контрабандні правопорушення, а також аналізується правозастосовна практика, що дозволяє оцінити ефективність чинних заходів і визначити напрями їх удосконалення [1].

Міжнародний досвід протидії контрабанді товарів підтверджує, що контроль за торговельними потоками та зниження рівня транснаціональної злочинності можливі лише за умови тісної співпраці між державами. У дослідженні G. Basu аналізується складність управління кордонами в умовах, коли необхідно одночасно сприяти законній торгівлі та перешкоджати незаконному переміщенню товарів [2]. Автор звертає увагу на ключові виклики: фізичні особливості транспортування вантажів, обмеженість ресурсів правоохоронних органів та постійну здатність контрабандистів адаптуватися до заходів контролю, що змушує держави шукати нові тактики та стратегії протидії.

Сучасні технології відіграють ключову роль у протидії контрабанді, забезпечуючи вищий рівень контролю за переміщенням товарів. Як зазначає А.В. Тимошенко, використання автоматизованих систем сканування, супутникового моніторингу та аналізу великих масивів даних дозволяє суттєво підвищити ефективність митних процедур [3]. Дослідження також вказують на перспективність застосування блокчейн-технологій, які можуть забезпечити прозорість процесів та мінімізувати корупційні ризики. Таким чином, поєднання нормативних змін із впровадженням передових технологій є необхідною умовою успішної протидії незаконному обігу товарів.

Метою статті є дослідження сучасних підходів протидії контрабанді товарів, а також аналіз міжнародного досвіду для визначення найбільш ефективних стратегій та технологій контролю за незаконним переміщенням товарів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У протидії контрабанді важливим є чітке визначення цього терміну, яке слугує основою для розробки правових моделей. В Україні контрабанда визначається як переміщення товарів через митний кордон без митного контролю або з приховуванням від нього [4]. Більшість країн борються з контрабандою через криміналізацію цього діяння, накладення санкцій і створення спеціальних органів. В Україні це включає посилення митного контролю та співпрацю правоохоронців. Міжнародні зусилля, зокрема від Організації Об'єднаних Націй, Інтерполу та Всесвітньої митної організації, спрямовані на зміцнення митних контролів і боротьбу з організованою злочинністю, що супроводжує контрабанду.

Попри спільну мету – обмеження незаконного товарообігу, підходи до криміналізації контрабанди суттєво відрізняються залежно від економічного рівня країни, особливостей її правової системи та масштабів міжнародної торгівлі. Наприклад, у Бразилії протидія нелегальному імпорту споживчих товарів зосереджена на викритті розгалужених підпільних мереж, тоді як у Китаї основний акцент робиться на захист внутрішнього ринку та підтримку національних виробників. Аналізуючи підходи до протидії контрабанді, О.О. Мовчан та ін. зазначають, що в законодавстві окремих європейських країн передбачено кримінальну відповідальність за контрабанду певних категорій товарів (наприклад, стаття 289 Кримінального кодексу Данії, стаття 337 Кримінального кодексу Нідерландів і стаття 280 Кримінального кодексу Сан-Марино, що стосується алкогольних напоїв) [5]. У Кримінальному кодексі Фінляндії навіть існує окремий розділ 46 – «Правопорушення, пов'язані з експортом та імпортом», який у першому параграфі забороняє як «класичну» контрабанду, так і її незначні форми. Водночас у деяких країнах Європейського Союзу, зокрема в Австрії, Бельгії та Норвегії, кримінальна відповідальність за контрабанду товарів відсутня, а правопорушення розглядаються в межах адміністративного, податкового чи цивільно-правового регулювання.

Попри різноманітність підходів, багато країн застосовують кримінальну відповідальність за контрабанду товарів. Зокрема, у Сполучених Штатах Америки цей злочин регулюється 18 USC § 545 (2018) з

метою забезпечення сплати митних платежів і контролю над імпортом, що передбачає покарання за недекларування товарів з наміром обману держави, а також серйозні санкції, включаючи великі штрафи та ув'язнення [6]. Порівнюючи з Україною, де питання протидії контрабанді набуває особливої актуальності у зв'язку з відновленням кримінальної відповідальності за контрабанду товарів з 1 липня 2024 року, можна зробити висновок, що найбільш ефективними інструментами є розробка комплексного законодавства, жорсткі покарання та активна міжнародна координація, які можуть стати основою для створення дієвої стратегії протидії незаконному обігу товарів.

Протидія контрабанді значною мірою залежить від поєднання суворих санкцій та інноваційних технологій. У розвинутих економіках санкції виконують стримувальну функцію, а технології сприяють швидкому виявленню та запобіганню контрабанді. Такі інструменти, як системи аналізу великих даних, безпілотні системи та автоматизовані митні платформи, дозволяють виявляти незаконні схеми. Водночас для економічно слабших країн основною перешкодою є відсутність прозорості в роботі урядових структур, що ускладнює реалізацію цих заходів.

На підтвердження сказаного, необхідно зазначити про Європейський Союз, який використовує технології аналізу великих даних та інтегровані митні бази, для протидії контрабанді, що дозволяє відстежувати рух товарів через кордони. Україна, хоча й не є членом Європейського Союзу, запровадила нову комп'ютеризовану транзитну систему (NCTS), яка забезпечує обмін митною інформацією і знижує ризики незаконного переміщення товарів. Проте, в Україні ефективність санкцій обмежена через низький рівень виявлення злочинів та недостатнє застосування технологій, таких як автоматизовані митні системи. У Сполучених Штатах Америки технології, зокрема безпілотники та аналітичні платформи, поєднуються з жорсткими санкціями для виявлення контрабанди на ранніх етапах [7].

Зв'язок між суворістю санкцій і рівнем злочинності є важливою темою правознавства, оскільки ефективність залежить не лише від покарань, але й від їх неминучості. Жорсткі санкції можуть стримувати правопорушників, але не завжди призводять до значного зменшення контрабанди. У Китаї суворі санкції зменшили контрабанду наркотиків та зброї, але сприяли виникненню нових форм контрабанди, зокрема таких, що пов'язані із сучасними технологіями. У Європейському Союзі, де санкції більш збалансовані, результативність правоохоронних органів вища при комплексному підході, як показує досвід Франції, де посилення митного контролю зменшило контрабанду алкоголю та тютюну, хоча проблема контрабанди наркотиків і культурних товарів залишається.

Поряд з цим, в Європейському Союзі підходи до санкцій за контрабанду товарів варіюються: деякі країни застосовують як кримінальні, так і адміністративні санкції, інші – лише кримінальні. Дослідження показує, що 15 країн використовують обидва види санкцій, а 8 – обмежуються тільки кримінальними. Різноманітність правових систем, зокрема відмінності між країнами з континентальним та англосаксонським правом, впливає на вибір покарань: в перших домінують кримінальні санкції, в других – адміністративні штрафи. Попри існуючий супротив, гармонізація санкцій може стати важливим кроком до створення єдиної митної території та поглибленої інтеграції в межах Європейського Союзу [8].

Аналіз даних показує, що протидія контрабанді товарів потребує інтеграції законодавчих та організаційних змін, врахування соціально-економічних факторів і усунення прогалин у законодавстві. Дезінформація ускладнює роботу правоохоронців і підриває довіру до влади [9]. В умовах воєнного стану такі загрози набувають особливої гостроти, оскільки поширення неправдивих відомостей може не лише дезорієнтувати правоохоронні органи, а й створити умови для зростання тіньової економіки [10].

При цьому, глобалізація та зростання електронної комерції ускладнили митний контроль через збільшення міжнародних поштових відправлень. Тому, для ефективного контролю необхідно вдосконалювати методи пошуку, кримінологічне профілювання [11]. На підтвердження цього, О. С. Кіреєва та ін. доводять ефективність методів та організаційних аспектів пошукових заходів у протидії контрабанді та нелегальній (незаконній) міграції [12]. Крім того, впровадження новітніх технологій, таких як автоматизовані системи управління ризиками, блокчейн та штучний інтелект, має потенціал знижувати контрабанду [13].

Протидія контрабанді товарів неможлива без скоординованої міжвідомчої взаємодії [14]. Спільні дії органів Міністерства внутрішніх справ України, включаючи Державну прикордонну службу України, сприяють швидкому виявленню незаконних схем, а аналіз координаційних механізмів, спільних заходів та усунення правових перешкод дозволяє розробити рекомендації для посилення контролю над транснаціональними каналами контрабанди з подальшою їх локалізацією, нейтралізацією та ліквідацією [15]. Особливе значення має підготовка спеціалістів, які набувають навичок оперативного реагування та засто-

сування сучасних методів управління, що суттєво покращує здатність держави протидіяти контрабанді, особливо в умовах воєнного стану [16].

Висновки. Дослідження показує, що для протидії контрабанді товарів необхідно застосовувати комплексний підхід, який поєднує вдосконалення законодавства, використання сучасних технологій контролю та зміцнення міжнародної співпраці. Аналіз національних і міжнародних норм права показує, як важливо уніфікувати підходи до криміналізації контрабанди та збільшити відповідальність за такі правопорушення. Впровадження автоматизованих систем моніторингу, інтеграція митних інформаційних платформ і застосування ризик-орієнтованих методів дозволяють значно знизити масштаби контрабанди, зменшити корупційні ризики та підтримати економічну стабільність країни. Ці результати мають практичну цінність для покращення нормативно-правової бази, вдосконалення методів координації між відомствами та підвищення професійної підготовки правоохоронців, що, в свою чергу, дозволяє підвищити ефективність протидії з незаконному обігу товарів.

Список використаних джерел

1. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правова заборона контрабанди сировинних матеріалів: сучасний стан та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 142-148. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2021/36.pdf (дата звернення: 30.01.2025).
2. Basu G. Combating illicit trade and transnational smuggling: key challenges for customs and border control agencies. *World Customs Journal*. 2014. № 8(2). С. 15–26. DOI: https://doi.org/10.55596/001c.93062
3. Тимошенко А. В. Протидія контрабанді у митній сфері. *Університет економіки та права «КРОК»*. 2021. URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/disertatsiji-avtoreferati-vidguki/tymoshenko_2021-disertatsija.pdf (дата звернення: 30.01.2025).
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25–26, ст. 131.
5. Movchan R., Dudorov O., Vozniuk A., Areshonkov V., & Lutsenko Y. Combating commodity smuggling in Ukraine: searching for the optimal legislative model. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10 (47). С. 142-151. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2021.47.11.14.
6. United States Code. Edition, Supplement 4, Title 18 – Crimes and Criminal Procedure. Sec. 545 – Smuggling goods into the United States, 1930. 2018. URL: https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid:USC-prelim-title18-section545&num=0&edition=prelim (дата звернення: 30.01.2025).
7. Тищук В. В. Окремі аспекти забезпечення прав людини під час використання безпілотних літальних апаратів для охорони державних кордонів. *ІІ Всеукраїнська науково-практична конференція*. Хмельницький: НАДПСУ, 2024. С. 180–182.
8. Hausemer P., Bosch Chen I., & Patroclou N. A comparative analysis of member states' customs authorization procedures for entering products into the European Union (PE 734.002). *Policy Department for Economic, Scientific, and Quality of Life Policies, Directorate-General for Internal Policies*. 2022. P. 1-65. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734002/IPOL_STU(2022)734002_EN.pdf (дата звернення: 30.01.2025).
9. Тищук В. Спроби криміналізації поширення дезінформації в Україні. *Міжнародна науково-практична конференція*. Львів: ЛДУВС, 2024. С. 903–908.
10. Джафаров Р. Ф. Боротьба з інформаційною війною в період воєнного часу. Друкується згідно з рішенням оргкомітету за дорученням Харківського національного університету внутрішніх справ від 30.07.2022. № 34. С. 200-202. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5bce4379-3731-4cac-89a3-a885625b0fd9/content#page=200 (дата звернення: 30.01.2025).
11. Polovnikov V., Biletskyi V., Tyshchuk V., & Overchenko Y. Criminological profile of a perpetrator of a high treason. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9(28). P. 176-189. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2020.28.04.21.
12. Кіреєва О. С., Матняк В. М., Оверченко Ю. А. Використання результативного оперативного (ініціативного) пошуку у виявленні ознак протиправної діяльності на державному кордоні. *Журнал* «*Наукові інновації та передові технології*» *(Серія* «*Управління та адміністрування*»*, Серія* «*Право*»*, Серія* «*Економіка*»*, Серія* «*Психологія*»*, Серія* «*Педагогіка*»*)*. 2023. № 10(24), С. 275-288. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-10(24)-275-288.
13. Тінін Д. Г. Сучасні тенденції злочинності в даркнеті: можливі шляхи попередження в умовах сьогодення. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»*. 2023. С. 126-128. URL: https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1400 (дата звернення: 30.01.2025).

14. Оверченко Ю. А. Особливості взаємодії оперативних підрозділів Державної прикордонної служби України у сфері конфіденційного співробітництва з іншими суб'єктами. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. № 2 (86). С. 294–304. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.294-304.
15. Оверченко Ю. А. Вплив рівня інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-розшукової діяльності на ефективність антитерористичних заходів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 344-349. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-344-349.
16. Pokaichuk V. Y., Tinin D. G., Zavistovskyi, O. D. Features of service and combat activities of educational institutions with specific learning conditions of the mia system in consolidated forms with the state border service of Ukraine in the controlled border district OGO's martial state regime: current. 2024. Publishing House «Baltija Publishing». DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-442-9-14

References

1. Dudorov, O. O. & Movchan, R. O. (2021). Kryminalno-pravova zaborona kontrabandy syrovynnykh materialiv: suchasnyi stan ta perspektyvy [Criminal-law prohibition of raw materials smuggling: current state and prospects]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnui zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal, 2*, 142-148. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2021/36.pdf [in Ukrainian].
2. Basu, G. (2014). Combating illicit trade and transnational smuggling: key challenges for customs and border control agencies. *World Customs Journal, 8(2)*, 15-26. DOI: https://doi.org/10.55596/001c.93062 [in English].
3. Tymoshenko, A. V. (2021). Protydii kontrabandi u mytnii sferi [Counteracting smuggling in the customs sphere]. Universytet ekonomiky ta prava "KROK". URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/disertatsiji-avtoreferati-vidguki/tymoshenko_2021-disertatsija.pdf (accessed: 30.01.2025). [in Ukrainian].
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletins of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2001, 25-26, st. 131 [in Ukrainian].
5. Movchan, R., Dudorov, O., Vozniuk, A., Areshonkov, V. & Lutsenko, Y. (2021). Combating commodity smuggling in Ukraine: in search of the optimal legislative model. *Amazonia Investiga, 10(47)*, 142-151. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2021.47.11.14 [in English].
6. United States Code. Edition, Supplement 4, Title 18 – Crimes and Criminal Procedure. Sec. 545 – Smuggling goods into the United States, 1930. (2018). Retrieved from https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid:USC-prelim-title18-section545&num=0&edition=prelim [in English].
7. Tyshchuk, V. V. (2024). Okremi aspekty zabezpechennia prav liudyny pid chas vykorystannia bezpilotnykh litalnykh aparativ dlia okhorony derzhavnykh kordoniv [Certain aspects of ensuring human rights in the use of unmanned aerial vehicles for border security]. II Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia – II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, Khmelnytskyi: NADPSU, 180-182. [in Ukrainian].
8. Hausemer, P., Bosch Chen, I., & Patroclou, N. (2022). A comparative analysis of member states' customs authorization procedures for entering products into the European Union (PE 734.002). Policy Department for Economic, Scientific, and Quality of Life Policies, Directorate-General for Internal Policies, 1-65. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/734002/IPOL_STU(2022)734002_EN.pdf [in English].
9. Tyshchuk, V. (2024). Sproby kryminalizatsii poshyrennia dezinformatsii v Ukraini [Attempts to criminalize the spread of disinformation in Ukraine]. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia – International Scientific and Practical Conference,* Lviv: LDUVS, 903-908 [in Ukrainian].
10. Dzhafarov, R. F. (2022). Borytba z informatsiynoiu viinoiu v period voiiennoho chasu [Fighting information warfare during wartime]. Druhuietsia zghidno z rishenniem orhkomitetu za doruchennam Kharkivs'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav vid 30.07.2022. (34), 200-202. Retrieved from https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5bce4379-3731-4cac-89a3-a885625b0fd9/content#page=200 [in Ukrainian].
11. Polovnikov, V., Biletskyi, V., Tyshchuk, V. & Overchenko, Y. (2020). Criminological profile of a perpetrator of a high treason. *Amazonia Investiga, 9(28)*, 176-189. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2020.28.04.21 [in English].
12. Kireieva, O. S., Matniak, V. M., & Overchenko, Y. A. (2023). Vykorystannia rezultatyvnoho operatyvnoho (initsiatyvnoho) poshuku u vyavlenni oznak protypravnoi diialnosti na derzhavnomu korodoni [Use of effective operational (initiative) search in detecting signs of unlawful activities at the state border]. *Zhurnal*

«*Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*» *(Seriia* «*Upravlinnia ta administruvannia*»*, Seriia* «*Pravo*»*, Seriia* «*Ekonomika*»*, Seriia* «*Psykholohiya*»*, Seriia* «*Pedahohika*»*), 10(24)*, 275-288. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-10(24)-275-288 [in Ukrainian].

13. Tinin, D. H. (2023). Suchasni tendentsii zlochynnosti v darkneti: mozhlyvi shliakhy poperedzhennia v umovakh siohodennia [Current trends of crime in the darknet: possible ways of prevention in contemporary conditions]. *Collection of Scientific Papers* «*SCIENTIA*»*,* 126128. Ratrieved from https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1400 [in Ukrainian].
14. Overchenko, Y. A. (2019). Osoblyvosti vzaemodii operatyvnykh pidrozdiliv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy u sferi konfidentsiinoho spivrobitnytstva z inshymy subiektamy [Peculiarities of interaction of operational units of the State Border Guard Service of Ukraine in the field of confidential cooperation with other entities]. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka - Bulletin of the E.O. Didorenko LDIA, 2(86)*, 294-304. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.294-304 [in Ukrainian].
15. Overchenko, Y. A. (2022). Vplyv rivnia informatsiino-analitychnoho zabezpechennia operatyvno-rozshukovoi diialnosti na efektyvnist antyteroryztychnykh zakhodiv [Influence of the level of information-analytical support of operational-search activities on the effectiveness of counterterrorist measures]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 4*, 344-349. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-4-344-349 [in Ukrainian].
16. Pokaichuk, V. Y., Tinin, D. G. & Zavistovskyi, O. D. (2024). *Features of service and combat activities of educational institutions with specific learning conditions of the MIA system in consolidated forms with the State Border Service of Ukraine in the controlled border district OGO's martial state regime: Current.* Publishing House «Baltija Publishing». DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-442-9-14 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.02.2025

DOI:10.35774/app2025.01.140
УДК 343.148

Юрій Пілюков,
доцент кафедри кримінального права та процесу Західноукраїнського національного університету,
провідний фахівець Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України,
кандидат юридичних наук, доцент
ORSID: http:// orsid.org/0000-0001-9952-3423

СУБ'ЄКТИ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

Сформульовано зміст окремих понять та термінів у сфері поліграфологічної діяльності. Окреслено перелік суб'єктів застосування спеціальних поліграфологічних знань, до яких віднесено спеціалістів та експертів у цій сфері. Досліджено особливості їх основних функцій під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема: надання консультацій; проведення психофізіологічних опитувань осіб із застосуванням поліграфа; складання довідок та висновків за результатами опитування; проведення психологічних експертиз. Проаналізовано судові рішення у кримінальних провадженнях щодо встановлення причин не визнання судами доказів, здобутих за допомогою поліграфа, допустимими.

Ключові слова: *поліграф, поліграфологічна діяльність, полігафолог, спеціаліст, судовий експерт.*

Pilyukov Yu.

Subjects of the application of special polygraphical knowledge in criminal proceedings

The purpose of the article. *Definition of certain concepts and terms in polygraph activity. Outline of the list of subjects of the application of special polygraph knowledge and the study of the peculiarities of their main functions during the investigation of criminal offenses.*

The term «computer polygraph» should be understood as a special technical device that, according to its technical characteristics, registers changes in the physiological reactions of a physical person, which are the result of psychological processes, in response to the presentation of certain psychological stimuli using a special method.

A polygraph examiner should be considered a specialist in cases where he meets the requirements of Art. 71 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, according to which such a person must possess special knowledge in the field of polygraphology and can be involved by the parties to criminal proceedings during the pre-trial investigation and by the court during the trial to provide consultations, explanations, direct technical assistance, as well as drawing up reports and conclusions on issues related to his field of knowledge. Let's consider in more detail the functions of the polygraph examiner engaged as a specialist.

The subject of the application of special knowledge in the field of polygraphology, along with a specialist, also includes a forensic expert, a knowledgeable person who has the right to conduct a psychological examination with the use of a polygraph followed by drawing up an expert opinion, which, in accordance with Art. 84 of the Criminal Procedure Code, is one of the sources of evidence.

Forensic psychological examination with the use of a polygraph is conducted by a forensic expert based on special knowledge in the field of polygraphology, the purpose of which is to identify the presence (or absence) in the memory of a sub-expert person of information that contains ideal traces (imaginary images) of past events.

Conclusions.

1. The content of certain concepts and terms used in polygraph activity is formulated, in particular such as: «computer polygraph», «polygraph activity», «polygraph examiner», «specialist», «forensic expert», «polygraph examiner's opinion» (specialist), «expert's opinion», etc.

2. The list of subjects of application of special polygraph knowledge is outlined, which includes specialists and experts in this field. Peculiarities of their main functions during the investigation of criminal offenses were studied, in particular: provision of consultations; conducting psychophysiological surveys of persons with the use of a polygraph; drawing up reports and conclusions based on survey results; conducting psychological examinations.

3. It is substantiated that the most common reasons for the courts not to recognize evidence obtained with the

© Юрій Пілюков, 2024

help of a polygraph as admissible are the parties to criminal proceedings mistakenly identifying the conclusions of polygraph examiners (specialists) and the conclusions of experts, as well as the absence of supporting documents in the proceedings materials about the qualification of the subject of the application of special knowledge.

Keywords: *polygraph, polygraph activity, polygraph expert, specialist, forensic expert.*

Постановка проблеми. Ефективність розслідування кримінальних правопорушень у значній мірі залежить від вмілого використання спеціальних знань, впровадження у кримінальний процес та судово-експертну практику сучасних методик експертних досліджень, новітніх комп'ютерних технологій та програмно-апаратних комплексів. На сьогодні до них відносять сучасні комп'ютерні поліграфи – технічні пристрої інструментальної детекції обману, що здатні фіксувати фізіологічні зміни в організмі людини під впливом зовнішніх психологічних подразників.

За своєю сутністю застосування комп'ютерного поліграфа є ні чим іншим, як використанням сторонами кримінального провадження та судом спеціальних знань у сфері поліграфології – міждисциплінарної науки, яка отримала динамічний розвиток в Україні і на сьогодні активно сприяє у розв'язанні складних ситуаційних завдань у правоохоронній сфері. Органічне поєднання наукових знань у сферах психології та фізіології людини, комп'ютерних технологій та програмного забезпечення з навичками роботи із застосуванням діагностичного обладнання та комп'ютерної техніки, складає міждисциплінарний зміст даної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На актуальних проблемах впровадження поліграфологічних технологій у правоохоронну діяльність та одержання інформації з використанням поліграфа у кримінальному судочинстві присвячували свої праці вітчизняні вчені та практики: О. Бусол, В. К. Весельський, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. Я. Марчак, О. І. Мотлях, О. А. Назаров, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорецький, М. Я. Сегай, М. А. Селіванов, Л. Д. Удалова та ін.

Вагомий внесок у дослідження розвитку поліграфологічних досліджень належить зарубіжним вченим: Widacki J. [1], Kormos M. [2], Gołaszewski M. [3], Horvath F. [4], Stanley M. [5] та інші.

Аналіз розвитку поліграфології як науки в цілому та стану застосування поліграфа у кримінальних провадженнях зокрема, вказує на численні проблеми, які виникають у зв'язку із відсутністю в українському законодавстві єдиного закону, що регламентує поліграфологічну діяльність, яка на сьогодні унормовується відомчими нормативно-правовими актами. Не точність визначення і формулювання окремих понять та термінів, яке має місце у нормативних документах, часто призводить до помилкових тлумачень та інтерпретацій під час розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема потребують уточнення такі визначення, як: «поліграф», «поліграфологічна діяльність», «полігафолог», «спеціаліст», «судовий експерт», важливим є дослідження особливостей їх діяльності.

Мета статті. Визначення окремих понять та термінів у поліграфологічній діяльності. Окреслення переліку суб'єктів застосування спеціальних поліграфологічних знань та дослідження особливостей їх основних функції під час розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу дослідження. З слідчої та судової практики відомо, що від достовірності показань свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених залежить повнота та об'єктивність розслідування кримінальних правопорушень. Умисне викривлення фактичних даних під час допитів або в ході оперативно-розшукових заходів, чим далі частіше, спонукає слідчих, оперативних працівників застосовувати різні тактичні прийоми та технічні засоби, одним з яких є комп'ютерний поліграф.

Більшість вчених та практиків дотримуються думки, що сучасний комп'ютерний поліграф являє собою «…технічний засіб, функціонально призначений для одночасної багатоканальної реєстрації фізіологічних процесів, які відбуваються в організмі людини під впливом подразників та стимулів, з метою подальшої інтерпретації отриманих результатів для виявлення приховуваної інформації або діагностування правдивості чи неправдивості показань обстежуваної особи» [6, с. 5].

Києво-Святошинський районний суд Київської області в ухвалі у справі від 30.03.2021 № 369/16145/18, порівнює поліграф з багатоканальним осцилографом, який може фіксувати показники кров'яного тиску, дихання, рухових реакцій, роботу серця, реєструвати фізіологічну активність та зміну її параметрів, але, при цьому, виявляє не брехню, а лише збудження, яке з певною долею вірогідності може свідчити про неправду [7].

Отже, під поняттям *«комп'ютерний поліграф»* слід розуміти спеціальний технічний засіб, що відповідно до його технічних характеристик здійснює реєстрацію змін фізіологічних реакцій фізичної особи,

які є результатом психологічних процесів, у відповідь на пред'явлення, за спеціальною методикою, певних психологічних стимулів.

У свою чергу, комплекс послідовних дій з проведення психофізіологічних опитувань з використанням поліграфа, аналізу отриманої інформації та підготовки висновків за їх результатами, утворює *поліграфологічну діяльність,* де суб'єктами її застосування є *поліграфологи* – обізнані особи у сфері поліграфології, до яких, до недавнього часу, відносили спеціалістів-поліграфологів та експертів-поліграфологів.

З цього приводу слід зазначити, що професію «поліграфолог» введено у «Класифікатор професій» України лише у 2021 році на підставі наказу Міністерства економіки від 25 жовтня 2021 року № 810-21, яким, водночас, було ліквідовано професію «експерт-поліграфолог» [8]. Такі зміни були внесені з метою усунення подвійного тлумачення цих понять, оскільки поліграфолога часто ототожнювали і з спеціалістом-поліграфологом і з експертом-поліграфологом, що призводило до плутанини та процесуальних помилок під час розслідувань. Відтепер під поняттям «поліграфолог» розуміють спеціаліста, а ліквідоване поняття «експерт-поліграфолог», замінено загальним - «експерт».

Про важливість розмежування цих понять, свідчать результати вивчення матеріалів судової практики, в якій проаналізовано мотиви різних судів щодо не визнання допустимими доказів, одержаних за допомогою комп'ютерного поліграфа у кримінальних провадженнях. Одним з найпоширеніших мотивів є помилкове ототожнення сторонами кримінального провадження висновків поліграфологів та висновків експертів.

Так, у вироку Галицького районного суду м. Львова від 13.01.2022 у справі № 461/2297/21 (провадження № 1-кп/461/177/22), суд зазначив: «…висновок експерта-поліграфолога є недопустимим доказом у зв'язку із тим, що він не є висновком експерта та складений особою, яка відсутня у Реєстрі атестованих судових експертів» [9]. Таким чином, в силу вимог ст. 87 КПК України, даний висновок цілком вірно визнаний судом недопустимим доказом у справі.

Ще одним з подібних мотивів для судів, є відсутність документів, що підтверджують кваліфікацію поліграфолога. Процес визначення кваліфікаційної придатності особи із здійснення поліграфологічної діяльності, передбачає проходження навчального курсу, здобуття необхідних знань та навичок, а також відповідної сертифікації. Отримання сертифікату поліграфолога, підтверджує право особи займатися цією діяльністю.

Отже, поліграфолога слід вважати спеціалістом у випадках його відповідності вимогам ст. 71 КПК України, згідно якої, така особа повинна володіти спеціальними знаннями у сфері поліграфології і може бути залучена сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом в ході судового розгляду для надання консультацій, пояснень, безпосередньої технічної допомоги, а також складання довідок та висновків з питань, що належать до сфери його знань. Розглянемо більш докладно окреслені завдання поліграфолога залученого як спеціаліста.

Найпоширенішою, серед існуючих форм використання спеціальних знань в поліграфології, Мотлях О. І вважає *довідково-консультативну діяльність.* Вона полягає у наданні консультацій оперативним працівникам та слідчим під час виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, висуванні та перевірці слідчих і криміналістичних версій на підставі даних, здобутих за результатами проведеного поліграфологічного опитування. З цього приводу науковець зазначає: «фахові консультації спеціалістів цього профілю дають змогу компетентним органам і посадовим особам своєчасно та правильно прийняти надважливі, зокрема процесуальні, рішення в розслідуванні кримінальних правопорушень» [10, с. 61].

У свою чергу, Лазебний А. М., слушно вважає, що спеціалісти можуть надати компетентним особам з розслідування кримінальних правопорушень, стороні захисту допомогу у формі практичних порад, рекомендацій, узагальнення інформації, допомоги в підготовці та проведенні слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій [11, с. 12].

Інша функція, яку виконує поліграфолог як спеціаліст, полягає у його безпосередній *технічній допомозі,* під якою (крім традиційно визначених ст. 71 КПК України функцій спеціаліста) слід розуміти проведення психофізіологічного опитування з використанням поліграфа в ході оперативно-розшукових заходів та/або під час проведення допиту чи інших слідчих (розшукових) дій.

Застосування поліграфа в ході проведення оперативно-розшукових заходів створює можливість обмежити коло підозрюваних, визначити роль опитуваної особи у плануванні, підготовці та вчиненні злочину; оцінити достовірність інформації, яку повідомляє опитувана особа та на її основі висунути обґрунтовану версію щодо розслідуваної події загалом чи окремих її обставин; здобути оперативно значущу для розслідування інформацію, яку в інший спосіб отримати неможливо; фактичні дані про місце знаходження

матеріальних доказів (знарядь вчинення злочину) та інші відомості, які спрямовані на своєчасне проведення оперативно-розшукових заходів.

Застосування поліграфа має важливе значення і при проведенні слідчих (розшукових) дій. Його застосування допомагає визначити достовірність свідчень особи щодо обставин конкретного кримінального правопорушення; окреслити коло осіб, причетних до його вчинення, або тих, які мають інформацію щодо таких осіб; визначити місцезнаходження матеріальних доказів під час огляду чи обшуку на місцевості або в приміщенні; оцінити правдивість показань свідків, достовірність даних, отриманих від очевидців, потерпілих чи заявників.

На думку Мотляха О. І., означені напрями цілком можуть бути комплексно використані як під час проведення слідчих (розшукових) дій, так і в процесі оперативно-розшукових заходів [12, с. 253].

З точку зору тактики та особливостей проведення опитування, спеціаліст порівнює параметри зафіксовані поліграфом у стані психофізіологічного спокою особи, з тими, які спостерігалися після адресації їй зовнішніх подразників (стимулів), що викликають фізіологічну активність та зміну параметрів в організмі людини. Такими подразниками є спеціально розроблені тестові питання, окремі речі та документи, які можуть пред'являтися особам під час опитування або допиту. На думку Волобуєва А.Ф., «…питання повинні бути не тільки правильно сформульовані, але й ставитися в певній послідовності, торкатися як нейтральних для особи фактів, так і значущих для її суб'єктивного сприйняття» [13, с. 41]. В процесі тестування у допитуваної особи може частішати пульс і дихання, підвищуватися тиск, посилюватися потовиділення та змінюватися інші параметри, що фіксується детекторами поліграфа.

З цього приводу Бусол О. зазначає, «аналіз змін, що відбуваються в процесі опитування за допомогою поліграфа дає змогу одержувати необхідну орієнтуючу інформацію та виявляти саме ту, яку людина може приховувати» [14].

Наступна функція поліграфолога, залученого до кримінального провадження в якості спеціаліста, полягає у складанні *довідок та висновків*. На сьогодні, Законом України від 09.10.2024 № 4009-IX, були внесені зміни до окремих статей КПК, які передбачили таке право спеціаліста. Так, відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 99 КПК, до документів відтепер віднесено довідки, висновки та інші документи спеціалістів, а на підставі п. 7 ч. 4 ст. 71 КПК у спеціаліста з'явилося право надавати висновки з питань, що належать до сфери його знань під час досудового розслідування кримінальних проступків [15].

Отже, *висновком поліграфолога* (спеціаліста) слід вважати його професійне письмове заключення, яке складене за результатами проведеного, не у межах судової експертизи, психофізіологічного опитування особи з використанням поліграфа. Фактичні дані, викладені у висновку можуть бути використані в якості орієнтуючої інформації для встановлення окремих обставин кримінального проступку, враховані як додатковий аргумент на підтвердження правильності процесуальних дій у сукупності з іншими доказами.

Слід зазначити, що п. 9 ч. 4 ст. 71 КПК, передбачено також право спеціаліста надавати довідки та висновки під час розслідування не тільки кримінальних проступків, але й кримінальних правопорушень. Водночас, законодавець чітко окреслив коло питань, які вони повинні охоплювати. До них віднесені довідки та висновки, що стосуються виключно ідентифікації особи, дослідження зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, сильнодіючих лікарських засобів [15].

З аналізу даної статті слідує, що надання довідок та висновків поліграфологів, як доказів щодо результатів психофізіологічного опитування з використанням поліграфа під час розслідування кримінальних правопорушень – не передбачено. З наведеного вбачається, що у кримінальних провадженнях, у яких під час розслідування проводилося психофізіологічне опитування із застосуванням поліграфа, сторонам провадження, для одержання доказової інформації, необхідно звернутися до судового експерта і призначити судово-психологічну експертизу. Лише висновок експерта, у відповідності до ст. 84 КПК, буде вважатися джерелом доказів у кримінальному провадженні. Саме проведення такої експертизи вважається основною функцією для судового експерта, як суб'єкта застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях.

У відповідності до ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», судовими експертами з спеціальності психологічні дослідження, можуть бути фахівці, які мають профільну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з даної спеціальності [16].

Право на самостійне проведення судово-психологічних експертиз із застосуванням поліграфа надається особі після проходження нею стажування та здачі іспиту Центральній експертно-кваліфікаційній

комісії (ЦЕКК) Міністерства юстиції України або іншого відомства, в експертних установах якого, проводяться відповідні експертизи. Після цього, особі видається свідоцтво судового експерта, присвоюється відповідна кваліфікація, а данні вносяться до електронного Реєстру атестованих судових експертів України.

Процесуальний порядок призначення та проведення судово-психологічної експертизи із застосуванням поліграфа є загальним і визначається у порядку передбаченому як для інших видів експертиз і регламентується Законом України «Про судову експертизу», Кримінальним процесуальним кодексом України та іншими нормативно-правовими документами у сфері судово-експертної діяльності.

Таким чином, *судово-психологічна експертиза із застосуванням поліграфа* проводиться судовим експертом на основі спеціальних знань, метою якої є виявлення наявності (або відсутності) у пам'яті підекспертної особи інформації, яку містять ідеальні сліди (уявні образи) подій минулого. Така інформація зберігається у пам'яті людини, вона є недоступною для безпосереднього дослідження і не піддається ідентифікації, а тому в ході проведення експертизи можуть вирішуватися виключно діагностичні завдання.

Висновки.

1. Сформульовано зміст окремих понять та термінів, що застосовуються у поліграфологічній діяльності, зокрема такі як: «комп'ютерний поліграф», «поліграфологічна діяльність», «поліграфолог», «спеціаліст», «судовий експерт», «висновок поліграфолога» (спеціаліста), «висновок експерта» тощо.

2. Окреслено перелік суб'єктів застосування спеціальних поліграфологічних знань, до яких віднесено спеціалістів та експертів у цій сфері. Досліджено особливості їх основних функцій під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема: надання консультацій; проведення психофізіологічних опитувань осіб із застосуванням поліграфа; складання довідок та висновків за результатами опитування; проведення психологічних експертиз.

3. Обґрунтовано, що найпоширенішими мотивами не визнання судами доказів, здобутих за допомогою поліграфа допустимими, є помилкове ототожнення сторонами кримінального провадження висновків поліграфологів (спеціалістів) та висновків експертів, а також відсутність у матеріалах провадження підтверджуючих документів про кваліфікацію суб'єкта застосування спеціальних знань.

Список використаних джерел

1. Widacki J., Szuba-Boron A. Polygraph. Examinations of Civil Servants in Poland. *European Polygraph*. 2017. Vol. 11. No. 1 (39). P. 15-23. DOI: 10.1515/ep-2017-0002
2. Kormos M. Polygraph. Examinations in the Department of Special Psychology of the Ministry of the Interior of the Slovak Republic – a Retrospective View. *European Polygraph*. 2017. Vol. 11. No. 3 (41). P. 120-127. DOI: 10.1515/ep-2017-0012
3. Gołaszewski M. Report from the 54th Seminar of the American Polygraph Association. *European Polygraph.* 2019. Vol. 13. No. 3 (49). P. 161–165. DOI: 10.2478/ep-2019-0012
4. Horvath F. A Hundred Years of Polygraphy: Some Primary Changes and Related Issues. *European Polygraph*. 2020. Vol. 14. No. 1 (51). P. 30-43. DOI: 10.2478/EP-2020-0007
5. Stanley M. S. Critical Changes Over the 100 Year Evolution of Polygraph Practices. *European Polygraph*. 2020. Vol. 14. No. 1 (51). P. 50–57. doi: 10.2478/EP-2020-0010
6. Лешкович Т. А. Використання поліграфа в розслідуванні злочинів: сучасний стан та перспективи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність». Львів: ЛНУ, 2014. 18 с.
7. Ухвала Києво-Святошинського районного суду Київської області від 30.03.2021 (справа № 369/16145/18, провадження № 2/369/812/21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/ (дата звернення: 20.01.2025).
8. Наказ Міністерства економіки України від 25 жовтня 2021 року № 810-21, Про затвердження змін до Класифікатора професій: зміни № 10 ДК 003:2010. URL: https://polygraph.ua/zmini-do-klasifikatora-profesij-poligrafolog/ (дата звернення 22.01.2025).
9. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 13.01.2022 (справа №461/2297/21, провадження № 1-кп/461/177/22). URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/102658213/ (дата звернення 23.01.2025).
10. Мотлях О. І. Спеціальні знання в поліграфології та їх особливості *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (118). С. 58-66
11. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : автореф. … дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. 24 с.

12. Мотлях О. Окремі засади використання поліграфа під час розслідування кримінальних правопорушень. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2015. № 1. С. 250-259.
13. Волобуєв А. Ф. Щодо застосування поліграфа у досудовому розслідуванні. Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листоп. 2018 р., Харківский національний університет внутрішніх справ. Харків, 2018. 228 с.
14. Бусол О. Правові підстави застосування поліграфа в Україні. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2097:pravovi-pidstavi-zastosuvannya-poligrafa-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350 (дата звернення 26.01.2025).
15. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 20.01.2025)
16. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 року №4038-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. С. 232.

References

1. Widacki, J. & Szuba-Boron A. (2017). Polygraph. Examinations of Civil Servants in Poland. [j]. *European Polygraph, 1 (39),* 15-23 [in English].
2. Kormos, M. (2017). Polygraph. Examinations in the Department of Special Psychology of the Ministry of the Interior of the Slovak Republic – a Retrospective View. [j]. *European Polygraph,* 3 (41), 120–127 [in English].
3. Gołaszewski, M. (2019). Report from the 54th Seminar of the American Polygraph Association. [j]. *European Polygraph*, 3 (49), 161–165 [in English].
4. Horvath, F. A Hundred (2020). Years of Polygraphy: Some Primary Changes and Related Issues. [j]. *European Polygraph,* 1 (51), 30–43 [in English].
5. Stanley, M. S. (2020). Critical Changes Over the 100 Year Evolution of Polygraph Practices. [j]. *European Polygraph.* 2020. 1 (51), 50–57 [in English].
6. 6 Leshkovych, T.A. (2014). Vykorystannia polihrafa v rozsliduvanni zlochyniv: suchasnyi stan ta perspektyvy [The use of the polygraph in the investigation of crimes: current state and prospects]. *Extended abstrakt of candidate's thesis.* Lviv: LNU [in Ukrainian].
7. Ukhvala Kyievo-Sviatoshynskoho raionnoho sudu Kyivskoi oblasti *[Resolution of the Kyiev-Sviatoshynskii district court of the Kyiv Region]* vid 30.03.2021 № 369/16145/18, Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/. [in Ukrainian].
8. Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 25 zhovtnia 2021 roku № 810-21, «Pro zatverdzhennia zmin do Klasyfikatora profesii»: (zminy № 10 DK 003:2010) [About the approval of changes to the Classifier of professions: changes No. 10 DK 003:2010] Retrieved from https://polygraph.ua/zmini-do-klasifikatora-profesij-poligrafolog/ [in Ukrainian].
9. Vyrok Halytskoho raionnoho sudu m. Lvova *[Verdict of the Halytsky District Court Lviv]* vid 13.01.2022 (sprava № 461/2297/21, provadzhennia № 1-kp/461/177/22). Retrieved from https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/102658213 [in Ukrainian].
10. Motliakh, O. (2021). Spetsialni znannia v polihrafolohii ta yikh osoblyvosti [Special knowledge in polygraphology and their features]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs, 1 (118)*, 58-66 [in Ukrainian].
11. Lazebnyi, A. Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen proty hromadskoho poriadku [The use of special knowledge in the investigation of criminal offenses against public order]. *Extended abstrakt of candidate's thesis.* Irpin: [in Ukrainian].
12. Motliakh, O. (2015). Okremi zasady vykorystannia polihrafa pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen. [Separate principles of using the polygraph during the investigation of criminal offenses] *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs, 1*, 250-259 [in Ukrainian].
13. Volobuiev, A. F. Shchodo zastosuvannia polihrafa u dosudovomu rozsliduvanni. [Regarding the use of the polygraph in the pre-trial investigation]. Tezy dopovidei *Vseukrainska naukovo-praktuchna konferenciia «Aktualni pytannia dosudovoho rozsliduvannia ta tendentsii rozvytku kryminalistychnoi metodyky» – Abstracts of reports of the All-Ukrainian scientific and practical conference «Current issues of pre-trial investigation and trends in the development of forensic methods».* Kharkiv: MVS Ukrainy NUVS [in Ukrainian].

14. Busol, O. (2017). Pravovi pidstavy zastosuvannia polihrafa v Ukraini [Legal grounds for using the polygraph in Ukraine]. Retrieved from http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2097:pravovi-pidstavi-zastosuvannya-poligrafa-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350 [in Ukrainian].
15. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedural Code of Ukraine]*. (n.d.). Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian].
16. Zakon Ukrainy Pro sudovu ekspertyzu : pryiniatyi 24 liut.1994 roku № 4038-XII [Law of Ukraine on innovative activity from february 24 1994, № 4038-XII]. (1994). *Vidomosti Verhovnoi rady Ukrainy – Information from the Verkhovna Rada of Ukraine, 28*, 232 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.02.2025

DOI:10.35774/app2025.01.147
УДК: 343.9.024:336.744

Мирослав Попович,
доктор філософії (PhD),
асистент кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету
ім. Юрія Федьковича.
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4807-6621

КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВІДМИВАННЯ ГРОШЕЙ ЧЕРЕЗ КРИПТОВАЛЮТНІ ТРАНЗАКЦІЇ

У статті досліджено особливості розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних з відмиванням грошей за допомогою криптовалютних транзакцій. Проаналізовано криптоактиви, та види правопорушень, пов'язані з криптовалютою. Детально описано виявлення та розслідування першого хабаря криптовалютою в історії України. Розглянуто технологію «Блокчейн», що лежить в основі криптовалют, та полегшує правоохоронцям відстежувати віртуальні гроші. З'ясовано в чому полягає складність досудового розслідування даної категорії кримінальних справ та особливості притягнення до відповідальності винних осіб, а саме, встановленні зв'язку між, з одного боку, транзакціями та адресами, а з іншого боку, фізичними особами у реальному світі. Іншими словами, виявлення потенційно злочинних угод, а також злочинців, які в них вступили. Наголошено на методи які можуть бути використані правоохоронцями для підвищення очевидної анонімності криптовалют і пов'язати транзакції та адреси з особами, підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення та відмивання грошей. Досліджено ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». Наголошено на необхідність розширення можливостей виявлення ознак легалізації та розслідування кримінальних правопорушень при відмиванні грошей через криптовалютні транзакції.

Ключові слова: *розслідування, криптовалюта, відмивання грошей, кримінальне правопорушення, слідчі, криптовалютні транзакції, блокчейн.*

Popovych M.

Forensic aspects of the investigation of money laundering through cryptocurrency transactions

The article examines the peculiarities of the investigation of criminal offenses related to money laundering through cryptocurrency transactions. Crypto assets and types of offenses related to cryptocurrency are analyzed. The discovery and investigation of the first cryptocurrency bribe in the history of Ukraine is described in detail. The Blockchain technology, which is the basis of cryptocurrencies and makes it easier for law enforcement officers to track virtual money, is considered. It is clarified what is the complexity of the pre-trial investigation of this category of criminal cases and the peculiarities of bringing the guilty persons to justice, namely, the establishment of a connection between, on the one hand, transactions and addresses, and on the other hand, individuals in the real world. In other words, identifying potentially criminal agreements, as well as the criminals who entered into them. It is emphasized that methods that can be used by law enforcement to enhance the apparent anonymity of cryptocurrencies and link transactions and addresses to individuals suspected of committing a criminal offense and money laundering are highlighted. The Law of Ukraine «On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime, Financing of Terrorism and Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction» has been studied. The necessity to expand the capabilities for detecting signs of legalization and investigating criminal offenses related to money laundering through cryptocurrency transactions is emphasized. Extensive regulation and full use of existing laws are needed – to ensure that crypto assets are treated like any other assets for the purpose of monitoring, enforcement, and asset recovery in the context of anti-money laundering. It is also worth emphasizing its use of blockchain to undermine organized crime – given that blockchain offers many opportunities for investigating and preventing criminal offenses and money laundering schemes, intelligence gathering, and freezing and confiscating illegal assets.

Keywords: *investigation, cryptocurrency, money laundering, criminal offense, investigators, cryptocurrency transactions, blockchain.*

Постановка проблеми. Порушення цього питання є важливим кроком у вивченні криптовалют та їх впливу на злочинну діяльність. Під час досудового розслідування правоохоронці стикаються з криптовалютою, яка має високий ступінь анонімності та не має централізованого контролю, що ускладнює відсте-

© Мирослав Попович, 2025

ження транзакцій та ідентифікацію злочинців. У геометричній прогресії зростає кількість кримінальних правопорушень в яких злочинці використовують криптовалюти для відмивання грошей та іншої злочинної діяльності. Багатьом правоохоронним органам бракує належної підготовки та ресурсів для ефективного розслідування криптовалютних злочинів. Кримінальні правопорушення пов'язані з криптовалютами, часто мають міжнародний характер, що ускладнює їх розслідування та переслідування.

Мета дослідження. Розробка ефективних методів відстеження та розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються за допомогою криптовалют, дослідити чинне законодавство, що регулює використання криптовалют а також виявлення прогалин і недоліків у законодавчій базі. Виявити та класифікувати різні способи використання криптовалют для злочинної діяльності, такої як відмивання грошей, фінансування тероризму та шахрайство. Оцінити ефективність контролю за криптовалютними транзакціями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика розслідування відмивання грошей через криптовалютні транзакції відображена у дослідженнях: М. Думчиков, О. Халін, М. Фрідман-Козаченко, Л. Омельчук, Р. Саламаха, Д. Каменський, О. Дудоров та ін. Незважаючи на працю даних осіб, існує дискусійність та неоднозначність під час досудового розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних з відмиванням грошей через криптовалютні транзакції. Держава також робила спроби урегулювати дане питання прийняттям 06.12.2019 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», що в свою чергу стало важливим кроком у вдосконаленні механізмів контролю та нагляду за фінансовими операціями, включаючи криптовалюти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформація про криптовалюту вперше потрапила в інфопростір в 2010 році, на конференції присвяченій кіберзлочинності. Людство ще не знало, що це була нова форма грошей, які були повністю децентралізовані, оскільки не випускалися і не контролювалися урядом жодної країни, і що дана валюта потенційно може допомогти злочинцям пересуватися і відмивати свої доходи через кордони без виявлення. В правоохоронців почали виникати питання: як можна децентралізувати гроші? чи можуть злочинці конвертувати свої незаконно отримані кошти в криптовалюту, а потім у фіатну валюту? У той час як прийняття криптовалюти зростає в геометричній прогресії, правоохоронні органи не мали жодних інструкцій щодо розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних з крипторинком. Протиправні дії почали виявляти, і з'ясувалося, що неможливо розслідувати потоки криптовалюти на блокчейні. Використання біткойна виявилося найкращим інструментом анонімності.

Необхідно більш детально охарактеризувати поняття «Криптовалюта», в мережі інтернет є чимало різних визначень, однак вважаємо за необхідне процитувати позицію колег – науковців М. М. Фрідман-Козаченко та Л. В. Омельчука які в своїй наукові статті «Криптовалюта як засіб легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом» зазначають, що Криптовалюта – це рівноправна, децентралізована, цифрова валюта, виконання якої залежить від принципів криптографії для перевірки операцій і формування самої валюти. Вона фактично є готівкою у мережі «Інтернет», яка дозволяє будь-кому володіти валютою і використовувати її. Такі операції є безповоротними та не можуть бути заблоковані, а також їх надто важко відстежити. Також останні запевняють, що на момент написання статті у світі існує майже 1 500 криптовалют, і що така валюта виступає цифровим аналогом вартості, це електронні гроші із захистом від підробки, а дані, що в ній зашифровані, неможливо дублювати і регулювати з боку. Криптовалюти не мають центрального органу управління. Усі операції перевіряються мережею учасників, тобто іншими користувачами. Кожна операція комплектується з іншими для формування блоку, з яких складається безперервний ланцюг. Кожен блок має криптографічне посилання на попередника, що робить неможливим зміну інформації в одному блоці без необхідності внесення змін в усі наступні. Тому підробити або скасувати запис неможливо або досить витратно [1].

Необхідно наголосити на криптоактиви, та які існують види правопорушень, пов'язані з криптовалютою. Криптовалюти породжують велику кількість законних способів використання та переваг, які включають їх потенціал для забезпечення недорогої, швидкої, доступної та міжнародної платіжної системи на міжнародному рівні мільйонам людей у всьому світі. Однак, як і будь-який засіб заощадження, він може бути схильний до неналежного використання. Деякі випадки пов'язані з тим, що особи які вчинили кримінальне правопорушення, використовують криптовалюти для відмивання «звичайних» доходів, отриманих злочинним шляхом або корупцією. Простий приклад – корупціонер, який отримує хабарів і спроб приховати походження грошей шляхом проведення безліч переказів коштів між різними криптовалютами та валютами фіатних коштів, такі як долар. Вважаємо за необхідне навести приклад правопорушення про яке повідомила «Судово-юридична газета в Україні», а саме що в історії України задокументовано перший

хабар криптовалютою. В даному джерелі інформації зазначається, що 21 листопада 2023 року НАБУ викрило народного депутата члена комітету з питань антикорупційної політики Верховної Ради у спробі підкупу голови Державного агентства відновлення та розвитку інфраструктури Мустафи Найєма. Нардеп пропонував хабар у криптовалюті Bitcoin в еквіваленті 50 тисяч доларів США. Детективи повідомили, що в обмін на гроші нардеп просив сприяння в отриманні коштів з фонду ліквідації наслідків збройної агресії рф на ремонт підконтрольного йому об'єкта інфраструктури. Після виділення коштів з фонду на криптогаманець викривача-топ посадовця надійшов перший транш неправомірної вигоди в еквіваленті 10 тис. доларів США [2]. Варто наголосити на ефективно проведеному досудового розслідуванні детективами НАБУ, в наслідок якого було зібрано достатньо доказів для вручення обвинувального акту та передачі даного кримінального провадження до Вищого антикорупційного суду. З єдиного реєстру судових рішень стало відомо, що в рамках справа № 991/3227/24 суддя Вищого антикорупційного суду 14 листопада 2024 року виніс вирок іменем України про визнання винним у вчиненні злочину народного депутата, передбаченого ч. 4 ст. 369 КПК, та призначити йому покарання у виді позбавлення волі на строк 8 (вісім) років, з конфіскацією усього належного йому на праві власності майна, з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування, бюджетних установах, а також будь-які інші посади, пов`язані з виконанням адміністративно-господарських та організаційно-розпорядчих функцій у суб`єктах господарювання, у статутному капіталі яких частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків на строк три роки, та конфіскувати нерухоме майно, а саме: земельні ділянки, нежитлові будівлі, квартири, житлові будинки, майнові права на яке (зазначене вище нерухоме майно) належать даній особі, а також застосувати спеціальну конфіскацію до 0,39 BTC, які знаходяться на рахунку винного, які примусово безоплатно вилучити у власність держави. З даним вироком сторона захисту не погоджується, та зазначає, що вбачає провокацію до вчинення злочину яка полягає у такому: 1) правоохоронні органи разом штучно створили ситуацію задля спонукання обвинуваченого до вчинення злочину; 2) про очевидну недопустимість протоколу про результати здійснення аудіо-, відео контролю особи від 02.08.2023; 3) на момент першої зафіксованої зустрічі 01.08.2023, про яку домовились обвинувачений та Мустафи Найєма заздалегідь під час телефонної розмови, щодо обвинуваченого вже здійснювались оперативно-розшукові заходи в межах оперативно-розшукової справи. Тобто детективи НАБУ були обізнані про заплановану ними завчасно зустріч; 4) водночас органи досудового розслідування, не зважаючи на вказаний вище факт, не отримали дозвіл на проведення будь-яких заходів безпосередньо щодо обвинуваченого, що порушило його конституційні права і свободи, зокрема як народного депутата України. Проаналізувавши повний текст даного вироку можна зазначити, що головними доказами по справі стали протоколи про результати здійснення аудіо-, відео контролю особи з додатками (micro-sd), протокол огляду апаратного гаманця Ledger-Nano S Plus та ноутбуку з додатками (фототаблиця, micro-sd), заява свідка про добровільну згоду на залучення до конфіденційного співробітництва, та його покази а також покази інших свідків [3].

Справедливо зазначити, що не тільки в Україні злочинці використовують криптовалюти, а й по всьому світі реєструють подібні випадки, в більшості випадків схема, з якою ми маємо справу правопорушення, які приносять прибуток у криптовалюті, яка використовуються для полегшення платежів, пов'язаних з різними форми протиправної діяльності. До них належить насамперед торгівля наркотиками та іншими товарами, програмним забезпеченням та ін., також дану схему активно використовують Кіберзлочинці. Відстеження віртуальних грошей – більш проста операція в одних випадках, і більше важча в інших – Блокчейн, технологія, що лежить в основі криптовалют, теоретично полегшує слідчим «йти по сліду грошей». Оскільки кожна транзакція остаточно вводиться в об'єкт спільного реєстру, блокчейну, і не може бути змінений або підроблений після цього. Теоретично слід від грошей залишиться там назавжди, та можуть стати доказом навіть через роки. Інша ситуація з касовими операціями, наприклад. Дійсно, неможливо повернутися в минуле і відкрити для себе частини операція та її об'єкт. Транзакції в біткоїни для прикладу дають час і суму операції, а також адреси відправника та одержувача (псевдонімами у вигляді довгих рядків буквено-цифрових символів). Складність у всіх цих випадках полягає в притягненні до відповідальності: встановленні зв'язку між, з одного боку, транзакціями та адресами, а з іншого боку, фізичними особами у реальному світі. Іншими словами, виявлення потенційно злочинних угод, а також злочинців, які в них вступили. На щастя для слідчих, існують методи, які можуть бути використані для підвищення очевидної анонімності криптовалют і пов'язати транзакції та адреси з особами, підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення та відмивання грошей. Для прикладу існує етап, на якому компанії, що займаються блокчейн-аналітикою, можуть вступити в гру. Вони можуть за певну плату проводити аналіз адрес та операцій для отримання важливої інформації, такої як

дані геолокації або платформа обміну, яка була використана для купівлі криптовалют, тобто слідчі можуть зробити запит до біржі за додатковою інформацією, так само, як вони це робили б у своїх відносинах з банком або іншим постачальником платіжних послуг. Однак більшість розслідувань, пов'язаних з криптовалютами, насправді починаються з підозрюваного, а не з підозрілої транзакції чи анонімної адреси. Слідчі просто намагаються виявити криптовалютні адреси, які перебувають під контролем підозрюваного, цю інформацію часто можна виявити за допомогою наукового аналізу пристроїв, без консультації з аналітичною компанією блокчейн.

Важливого наголосити, що в Україні 06.12.2019 було прийнято ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», який складається з 10 розділів та спрямований на захист законних інтересів суспільства, держави та її громадян, забезпечення національної безпеки шляхом визначення правових механізмів запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Таким чином держава удосконалює та уточнює окремі положення Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», гармонізує та вдосконалює положення нормативно-правових актів, до яких вносяться зміни, та забезпечує імплементацію положень нових міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. Таким чином, даним законом держава запроваджує наступні зобов'язання для платіжних систем: додавати інформацію про відправника та отримувача під час переказу коштів; забезпечувати доступність та цілісність інформації про відправника та отримувача; встановлювати превентивні заходи, спрямовані на протидію незаконним маніпуляціям з коштами, одержаними від злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму. Також було удосконалено законодавство, що в свою чергу позитивно вплинуло на якість розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом [4].

Варто зазначити, що науковець Думчиков М. О. в своїй статті «Способи легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом у кіберпросторі», також наголошує на активний розвиток інформаційних технологій та діджиталізацію суспільства та економіки країн, що в свою чергу призвели до пошуку злочинцями нових схем відмивання грошей отриманих незаконним шляхом. Злочинці можуть використовувати сучасні технологічні інструменти, такі як інтернет-банкінг, криптовалюти та електронні платіжні системи для своєї діяльності, пов'язаної з відмиванням грошей. Такий широкий спектр інструментів дозволяє переміщувати злочинцям незаконно здобутті кошти з надзвичайною швидкістю як в середині країни, так і закордон. Створення анонімних транзакцій ускладнює фінансовий моніторинг таких операцій, що призводить до динамічного розширення злочинної діяльності у сфері відмивання коштів. А також автор наголошує, що виявлення схем, пов'язаних з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, він вважає першочерговим завданням усіх суб'єктів системи запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, а міжнародне співробітництво у сфері виявлення та припинення цієї злочинної діяльності є особливо важливим з огляду на те, що така діяльність має транснаціональний характер [5].

Крім Думчикова М. О., ще чимало вчених досліджували дану проблематику, один із них Халін О. В., який в своїй монографії «Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», наголошує, що сліди легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, слід розглядати у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні – це сліди, які є безпосереднім результатом легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; у широкому – доповнюються низкою слідів, що виникають у результаті вчинення кримінального правопорушення. Також автор запропонував класифікувати сліди легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом за способом легалізації. Ці сліди пов'язані зі способом вчинення злочину та територією держави, в якій було вчинено основне кримінальне правопорушення. Деякі сліди легалізації містяться в електронних засобах масової інформації та на веб-сайтах організацій. У структурі криміналістичної характеристики особи злочинця автор доводить про необхідність розглядати, окрім фізичних осіб, також юридичні особи, адже, в Україні з метою легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, створюються компанії, які проходять повну державну реєстрацію, але при перевірці відповідними державними органами виявляються з ознаками фіктивності. Такі фіктивні компанії створюються шляхом придбання вже існуючої компанії або заснування нової (у незаконний спосіб). Тривалість їхньої діяльності коливається від кількох днів до кількох років. Автор в своїй праці надає практичні рекомендації щодо застосування процесуальних заходів для встановлення такої можливості та формування доказової бази при розслідуванні кримінальних правопорушень за участю юридичних осіб [6].

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене варто наголосити на необхідність розширення можливостей виявлення ознак легалізації та розслідування кримінальних правопорушень при відмиванні грошей через криптовалютні транзакції. Необхідне широке регулювання та повне використання існуючих законів – щоб гарантувати, що криптоактиви розглядаються як будь-які інші активи з метою моніторингу, правозастосування та повернення активів у контексті боротьби з відмиванням грошей. Варто також наголосити, її на використання блокчейну для підриву організованої злочинності – враховуючи, що блокчейн пропонує багато можливостей для розслідування та попередження кримінальних правопорушень і схем відмивання грошей, збору розвідувальних даних, а також заморожування та конфіскації незаконних активів. Покращення державно-приватного співробітництва – адже правоохоронні органи можуть скористатися технічною експертизою компаній аналіз блокчейну та відстеження активів, а також співпрацювати з постачальниками послуг криптоактивів для прискорення заморожування замовлень та обмін інформацією. На сьогоднішній день з'явилися сотні нових криптовалют та інших інноваційних форм віртуальних активів, а також постійно зростає кількість кримінальних справ про відмивання грошей, які змушують правоохоронні органи проникати в «криптосферу».

Список використаних джерел

1. Фрідман-Козаченко М. М., Омельчук Л. В. Криптовалюта як засіб легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Європейський правничий часопис*, 2023. № 1. С. 111–116.
2. Судово-юридична газета. В історії України задокументовано перший хабар криптовалютою. URL: https://sud.ua/uk/news/ukraine/286268-v-istorii-ukrainy-zadokumentirovana-pervaya-vzyatka-kriptovalyutoy (дата звернення: 15.12.2024).
3. Вирок з Єдиного реєстру судових рішень. Справа № 991/3227/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123007334 (дата звернення: 15.12.2024).
4. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-IX#Text (дата звернення: 15.12.2024).
5. Думчиков М. О. Способи легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом у кіберпросторі. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2022. С. 330–334.
6. Халін О. В. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: монографія. Херсон: Гельветика, 2018. 244 с.

References

1. Fridman-Kozachenko, M. M. & Omelchuk, L. V. (2023). Kryptovaliuta yak zasib lehalizatsii dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom [Cryptocurrency as a means of legalizing proceeds of crime]. *Yevropeiskyi pravnychyi chasopys - European Legal Journal, 1,* 111-116 [in Ukrainian].
2. V istorii Ukrainy zadokumentovano pershyi khabar kryptovaliutoiu [In the history of Ukraine, the first cryptocurrency bribe has been documented]. *Judicial and Legal Newspaper - Sudovo-yurydychna hazeta.* Retrieved from https://sud.ua/uk/news/ukraine/286268-v-istorii-ukrainy-zadokumentirovana-pervaya-vzyatka-kriptovalyutoy [in Ukrainian].
3. *Vyrok z Yedynoho reiestru sudovykh rishen [Verdict from the Unified Register of Court Decisions].* Sprava No. 991/3227/24. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/123007334 [in Ukrainian].
4. *Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia ta protydiiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia» [Law of Ukraine «On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime, Financing of Terrorism and Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction»].* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-IX#Text [in Ukrainian].
5. Dumchikov, M. O. (2022). Sposoby lehalizatsii (vidmyvannia) maina, oderzhanoho zlochynnym shliakhom u kiberprostori [Ways of legalization (laundering) of property obtained by criminal means in cyberspace]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo» - Electronic scientific publication «Analytical and Comparative Law»,* 330-334 [in Ukrainian].
6. Khalin, O. V. (2018). *Rozsliduvannia lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom [Investigation of legalization (laundering) of proceeds from crime]*: monograph. Kherson: Helvetica Publishing House [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 10.01.2025

DOI:10.35774/app2025.01.152
УДК 342.922 (477)

Ніна Рогатинська,
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та процесу
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0617-6114

Вікторія Русняк,
студентка юридичного факультету Західноукраїнського національного університету

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджуються особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану, акцентуючи увагу на основних викликах, з якими стикається судова система під час військових конфліктів. Аналізується адаптація судових процедур до змінених умов, включаючи використання дистанційних технологій, зокрема відеоконференцій, для проведення судових засідань. Це сприяє зниженню ризиків для учасників процесу та підвищенню оперативності розгляду справ. Використання таких технологій не тільки дозволяє мінімізувати фізичні контакти між учасниками судового процесу, а й забезпечує швидше реагування на ситуації, коли традиційний спосіб судового засідання є складним або небезпечним. Особливу увагу приділено необхідності дотримання прав людини навіть в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема забезпеченню права на справедливий суд, прав затриманих осіб та доступу до правової допомоги. У статті акцентується, що навіть під час воєнного стану не повинно бути компромісів у забезпеченні базових прав громадян, що є основою правової держави.

Окремо розглянуто міжнародний досвід, зокрема практику Ізраїлю щодо використання спеціалізованих судових органів для розгляду справ, пов'язаних із національною безпекою. Ізраїль, з огляду на свою специфічну ситуацію, розвинув систему військових судів та спеціалізованих судових органів, які займаються розглядом справ, що прямо стосуються захисту національної безпеки. У цих судових органах приділяється велика увага швидкому та ефективному розгляду справ, при цьому зберігається баланс між оперативністю процесу та дотриманням прав людини.

Ключові слова: *правосуддя, судова система, судове провадження, правовий режим воєнного стану, захист прав і свобод громадян, право на судовий захист.*

Rohatynska N., Rusniak V.

Features of the administration of justice in wartime conditions

The administration of justice during martial law presents significant challenges and necessitates the adaptation of the judicial system to new realities. Military conditions require changes not only in logistics and court locations but also in legal procedures. The primary goal remains ensuring effective and fair justice while safeguarding fundamental rights and freedoms, which becomes particularly complex in crisis situations.

A key aspect of judicial adaptation is the safety of all participants, given the increased risk of physical violence and terrorist threats. The use of video conferencing emerges as a crucial tool, reducing security risks while maintaining judicial efficiency. Additionally, procedures must be adjusted to expedite case resolution, particularly in matters related to national security threats such as espionage and terrorism, without compromising defendants' rights.

Maintaining transparency is essential to uphold public and international trust in the judiciary. Digital technologies, including remote hearings, facilitate broader participation by witnesses and experts who may face logistical or security challenges. The Ukrainian law on martial law provides a legal basis for these adaptations, enabling courts to function effectively under wartime constraints.

The implementation of digital judicial processes not only ensures continuity during wartime but also lays the groundwork for long-term modernization. These adaptations enhance accessibility, efficiency, and responsiveness, demonstrating the judiciary's resilience while safeguarding justice and the rule of law in Ukraine.

Keywords*: justice, judicial system, judicial proceedings, legal regime of martial law, protection of citizens' rights and freedoms, right to judicial protection.*

© Ніна Рогатинська, Вікторія Русняк, 2025

Постанова проблеми. У сучасних умовах, коли світ стикається з численними воєнними конфліктами, питання здійснення правосуддя в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності. Воєнний стан, як правовий режим, передбачає введення особливих заходів, які можуть впливати на функціонування судової системи. Це ставить перед правовою наукою та практикою завдання адаптації судочинства до викликів, спричинених воєнними діями. Значне зміщення акцентів у правозастосуванні, необхідність забезпечення національної безпеки та одночасне дотримання прав і свобод особи вимагає від держави вдосконалення правових механізмів та розробки нових підходів до реалізації правосуддя.

З огляду на вищезазначені виклики, дослідження особливостей здійснення правосуддя в умовах воєнного стану стає не тільки актуальним, але й необхідним. Це дає можливість вивчити, як змінюються судові процедури, як адаптуються правові норми до нових реалій, та яким чином можна забезпечити збалансований підхід між потребами державної безпеки та захистом фундаментальних прав людини.

Умови воєнного стану накладають значні обмеження та вимоги на здійснення правосуддя, що актуалізує потребу в дослідженні особливостей функціонування судової системи в цей період. Це пов'язано з необхідністю адаптації правових процедур до викликів, які виникають під час воєнних дій, забезпечення захисту прав і свобод громадян, а також оперативного реагування на злочинність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання здійснення правосуддя в умовах воєнного стану є важливим аспектом правової науки, однак залишається недостатньо розвиненим. Хоча в юридичній літературі є значна кількість наукових праць, присвячених проблемам воєнного стану, більшість із них фокусується на теоретичних питаннях, таких як правове регулювання воєнного стану, його історія та загальні принципи та досліджувались такими науковцями як: Бабій, І. О., Герасименко, Н. С., Мельник, П. В., Савченко, В. С., Смокович М. І., Теремецький В.І., Федоренко Т. В., Кравцова М. О, Дацюк Т. К. та інші.

Метою статті є дослідження особливостей здійснення правосуддя в умовах воєнного стану, виявлення основних викликів і проблем, з якими стикається судова система, а також розробка рекомендацій щодо оптимізації судових процедур для забезпечення ефективного і справедливого правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану несе в собі значні виклики та потребує глибокої адаптації судової системи до нових реаліях. Військові обставини змушують вносити зміни не лише в логістику та місце проведення судових засідань, але й у самі правові процедури. Основною метою залишається забезпечення ефективного та справедливого правосуддя, проте це має відбуватися на тлі захисту фундаментальних прав і свобод громадян, що стає особливо важливим і складним завданням у кризових умовах.

Одним із ключових аспектів адаптації судових процесів під час воєнного стану є забезпечення безпеки всіх учасників судового процесу. Загроза фізичного насильства або терористичних актів може значно підвищитися, тому важливо мінімізувати ризики, пов'язані з проведенням засідань у традиційних судових залах. В цьому контексті з'являється потреба у використанні таких технологій, як відеоконференції, що дозволяють проводити слухання дистанційно. Це не тільки знижує фізичний ризик для учасників, але й сприяє збереженню оперативності судового розгляду [7, с. 93].

Адаптація процедур також має включати чіткіші правила щодо швидкості винесення судових рішень. В умовах воєнного стану судам може знадобитися прискорити процеси, щоб вчасно реагувати на злочини, які становлять безпосередню загрозу національній безпеці, такі як шпигунство чи тероризм. Водночас, це не повинно відбуватися за рахунок дотримання прав обвинувачених та права на справедливий розгляд.

Особлива увага має бути приділена підтримці прозорості та відкритості судових процесів, навіть якщо вони адаптовані під воєнні умови. Прозорість є ключовою для підтримки довіри населення та міжнародної спільноти до судової системи країни. Це включає не тільки відкрите висвітлення судових процесів, але й доступність рішень для громадського огляду.

Використання відеоконференцзв'язку стає одним з ключових інструментів в цьому контексті. Це дозволяє проводити слухання з мінімізацією контактів між учасниками, зменшуючи ризики їхньої безпеки. Зокрема, відеоконференції можуть бути використані для допиту свідків, обвинувачених та надання показань експертами, які перебувають у різних географічних локаціях [4, с. 15].

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» забезпечує правову основу для адаптації судових процедур до умов воєнного часу, включаючи можливість використання сучасних технологій для забезпечення продовження роботи судової системи. Зокрема, цей закон дозволяє судам використовувати технічні засоби для проведення засідань дистанційно, що стає критично важливим в умовах, коли традиційні судові засідання можуть становити загрозу здоров'ю та безпеці учасників.

Впровадження відеоконференцзв'язку в судовій практиці дозволяє значно зменшити час, необхідний для організації і проведення засідань. Ця технологія усуває необхідність у фізичній присутності всіх учасників у судовій залі, що дозволяє планувати та проводити слухання з більшою гнучкістю та оперативністю. В такий спосіб, суди можуть швидше реагувати на судові потреби, навіть під час воєнних обмежень [2, с. 30].

Ще однією перевагою цифрового формату засідань є можливість залучення свідків і експертів, які через логістичні або безпекові обставини не можуть бути присутніми у суді. Це особливо важливо в умовах воєнного стану, коли переміщення людей може бути обмеженим або небезпечним. Відеоконференцзв'язок відкриває можливість для участі в процесі осіб з будь-якого місця, що має стабільне Інтернет-з'єднання.

Також, використання дистанційних технологій в судочинстві сприяє зниженню ризиків, пов'язаних з безпекою учасників процесу. В умовах військового стану, коли ризик терористичних актів або інших загроз може бути підвищеним, забезпечення можливості проведення засідань без необхідності фізичної присутності знижує потенційну небезпеку для всіх учасників процесу.

Ці зміни не лише підтримують безперебійну роботу судової системи під час воєнного стану, але й відкривають перспективи для подальшого розвитку і модернізації судочинства в Україні. Адаптація до цифрових технологій може слугувати стимулом для оновлення та вдосконалення процесуальних норм в мирний час, зробивши судову систему більш доступною, швидкою та ефективною [3, с. 111].

Тому, адаптація судових процедур під час воєнного стану є ключовим кроком для забезпечення неперервності правосуддя, захисту прав і свобод осіб та підтримки загальної правопорядку в державі.

У контексті воєнного стану, судова система зіштовхується зі значними викликами при розгляді справ, пов'язаних із воєнними злочинами, порушеннями військової дисципліни, шпигунством, державною зрадою, та іншими серйозними кримінальними діяннями. Однією з основних особливостей таких справ є врахування статусу військовополонених, який регулюється як національними, так і міжнародними правовими нормами [1, с. 16].

Міжнародне гуманітарне право, особливо Женевські конвенції та їх Додаткові протоколи, є основоположними документами, які регулюють правила ведення війни та захисту осіб, які не беруть участь у бойових діях або з яких бойові дії були припинені, таких як військовополонені. Ці нормативні акти визначають правові рамки для гуманного поводження з військовополоненими та мають величезне значення для забезпечення прав людини навіть у контексті збройних конфліктів.

Основним принципом у поводженні з військовополоненими є заборона на жорстоке поводження. Вони мають бути захищені від будь-яких актів насильства, інтимідації, образливих заяв, і непристойного поводження. Женевські конвенції вимагають, щоб військовополонені трималися в гідних умовах, що включає адекватне харчування, одяг, житло та медичне обслуговування. Крім того, військовополонені мають право на зв'язок зі своїми родинами та отримання допомоги від нейтральних організацій, таких як Червоний Хрест [5, с. 47].

Держава, що утримує військовополонених, несе відповідальність за забезпечення їхніх прав згідно з міжнародним правом. Це включає захист від актів насильства та повагу до їхньої особи та честі. Важливою є також обов'язок забезпечення справедливого та неупередженого судового розгляду у випадках, коли військовополонені обвинувачуються у воєнних злочинах або інших правопорушеннях.

Женевські конвенції наголошують, що будь-який судовий процес, що стосується військовополонених, повинен проводитись у відповідності з тими ж процесуальними гарантіями, які застосовуються до збройних сил держави, яка утримує цих полонених. Це забезпечує, що військовополонені матимуть право на захист, можливість представляти докази на свій захист та право на апеляцію рішень.

Розуміння та дотримання цих міжнародних правових рамок є критично важливим для забезпечення гуманного поводження з військовополоненими і підтримання міжнародної стабільності та правопорядку.

У випадках воєнних злочинів, розгляд справ може також включати питання, які стосуються неправомірного поводження з військовополоненими, порушення умов їх утримання або нелюдського поводження. Такі порушення є серйозними кримінальними діяннями, що вимагають глибокого розуміння як національного законодавства, так і міжнародних конвенцій.

Суддям, що розглядають такі справи, необхідно володіти глибокими знаннями в області міжнародного гуманітарного права, а також національного законодавства, що стосується воєнних дій та воєнного стану. Це важливо для забезпечення, що всі процедури проводяться у відповідності з законом, та що права всіх учасників, включаючи військовополонених, належним чином захищені.

Такий підхід не тільки сприяє справедливості та законності судових розглядів, але й підтримує міжнародний імідж країни як такої, що дотримується міжнародних норм та зобов'язань, навіть у воєнний час.

Варто зазначити, що в контексті воєнного стану, однією з найбільш складних і важливих задач є підтримання балансу між національною безпекою та захистом основоположних прав і свобод осіб. Виникає значний ризик, що заходи, спрямовані на забезпечення безпеки держави, можуть призводити до обмеження прав і свобод громадян, що вимагає ретельного аналізу та обдуманих рішень.

Продовження строків утримання під вартою під час воєнного стану є складною темою, що порушує баланс між потребою в національній безпеці та дотриманням прав людини. У звичайних умовах законодавство встановлює чіткі строки утримання під вартою, і перевищення цих строків є можливим лише за наявності обґрунтованих підстав. Однак під час воєнного стану ситуація змінюється: держава може розглядати продовження строків утримання як необхідний захід для запобігання ризикам, пов'язаним з підозрюваними у злочинах, які загрожують національній безпеці [7, с. 90].

Водночас подібні зміни мають бути під контролем, оскільки продовження строків утримання без належних підстав може призвести до порушення процесуальних прав та негативного впливу на довіру до судової системи. Воєнний стан не повинен ставати приводом для безпідставного обмеження особистої свободи. Тому важливо, щоб продовження строків утримання під вартою завжди було чітко обґрунтоване та підтверджене належними доказами, а кожен випадок проходив ретельний перегляд та був під наглядом судових і контролюючих органів.

Для запобігання можливим зловживанням у цій сфері можуть бути впроваджені додаткові процесуальні гарантії, наприклад, періодичний перегляд підстав утримання під вартою або створення спеціальних процедур для перевірки обґрунтованості кожного продовження строку. Ці механізми дозволили б зберегти необхідний баланс між потребою захисту суспільства та дотриманням прав затриманих осіб, підтримуючи легітимність правових процесів навіть у складні часи.

Обмеження доступу до правової допомоги також є значною проблемою. Право на захист є фундаментальним, і його обмеження може серйозно підірвати довіру до судової системи та правосуддя взагалі. Юридичне представництво є ключовим елементом справедливого судочинства, і його обмеження під час воєнного стану має бути обмежене до мінімуму [8, с. 40].

Виклики для правозахисних організацій полягають у моніторингу та звітуванні про будь-які випадки порушення прав людини під час воєнного стану. Важливо забезпечити, що усі випадки порушення процесуальних норм ретельно документуються і аналізуються, а винні особи притягуються до відповідальності. Збереження правової держави, навіть у воєнний час, є критично важливим для підтримки довіри громадян до уряду і судової системи.

Знаходження оптимальних рішень вимагає діалогу між урядом, судовою системою, правозахисними організаціями та громадськістю. Потрібно розробляти та впроваджувати механізми, що дозволяють забезпечити безпеку, не порушуючи основоположних прав. Це може включати тимчасове введення додаткових судових перевірок для продовження строків утримання під вартою, забезпечення доступності та якості правової допомоги всім, хто потребує, та створення прозорих механізмів звітності і контролю за діями правоохоронних органів [9, с. 56].

Такий комплексний підхід допоможе забезпечити, що зусилля зі зміцнення національної безпеки не перетворяться на загрозу для основоположних прав та свобод осіб, і що воєнний стан не стане причиною систематичного порушення прав людини.

Досвід інших країн, які використовували спеціалізовані судові системи під час воєнного стану, може бути особливо корисним для України в контексті підвищення ефективності своєї правосудної системи в умовах військового конфлікту. Розглянемо, наприклад, Ізраїль, який має значний досвід управління судовими процесами в умовах тривалого національного та безпекового напруження.

У Ізраїлі спеціальні військові суди відіграють ключову роль у забезпеченні правопорядку і безпеки, особливо в часи військових конфліктів та воєнного стану. Ці суди мають компетенцію розглядати справи, пов'язані з військовими злочинами, шпигунством, тероризмом, а також інші питання, що стосуються національної безпеки. Однією з особливостей таких судів є їх здатність швидко реагувати на зміни в безпековому середовищі, а також можливість застосування спеціальних процедур, що враховують унікальні умови війни та безпеки [6, с. 70].

У воєнні часи, коли стандартні процедури часто вимагають адаптації до змінюваних умов, спеціалізовані військові суди виявляються не просто доцільними, а життєво необхідними. Досвід Ізраїлю в цій

галузі слугує яскравим прикладом ефективності таких установ у забезпеченні швидкості, спеціалізації та дотриманні правових стандартів, що є вирішальним для національної безпеки.

Швидкість розгляду справ в ізраїльських військових судах демонструє, наскільки важливою є оперативність у військовий період. Це не просто питання ефективності, але і невідкладності, адже зволікання можуть призвести до серйозних загроз для національної безпеки. Швидке проведення слухань та винесення рішень дозволяє ефективно реагувати на безпекові інциденти, забезпечуючи при цьому, що правосуддя не стає заручником обставин.

Спеціалізація суддів у військових судах грає ключову роль у забезпеченні правильного розуміння та інтерпретації військових і безпекових питань. Судді, які мають спеціалізовані знання і досвід у цих сферах, краще обізнані з контекстом і можуть здійснювати більш виважені та об'єктивні рішення. Це не лише сприяє справедливості, але й підвищує довіру до судової системи в очах громадськості та міжнародної спільноти.

Дотримання правових стандартів є фундаментом, на якому побудовано діяльність військових судів в Ізраїлі. Незважаючи на особливості роботи та потребу в швидкості, ізраїльські військові суди завжди залишаються в рамках міжнародних та національних правових стандартів, забезпечуючи права обвинувачених і потерпілих. Строге дотримання законодавства гарантує, що навіть у воєнний час правосуддя здійснюється справедливо та прозоро [8, с. 40].

Україна, яка продовжує стикатися з викликами воєнного стану, має унікальну можливість взяти на озброєння міжнародний досвід для вдосконалення власних правосудних механізмів. Ізраїльська модель військових судів, яка ефективно вирішує питання національної безпеки і військових злочинів, може слугувати прикладом для України. Розгляд можливості створення спеціалізованих судів або судових палат, які б зосереджувались на справах, пов'язаних із національною безпекою та військовими злочинами, має потенціал значно підвищити ефективність та адекватність правосуддя в Україні.

Створення таких спеціалізованих структур дозволить забезпечити швидкість розгляду справ, що є критично важливим у воєнний час, коли кожна затримка може мати серйозні наслідки для національної безпеки. Спеціалізація суддів у цих судах дозволить глибше розуміння специфіки військових і безпекових справ, а також підвищить якість судових рішень, що базуватимуться на глибокому знанні відповідних законів та норм.

Окрім того, дотримання міжнародних правових стандартів у роботі цих судів підвищить довіру не тільки з боку громадян України, але й з боку міжнародної спільноти. Це стане важливим фактором у підтримці міжнародної легітимності та визнанні України як країни, яка дотримується прав і свобод громадян, навіть під час воєнного стану.

Впровадження спеціалізованих судових механізмів також сприятиме більшій систематизації та організації в судовому процесі, що, у свою чергу, зробить правосуддя більш прозорим і зрозумілим для громадян. Це допоможе зміцнити верховенство права та забезпечити належне виконання законів, що є основою стабільності і безпеки будь-якої держави.

Такий підхід вимагатиме від України не лише змін в законодавстві, але й значних організаційних та освітніх ініціатив для підготовки кваліфікованих фахівців, здатних ефективно працювати в новій судовій системі. Таке нововведення може стати важливим кроком у розвитку української правової системи та підтвердженням її здатності адаптуватися до викликів сучасності.

Адаптація подібних практик в Україні вимагатиме глибокого аналізу існуючих законодавчих рамок, а також розробки нових законопроєктів, що враховують унікальні умови та виклики воєнного часу, що, в свою чергу, сприятиме більш ефективному і справедливому правосуддю.

Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану вимагає глибокого переосмислення та адаптації правових норм та процедур. Аналіз національного та міжнародного досвіду, а також розробка нових підходів, які дозволять забезпечити правосуддя без порушення основних прав і свобод, є ключовими завданнями для судової системи в такий складний період.

Тому, здійснення правосуддя в умовах воєнного стану потребує комплексного підходу, що враховує не тільки виклики сучасних воєнних реалій, але й незмінні принципи правової держави. Воєнний стан вимагає від судової системи гнучкості, здатності оперативно адаптувати процедури та інфраструктуру до нових умов, забезпечуючи при цьому дотримання прав і свобод громадян. Основним завданням залишається не лише збереження ефективності правосуддя, а й підтримання довіри громадськості до судової системи, що є надзвичайно важливим у критичні періоди.

Застосування сучасних технологій, таких як відеоконференції, стає важливим інструментом у забезпеченні безпеки учасників процесу та безперервності судових засідань. Це дозволяє мінімізувати фізичні ризики та зменшити навантаження на суди, що є особливо корисним у кризових ситуаціях, коли ресурси та час є обмеженими. Однак, використання таких інструментів має супроводжуватися належними правовими гарантіями, які б захищали права учасників процесу та забезпечували справедливість.

Адаптація судових процедур також передбачає прискорення процесів у випадках, що мають безпосередній вплив на національну безпеку, таких як злочини проти держави. Однак, важливо, щоб це не стало приводом для порушення процесуальних норм або зниження рівня захисту прав обвинувачених. Кожен крок у напрямку прискорення процесуального розгляду має бути обґрунтованим і відповідати стандартам справедливого судочинства, які підтримуються як на національному, так і на міжнародному рівні.

Особливу роль у підтриманні ефективного правосуддя під час воєнного стану відіграє прозорість судової системи. Навіть у складних умовах відкритість та доступність рішень є ключовими для збереження громадської довіри та забезпечення законності. Це також має важливе значення для міжнародної спільноти, яка стежить за дотриманням прав людини в країнах, що переживають військові конфлікти.

Висновки. Адаптація правосуддя в умовах воєнного стану вимагає від держави балансування між забезпеченням оперативності та дотриманням принципів правосуддя, що є фундаментальними для правової системи України. Перегляд процесуальних норм, запровадження нових технологій та підвищення прозорості судових процедур є кроками, які можуть допомогти Україні адаптувати судову систему до нових умов без втрати її легітимності та авторитету. Цей процес повинен базуватися на глибокій повазі до прав людини та прагненні зберегти верховенство права, навіть у найскладніших обставинах.

Список використаних джерел

1. Алексєєв О. В. Особливості застосування міжнародного гуманітарного права у збройних конфліктах: огляд українського та міжнародного досвіду. *Юридичний вісник.* 2021. № 3. С. 14-22.
2. Бабій І. О. Адаптація судових процесів під час воєнного стану: правові аспекти та іноземний досвід. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2020. № 4. С. 29-37.
3. Герасименко Н. С., Мельник П. В. Вплив воєнного стану на правосуддя: аналіз міжнародного досвіду та перспективи для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2021. № 3. С. 108-115.
4. Дяченко Ю. М. Застосування відеоконференцзв'язку в судовій системі під час надзвичайного стану та війни. *Юридична наука та практика: виклики і перспективи.* 2020. № 5. С. 12-18.
5. Захаров, К. А. Правові засади захисту воєннополонених: сучасний погляд та міжнародний досвід. *Український журнал міжнародного права.* 2021. № 2. С. 41-50.
6. Кириченко М. О., Тимченко С. Л. Прозорість та забезпечення прав людини в умовах воєнного стану: міжнародні стандарти та українські реалії. *Вісник Конституційного Суду України.* 2022. № 1. С. 67-74.
7. Лапіна О. П. Дотримання прав обвинувачених у судових процесах під час воєнного стану: питання ефективності та прозорості. *Проблеми правозастосування*. 2021. № 2. С. 88-95.
8. Савченко В. С. Судова система України в умовах воєнного стану: проблеми та перспективи розвитку. *Юридична Україна.* 2020. № 6. С. 36-43.
9. Ткаченко І. В. Міжнародне гуманітарне право і захист прав людини під час збройних конфліктів: погляд на Женевські конвенції. *Науковий вісник Дипломатичної академії України.* 2021. № 4. С. 52-61.

References

1. Alexeyev, O. V. (2021). Osoblyvosti zastosuvannya mizhnarodnoho humanitarnoho prava u zbroynykh konfliktakh: ohlyad ukrayinskoho ta mizhnarodnoho dosvidu [Features of the application of international humanitarian law in armed conflicts: a review of Ukrainian and international experience]. *Yurydychnyy visnyk – Legal Bulletin, 3,* 14-22 [in Ukrainian]
2. Babiy, I. O. (2020). Adaptatsiya sudovykh protsesiv pid chas voiennoho stanu: pravovi aspekty ta inozemnyy dosvid. [Adaptation of judicial processes during martial law: legal aspects and foreign experience]. *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 4,* 29-37 [in Ukrainian]
3. Herasymenko, N. S., Melnyk, P. V. (2021). Vplyv voiennoho stanu na pravosuddya: analiz mizhnarodnoho dosvidu ta perspektyvy dlya Ukrayiny [The impact of martial law on justice: an analysis of international

experience and prospects for Ukraine]. *Naukivyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law, 3,* 108-115 [in Ukrainian]

4. Dyachenko, Yu. M. (2020). Zastosuvannya videokonferentszv'yazku v sudoviy systemi pid chas nadzvychaynoho stanu ta viyny [The use of video conferencing in the judicial system during a state of emergency and war]. *Yurydychna nauka ta praktyka: vyklyky i perspektyvy – Legal Science and Practice: Challenges and Prospects, 5,* 12-18 [in Ukrainian]
5. Zakhrov, K. A. (2021). Pravovi zasady zakhystu voiennopolonenykh: suchasnyy pohlyad ta mizhnarodniy dosvid. [Legal foundations of the protection of prisoners of war: modern views and international experience]. *Ukrayinskyy zhurnal mizhnarodnoho prava – Ukrainian Journal of International Law, 2*, 41-50 [in Ukrainian]
6. Kyrychenko, M. O. & Tymchenko, S. L. (2022). Prozhorist ta zabezpechennya prav lyudyny v umovakh voiennoho stanu: mizhnarodni standarty ta ukrayinski realiyi [Transparency and the protection of human rights in the conditions of martial law: international standards and Ukrainian realities]. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny – Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine, 1,* 67-74 [in Ukrainian]
7. Lapina, O. P. (2021). Dotrymannya prav obvynuvachenyh u sudovykh protsesakh pid chas voiennoho stanu: pytannya efektyvnosti ta prozhorysti [Ensuring the rights of defendants in judicial processes during martial law: issues of efficiency and transparency]. *Problemy pravozastosuvannya – Problems of Law Enforcement, 2,* 88-95 [in Ukrainian]
8. Savchenko, V. S. (2020). Sudova systema Ukrayiny v umovakh voiennoho stanu: problemy ta perspektyvy rozvytku [The judicial system of Ukraine under martial law: problems and development prospects]. *Yurydychna Ukrayina – Legal Ukraine, 6,* 36-43 [in Ukrainian]
9. Tkachenko, I. V. (2021). Mizhnarodne humanitarne pravo i zakhyst prav lyudyny pid chas zbroynykh konfliktiv: pohlyad na Zhenivski konventsiyi [International humanitarian law and the protection of human rights during armed conflicts: a view of the Geneva Conventions]. *Naukivyi visnyk Dyplomatychnoyi akademiyi Ukrayiny – Scientific Bulletin of the Diplomatic Academy of Ukraine, 4,* 52-61 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 12.02.2025

DOI:10.35774/app2025.01.159
УДК 343.6 (477)

Оксана Старко,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7459-4337

УМИСНЕ ВБИВСТВО, ВЧИНЕНЕ В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ: ПРАВОЗАСТОСОВЧИЙ АСПЕКТ

У статті на підставі аналізу 70 обвинувальних вироків, ухвалених судами першої інстанції за ст. 116 Кримінального кодексу України за період з 2010 по 2024 рік, з'ясовано кримінально-правові, кримінологічні, віктимологічні особливості умисних вбивств, вчинених у стані сильного душевного хвилювання. Зокрема, узагальнено дані, що стосуються 70 засуджених та 70 потерпілих. Встановлено типові дії, способи, знаряддя, місце вчинення злочину, мотиви, особливості взаємозв'язку між жертвою та злочинцем, зроблено висновки про основні причини та умови цього виду злочинності. Вивчення вироків дало змогу прослідкувати тенденції у призначенні покарання та застосуванні інституту звільнення від покарання. У результаті аналізу з'ясовано, що у відносинах «винний-потерпілий», попередньо мало місце повторне вчинення домашнього насильства, де винна особа була жертвою, а потерпілий кривдником. Стан сильного душевного хвилювання був зумовлений систематичним фізичним насильством з боку потерпілого, а домінуючим мотивом вбивства було бажання припинити фізичне насильство з боку потерпілого. Зроблено висновок, що ключовим елементом у системі заходів запобігання цим злочинам є своєчасне застосування запобіжних заходів щодо проявів домашнього насильства.

Ключові слова: *умисне вбивство, стан сильного душевного хвилювання, судова практика, вироки, потерпілий, винна особа.*

Starko O.

Premeditated murder committed in a state of strong emotional excitement: a law enforcement aspect

One of the main benchmarks in the process of developing and improving measures to prevent premeditated murders committed in a state of strong emotional excitement is the results of the study of judicial practice. In order to find out the typical criminal-law forms of manifestation of these crimes, we analyzed all the verdicts (only 70), approved under Art. 116 of the Criminal Code of Ukraine from October 13, 2010 to December 31, 2024, which were published in the Unified State Register of Judgments. The analysis revealed that the «guilty-victim» relationship had previously committed domestic violence, where the guilty person was a victim and the victim by the abuser. In particular, most of the guilty persons were in family or close relationships with the victim, and the murder was preceded by long-term family conflicts. The overwhelming majority of victims are male persons with alcohol addiction or were intoxicated at the time of murder. The victims were systematically applied to the guilty or other close persons, physical and mental violence. The most common murder tools were those who were at the fault. In particular, every second murder was done by hitting a kitchen knife used mainly by women. The place of committing the crime was the co-housing of the guilty and the victim. Women, unlike men, killed members of their family (80 % of women were family members or close relatives). Men's victims are other persons, usually unfamiliar before murder (47 %) and family members (53 %).

The study of the verdicts showed that the state of strong emotional excitement of the guilty persons (in every second case was recorded by the physiological affect) was due to systematic physical violence by the victim, and the dominant motive of the murder was the desire to stop physical violence. Thus, the main emphasis in the process of developing measures to prevent premeditated murders committed in a state of strong emotional excitement is counterwork of domestic violence.

Keywords: *premeditated murder, a state of strong emotional excitement , judicial practice, verdicts, victim, guilty person.*

Постановка проблеми. Протидія умисним посяганням на життя людини завжди була у числі пріоритетних завдань у боротьбі зі злочинністю, а в умовах триваючої в Україні війни, набуває особливої актуальності та гостроти. Російсько-українська війна, що розпочалася у 2014 р. та перейшла у повномасштабне

© Оксана Старко, 2025

вторгнення 24 лютого 2024 р. стала найбільшим криміногенним фактором щодо зростання умисних посягань на життя людини. За кількістю кримінальних смертей у 2022 році – на початку 2023 року з коефіцієнтом більше 30 на 100 тисяч населення Україна знову (вперше це відбулося у 2014 р.) приєдналася до країн Латинської Америки і Карибського басейну [1, с. 31].

Попри високі темпи зростання рівня умисних вбивств у 2014 р. та у 2022-2024 рр., рівень умисних вбивств, вчинених у стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 Кримінального кодексу України – далі КК України) поступово знижувався. Зокрема, за 2004–2008 рр. було зареєстровано 143 умисних вбивства, передбачених ст. 116 КК України. За період 2013–2019 рр. було зареєстровано 46 таких вбивств. Зокрема, у 2013 р. – 13, у 2014 р. – 4, у 2015 р. – 7, у 2016 р. – 7, у 2017 р. – 5, у 2018 р. – 6, у 2019 р. – 4 [2, с. 276]. За період 2020-2024 рр. абсолютні показники цих злочинів продовжували знижуватись. Так, у 2020 р. було зареєстровано – 7 вбивств, у 2021 р. – 3, у 2022 р. – 1, у 2023 р. – 2, у 2024 р. – 1 [3]. Однак, зниження кількісних показників не означає повну нейтралізацію причин та умов, що обумовлюють насильницьку злочинність проти життя особи, а сама специфіка цього виду вбивства свідчить про необхідність подальшої протидії йому в умовах війни та особливо повоєнного періоду.

Ст. 116 КК України передбачає відповідальність за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, зумовленому жорстоким поводженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого. Специфічність «привілейованого» складу цього умисного вбивства, полягає у «негативній», «провокуючій» поведінці потерпілого. Це свідчить про можливість успішного застосування як індивідуальних форм запобіжної діяльності щодо потенційних винних та потерпілих осіб, так і загальних запобіжних заходів, спрямованих на нейтралізацію причин та умов цього злочину. Вагомим допоміжним інструментом у цьому сенсі є виявлення типових форм дій, способів, знарядь, місць вчинення злочину, особливостей особи потерпілого, особи злочинця, їх взаємозв'язку, а отже й комплексу факторів, що обумовлюють цей вид злочинності. Одним із можливих способів з'ясування кримінально-правових особливостей цього виду вбивства є вивчення сформованої судової практики. З цією метою ми провели вивчення обвинувальних вироків, ухвалених за ст. 116 КК України за період з 13 жовтня 2010 р. по 31 грудня 2024 р. (70 вироків, оприлюднених у Єдиному державному реєстрі судових рішень. Дата звернення 20 січня 2025 р.). У результаті цього було узагальнено дані, що стосуються 70 засуджених та 70 потерпілих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан кримінально-правової протидії умисним вбивствам становить чималий дослідницький інтерес. У загальному контексті кримінально-правові аспекти протидії умисному вбивству, вчиненому в стані сильного душевного хвилювання розглядались у працях О. В. Авраменка, М. І. Бажанова, А. В. Байлова, В. І. Борисова, В. М. Бурдіна, Н. О. Гуторової, В. М. Куца, Л. А. Остапенко, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, С. С. Яценка та інших.

Метою статті є з'ясування кримінально-правових, кримінологічних, віктимологічних ознак умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання на основі вивчення вироків, ухвалених за ст. 116 КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час моніторингу судових рішень, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень було виявлено 70 обвинувальних вироків, ухвалених за ст. 116 КК України з 13 жовтня 2010 р. по 31 грудня 2024 р. Ознайомлення з вироками дало змогу встановити, що було засуджено всього сімдесят осіб, шість з яких засуджено за замах на умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання.

У результаті аналізу вироків були отримані *дані, які характеризують особу потерпілого та його поведінку*. Як відомо, у механізмі вчинення цього виду вбивства визначальну роль відіграє сам потерпілий. Поведінка потерпілого, яка передує вбивству, характеризується жорстоким поводженням, поводженням, що принижує честь і гідність та має системний характер. Саме така поведінка потерпілого зумовлює виникнення стану сильного душевного хвилювання у винної особи.

Загальна кількість потерпілих, згідно даних, які містяться у вироках, становить 70 осіб, і головним чином це чоловіки (їх 87 %). Показовою у контексті визначення основних причин та умов цього виду насильницької злочинності є та обставина, що 66 % потерпілих знаходились у сімейних чи близьких відносинах з винною особою. Зокрема, серед цих потерпілих були: чоловіки, яких вбили їхні дружини або їхні співмешканки (38,6 % – матеріали 17 вироків); діти (сини), яких вбили батько або матір (27,2 % – матеріали 12 вироків); батьки, яких вбили їхні дочка або син (20,4 % – матеріали 9 вироків); жінки, яких вбили їх чоловіки (4,5 % – матеріали 2 вироків). В інших випадках (9 %), чоловік вбив свого вітчима, свекор – зятя, сестра – брата, чоловік – брата свого зятя. Не перебували у сімейних чи близьких відносинах з винним 34 %

потерпілих (15 чоловіків та 3 жінки). Окрім того, потерпілі та винні особи у більшості випадків, були знайомі.

«Традиційною» ознакою, що характеризує особу потерпілого є систематичне вживання алкогольних напоїв та наркотичних засобів. Зокрема, 70 % потерпілих у день вбивства перебували у стані алкогольного, а 7 % осіб – у стані наркотичного сп'яніння. Як правило, вживання алкоголю, наркотичних засобів було систематичним. Потерпілі декілька років та навіть десятки років до вбивства пиячили або вживали наркотичні засоби, а деякі з них неодноразово проходили курс лікування від наркотичної залежності. На цьому грунті у їхніх сім'ях виникали суперечки, конфлікти, сварки та бійки.

Поведінка потерпілого по відношенню до винної особи чи інших осіб напередодні вбивства, характеризувалась жорстоким поводженням або поводженням, що принижує честь і гідність винного і мала системний характер. Так, у переважній більшості випадків (78,5 %) це було фізичне насильства, що завжди поєднувалось із психічним насильством. Зокрема, це удари, побої, штовхання, шарпання за волосся та одяг, намагання опустити жертву обличчям у казан з гарячою кашею, у гарячу духовку, опускання головою в унітаз, а також спроби застосування вогнепальної та холодної зброї, які супроводжувались нецензурною лайкою, образами, погрозами фізичної розправи, обманом, переслідуванням. В інших випадках (18,5 %) це було винятково психічне насильство щодо винного чи близьких йому/їй осіб (нецензурна лайка, цинічне глузування, обзивання, примушування, словесні погрози, агресивні висловлювання, які були спрямовані на приниження честі та гідності). В окремих випадках потерпілі зраджували, демонструючи факт зради, примушували до вступу в статевий зв'язок, вимагали гроші, вводили в оману. Під час вивчення вироків також було зафіксовано випадки сексуального насильства над потерпілою, поєднаного з побиттям (2,8 %).

«Негативна» поведінка потерпілого мала системний характер, яка виражалась у повторюваних епізодах – протягом кількох годин, днів, декількох місяців або років. Показовими у цьому плані, є випадки вбивства дружиною свого чоловіка чи співмешканця (25,7 % від усіх випадків), який страждав алкогольною залежністю десятки років, і на цьому тлі виникали систематичні конфлікти, сварки, побиття. Непоодинокими є випадки вбивства батьком чи матір'ю своїх синів, які страждали алкогольною чи наркотичною залежністю [4] (17,1 % від усіх випадків).

Натомість, діти вбивали своїх батьків (10 % від усіх випадків), переважно, через систематичне психічне насильство у формі докорів, безпричинних словесних образ, агресивної критики, висміювання фізичних вад, а також через неодноразові акти фізичного насильства. Наприклад, неповнолітній учень 10 класу вбив свого батька, який протягом тривалого часу пиячив, принижував, бив його, матір та сестру, а приводом до вбивства стало те, що батько вимагаючи від сина решту грошей від покупок, засунув голову хлопця в унітаз і спустив воду [5].

Вивчення вироків, ухвалених за ст. 116 КК України дозволяє виділити *дані, які характеризують об'єктивну сторону вчинених вбивств*, а саме типові форми діяння, способи, знаряддя, місце вчинення злочину. Як показав аналіз вироків, вбивство було вчинено шляхом дій, а найпоширенішими способом було нанесення удару/ударів ножем, секатором, молотком, сокирою, кувалдою, дерев'яною корягою, держаком від лопати, табуреткою, палкою, рукою (82 % випадків). Решту вбивств було вчинено шляхом здійснення пострілу з вогнепальної зброї (11 % випадків) та шляхом удушення руками, мотузкою, еластичним медичним джгутом, в'язаною бавовняною ниткою (7% випадків). У деяких випадках, винна особа наносила потерпілому велику кількість ножових ударів. Так, жінка вбила свою матір шляхом нанесення декількох ударів молотком, вкусила за ніс, а потім нанесла ножем ще 42 удари [6]. У двох випадках мало місце розчленування трупа, з метою приховати злочин [7].

Найпоширенішим знаряддями вбивства були ті предмети, які знаходилися під руками у винної особи. Зокрема, це кухонний ніж – у 57,4 % випадків, інші колючо-ріжучі предмети (розкладний ніж, сокира, канцелярський ніж, секатор та інші) – 12,8 %, молоток і кувалда – у 11,4 % випадків, вогнепальна зброя (автомат Калашникова, пістолети, рушниці) – у 8,5 % випадків, дерев'яні предмети – у 5,7 % випадків, еластичний медичний джгут, мотузка, бавовняна в'язана нитка – у 4,2 % випадків. Кухонний ніж як «підручний засіб» застосовували в основному жінки, а вогнепальна зброя (автомат, пістолети, мисливські рушниці) застосовувалась винятково чоловіками.

Певне значення для розуміння причин вчинення цього злочину, як такого, що вчиняється на тлі сімейно-побутових конфліктів, мають дані про місце вчинення вбивства. Як правило, це було спільне житло винної та/або потерпілої особи, а саме квартира, будинок, прибудинкова територія – у 50 % випадків. Також вбивства вчинялись: на вулиці – 12,8 %, на роботі (адміністративна будівля шахти) – 1,4 %, на ринку – 1,4 %, у військовій частині – 1,4 %.

Отримані дані про особу злочинця. Суб'єктом цього виду вбивства є будь-яка особа, яка досягла 14 років. Вироки, ухвалені за ст. 116 КК України, містять відомості, які дозволяють виокремити соціально-демографічні та кримінально-правові ознаки особи злочинця. Проте, у вироках не достатньо даних, які б розкривали морально-психологічну характеристику особи злочинця, а певна частина вироків взагалі не містить такої інформації.

Серед засуджених 70-ти осіб, чоловіків виявлено – 36, а жінок – 34, тобто співвідношення чоловіків та жінок 1:1. Жінки, на відміну від чоловіків, частіше вбивали членів своєї сім'ї. Зокрема, 80 % потерпілих від дій жінок це члени їх сімей або ж їх близькі родичі, і лише 20 % потерпілих – чужі особи. Головним чином, жінки вбивали своїх чоловіків або співмешканців (18 випадків із 34). Серед жертв жінок також: свій батько (4 випадки), син (3 випадки), матір (1 випадок), брат (1 випадок). І лише 7 потерпілих (4 чоловіків та 3 жінки) – це були особи, які не є членами сім'ї чи родичами, проте були знайомі із засудженою.

Інша картина спостерігається у колі потерпілих від дій чоловіків: 53 % це особи, які перебувають у сімейних або близьких відносинах, а 47 % – це чужі особи, часто незнайомі до моменту вбивства. Зокрема, чоловіки вбивали свого сина (9 випадків із 36), свого батька (4 випадки), свою дружину (2 випадки), свого зятя (2 випадки), вітчима (1 випадок), матір (1 випадок). Інші потерпілими були незнайомі та знайомі чоловіки (18 із 36).

Освітній рівень винних осіб характеризується тим, що більшість засуджених це особи, які мають середню або середню спеціальну освіту (57 %), вищу та фахову передвищу освіту мають 14 % (у решті вироків інформація щодо освіти не вказана). Наведені дані показують, що більшість осіб, які вчинили вбивство, мали невисокий загальноосвітній рівень. Аналіз вироків дозволяє отримати інформацію щодо сімейною стану винних осіб. Більшість осіб (75 %) були неодружені, а 20 % винних осіб мають на утриманні неповнолітніх дітей.

Всі винні особи на момент вчинення вбивства не мали судимості. Для цього виду вбивства не є характерним перебування винного у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Лише 12 % винних перебували у стані алкогольного сп'яніння легкого ступеню. Натомість, кожен третій потерпілий перебував під час вчинення вбивства у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Переважна більшість засуджених щиро покаялись у вчиненні злочину, повністю визнали свою вину (96 % від всіх засуджених), а у деяких випадках відшкодовували потерпілим моральну шкоду.

Отримані дані, які характеризують суб'єктивну сторону злочину. Як відомо підставою пом'якшення відповідальності за цей вид вбивства є те, що винний знаходився у стані сильного душевного хвилювання, який не виникає сам по собі, а є безпосереднім результатом поведінки потерпілого.

Слід відмітити, що 82,9 % вироків містять вказівку на висновок судово-психіатричної експертизи, де йдеться про вид психічного стану, який став психологічною підставою констатації стану сильного душевного хвилювання. Зокрема, це був фізіологічний афект – 50% випадків, кумулятивний афект – 12 %, стан аномального афекту – 1 %, фрустрація – 7 %, стрес, емоційна напруга, нервово-психічне напруження – 7 %. Головним чином, правозастосовувачі, висуваючи та формулюючи обвинувачення проти осіб, які вчинили вбивство, вказують на перебування винного у стані сильного душевного хвилювання та при цьому, конкретизують вид психічного стану. Проте, у 14,2 % вироків взагалі не вказано який саме психічний стан і за яких умов став підставою для притягнення особи саме за ст. 116 КК України. У 17,1 % вироків відсутні будь-які дані про проведення судово-психіатричних експертиз.

Наприклад, в одному з вироків, в якому відсутнє згадування про висновок судово-психіатричної експертизи, зазначається, що чоловік, який перебував у стані алкогольного сп`яніння, «знаходячись у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання, тяжкої образи з боку потерпілої, що виражалось у спричиненні йому тілесних ушкоджень, постійних зрад з іншими чоловіками, постійним вживанням алкоголю, розтратою сімейних коштів, під час сварки, яка виникла на ґрунті особистих неприязних відносин, підійшов до жінки та наніс їй удар кулаком правої руки в область обличчя, після чого наніс один удар ногою в область живота потерпілої, від чого остання впала. Чоловік, продовжуючи реалізовувати свій злочинний умисел, спрямований на позбавлення життя жінки, наніс молотком ряд ударів потерпілій в область голови, тулубу та кінцівок, після чого взяв у руки дерев`яний биток та наніс ряд ударів в область голови, тулубу та кінцівок, після чого взяв у руку садовий секатор та наніс ним шість ударів в область ніг. Чоловік наніс потерпілій не менше шести ударів в область голови та обличчя, не менше восьми ударів в область верхніх кінцівок, не менше п`яти ударів в область спини та попереку, не менше чотирьох ударів в область сідниць, не менше двадцяти ударів в область нижніх кінцівок». Чоловіку було призначено покарання у виді п`яти років позбавлення волі та звільнено

від призначеного покарання на підставі пункту г) статті 1 Закону України №1185-VII від 08.04.2014 року «Про амністію у 2014 році» [8].

Непоодинокими є випадки (14,2 %), коли стан сильного душевного хвилювання супроводжувався втратою пам'яті як під час, так і після вчинення вбивства. У таких випадках відбувається провалля у пам'яті певного відрізку часу, внаслідок чого засуджені не пам'ятають «як у руках з'явився ніж», «як наносив удари», не розуміють чому «потерпілий лежить і не рухається» тощо.

У переважній більшості вироків (87 %) відсутня вказівка на мотив злочину. З'ясування мотиву стало можливим у результаті аналізу змісту вироку. Зокрема, найбільш поширеним мотивом цього виду вбивства виявилось «бажання припинити фізичне насильство» або «запобігання протизаконному насильству» (82,8 %). Також, серед мотивів були й такі як, «бажання припинити психічне насильство, яке виникло на ґрунті тривалих конфліктів» (10 %), особиста неприязнь (3%), помста (1,4 %), ревнощі (2,8 %).

Вивчення вироків, ухвалених за ст. 116 КК України, дало змогу з'ясувати питання про види та розміри покарань, які призначались винним особам. «Реальне» покарання у виді позбавлення волі було призначено 18 особам із 70-ти на строки від 1 року і 5 місяців до 5 років, у виді обмеження волі 7 особам із 70-ти на строки від 1 року до 4 років і 7 місяців. Суди активно застосовували інститут звільнення від відбування покарання (ст. 75 КК України). Зокрема, даний вид звільнення від відбування покарання був застосований щодо 40 осіб, яким було призначено покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі. Як правило, такий вид звільнення від відбування покарання був застосований у тих випадках, де вбивству передувала довготривала провокуюча поведінка потерпілого (пияцтво, алкоголізм, вживання наркотиків, побиття членів сім'ї, психологічне насильство), а винна особа тривалий час була жертвою актів насильства.

Висновки. Вивчення вироків показало, що переважна більшість винних, знаходились у сімейних чи близьких відносинах з потерпілим, який був ініціатором систематичних сімейно-побутових конфліктів. Стан сильного душевного хвилювання був зумовлений систематичним фізичним насильством з боку потерпілого, а домінуючим мотивом вбивства було бажання припинити фізичне насильство з боку потерпілого. Значна частина потерпілих на відміну від винних осіб, перебували у стані сп'яніння. Можна констатувати, що у відносинах «винний-потерпілий», попередньо мало місце повторне вчинення домашнього насильства, де винна особа була жертвою, а потерпілий кривдником. Отже, ключовим елементом у системі заходів запобігання цьому виду умисних вбивств повинні бути заходи, спрямовані на протидію та запобігання домашньому насильству.

Список використаних джерел

1. Кушніренко Р. О. Кримінологічна характеристика та запобігання умисним посяганням на життя людини. дис. … кандидата юрид. наук: 12.00.08. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2023. 170 с.
2. Старко О. Л. Особливості кількісно-якісних вимірів умисних вбивств в Україні за період з 1992 р. по 2019 р. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 4. С. 273-276. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2020/68.pdf (дата звернення: 20.01.2025).
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення та результати їх розслідування (2020-2024 рр.). Офіс Генерального прокурора URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 20.01.2025).
4. Вирок Советського районного суду м. Макіївка Донецькой обл. від 23 серпня 2012 р. Справа 0546/3806/2012: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/27027021 (дата звернення: 20.01.2025).
5. Вирок Верховинського районного суду Івано-Франківської області від 13 лютого 2015 р. Справа 340/38/15-к: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/42692601 (дата звернення: 20.01.2025).
6. Вирок Октябрського районного суду м. Полтави від 2 лютого 2018 р. Справа 544/669/18: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/71961820 (дата звернення: 20.01.2025).
7. Вирок Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 22 жовтня 2013 р. Справа 204/7520/13-к: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/3434374917.18. (дата звернення: 21.01.2025).

8. Вирок Мар'їнського районного суду Донецької області від 3 червня 2014 р. Справа №22.237/447/14-к23.: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/39417862 (дата звернення: 21.01.2025).

References

1. Kushnirenko, R. O. (2023). Kriminolochna harakteristika ta zapobigannia umysnym posiaganniam na zhittia ludyny [Criminological characterization and prevention of intentional encroachments on human life]. *Candidate's thesis*. Dnipro: Dnipro State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
2. Starko, O. L. (2020). Osoblyvosti kilkisno-yakisnym vymiriv umysnyh vbyvstv za period z 1992 r. po 2019 r. [Features of quantitative and qualitative measurements of premeditated murders in Ukraine for the period from 1992 to 2019]. *Uridishniu naukoviy elektronniy jurnal – Legal scientific electronic journal, 4,* 273-276. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/4_2020/68.pdf [in Ukrainian].
3. Yedyniy zvit pro kriminalni pravoporushennya ta rezultati yih rozsliduvannya (2020-2024 rr.) [Unified report on criminal offenses and results of their investigation (2020-2024)]. *Ofis Generalnogo prokurora - Office of the Prosecutor General.* Retrieved from https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 [in Ukrainian].
4. *Vyrok Sovetskogo raionnogo sudu m. Makiivka Donetskoi oblasti [The verdict of the Sovetsky District Court of Makiivka, Donetsk region]* (of August 23, 2012). Case 0546/3806/2012. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/27027021 [in Ukrinian].
5. *Vyrok Verhovynskogo raionnogo sudu Ivano-Frankivskoi oblasti [Verdict of the Verkhovyna District Court of Ivano-Frankivsk region]* (of February 13, 2015). Case category 340/38/15-к. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/42692601 [in Ukrinian].
6. *Vyrok Oktiabrskogo raionnogo sydy m. Poltavy [Sentence of the Oktyabrskyi District Court of Poltava (of February 2, 2018)*. Case category 544/669/18. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/71961820 [in Ukrinian].
7. Vyrok Krasnogvardiiskogo raionnogo sudu m. Dnipropetrovska [Verdict of the Krasnohvardiyskiy District Court of Dnipropetrovs'k] (of October 22, 2013). Case 204/7520/13-к. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/3434374917.18. [in Ukrinian].
8. Vyrok Mariinskogo raionnogo sydy Donetskoi oblasti [Sentence of the Marinka District Court of Donetsk region] (of June 3, 2014). Case category No. 237/447/14-к. Unified State Register of Court Decisions. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/39417862 [in Ukrinian].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2025

DOI:10.35774/app2025.01.165
УДК 343.163

Марина Стефанчук,
докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри юстиції Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6239-9091

ПОВНОВАЖЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА НА ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРИ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ: КОНСТИТУЦІЙНО-ЮРИСДИКЦІЙНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено розвідку проблемних аспектів законодавчої регламентації повноважень Генерального прокурора на визначення структури органів прокуратури в Україні крізь призму релевантної практики Конституційного Суду України.

Встановлено, що особливості законодавчої регламентації таких повноважень Генерального прокурора, як однієї із передумов можливого звільнення прокурорів з посад у разі ліквідації чи реорганізації органу прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду, або в разі скорочення кількості прокурорів органу прокуратури, стають предметом опосередкованого конституційного контролю, з огляду на той запит, що формується у конституційних скаргах заінтересованих суб'єктів з цього приводу, та правових позицій, сформованих за наслідками їхнього вирішення уповноваженими юрисдикційними органами.

Констатовано, що особливості законодавчої регламентації повноважень Генерального прокурора на визначення структури органів прокуратури в Україні визнані Конституційним Судом України такими, що не мають чіткого визначення їхнього обсягу та мають прихований юридичний наслідок – звільнення прокурора з посади, яку він обіймає у відповідному органі прокуратури.

Виокремлено перспективи законодавчого врегулювання відносин у досліджуваній сфері, серед яких пріоритетним запропоновано визнати концептуальну зміну законодавчого підходу до способу визначення структури органів прокуратури в Україні шляхом її унормування законом у розвиток конституційно-окресленої тенденції наближення прокуратури до судової гілки влади, а статусу прокурора до статусу судді.

Ключові слова: *прокуратура, Генеральний прокурор, прокурор, дискреційні повноваження, ліквідація чи реорганізація органу прокуратури, скорочення кількості прокурорів органу прокуратури, звільнення прокурора з посади, конституційна юрисдикція.*

Stefanchuk M. M.

The Powers of the Prosecutor General to Determine the Structure of the Prosecution Bodies: Constitutional and Jurisdictional Aspect

The article examines the problematic aspects of legislative regulation of the powers of the Prosecutor General to determine the structure of the prosecution bodies in Ukraine through the prism of the relevant case law of the Constitutional Court of Ukraine.

It is stated that in the absence of a legal position of the court of constitutional jurisdiction on the constitutionality of the priority measures of reforming the prosecution bodies, problematic aspects of their staffing are addressed in the Decisions of the Constitutional Court of Ukraine on constitutional complaints of interested parties regarding the constitutional guarantees of the prosecutor's independence.

The author outlines one of such Decisions of the Constitutional Court of Ukraine recognised paragraph 9 of part one of Article 51 of the Law of Ukraine «On the Public Prosecutor's Office» as inconsistent with the Constitution of Ukraine, which regulates the following grounds for dismissal of a prosecutor: in case of liquidation or reorganisation of the prosecutor's office in which the prosecutor holds a position, or in case of reduction of the number of prosecutors in the prosecutor's office. According to the legal position of the Constitutional Court of Ukraine, under this clause of the Law of Ukraine «On Public the Prosecutor's Office», the grounds for dismissal of a prosecutor from the position held in the prosecution body are not an individual act of law, but an organisational decision of the Prosecutor General on liquidation or reorganisation of the prosecution body in which the prosecutor holds a position, or reduction of the number of positions of prosecutors in the prosecution body, which, in the opinion of the court of constitutional

© Марина Стефанчук, 2025

jurisdiction, has a hidden legal consequence - dismissal of a prosecutor from the position held in the prosecution body, respectively.

It is established that the peculiarities of legislative regulation of the power of the Prosecutor General to determine the structure of the prosecution bodies as one of the prerequisites for possible dismissal of a prosecutor from office in case of liquidation or reorganisation of the prosecution body in which the prosecutor holds a position, or in case of reduction of the number of prosecutors in the prosecution body, become the subject of indirect constitutional control, given the request formulated in the constitutional complaints of interested persons in this regard and the legal positions formed as a result of their resolution by the authorised jurisdictional bodies.

It is noted that such peculiarities of legislative regulation of the Prosecutor General's powers have been recognised by the Constitutional Court of Ukraine as such which do not clearly define their scope and have a hidden legal consequence - dismissal of a prosecutor from the position held by him/her in the relevant prosecution body.

The author identifies the prospects for legislative regulation of relations in the area under study, among which it is proposed to recognise as a priority the conceptual change in the legislative approach to the way of determining the structure of the prosecution bodies in Ukraine by means of its regulation by law in the development of the constitutionally determined trend of bringing the prosecution closer to the judiciary, and the status of a prosecutor closer to the status of a judge.

Keywords: *Public Prosecutor's Office, Prosecutor General, prosecutor, discretionary powers, liquidation or reorganisation of the prosecutor's office, reduction of the number of prosecutors in the prosecutor's office, dismissal of a prosecutor, constitutional jurisdiction.*

Постановка проблеми. Однією із гарантій незалежності прокурора є особливий порядок не лише його призначення, а й звільнення з посади, що набуває особливої гостроти експертної дискусії під час чергових законодавчих спроб реформування прокуратури, цілеспрямуванням яких є кадрове перезавантаження органів прокуратури, лейтмотивом якого вже традиційно є гасло відновлення довіри громадянського суспільства до прокуратури в Україні. Такі законодавчі положення періодично стають об'єктом конституційного контролю. Результати одного із нещодавніх аудитів конституційності положень Закону України «Про прокуратуру» (далі – Закон № 1697-VII) [1] віднайшли своє втілення у рішенні Конституційного Суду України (далі – КСУ) у справі щодо відповідності Конституції України пункту 9 частини першої статті 51, підпункту 1 пункту 5-1 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697–VII (щодо конституційних гарантій незалежності прокурора) від 18 грудня 2024 року (далі – Рішення) [2]. У цьому Рішенні визнано таким, що не відповідає Конституції України, пункт 9 частини першої статті 51 Закону України «Про прокуратуру», який унормовує таку підставу звільнення прокурора з посади як: у разі ліквідації чи реорганізації органу прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду, або в разі скорочення кількості прокурорів органу прокуратури. Згідно з правовою позицією КСУ за цим пунктом Закону № 1697-VII підставою для звільнення прокурора з посади, яку він обіймає в органі прокуратури, є не індивідуальний акт права, а організаційне рішення Генерального прокурора щодо ліквідації чи реорганізації органу прокуратури, у якому прокурор обіймає посаду, або скорочення кількості посад прокурорів органу прокуратури, що, на думку суду конституційної юрисдикції, має «… прихований юридичний наслідок – звільнення прокурора з посади, яку він обіймає у відповідному органі прокуратури» (абз. 4-5 п. 5. 5 Рішення) [2].

Водночас втрату чинності цим положенням Закону № 1697-VII КСУ визнав за необхідне відтермінувати на шість місяців із дня ухвалення вказаного Рішення, *що обґрунтовано потребою забезпечення ефективності функціонування прокуратури та надання у зв'язку із цим Верховній Раді України строку для внесення релевантних змін до Закону* (тут і далі виділено мною – М. Стефанчук). Таким чином, це Рішення КСУ найближчим часом вимагатиме концептуального вирішення законодавцем констатованої КСУ проблеми законодавчого регулювання відносин не лише стосовно звільнення прокурора у разі ліквідації чи реорганізації органу прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду, або в разі скорочення кількості прокурорів органу прокуратури, а й щодо повноважень Генерального прокурора з ліквідації чи реорганізації органу прокуратури або скорочення кількості посад прокурорів органу прокуратури, тобто на визначення структури органів прокуратури.

Примітно, що не весь склад суддів КСУ погодився з такою правовою позицією, зокрема суддя С. Різник у своїй окремій (розбіжній) думці охарактеризував таке Рішення як помилкове, зауваживши, що «… неналежне тлумачення Судом змісту оскаржуваних приписів Закону № 1697 призвело до того, що Суд зрештою відповів на питання, які перед ним ніхто не порушував, вирішив проблему, якої насправді не існувало, та створив нову проблему, спроби подальшого розв'язання якої зовсім неочевидні» [3]. За таких

обставин це Рішення КСУ викликає інтерес в контексті наукової полеміки та перевірки гіпотези про те, чи створить досліджувана правова позиція суду конституційної юрисдикції у цій справі проблеми правозастосування, а також зумовлює потребу прогностичного з'ясування шляхів її втілення у правотворчому процесі стосовно зміни концептуального підходу до законодавчого унормування повноважень Генерального прокурора на визначення структури органів прокуратури.

Ступінь наукової розробки теми. Проблематика діяльності органів прокуратури неодноразово ставала предметом наукових дискусій багатьох вчених, серед яких питання організаційно-правових засад діяльності Генерального прокурора безпосередньо досліджувалися такими ученими, як О. Р. Михайленко, О. І. Медведько, Є.М. Блажівський, В. В. Сухонос, А. М. Мудров, Р. І. Басараб, О. І. Скибенко, А. А. Тогобіцька-Громова та ін.

Проте, незважаючи на певну розробку цих питань у науковій юридичній літературі, на сучасному етапі становлення інституту прокуратури в Україні потребують окремого дослідження питання законодавчої регламентації повноважень Генерального прокурора на визначення структури органів прокуратури як однієї із передумов можливого звільнення прокурорів з посад у разі ліквідації чи реорганізації органу прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду, або в разі скорочення кількості прокурорів органу прокуратури, з огляду на той запит, що формується у конституційних скаргах заінтересованих суб'єктів з цього приводу, та правових позицій, сформованих за наслідками вирішення таких скарг уповноваженими юрисдикційними органами.

Мета статті полягає у виокремленні проблемних аспектів законодавчої регламентації повноважень Генерального прокурора на визначення структури органів прокуратури крізь призму релевантної практики КСУ, а також у визначенні законодавчих перспектив розвитку цього правового інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Позиція КСУ щодо юридичних наслідків реалізації Генеральним прокурором повноваження з ліквідації чи реорганізації органу прокуратури або скорочення кількості посад прокурорів органу прокуратури.

В абз. 2 п. 5.5 Рішення, оцінюючи конституційність пункту 9 частини першої статті 51 Закону № 1697-VII, КСУ виходив із того, що «… приписи Конституції України та Закону № 1697 надають Генеральному прокурору як особі, що очолює прокуратуру, дискреційні повноваження, зокрема щодо організації діяльності органів прокуратури України» [2]. З таким твердженням можна погодитися лише частково, з огляду на те, що в Основному Законі взагалі не йдеться про повноваження Генерального прокурора, окрім закріплення у ч. 3 ст. 131-1 його статусу як очільника прокуратури.

Повноваження Генерального прокурора щодо організації діяльності органів прокуратури в Україні закріплені, передусім, в Законі № 1697-VII, у ст. 7 якого законодавчо унормовано систему органів прокуратури, до складу якої входить Офіс Генерального прокурора, обласні прокуратури, окружні прокуратури та Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

Водночас Генеральний прокурор уповноважений:

1) у разі потреби утворювати своїм рішенням спеціалізовані прокуратури на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора, на правах обласних прокуратур, на правах підрозділу обласної прокуратури, на правах окружних прокуратур, на правах підрозділу окружної прокуратури (ч. 2 ст. 7 Закону № 1697-VII). Це правило не поширюється на випадок утворення Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, яка є юридичною особою публічного права, має відокремлене майно, що є державною власністю, рахунки в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням (ч. 1 ст. 8-1 Закону № 1697-VII);

2) визначати перелік спеціалізованих прокуратур, приймати рішення про їхнє утворення, реорганізацію та ліквідацію, визначати їх статус, компетенцію, структуру і штатний розпис. Водночас визначення структури і штату Спеціалізованої антикорупційної прокуратури здійснюється заступником Генерального прокурора - керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (ч.ч. 2-3 ст. 7 Закону № 1697-VII);

3) приймати рішення про створення, реорганізацію та ліквідацію обласних прокуратур, визначати їх перелік, компетенцію і штатний розпис (ч. 4 ст. 10 Закону № 1697-VII);

4) приймати рішення про створення, реорганізацію та ліквідацію окружних прокуратур, визначати їх перелік та територіальну юрисдикцію, компетенцію, структуру і штатний розпис (ч. 1 ст. 12 Закону № 1697-VII).

У науковій юридичній літературі зауважується на недоліках нормативно-правового регулювання діяльності Генерального прокурора, серед яких, зокрема зазначають про розпорошеність його повноважень в різних нормативних актах, а також про нечіткість та безсистемність регулювання окремих його

повноважень [4, с. 76]. У цьому контексті слід звернути увагу *на прогалини в Законі № 1697-VII стосовно наділення Генерального прокурора повноваженнями щодо створення, можливої реорганізації та ліквідації Офісу Генерального прокурора, визначення його структури та штатного розпису.* Законодавчо унормоване лише його повноваження затверджувати положення про самостійні структурні підрозділи Офісу Генерального прокурора (ч. 3 ст. 8 Закону № 1697-VII). Повноваження Генерального прокурора затверджувати своїм наказом структуру та штатну чисельність Офісу Генерального прокурора закріплено в абз. 1 п. 1. 15 Регламенті Офісу Генерального прокурора, затвердженого наказом Генерального прокурора від 22.02.2022 року № 35 [5]. У цьому контексті варто погодитися з Р. І. Басарабом, який зауважує, що у розвиток положень ч. 2 ст. 19 Конституції України Генеральний прокурор України може діяти лише у спосіб, що прямо передбачений Конституцією та законами, а не відповідно до законодавства, з огляду на те, що поняття «законодавство» є набагато ширшим і включає в себе ряд підзаконних нормативно-правових актів [4, с. 122-123].

Таким чином, дискусійними, з точки зору наявності законодавчих повноважень у Генерального прокурора, видаються такі його накази: 1) про окремі питання забезпечення початку роботи Офісу Генерального прокурора від 27.12.2019 № 358, в якому йшлося про перейменування Генеральної прокуратури України на Офіс Генерального прокурора без зміни ідентифікаційного коду юридичної особи в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань [6]; 2) про затвердження структури Офісу Генерального прокурора від 21.12.2019 № 99-шщ [7]. В останньому - було вказано про те, що його видано, керуючись статтями 8, 9 та 14 Закону України «Про прокуратуру», пунктом 4 розділу ІІ «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури», проте жодна із зазначених нормативних підстав не містить приписів про уповноваження Генерального прокурора на прийняття такого рішень. Ба більше, привертає увагу у цьому контексті посилання на ст. 14 Закону № 1697-VII, яка, хоча за своєю назвою має унормовувати не лише питання кількісного складу, але й структури органів прокуратури, проте, в своїй актуальній редакції не містить положень про структуру органів прокуратури, крім як згадки про те, що у структурі органів прокуратури встановлюються посади державних службовців, інших працівників, діяльність яких регулюється цим Законом та іншими законодавчими актами України (ч. 2 ст. 14 Закону № 1697-VII).

Примітно, що ч. 1 ст. 14 Закону № 1697-VII зазнала низку змін і доповнень з часу ухвалення Закону № 1697-VII у першій редакції, згідно з якою кількість прокурорів та інших працівників органів прокуратури, а також структура Генеральної прокуратури України (нині – Офіс Генерального прокурора), регіональних (нині – обласні) та місцевих (нині - окружні) прокуратур, Національної академії прокуратури України (нині – Тренінговий центр прокурорів України) мали визначатися законом та затверджуватися наказом Генерального прокурора України за погодженням з Радою прокурорів України з урахуванням обсягу роботи прокуратури та у межах видатків, затверджених у Державному бюджеті України на утримання органів прокуратури. Однак, в таке законодавче положення щодо визначення структури органів прокуратури законом дуже скоро було внесено зміни [8], згідно з якими структура та чисельність Генеральної прокуратури України, регіональних та місцевих прокуратур, Національної академії прокуратури України вже не мали визначатися законом, а мали затверджуватися наказом Генерального прокурора України за погодженням з Радою прокурорів України з урахуванням обсягу роботи прокуратури та у межах видатків, затверджених у Державному бюджеті України на утримання органів прокуратури.

Зрештою, Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо удосконалення та особливостей застосування окремих положень» [9], ч. 1 ст. 14 Закону № 1697-VII викладено у редакції, яка унормовувала лише питання загальної чисельності працівників органів прокуратури, та більше не закріплювала повноваження Генерального прокурора визначати структуру та чисельність Генеральної прокуратури (нині – Офіс Генерального прокурора).

Примітно, що Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо удосконалення та особливостей застосування окремих положень» від 02.07.2015 № 578-VIII одночасно було внесено зміни до ч. 1 ст. 14 Закону № 1697-VII, згідно з якими було виключено положення про повноваження Генерального прокурора затверджувати своїм наказом структуру та чисельність Генеральної прокуратури України за погодженням з Радою прокурорів України, а також внесено зміни до Розділу XIII «Перехідні положення» Закону, доповнивши його пунктом 5-1, в якому, серед іншого було зазначено про те, що до 15.12.2015 року кількість прокурорів та інших працівників органів прокуратури визначається, а

структура Генеральної прокуратури України, регіональних та місцевих прокуратур, Національної академії прокуратури України затверджується без погодження з Радою прокурорів України.

Отже, законодавчі положення, що наділяли Генерального прокурора повноваженнями затверджувати своїм наказом структуру та визначати чисельність Генеральної прокуратури були виключені із ч. 1 ст. 14 Закону № 1697-VII, а питання про те, який суб'єкт уповноважується затверджувати структуру Генеральної прокуратури на перехідний період також залишилось не вирішеним у проаналізованих вище змінах до Розділу XIII «Перехідні положення» Закону № 1697-VII, що дає підстави, з певною вірогідністю, стверджувати про відсутність законодавчо закріплених повноважень у Генерального прокурора на видачу наказу «Про затвердження структури Генеральної прокуратури України» від 16.07.2015 № 55 шц [10], так само як для видачі наказів «Про окремі питання забезпечення початку роботи Офісу Генерального прокурора» від 27.12.2019 № 358 та «Про затвердження структури Офісу Генерального прокурора» від 21.12.2019 № 99-шщ, з огляду на законодавчу вимогу про те, що Генеральний прокурор видає накази у межах своїх повноважень, на основі та на виконання Конституції і законів України (ч. 2 ст. 9 Закону № 1697-VII).

Ба більше, станом на 16.07.2015 року (набуття чинності положеннями Закону України від 02.07.2015 № 578-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо удосконалення та особливостей застосування окремих положень») у Генерального прокурора не було законодавчо закріплених повноважень визначати структуру і штатний розпис регіональних та місцевих прокуратур, оскільки таке повноваження Генерального прокурора було знову закріплено в Законі № 1697-VII лише у 2019 році Законом № 113 – IX, що дає привід піддати сумніву наявність законодавчих підстав наділення Генерального прокурора дискреційним правом визначати структури та штатний розпис Генеральної, обласних та міських прокуратур у період актуального правового регулювання відносин, що були предметом конституційного контролю у Рішенні КСУ від 18 грудня 2024 року [2]. Нагадаємо, що саме реалізація Генеральним прокурором повноваження з ліквідації чи реорганізації органу прокуратури або скорочення кількості посад прокурорів органу прокуратури було визнано КСУ таким, що не лише тягне за собою ліквідацію чи реорганізацію органу прокуратури або скорочення кількості посад прокурорів органу прокуратури, а також прихований юридичний наслідок – звільнення прокурора з посади, яку він обіймає у відповідному органі прокуратури (абз. 5 п. 5.5 Рішення) [2].

Крім того, КСУ зазначив, що «… звільнення прокурора з посади на підставі пункту 9 частини першої статті 51 Закону № 1697-VII уможливлює вплив чи тиск на незалежність прокурора у зв'язку з тим, що прокурора може бути звільнено з посади не лише внаслідок його рішень, дій або бездіяльності, а також і через ухвалення рішення щодо ліквідації чи реорганізації органу прокуратури або скорочення кількості посад прокурорів органу прокуратури» (абз. 2 п. 5.6 Рішення) [2]. На цій підставі суд конституційної юрисдикції констатував, що пункт 9 частини першої статті 51 Закону № 1697-VII надає Генеральному прокурору дискреційні повноваження без чіткого визначення їх обсягу, що, на його думку, суперечить частині першій статті 8 , пункту 14 частини першої статті 92, частині другій статті 131-1 Конституції України, що дає підстави, з певною вірогідністю, стверджувати, що *у цій правовій позиції КСУ імпліцитно вбачається ще одна, за якою Генеральний прокурор не повинен мати повноважень, які надають йому дискреційні права, що можуть мати такий прихований наслідок – як звільнення прокурора з посади.*

Перспективи законодавчого врегулювання відносин у досліджуваній сфері після завершення періоду відтермінування втрати чинності пунктом 9 частини першої статті 51 Закону № 1697-VII.

Установивши, що пункт 9 частини першої статті 51 Закону № 1697-VII суперечить частині першій статті 8, пункту 14 частини першої статті 92, частині другій статті 131-1 Основного Закону України, КСУ зазначив, що вважає за потрібне у цій справі відтермінувати втрату ним чинності задля забезпечення ефективності функціонування прокуратури та надання Верховній Раді України строку для внесення змін до Закону № 1697-VII (абз.2. п. 8 Рішення) [2], що дає привід дійти висновку про те, що КСУ передбачає, що таке його Рішення може вплинути на ефективність функціонування прокуратури, запобігти чому має законодавець у спосіб внесення релевантних змін до Закону № 1697-VII з тим аби збалансувати вплив цього Рішення КСУ на ефективність функціонування прокуратури.

У розвиток таких засторог одним із можливих варіантів подальшого врегулювання відносин у сфері досліджуваних питань вбачаємо *концептуальну зміну законодавчого підходу до обсягу дискреційних повноважень Генерального прокурора щодо визначення структури органів прокуратури в Україні.*

Нагадаємо, що саме реалізація Генеральним прокурором повноваження з ліквідації чи реорганізації органу прокуратури або скорочення кількості посад прокурорів органу прокуратури було визнано КСУ таким, що не лише тягне за собою ліквідацію чи реорганізацію органу прокуратури або скорочення кількості

посад прокурорів органу прокуратури, а також прихований юридичний наслідок – звільнення прокурора з посади, яку він обіймає у відповідному органі прокуратури (абз. 5 п. 5.5 Рішення) [2]. У цьому Рішенні суд конституційної юрисдикції констатував, що саме пункт 9 частини першої статті 51 Закону № 1697-VII надає Генеральному прокурору дискреційні повноваження без чіткого визначення їх обсягу, з чим важко погодитися, з огляду на положення ч.ч. 2-3 ст. 7, ч. 4 ст. 10, ч. 1 ст. 12 Закону № 1697-VII, які буквально наділяють Генерального прокурора повноваженнями визначати перелік спеціалізованих прокуратур, приймати рішення про їхнє утворення, реорганізацію та ліквідацію, визначати їх статус, компетенцію, структуру і штатний розпис; приймати рішення про створення, реорганізацію та ліквідацію обласних прокуратур, визначати їх перелік, компетенцію і штатний розпис; приймати рішення про створення, реорганізацію та ліквідацію окружних прокуратур, визначати їх перелік та територіальну юрисдикцію, компетенцію, структуру і штатний розпис. На наше бачення, саме ці положення можуть стати предметом концептуальної законодавчої ревізії у напрямі пошуку оптимального варіанту зміни їхньої законодавчої регламентації. У цьому контексті варто нагадати першу редакцію ч.1 ст. 14 Закону № 1697-VII, згідно з якою *не лише кількість прокурорів та інших працівників органів прокуратури, а також структура органів системи прокуратури мали визначатися законом і затверджуватися наказом Генерального прокурора за погодженням з Радою прокурорів Україні.* У світлі досліджуваного Рішення КСУ від 18.12.2024 № 11-р(II)/2024 такий концептуальний підхід, за яким *структура органів прокуратури в Україні має визначатися законом,* вбачається своєчасним та затребуваним, а також таким, що наближає прокуратуру до судової влади, з урахуванням конституційно закріплених гарантій суддів, згідно з якими судоустрій в Україні визначається законом, а суди утворюються, реорганізовуються і ліквідовуються законом (ч.ч. 1, 2 ст. 125 Конституції України), а також таким, що враховує передумови та узгоджується із тенденціями наближення статусу прокурора до статусу суддів [11]. На наше бачення, саме цей шлях перспективного законодавчого врегулювання відносин у сфері досліджуваних питань заслуговує на визнання пріоритетним.

Висновки. Вищевикладене дає підстави дійти висновків про наявність проблемних аспектів у законодавчій регламентації повноважень Генерального прокурора на визначення структури органів прокуратури в Україні, як однієї із передумов можливого звільнення прокурорів з посад у разі ліквідації чи реорганізації органу прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду, або в разі скорочення кількості прокурорів органу прокуратури, які, крізь призму релевантної практики КСУ, стають предметом опосередкованого конституційного контролю, з огляду на той запит, що формується у конституційних скаргах заінтересованих суб'єктів з цього приводу.

За відсутності правової позиції суду конституційної юрисдикції у справі конституційності першочергових заходів реформування органів прокуратури у 2019 році, проблемні аспекти їхнього кадрового перезавантаження вирішуються у Рішеннях КСУ за конституційними скаргами заінтересованих суб'єктів щодо конституційних гарантій незалежності прокурора.

Особливості законодавчої регламентації повноважень Генерального прокурора на визначення структури органів прокуратури в Україні визнані КСУ такими, що не мають чіткого визначення їхнього обсягу та мають прихований юридичний наслідок – звільнення прокурора з посади, яку він обіймає у відповідному органі прокуратури, що потребує релевантних законодавчих змін.

Серед шляхів подальшого врегулювання відносин у сфері досліджуваних питань виокремлено як пріоритетний підхід, що передбачає концептуальну зміну законодавчого підходу до обсягу дискреційних повноважень Генерального прокурора щодо визначення структури органів прокуратури в Україні шляхом її унормування законом у розвиток конституційно-визначеної тенденції наближення прокуратури до судової гілки влади, а статусу прокурора до статусу судді.

Список використаних джерел

1. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/ed20141014#Text (дата звернення: 06.02.2025).
2. У справі за конституційною скаргою Панченка Богдана Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 9 частини першої статті 51, підпункту 1 пункту 5-1 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697–VII (щодо конституційних гарантій незалежності прокурора): Рішення Конституційного Суду України від 18.12.2024 № 11-р(II)/2024. Справа № 3-157/2023(290/23). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-24#Text (дата звернення: 06.02.2025).

3. Окрема думка (розбіжна) судді Конституційного Суду України Сергія Різника стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Панченка Богдана Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 9 частини першої статті 51, підпункту 1 пункту 5-1 розділу XIII «Перехідні положення» Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697–VII (щодо конституційних гарантій незалежності прокурора). URL: https://ccu.gov.ua/dokument/11-rii2024 (дата звернення: 06.02.2025).
4. Басараб Р. І. Організаційно-правові засади діяльності Генерального прокурора України: дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2015. 245 с.
5. Регламент Офісу Генерального прокурора: наказ Генерального прокурора від 22.02.2022 № 35. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0035905-22#n6 (дата звернення: 06.02.2025).
6. Про окремі питання забезпечення початку роботи Офісу Генерального прокурора: наказ Генерального прокурора від 27.12.2019 № 358. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/2019 (дата звернення: 06.02.2025).
7. Про затвердження структури Офісу Генерального прокурора: наказ Генерального прокурора від 21.12.2019 № 99-шщ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0099900-19#Text (дата звернення: 06.02.2025).
8. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України: Закон України від 28.12.2014 № 76-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-19/ed20150425#n286 (дата звернення: 06.02.2025).
9. Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо удосконалення та особливостей застосування окремих положень: Закон України від 02.07.2015 № 578-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/578-19/ed20150716#Text (дата звернення: 06.02.2025).
10. Про затвердження структури Генеральної прокуратури України: наказ Генерального прокурора від 16.07.2015 № 55 шц. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0055900-15#Text (дата звернення: 06.02.2025).
11. Стефанчук М. Прокуратура в системі суб'єктів судового права : *Нариси до судового права* : монографія / за заг. ред. О. З. Хотинської-Нор. Київ: ВД «Дакор», 2024. С. 183-215.

References

1. *Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1697-VII [On the Public Prosecutor's Office: Law of Ukraine dated October 14, 2014, № 1697-VII]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text [in Ukrainian].
2. *U spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Panchenka Bohdana Mykolaiovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 9 chastyny pershoi statti 51, pidpunktu 1 punktu 5-1 rozdilu KhIII «Perekhidni polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro prokuraturu» vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1697–VII (shchodo konstytutsiinykh harantii nezalezhnosti prokurora) [In the case of the constitutional complaint of Bohdan Mykolaiovych Panchenko on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of paragraph 9 of part one of Article 51, subparagraph 1 of paragraph 5-1 of Section XIII «Transitional Provisions» of the Law of Ukraine «On the Public Prosecutor's Office» of 14 October 2014 No. 1697-VII (regarding constitutional guarantees of the independence of the prosecutor):* Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 18.12.2024 № 11-r(II)/2024. Sprava № 3-157/2023(290/23) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of 18.12.2024 No. 11-p(II)/2024. Case No. 3-157/2023(290/23). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-24#Text [in Ukrainian].
3. *Okrema dumka (rozbizhna) suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Serhiia Riznyka stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Panchenka Bohdana Mykolaiovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 9 chastyny pershoi statti 51, pidpunktu 1 punktu 5-1 rozdilu KhIII «Perekhidni polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro prokuraturu» vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1697–VII (shchodo konstytutsiinykh harantii nezalezhnosti prokurora) [Concurring opinion (dissenting) by Judge of the Constitutional Court of Ukraine Serhii Riznyk on the Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional complaint of Bohdan Mykolaiovych Panchenko on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of paragraph 9 of part one of Article 51, subparagraph 1 of paragraph 5-1 of Section XIII «Transitional Provisions» of the Law of Ukraine «On the Public Prosecutor's Office» of 14 October 2014 No. 1697-VII (regarding constitutional guarantees of the prosecutor's independence)]*. Retrieved from https://ccu.gov.ua/dokument/11-rii2024 (accessed 6 February 2025) [in Ukrainian].

4. Basarab, R. I. (2015). Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti Heneralnoho prokurora Ukrainy [Organizational and legal foundations of activity of the General Prosecutor of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv: National Academy of the Public Prosecutor's Office of Ukraine [in Ukrainian].
5. *Rehlament Ofisu Heneralnoho prokurora [Regulations of the Office of the Prosecutor General]:* nakaz Heneralnoho prokurora vid 22.02.2022 № 35 [Order of the Prosecutor General dated February 22, 2022, № 35]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0035905-22#n6 [in Ukrainian].
6. *Pro okremi pytannia zabezpechennia pochatku roboty Ofisu Heneralnoho prokurora [On Certain Issues of Ensuring the Launch of the Office of the Prosecutor General]:* nakaz Heneralnoho prokurora vid 27.12.2019 № 358 [Order of the Prosecutor General dated Decemder 27, 2019 № 358]. Retrieved from https://gp.gov.ua/ua/posts/2019 [in Ukrainian].
7. *Pro zatverdzhennia struktury Ofisu Heneralnoho prokurora [On Approval of the Structure of the Office of the Prosecutor General]: nakaz Heneralnoho prokurora vid 21.12.2019 № 99-shshch [Order of the Prosecutor General dated December 21, 2019, № 99].* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0099900-19#Text [in Ukrainian].
8. *Pro vnesennia zmin ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy [On Amendments to and Invalidation of Certain Legislative Acts of Ukraine]:* Zakon Ukrainy vid 28.12.2014 № 76-VIII [Law of Ukraine dated December 28, 2014, № 76-VIII]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-19/ed20150425#n286 [in Ukrainian].
9. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro prokuraturu» shchodo udoskonalennia ta osoblyvostei zastosuvannia okremykh polozhen [On Amendments to the Law of Ukraine 'On the Public Prosecutor's Office on Improvement and Specifics of Application of Certain Provisions]: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 578-VIII [Law of Ukraine dated July 2, 2015, № 578-VIII]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/578-19/ed20150716#Text [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia struktury Heneralnoi prokuratury Ukrainy [On Approval of the Structure of the Prosecutor General's Office of Ukraine]: nakaz Heneralnoho prokurora vid 16.07.2015 № 55 shts [Order of the Prosecutor General dated July 16, 2015, № 55]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0055900-15#Text [in Ukrainian].
11. Stefanchuk, M. (2024). Prokuratura v systemi subiektiv sudovoho prava [Public Prosecutor's Office in the system of subjects of judicial law]. *Narysy do sudovoho prava – Essays on Judicial Law /* O. Z. Khotynska-Nor (Ed.). Kyiv: Dakor Publishing House, 183-215 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.02.2025

DOI:10.35774/app2025.01.173
УДК 343.12

Олександр Туз,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3879-4013

Віктор Тищук,
доктор філософії у галузі права, доцент кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5811-5909

ЕВОЛЮЦІЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядається розвиток оперативно-розшукової діяльності та її сучасний стан. Автори досліджують, як змінювались підходи до проведення оперативно-розшукових заходів з часом, починаючи від простих методів до використання сучасних технологій і новітніх аналітичних інструментів. Окремо звертається увага на зміни криміногенної ситуації, що вплинули на розширення та модернізацію методів оперативно-розшукової діяльності. У роботі також обговорюються проблеми правового забезпечення цієї діяльності, зокрема необхідність оновлення законодавства, щоб воно відповідало сучасним викликам, таким як кіберзлочинність і тероризм. Важливим аспектом є трансформація оперативно-розшукової роботи до нових загроз і умов, що вимагає постійного вдосконалення тактики та методів боротьби з правопорушеннями.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові заходи, правоохоронна діяльність, національна безпека, історичний розвиток.*

Tuz O., Tyshchuk V.

Evolution and modern trends in the development of operational and investigative activities

The article examines the development of operational and investigative activities and their current state amid rapid changes in the criminal situation and new challenges law enforcement agencies face. The authors explore the stages of the evolution of approaches to conducting operational and investigative measures, starting from using simple methods of information gathering and ending with applying the latest technologies. This significantly enhances the efficiency of law enforcement work and dramatically expands the possibilities for investigating complex and multifaceted crimes.

Special attention is given to how changes in the criminal situation in the country and globally have influenced the need to modernize operational and investigative activities methods. The rise of cybercrime, terrorism, drug trafficking, illegal migration, and other forms of organized crime requires the constant adaptation of operational tactics. Changes in these areas not only necessitate the implementation of new technologies but also demand an update in approaches to processing and utilizing information.

Another critical aspect of the article is considering the legal framework for operational and investigative activities. Operational and investigative work must be conducted within the boundaries of the law, which not only defines the legal principles but also obliges operatives to strictly adhere to human rights, which becomes a challenge in combating new threats. The authors emphasize the need to improve legislation to correspond to new realities, particularly in addressing cybercrime, terrorism, and other emerging challenges. Thus, the article highlights that the continuous improvement of methods and tactics in operational and investigative activities is an integral part of effective crime fighting in the modern world.

Keywords: *operational and investigative activities, operational and investigative measures, law enforcement activities, national security, historical development.*

© Олександр Туз, Віктор Тищук, 2025

Постановка проблеми. Оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД) є важливим інструментом забезпечення національної безпеки, протидії кримінальним правопорушенням та правоохоронної діяльності. Проте сучасні виклики, такі як кіберзлочинність, гібридні загрози та організована злочинність, вимагають її узгодження до нових умов. Це зумовлює необхідність удосконалення правового регулювання, впровадження сучасних технологій та покращення методів збору й аналізу інформації. Визначення витоків, подальших тенденцій, аналіз сучасного стану та окреслення перспектив розвитку ОРД є актуальним науковим завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні наукові дослідження у сфері ОРД значною мірою присвячені виявленню закономірностей її розвитку та формуванню теоретичних засад. Зокрема, В. О. Стрижак досліджує історію становлення пошукової діяльності, що є основою сучасних оперативно-розшукових методів. У свою чергу, І. В. Сервецький розглядає генезис методів ОРД, акцентуючи увагу на їхній еволюції під впливом змін у криміногенній ситуації та розвитку технологій. Дослідження І. Р. Шинкаренка охоплює формування теоретичних засад ОРД, що дає змогу оцінити розвиток цієї сфери як у науковому, так і в практичному аспектах.

Окрему увагу в наукових публікаціях приділено нормативно-правовому регулюванню ОРД. У роботі С. О. Павленка аналізується генезис правового забезпечення оперативно-розшукової тактики, що є ключовим елементом ефективної протидії протиправній діяльності. Автор наголошує на необхідності вдосконалення законодавчих механізмів регулювання ОРД, зокрема в частині забезпечення балансу між оперативними потребами правоохоронних органів і дотриманням прав людини.

Наукові розвідки таких авторів, як С. М. Князєв, Р. Л. Степанюк, Р. Р. Грень, М. І. Камлик та В. І. Дубина розкривають питання міжвідомчої взаємодії та міжнародного співробітництва у сфері ОРД. Досліджується практика обміну оперативними даними, проведення спільних заходів у межах міжнародних угод, а також інтеграція зарубіжного досвіду в національну систему ОРД. Аналіз цих аспектів сприяє формуванню єдиної системи координації правоохоронних органів у боротьбі з транснаціональною злочинністю, тероризмом та іншими глобальними викликами безпеці.

Метою статті є аналіз історичного розвитку ОРД та визначення її основних етапів, що вплинули на сучасні підходи до протидії кримінальним правопорушенням. Дослідження охоплює еволюцію методів ОРД, їхній вплив на правоохоронну систему та необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання відповідно до сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення історії ОРД є важливим для розуміння сучасних підходів до протидії протиправній діяльності. Впродовж століть ця сфера змінювалася разом із суспільством: від первісних методів спостереження та розпитувань до складних аналітичних та технологічних рішень. Спочатку її витоки простежуються у військовій розвідці, пізніше – у становленні криміналістики, а наразі оперативні підрозділи спираються на передові цифрові технології. Попри значний прогрес, історичний розвиток ОРД залишається малодослідженим, що не дозволяє повною мірою оцінити витоки та закономірності формування сучасних стратегій національної безпеки [1].

ОРД у ході своєї еволюції зазнала суттєвих змін, відображаючи особливості державного устрою та суспільних відносин. У княжу добу методи ОРД базувалися на опитуваннях, негласному спостереженні та таємних оглядах майна, що здійснювалися без правового регулювання. За часів панування Орди та литовсько-польського контролю методи стали більш жорстокими: широко застосовувалися доноси, катування, примусове отримання інформації та політичні переслідування. Водночас у козацьку добу спостерігався якісний розвиток: використовувалися агентурні впровадження, негласний збір даних через втікачів і полонених, таємне листування та контроль за військовою дисципліною [2].

У період царату методи ОРД були зосереджені на репресіях, тотальному контролі та політичному переслідуванні. Запровадження системи фіскалів (виконували одночасно функції оперативного працівника та негласного співробітника) забезпечило негласне спостереження за населенням, розширення доносів і застосування катувань як основного способу отримання інформації. Технологічний прогрес сприяв розвитку методів перлюстрації та телефонного прослуховування. Згодом тоталітарні режими XX століття використовували ОРД як інструмент політичних репресій [2].

І. Р. Шинкаренко розкриває у своєму дослідженні зміну уявлень про об’єкт і предмет ОРД, виділяючи її як самостійну наукову галузь, що пройшла шлях від криміналістичного підходу (1920–1930-ті роки), через інституціоналізацію та виокремлення ОРД як окремої науки (1950–1960-ті роки), формування теоретичної бази та методології ОРД (1970–1980-ті роки), перехід до дослідження закономірностей оперативно значущої інформації (1990–2012 роки) до сучасного етапу, що передбачає впровадження активної,

випереджувальної моделі ОРД. Автор акцентує увагу на необхідності переходу від традиційної фактової практики, яка зосереджувалася переважно на розкритті кримінальних правопорушень, до випереджувальної моделі ОРД, що спрямована на раннє виявлення, запобігання та нейтралізацію протиправної активності через системний моніторинг, аналітичну оцінку та прогнозування загроз. У роботі підкреслено, що така модель вимагає розширення аналітичного потенціалу оперативних підрозділів, впровадження сучасних методів інформаційного аналізу та створення гнучкої системи реагування на динамічні виклики безпеки. Запропоновано шляхи вдосконалення системи ОРД через розробку державної доктрини та стратегії боротьби з організованою злочинністю, яка враховує не лише сучасні ризики, а й технологічні можливості оперативного прогнозування та попередження загроз [3].

Водночас, як зазначає С. О. Павленко, впровадження таких методів значною мірою залежить від модернізації нормативно-правового регулювання оперативно-розшукової тактики, яке нині залишається фрагментарним і не повною мірою відповідає сучасним викликам. Законодавчі акти, що регламентують ОРД, потребують оновлення з урахуванням новітніх загроз, технологічних змін та міжнародних стандартів, зокрема щодо правового статусу негласних заходів і гарантій дотримання прав людини [4]. Недостатня врегульованість правових норм до сучасної оперативно-аналітичної діяльності ускладнює реалізацію випереджувального підходу, знижуючи ефективність кримінологічного прогнозування. Тому важливим напрямом розвитку є створення єдиної концепції ОРД, яка інтегрує інноваційні аналітичні методи, забезпечує баланс між необхідністю застосування оперативно-розшукових заходів і дотриманням демократичних принципів та сприяє підвищенню рівня правової визначеності у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями [5].

З огляду на сучасні загрози, особливо в умовах воєнного стану, ОРД має бути спрямована не лише на розкриття кримінальних правопорушень, а й на запобігання загрозам національній безпеці. Важливим елементом цього процесу є застосування кримінологічного профілювання для виявлення потенційних осіб, які можуть бути причетні до протиправної діяльності, пов’язаної з розголошенням державної таємниці. За допомогою профілювання можна ідентифікувати психосоціальні характеристики таких осіб, що можуть бути причетні до витоку інформації [6].

Крім того, потужним інструментом гібридних загроз є дезінформація, яка здатна маніпулювати суспільною думкою та підривати довіру до державних інституцій. В Україні питання протидії цій загрозі набуває актуальності, особливо в контексті обговорення криміналізації її поширення. Спотворення фактів через медіа та інші канали дозволяє створювати альтернативні реальності, що можуть впливати на політичну ситуацію і послаблювати державний контроль. Подібні маніпуляції порушують стабільність і формують несприятливу атмосферу для прийняття обґрунтованих рішень [7].

Зважаючи на зростаючі загрози, пов’язані з дезінформацією, важливим стає не лише оперативне реагування на такі маніпуляції, а й внутрішня готовність організацій до швидкої перебудови. Впровадження організаційних змін в оперативних підрозділах є одним з основних факторів, що сприяють підвищенню їх здатності швидко реагувати на інформаційні та інші загрози. Ці зміни орієнтовані на покращення результативності оперативно-розшукових заходів, а також на забезпечення трансформації до постійно змінюваних умов безпеки та технологічних викликів. Однак процес трансформації вимагає не лише технічних і організаційних рішень, а й здатності керівника враховувати психологічні аспекти, які можуть істотно вплинути на готовність особового складу до змін [8].

Насамперед, потрібно створити умови для зворотного зв’язку, де кожен співробітник має можливість висловити свою думку, що сприятиме більш глибокому розумінню процесів змін. Психологічна підтримка та роз’яснювальна робота є елементами, що дозволяють подолати внутрішній опір серед працівників правоохоронних органів, що може виникнути під час впровадження нововведень. Керівництво повинно не лише чітко пояснити необхідність змін, а й активно залучати персонал до процесу прийняття рішень, що підвищить рівень їхньої мотивації та готовності до змін [9].

Не менш важливим є впровадження інноваційних методів та сучасних технологій, що дозволяють оперативним підрозділам працювати більш ефективно та знижувати ймовірність помилок у критичних ситуаціях. Це може включати інтеграцію новітніх інформаційних систем, автоматизованих процесів аналізу великих даних, а також використання нових стратегій управління, які відповідають вимогам сучасного оперативного середовища. Лише завдяки комплексному підходу, що поєднує організаційні зміни, психологічну підтримку та інновації, можна забезпечити системну перебудову підрозділів, що здійснюють ОРД, до нових викликів сьогодення [10].

Висновки. Оперативно-розшукова діяльність переживає етап постійних змін і вимагає вдосконалення, що відповідатиме новим реаліям криміногенної ситуації та загрозам, з якими зіштовхуються правоохоронні органи. З огляду на стрімкий розвиток технологій та нових форм протиправної діяльності, має значення не лише вдосконалення методів та інструментів, але й узгодження правових норм до сучасних викликів. Необхідність модернізації методів, підходів та тактик ОРД стає необхідною умовою для забезпечення боротьби з такими кримінальними правопорушеннями, як кіберзлочинність, тероризм та інші форми організованої злочинності. Поруч з цим, особливу увагу варто приділяти балансу між ефективністю правоохоронної роботи і захистом прав людини, що вимагає постійної узгодження не лише тактичних підходів, але й правового забезпечення ОРД. У цьому контексті постійне оновлення законодавства та інтеграція інноваційних технологій є запорукою успішної роботи правоохоронних органів у боротьбі з сучасними загрозами.

Список використаних джерел

1. Стрижак В. О. Історія становлення та розвитку пошукової діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. С. 12–16.
2. Сервецький І. В. Генезис методів оперативно-розшукової діяльності. *Вісник Академії управління МВС*. 2009. № 1. С. 83–97.
3. Шинкаренко І. Р. Генезис формування теорії оперативно-розшукової діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 251-264.
4. Тищук В. В. Окремі аспекти забезпечення прав людини під час використання безпілотних літальних апаратів для охорони державних кордонів. *ІІ Всеукраїнська науково-практична конференція.* Хмельницький: НАДПСУ, 2024. С. 180–182.
5. Павленко С. О. Генезис правового регулювання оперативно-розшукової тактики. *Правова держава*. 2021. № 43. С. 151–159. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.43.240995.
6. Тищук В. В., Сивовол Р. М. Кримінологічний профіль особи, яка вчинила розголошення державної таємниці. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. № 1(93). С. 305-315. DOI: 10.33766/2524-0323.93.305-315.
7. Тищук В. Спроби криміналізації поширення дезінформації в Україні. Міжнародна науково-практична конференція. Львів: ЛДУВС, 2024. С. 903–908.
8. Туз О. С. Психолого-організаційна технологія підготовки керівників оперативно-розшукових підрозділів до управління організаційними змінами. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць*. 2018. № 12(24). С. 170-180. URL: http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v12/i24/20.pdf (дата звернення: 20.01.2025).
9. Туз О. С. Модель психологічної готовності керівників оперативно–розшукових підрозділів до управління організаційними змінами. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2018. № 41. 371-382. DOI: https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-41.371-382.
10. Туз О. С. Практична складова управління організаційними змінами в оперативно-розшукових підрозділах Державної прикордонної служби України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. 2018. № 1(9). С. 215-226. DOI: https://doi.org/10.32453/5.v9i1.

References

1. Stryzhak, V. O. (2018). Istoriia stanovlennia ta rozvytku poshukovoi diagnostic [History of the formation and development of search activities]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys – Southern Ukrainian Law Journal*, *4,* 12-16 [in Ukrainian].
2. Servetskyi, I. V. (2009). Henezys metodiv operatyvno-rozshukovoi diialnosti [Genesis of operational-search activity methods]. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS – Bulletin of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs*, *1,* 83-97. [in Ukrainian].
3. Shynkarenko, I. R. (2016). Henezys formuvannia teorii operatyvno-rozshukovoi diialnosti [Genesis of the formation of the theory of operational-search activities]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, *1,* 251-264 [in Ukrainian].
4. Tyshchuk, V. V. (2024). Okremi aspekty zabezpechennia prav liudyny pid chas vykorystannia bezpilotnykh litalnykh aparativ dlia okhorony derzhavnykh kordoniv [Certain aspects of ensuring human rights in the use

of unmanned aerial vehicles for border security]. *II Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia – II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*, Khmelnytskyi: NADPSU, 180-182 [in Ukrainian].

5. Pavlenko, S. O. (2021). Henezys pravovoho rehuliuvannia operatyvno-rozshukovoi taktyky [Genesis of legal regulation of operational-search tactics]. *Pravova derzhava – Legal State*, *43,* 151-159. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.43.240995 [in Ukrainian].
6. Tyshchuk, V. V. & Syvolol, R. M. (2021). Kryminolohichnyi profil osoby, iaka vchynyla rozholoshenia derzhavnoi taemnytsi [Criminological profile of a person who disclosed state secrets]. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, *1(93),* 305–315. DOI: 10.33766/2524-0323.93.305-315 [in Ukrainian].
7. Tyshchuk, V. (2024). Sproby kryminalizatsii poshyrennia dezinformatsii v Ukraini [Attempts to criminalize the spread of disinformation in Ukraine]. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia – International Scientific and Practical Conference*, Lviv: LDUVS, 903-908 [in Ukrainian].
8. Tuz, O. S. (2018). Psykholoho-orhanizatsiina tekhnolohiia pidhotovky kerivnykiv operatyvno-rozshukovykh pidrozdiliv do upravlinnia orhanizatsiinymy zminamy [*Psychological and organizational technology of training managers of operational-search units for organizational change management*]. *Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats – Current Issues in Psychology: Collection of Scientific Papers*, *12(24),* 170-180. Retrieved from http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v12/i24/20.pdf [in Ukrainian].
9. Tuz, O. S. (2018). Model psykholohichnoi hotovnosti kerivnykiv operatyvno-rozshukovykh pidrozdiliv do upravlinnia orhanizatsiinymy zminamy [Model of psychological readiness of managers of operational-search units for organizational change management]. *Zbirnyk naukovykh prats* «*Problemy suchasnoi psykholohii*» *– Collection of Scientific Papers* «*Problems of Modern Psychology*», *41,* 371-382. DOI: https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-41.371-382 [in Ukrainian].
10. Tuz, O. S. (2018). Praktychna skladova upravlinnia orhanizatsiinymy zminamy v operatyvno-rozshukovykh pidrozdilakh Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [Practical aspects of managing organizational changes in operational-search units of the State Border Guard Service of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: Psykholohichni nauky – Collection of Scientific Papers of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Psychological Sciences*, 1(9), 215–226. DOI: https://doi.org/10.32453/5.v9i1 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.02.2025

4. АКТУАЛЬНІ ДИСКУСІЇ

DOI:10.35774/app2025.01.178
УДК: 347.5

Ярослав Ващук,
аспірант кафедри цивільного права та процесу Західноукраїнського національного університету
ORCID:https://orcid.org/0009-0001-7855-7314

ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНА ПРИГОДА ЯК РІЗНОВИД ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті досліджується цивільно-правовий вимір дорожньо-транспортної пригоди (ДТП), вона розглядається як делікт, що породжує позадоговірні зобов'язання з відшкодування шкоди. Незважаючи на численні нормативно-правові акти, що визначають ДТП, її аналіз з точки зору приватного права виявляє особливості порівняно з адміністративними правопорушеннями.

ДТП можна розглядати як складний юридичний факт – делікт, що складається із ряду взаємопов'язаних елементів.

ДТП може спричинити цивільно-правову відповідальність без вини заподіювача шкоди, якщо шкода була завдана внаслідок діяльності джерела підвищеної небезпеки, наприклад, експлуатації транспортного засобу. Застосовується концепція відповідальності за ризик, оскільки власник транспортного засобу добровільно бере на себе цей ризик.

Аналіз підкреслює відмінності між ДТП як адміністративним правопорушенням та деліктом: наявність шкоди третім особам є обов'язковою для настання цивільної відповідальності, але не завжди необхідною для притягнення до адміністративної відповідальності згідно з деякими нормативними актами. Крім того, правозастосовна практика може призвести до неповної статистики причин ДТП.

Хоча більшість класифікацій ДТП зосереджені на механізмах порушень, деякі вчені пропонують класифікувати їх за причинами, включаючи порушення водіями/пішоходами, форс-мажорні обставини та проблеми з технічним обслуговуванням транспортних засобів – підхід, що заслуговує на увагу з огляду на його потенціал для визначення відповідальності.

Перспектива спричинення ДТП автономними транспортними засобами є новою проблемою, що вимагає нових підходів до розподілу відповідальності між водієм, виробником та іншими особами на основі об'єктивної здатності запобігти аварії.

Розуміння цивільно-правової природи ДТП як делікту має вирішальне значення для належного регулювання відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок ДТП, з урахуванням особливостей цивільно-правової відповідальності за джерела підвищеної небезпеки.

Ключові слова: *дорожньо-транспортна пригода, делікт, відшкодування шкоди, цивільно-правова відповідальність, джерело підвищеної небезпеки, автономний транспортний засіб.*

© Ярослав Ващук, 2025

Vashchuk Y.

Road traffic accident as a type of legal facts in the civil law of Ukraine

The article examines the civil-legal dimension of traffic accidents (RTAs) and their consideration as torts giving rise to non-contractual obligations to compensate for damage. Despite the numerous normative legal acts defining RTAs, their analysis from the point of view of private law reveals peculiarities compared to administrative offenses.

RTAs can be considered as complex legal facts - torts consisting of interrelated elements. In contrast to the administrative legislation, the presence of fault is not mandatory for the prosecution of the owner of the source of increased danger, which caused the RTA.

An RTA can cause civil liability without the fault of the tortfeasor, if the damage was caused by the activity of the source of increased danger, such as the operation of a vehicle. The concept of responsibility for the risk is applied because the owner of the vehicle voluntarily assumes the risk.

The analysis highlights the differences between RTAs as administrative offenses and torts: the presence of damage by third parties is important for civil liability, but is not always necessary for administrative prosecution under certain regulations. In addition, law enforcement practices may lead to incomplete statistics of the causes of RTA.

While most RTA classifications focus on violation mechanisms, some scholars suggest classification by cause, including driver/pedestrian violations, force majeure, and vehicle maintenance issues — an approach worthy of attention as it can inform liability determinations.

The perspective of autonomous vehicles causing RTAs is a new challenge that calls for new approaches to allocating responsibility between the driver, manufacturer and others based on the objective ability to prevent accidents.

In summary, understanding the civil law nature of RTA as a tort is crucial for the proper regulation of compensation for damages in RTA, taking into account the specifics of liability for sources of increased danger under civil law.

Keywords: *road traffic accident, tort, damage compensation, civil liability, increased hazard source, autonomous vehicle.*

Постановка проблеми. Дорожньо-транспортні пригоди (ДТП) залишаються серйозною проблемою для України та світу, незважаючи на численні заходи щодо мінімізації їх негативного впливу. Попри зусилля урядів, правоохоронних органів та громадських організацій, спрямовані на підвищення безпеки дорожнього руху, рівень ДТП та їх наслідків залишається високим. Ця багатогранна проблема потребує комплексного підходу, враховуючи правові аспекти регулювання відносин щодо відшкодування шкоди, завданої внаслідок ДТП.

Згідно з даними ВООЗ, близько 1,3 млн людей гине щороку внаслідок ДТП. Травми, спричинені ДТП, є основною причиною смерті дітей та молоді віком 5–29 років. При цьому 92% смертельних випадків на дорогах у світі припадає на країни з низьким і середнім рівнем доходу, хоча в цих країнах знаходиться близько 60% транспортних засобів у світі [1, с. 23]. Це підсилює актуальність зазначеної проблеми для України.

За десять років в Україні сталося 248 838 аварій із тяжкими наслідками: 34 722 особи загинули, 310 121 – постраждали [2]. Після тимчасового спаду в 2022 році, обумовленого бойовими діями та втратою статистики окупованих територій, у 2023 році спостерігалося стрімке зростання загальної аварійності, кількості ДТП із загиблими та травмованими. Показники загиблих і травмованих майже досягли довоєнного рівня. В умовах зниження густоти населення та інтенсивності руху в більшості регіонів такі негативні тенденції є тривожним сигналом. Приріст аварійності переважно відбувається у західних регіонах [3].

Ситуація зумовлює актуальність подальшого дослідження механізмів забезпечення не лише безпеки дорожнього руху, але й вироблення правових механізмів належного реагування на ДТП у всіх дотичних галузях права, зокрема в цивільному. Завданням останнього є якомога повніше відновлення порушених прав постраждалих у ДТП, що дозволить забезпечити їм якнайкращі можливості для реабілітації та відновлення пошкодженого або відшкодування вартості знищеного майна (у разі заподіяння майнової шкоди).

Проблема ДТП та спричиненого ними травматизму є настільки гострою та масштабною, що ООН проголосила 2021–2030 рр. Десятиліттям дій щодо безпеки дорожнього руху, визнаючи критичність ситуації та необхідність консолідованих зусиль для її подолання.

У вересні 2020 року Генасамблея ООН ухвалила резолюцію A/RES/74/299 «Підвищення глобальної безпеки дорожнього руху», проголосивши Десятиліття дій щодо безпеки дорожнього руху 2021–2030 рр. з амбітною метою попередити щонайменше 50% смертей на дорогах і травматизму до 2030 року. ВООЗ та регіональні комісії ООН у співпраці з іншими партнерами розробили Глобальний план для Десятиліття, оприлюднений у жовтні 2021 року [4].

Згадана декларація та «Глобальний план на Десятиліття дій з безпеки дорожнього руху 2021–2030», розроблений ВООЗ, визначають основні заходи для подолання викликів, спричинених ДТП [5]. План переважно зосереджується на запобіганні ДТП шляхом організаційних і технічних заходів, однак значна увага присвячена також мінімізації шкоди від ДТП та діям у разі їх настання, у т.ч. забезпеченню своєчасного та справедливого відшкодування шкоди.

Одним із питань, що потребують уваги науковців, є розуміння ДТП як різновиду юридичних фактів у цивільному праві та головної підстави для застосування відшкодування шкоди як виду цивільно-правової відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. ДТП досліджувалась вітчизняними та зарубіжними науковцями, слід відзначити фундаментальне дисертаційне дослідження А.М. Анохіна, присвячене ДТП [6]. Питання відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії транспортних засобів, досліджував Ю.В. Лесько [7]. А.І. Бубіна вивчала ДТП як підставу виникнення цивільних прав та обов'язків [8]. Цю проблематику розглядають і зарубіжні дослідники, які зосереджуються, зокрема, на моральних та правових аспектах використання безпілотних автоматично керованих транспортних засобів, а також прогнозують та аналізують правові наслідки ДТП за їх участю (напр., Дж.К. Герні [9], Д. Алмаскаті, Ш. Керманшачі, А. Памідімуккула [10] та ін.).

Мета статті. Дослідити правову природу дорожньо-транспортної пригоди, як юридичного факту, що наділене правовим значенням у сфері цивільних правовідносин, безпосередньо в контексті виникнення, зміни та припинення цивільних прав та обов'язків. Дане дослідження спрямоване на встановлення факту ДТП поміж інших юридичних понять у класифікації подій, а також на удосконалення теоретичних підходів та правозастосовної практики, щодо цивільно-правової відповідальності, відшкодування шкоди, завданої внаслідок ДТП, а також забезпечення захисту прав постраждалих осіб. Поглибити розуміння значення ДТП, як юридичного факту в системі цивільного права України та посприяти підвищенню ефективності механізмів правового регулювання та захисту цивільних прав у сфері дорожнього руху.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розуміння цивільно-правового виміру правової природи ДТП є важливим для дослідження його майнових наслідків (цивільно-правової відповідальності). Аналіз цього поняття варто розпочати з визначень, закріплених у чинних нормативних актах.

Відповідно до п.п. 1.12 ст. 1 ЗУ «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» «дорожньо-транспортна пригода – подія, що сталася під час руху транспортного засобу, внаслідок якої загинули або поранені люди чи завдані матеріальні збитки» [11].

Абсолютно ідентичне визначення містять «Правила дорожнього руху» [12] звідки, вочевидь, його і було запозичено при розробці Закону.

Подібні за сутністю і закріпленими ознаками, але за формулюванням дещо відмінне визначення містить ст. 2 Кодексу цивільного захисту України («подія, що сталася під час руху дорожнього транспортного засобу, внаслідок якої загинули або зазнали травм люди чи заподіяна шкода майну») [13].

Визначення ДТП можна зустріти також у регуляторному акті – «Правилах добровільного страхування транспортних засобів (КАСКО)», затверджених Наказом Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю (Укрстрахнагляду) № 19-1 від 25.03.1997 р. [14]. Відповідно до цих правил ДТП визначається як подія, яка сталася за участю хоча б одного транспортного засобу, що рухався, і призвела до загибелі або поранення людей чи пошкодження одного або кількох транспортних засобів, вантажу, доріг, дорожніх чи інших споруд або майна. Тобто, конкретизується, що шкода може бути спричинена у т.ч. дорожній інфраструктурі.

Із проаналізованих визначень ми можемо зробити проміжний висновок про відсутність між ними принципових відмінностей, тому можна зосередитися на першому, який закріплений у більшості нормативних актів (прямо, або шляхом бланкетних норм). У ньому відображено такі ключові ознаки такого явища, як ДТП, як його закріплює законодавець:

1) це подія;

2) має місце під час того, коли у русі перебуває як мінімум один транспортний засіб;

3) обов'язково має один із таких варіантів можливих наслідків: загинули люди, поранені люди, завдані матеріальні збитки.

З позиції приватного права слід відзначити наступне: будь-які явища, що впливають на учасників правовідносин, їхні права та обов'язки, прийнято визначати як юридичні факти.

Юридичні факти в теорії права зазвичай описуються як «конкретні обставини реального життя, з наявністю або відсутністю яких правові норми пов'язують виникнення, зміну чи припинення правовідно-

син». І.В. Жилінкова підкреслює, що юридичними фактами визнаються виключно ті обставини, які норми права безпосередньо пов'язують із виникненням, зміною чи припиненням цивільних правовідносин.

Юридичні факти зазвичай класифікуються на юридичні дії та події. Водночас юридичні події, на відміну від дій, є такими обставинами, що мають правове значення, але їхнє настання не залежить від волевиявлення людини. У зв'язку з цим виникає питання: як кваліфікувати випадок, коли водій транспортного засобу навмисно спричиняє ДТП? Формально це не відповідає критеріям події. У правовій теорії нерідко проводять розмежування подій на абсолютні, які повністю незалежні від людської волі, та відносні, що виникають під впливом діяльності людини. Отже, якщо кваліфікувати ДТП усе ж як подію – то лише як відносну, оскільки транспортний засіб (принаймні, нині) завжди перебуває під управлінням людини, а тому ДТП так чи інакше буде зумовлено діяльністю людини. Можна змоделювати випадок, коли причиною ДТП стане невжиття володільцем транспортного засобу необхідних заходів для його знерухомлення під час стоянки на схилі.

З іншого боку, юридичні дії поділяються на правомірні та неправомірні. До правомірних дій належать юридичні акти та вчинки. Діяння, що суперечать приписам юридичних норм, визначаються як правопорушення [15, с. 263-264].

У легальному визначенні прямо не вказано, що ДТП є правопорушенням, але однією з його обов'язкових ознак є наявність щонайменше одного з таких наслідків: загибель людей, поранення людей, заподіяння матеріальних збитків. Такі наслідки зазвичай асоціюються з протиправністю. Однак Цивільний кодекс України передбачає випадки звільнення особи від відшкодування шкоди, якщо вона доведе, що шкоду завдано не з її вини (ч. 2 ст. 1166 ЦК України), або у разі самозахисту (ст. 1169 ЦК України), а також випадки відповідальності незалежно від наявності вини (крім випадків дії непереборної сили чи умислу потерпілого) (ч. 5 ст. 1187, ч. 2 ст. 1188 ЦК України) [16]. Таким чином, сам факт заподіяння особою шкоди не завжди безумовно свідчить про вчинення нею правопорушення.

У випадку з ДТП важливо враховувати, що діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів відповідно до ч. 1 ст. 1187 вважається джерелом підвищеної небезпеки. Це накладає підвищений рівень зобов'язань на володільця транспортного засобу щодо безпеки його зберігання та експлуатації. Як зазначалося, для таких осіб ЦК України встановлює можливість застосування цивільно-правової відповідальності навіть без наявності вини.

З огляду на наведені положення цивільного законодавства та специфіку діяльності, пов'язаної з експлуатацією транспортних засобів як джерела підвищеної небезпеки, постає необхідність ретельного аналізу причин виникнення ДТП. Класифікація ДТП за основними чинниками, що зумовлюють їх виникнення, дозволить глибше зрозуміти природу цього явища та сприятиме коректному встановленню підстав цивільно-правової відповідальності учасників ДТП з урахуванням вимог законодавства щодо джерел підвищеної небезпеки.

Доволі ґрунтовну підбірку наявних у науковій літературі класифікацій ДТП наводить Г.С. Стаскевич [17]. Окремі класифікації представлені у роботі А.М. Анохіна [6]. Більшість аналізованих класифікацій пов'язані переважно з механізмом скоєння ДТП, а не його причинами. Заслуговує на увагу наведена Г.С. Стаскевичем класифікація, розроблена Н.С. Алексєєвим та І.Х. Максутовим (1962 р.), у якій ДТП поділяються за причинами виникнення на такі:

– ДТП, зумовлені порушенням правил дорожнього руху особами, що керують транспортними засобами;

– ДТП, зумовлені неправомірними діями пішоходів та пасажирів;

– ДТП, що стались внаслідок непереборної сили або стихійного лиха;

– ДТП, що виникли з вини робітників автопідприємств, що відповідають за технічний стан чи експлуатацію транспортних засобів [17, с. 136].

Наведена класифікація потребує певного коригування з огляду на сучасні реалії. За технічно справний стан транспортного засобу відповідає його володілець-водій (пп. а-б п. 2.3 Правил дорожнього руху). Можуть бути особливості у випадках водіїв автотранспортних підприємств, але вони ж несуть і цивільно-правову відповідальність за шкоду, спричинену найманими працівниками (ч. 1 ст. 1172 ЦК України). А.М. Анохін звертає увагу на вплив на показники аварійності в Україні стану дорожньої інфраструктури (незадовільний стан доріг) [6, с. 60]. Дійсно, у детальному Звіті про дорожньо-транспортні пригоди за 12 місяців 2023 року міститься статистика основних причин ДТП. Однією з 30 передбачених формою звітності причин є «порушення правил утримання автодоріг та вулиць». За 2023 рік працівниками поліції було оформлено 459 ДТП з цієї причини, у 5 з цих випадків загалом було травмовано 7 осіб [18].

Але є підстави вважати, що ця статистика зафіксованих ДТП може некоректно відображати реальний стан справ.

Це пов'язано із тим, що у випадках подібних ДТП поліцейські нерідко прагнуть притягнути до відповідальності самого водія, що відображається і у матеріалах фіксування ДТП та, відповідно, відображається у статистичних даних. Водії можуть оскаржити застосування до них адміністративного стягнення або ні. Для ілюстрації можна навести приклади справ № 740/1824/24, де водій не визнав вину та не був притягнутий до відповідальності [19], та № 196/399/24, де водія притягнуто до відповідальності за наїзд на перешкоду під час об'їзду вибоїни, при якому він пошкодив виключно власний автомобіль [20]. При цьому водіям інкримінувалися такі порушення як «перевищення безпечної швидкості» та «недотримання дистанції», які займають найвищі позиції у рейтингу причин ДТП. Подібних справ у Реєстрі судових рішень чимало. Відтак є підстави припускати, що офіційна статистика неповно відображає ДТП, реальною основною причиною яких є стан дорожньої інфраструктури.

Питання отримання відшкодування у таких випадках становить інтерес з наукової та практичної точок зору, але не є предметом цього дослідження. До нього слід повернутися згодом.

Таким чином, практика свідчить, що факт ДТП не завжди сам по собі є свідченням вчинення особою, яка її спричинила, правопорушення. Крім того, практика діяльності Національної поліції є такою, що при складанні адміністративних матеріалів за ст. 124 КУпАП у якості пошкодження транспортних засобів вказуються пошкодження транспортного засобу особи, на яку складалися матеріали (тобто шкода третім особам спричинена не була).

Ознайомившись із поняттям, ознаками, правовою природою та видами ДТП, варто звернути увагу на її можливу кваліфікацію відповідно до Цивільного кодексу України.

Ч. 1 ст. 11 ЦК України визначає, що «цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки» [16].

Ч. 2 ст. 11 ЦК України наводить невичерпний перелік підстав виникнення цивільних прав та обов'язків, до яких, зокрема, відносить «завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі» [16], що загалом відповідає одній із ключових умов ДТП. Майнові відносини, що є предметом регулювання цивільного права можна поділити на речові та зобов'язальні. Відносини, що виникають у разі ДТП будуть належати саме до зобов'язальних, тож необхідно зауважити, що зобов'язання у відповідності до ч. 2 ст. 509 виникають із підстав, встановлених ст. 11 ЦК України.

Таким чином, з точки зору цивільного права ми можемо сприймати ДТП як факт завдання іншій особі майнової та моральної шкоди, тобто цивільне правопорушення, делікт, що є підставою для застосування способів захисту порушеного права та виникнення відповідних деліктних (позадоговірних) зобов'язань, сутність яких зазвичай зводиться до відшкодування спричиненої шкоди. Це пов'язано з тим, що основна функція відповідальності – компенсаційно-відновлювальна (необхідно, наскільки це можливо, поновити порушені права і законні інтереси потерпілої особи).

У разі заподіяння шкоди пішоходу власником транспортного засобу відповідальність настає за усіченим складом правопорушення, тобто без необхідності доведення вини. Водночас дослідники пропонують застосовувати концепцію відповідальності за ризик, який бере на себе особа, що керує транспортним засобом, розуміючи неможливість його абсолютного контролю (як і будь-якого іншого джерела підвищеної небезпеки).

Відтак, якщо повернутися до аналізу ДТП як різновиду юридичних фактів – деліктів у цивільних правовідносинах, то слід враховувати як ознаки, що притаманні ДТП як адміністративному правопорушенню, так і ознаки факту заподіяння шкоди володільцем (експлуатантом) джерела підвищеної небезпеки. При цьому необхідно враховувати, що ДТП як підстава для адміністративної відповідальності та ДТП як делікт мають дещо відмінну правову природу та неоднаковий склад правопорушення. Основна відмінність полягає у наявності вини. Слід відзначити що для ДТП-делікту відсутність вини не є перешкодою притягнення до цивільно-правової відповідальності у формі відшкодування шкоди, якщо відсутні інші обставини, передбачені законодавством (наприклад, умисел потерпілого).

Другою відмінністю між ДТП в адміністративному та цивільному праві є ставлення до необхідності наявності шкоди. Для застосування цивільно-правової відповідальності наявність шкоди, спричиненої іншій особі, є обов'язковою умовою. Як показує практика застосування ст. 124 КУпАП національною поліцією нерідко у якості пошкодження транспортних засобів, яке є умовою застосування цієї статті, береться

до уваги пошкодження транспортного засобу особи, яка безпосередньо спричинила ДТП (зокрема, у випадку ДТП, зумовлених неналежним станом доріг).

Заслуговує на увагу позиція А.І. Бубіної, яка аналізуючи ДТП як підставу виникнення цивільних прав та обов'язків визначає її як комплексний фактичний склад, що містить низку взаємопов'язаних елементів, жоден з яких окремо не спричиняє виникнення цивільних правовідносин щодо відшкодування шкоди. Лише специфічний взаємозв'язок таких елементів як здійснення діяльності з використанням транспортного засобу, порушення Правил дорожнього руху (не в усіх випадках), зіткнення, наїзд, пошкодження майна, загибель/травмування людей і завдання матеріальної та/або моральної шкоди призводить до виникнення зобов'язань відшкодувати шкоду [8, с. 76–77].

Авторка критикує визначення в законодавстві ДТП лише як «події», оскільки це не повністю відображає її правову природу, та наголошує на системності і комплексності ДТП як юридичного факту. У той же час, ДТП не є і дією, але спричиняється нею. Сама дія може бути як правомірною (у випадку ДТП, що сталася випадково), так і неправомірною (порушення ПДР, що призвело до ДТП) [8, с. 75].

Потребує уваги дослідників нова перспективна категорія дорожньо-транспортних пригод – за участю автономних транспортних засобів, експерименти з якими активно проводять різні виробники. У наявних нині на ринку звичайних автомобілях є певні функції, які можуть виконуватися автономно від водія (наприклад, паркування, утримання смуги руху та відстані до попереднього автомобіля тощо). Цілком вірогідно, що функціонуючи в автономному режимі, такий транспортний засіб може спричинити ДТП.

Звісно, сьогодні автономні функції є суттєво обмеженими та зазвичай мають здійснюватися виключно під контролем водія, що не знімає з нього відповідальності (на дату написання статті релевантної судової практики в Україні знайти не вдалося). Однак у майбутньому передбачається суттєве розширення автономності транспортних засобів, що неминуче призведе до загострення дискусії про значимість вини водія та виробника.

У зарубіжній літературі така полеміка вже відбувається. Дж. К. Герні вважає, що чинне законодавство не дозволить адекватно оцінити відповідальність сторони, яка спричинятиме ДТП в умовах використання автономних транспортних засобів, та пропонує власну схему визначення/розмежування відповідальності, що має поставити її у залежність від об'єктивних можливостей водія запобігти ДТП. Так, у випадку, якщо шкода буде спричинена автономним транспортним засобом під керівництвом «уважного водія» – уся відповідальність має покладатися на нього (принаймні, має бути встановлена така презумпція). Якщо ж шкода буде спричинена під керівництвом водія з обмеженими можливостями або схильного до відволікання від контролю за дорожньою обстановкою – відповідальність має частково чи повністю перекладатися на виробника, адже водії покладалися на можливості технології. Лише у випадку, коли буде доведено, що транспортний засіб інформував водія про необхідність вжиття певних дій для запобігання ДТП, однак водій, об'єктивно маючи таку можливість, виявив недбалість – відповідальність може бути покладена саме на нього [9].

Висновки. Таким чином, за результатами аналізу цивільно-правового виміру правової природи дорожньо-транспортної пригоди (ДТП) можна зробити такі висновки:

– ДТП можна розглядати як юридичний факт – делікт у цивільному праві, підставу для виникнення деліктних зобов'язань щодо відшкодування шкоди;

– ДТП можна розглядати як комплексний юридичний факт, до складу якого входять певні взаємопов'язані елементи: рух транспортного засобу, порушення правил (не завжди обов'язкове), зіткнення/наїзд та завдання шкоди;

– ДТП має певні елементи складу як правопорушення у адміністративному праві, однак у цивільному праві наявність вини не є обов'язковою умовою для покладення відповідальності на особу, що спричинила ДТП – володільця джерела підвищеної небезпеки;

– у перспективі правова оцінка ДТП за участі автономних транспортних засобів стане важливою проблемою, що потребуватиме нових підходів до встановлення відповідальності.

Для належного врегулювання питань відшкодування шкоди, завданої у ДТП, важливо враховувати особливості її цивільно-правової природи порівняно з адміністративним правопорушенням.

Список використаних джерел

1. Global Plan for the Decade of Action for Road Safety 2021-2030 / World Health Organization. URL: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/documents/health-topics/road-traffic-injuries/global-plan-for-road-safety.pdf (дата звернення: 20.05.2024).

2. Слово і Діло. 29 січня 2024 р. URL: https://www.slovoidilo.ua/2024/01/29/infografika/suspilstvo/skilky-lyudej-zahynuly-ta-travmuvalysya-dtp-ukrayinskyx-dorohax-desyat-rokiv (дата звернення: 20.05.2024).
3. Статистика ДТП в Україні за 2017-2023 роки / Офіційний веб-сайт Патрульної поліції України. URL: https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/ (дата звернення: 20.05.2024).
4. Improving global road safety : resolution A/RES/74/299 / adopted by the General Assembly UN. (74th sess. : 2019-2020). 2020. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3879711?ln=ru&v=pdf (дата звернення: 20.05.2024).
5. Global Plan for the Decade of Action for Road Safety 2021-2030 / World Health Organization. URL: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/documents/health-topics/road-traffic-injuries/global-plan-for-road-safety.pdf (дата звернення: 20.05.2024).
6. Анохін А.М. Дорожньо-транспортна пригода як об'єкт адміністративно-правового регулювання : Доктор юридичних наук : спец.. 12.00.07 – Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право : захищена 2023-12-22; Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2023. 398 с.
7. Лесько Ю.В. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії транспортних засобів : к.ю.н. : спец.. 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право : захищена 2017-03-21; . Хмельницький університет управління та права. Хмельницький, 2017. 217 с.
8. Бубіна А.І. Дорожньо-транспортна пригода як підстава виникнення цивільних прав та обов'язків. *Правова держава.* 2012. № 15. С. 73-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2012_15_15 (дата звернення: 20.05.2024).
9. Gurney Jeffrey K. Sue My Car Not Me: Products Liability and Accidents Involving Autonomous Vehicles (November 15, 2013). 2013 *U. Ill. J.L. Tech. & Pol'y 247.* URL: https://ssrn.com/abstract=2352108 (дата звернення: 20.05.2024).
10. Almaskati D., Kermanshachi S., Pamidimukkula A. Autonomous vehicles and traffic accidents. *Transportation Research Procedia.* 2023. Vol. 73. P. 321-328. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146523012231 (дата звернення: 20.05.2024).
11. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України № 1961-IV від 01 липня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1961-15#Text (дата звернення: 20.05.2024).
12. Про Правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України № 1306 від 10 жовтня 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-п#Text (дата звернення: 20.05.2024).
13. Кодекс цивільного захисту України : Кодекс України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text (дата звернення: 20.04.2024).
14. Правила добровільного страхування транспортних засобів (КАСКО): затверджені Наказом Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю (Укрстрахнагляду) № 19-1 від 25.03.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v19-1287-97 (дата звернення: 20.05.2024).
15. Теорія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навч. закл. / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О. М. Головко та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. 436 с.
16. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16 січня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 20.05.2024).
17. Стаскевич Г.С. Класифікація дорожньо-транспортних пригод. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція.* 2016. Вип. 21. С. 135-137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2016_21_37 (дата звернення: 20.05.2024).
18. Звіт про дорожньо-транспортні пригоди за 12 місяців 2023 року / Національна поліція України. Портал відкритих даних. URL: https://data.gov.ua/dataset/14908d9a-3382-4b88-a94e-acac27445683/resource/18333527-a945-4bf4-a762-579d4f728f20 (дата звернення: 20.05.2024).
19. Постанова у справі № 740/1824/24 від 01.04.2024 р. Ніжинський міськрайонний суд Чернігівської області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118033567 (дата звернення: 20.05.2024).
20. Постанова у справі № 196/399/24 від 09.04.2024 р. Царичанський районний суд Дніпропетровської області. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118199832 (дата звернення: 20.05.2024).
21. Нємцева А.О. Теоретико-правовий аналіз відповідальності без вини у цивільному праві України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 213 с.

Referense

1. Global Plan for the Decade of Action for Road Safety 2021-2030 / World Health Organization. URL: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/documents/health-topics/road-traffic-injuries/global-plan-for-road-safety.pdf (дата звернення: 20.05.2024).
2. Slovo i Dilo. 29 sichnya 2024 r. [Word and Deed. January 29, 2024]. URL: https://www.slovoidilo.ua/2024/01/29/infografika/suspilstvo/skilky-lyudej-zahynuly-ta-travmuvalysya-dtp-ukrayinskyx-dorohax-desyat-rokiv (дата звернення: 20.05.2024).
3. Statistika DTP v Ukrayini za 2017-2023 roki / Oficijnij veb-sajt Patrulnoyi policiyi Ukrayini. [Statistics of traffic accidents in Ukraine for 2017-2023 / Official website of the Patrol Police of Ukraine.].URL: https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/ (дата звернення: 20.05.2024).
4. Improving global road safety : resolution A/RES/74/299 / adopted by the General Assembly UN. (74th sess. : 2019-2020). 2020. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3879711?ln=ru&v=pdf (дата звернення: 20.05.2024).
5. Global Plan for the Decade of Action for Road Safety 2021-2030 / World Health Organization. URL: https://cdn.who.int/media/docs/default-source/documents/health-topics/road-traffic-injuries/global-plan-for-road-safety.pdf (дата звернення: 20.05.2024).
6. Anohin A.M. Dorozhno-transportna prigoda yak ob'yekt administrativno-pravovogo regulyuvannya [Traffic accident as an object of administrative and legal regulation].: Doktor yuridichnih nauk : spec.. 12.00.07 – Administrativne pravo i proces; finansove pravo; informacijne pravo : zahishena 2023-12-22; Zaporizkij nacionalnij universitet. Zaporizhzhya, 2023. 398 s.
7. Lesko Yu.V. Vidshkoduvannya shkodi, zavdanoyi vnaslidok vzayemodiyi transportnih zasobiv : k.yu.n.: [Compensation for damage caused by the interaction of vehicles] spec. 12.00.03 – Civilne pravo i civilnij proces; simejne pravo; mizhnarodne privatne pravo : zahishena 2017-03-21; Hmelnickij universitet upravlinnya ta prava. Hmelnickij, 2017. 217 s.
8. Bubina A.I. Dorozhno-transportna prigoda yak pidstava viniknennya civilnih prav ta obov'yazkiv. Pravova derzhava. 2012. № 15. S. 73-78. URL: [Traffic accident as a basis for the emergence of civil rights and obligations. Constitutional state. 2012.] http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2012_15_15 (data zvernennya: 20.05.2024).
9. Gurney Jeffrey K. Sue My Car Not Me: Products Liability and Accidents Involving Autonomous Vehicles (November 15, 2013). 2013 *U. Ill. J.L. Tech. & Pol'y 247*. URL: https://ssrn.com/abstract=2352108 (дата звернення: 20.05.2024).
10. Almaskati D., Kermanshachi S., Pamidimukkula A. Autonomous vehicles and traffic accidents. *Transportation Research Procedia.* 2023. Vol. 73. P. 321-328. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352146523012231 (дата звернення: 20.05.2024).
11. Pro obov'yazkove strahuvannya civilno-pravovoyi vidpovidalnosti vlasnikiv nazemnih transportnih zasobiv: Zakon Ukrayini № 1961-IV vid 01 lipnya 2004 r. [On mandatory civil liability insurance of owners of land vehicles: Law of Ukraine No. 1961-IV dated July 1, 2004] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1961-15#Text (дата звернення: 20.05.2024).
12. Pro Pravila dorozhnogo ruhu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini № 1306 vid 10 zhovtnya 2001 r. [About Traffic Rules: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1306 dated October 10, 2001.] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-п#Text (дата звернення: 20.05.2024).
13. Kodeks civilnogo zahistu Ukrayini : Kodeks Ukrayini vid 02.10.2012 r. № 5403-VI. [Civil Protection Code of Ukraine: Code of Ukraine dated 02.10.2012 No. 5403-VI.] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text (дата звернення: 20.04.2024).
14. Pravila dobrovilnogo strahuvannya transportnih zasobiv (KASKO): zatverdzheni Nakazom Komitetu u spravah naglyadu za strahovoyu diyalnistyu (Ukrstrahnaglyadu) № 19-1 vid 25.03.1997 r. [Rules of voluntary motor vehicle insurance (CASCO): approved by the Order of the Committee for the Supervision of Insurance Activities] URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v19-1287-97 (дата звернення: 20.05.2024).
15. Teoriya derzhavi ta prava Ukrayini: pidruchnik dlya kursantiv ta studentiv vishih navch. zakl. [Theory of the state and law of Ukraine: a textbook for cadets and students of higher education. closing] / O. M. Bandurka, M. Yu. Burdin, O. M. Golovko ta in.; MVS Ukrayini, Harkiv. nac. un-t vnutr. sprav. Harkiv: Majdan, 2018. 436 s.

16. Civilnij kodeks Ukrayini № 435-IV vid 16 sichnya 2003 roku. [Civil Code of Ukraine No. 435-IV dated January 16, 2003.]URL: ttps://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/435-15#Text (дата звернення: 20.05.2024).
17. Staskevich G.S. Klasifikaciya dorozhno-transportnih prigod. Naukovij visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Seriya : Yurisprudenciya. 2016. [Classification of traffic accidents. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University.] Vip. 21. S. 135-137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2016_21_37 (data zvernennya: 20.05.2024).
18. Zvit pro dorozhno-transportni prigodi za 12 misyaciv 2023 roku / Nacionalna policiya Ukrayini. Portal vidkritih danih. URL: [Report on traffic accidents for 12 months of 2023 / National Police of Ukraine. Open data portal.] https://data.gov.ua/dataset/14908d9a-3382-4b88-a94e-acac27445683/resource/18333527-a945-4bf4-a762-579d4f728f20 (data zvernennya: 20.05.2024).
19. Postanova u spravi № 740/1824/24 vid 01.04.2024 r. Nizhinskij miskrajonnij sud Chernigivskoyi oblasti. Yedinij derzhavnij reyestr sudovih rishen. [Resolution in case No. 740/1824/24 of April 1, 2024, Nizhyn city and district court of Chernihiv region. Unified state register of court decisions.]URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118033567 (data zvernennya: 20.05.2024).
20. Postanova u spravi № 196/399/24 vid 09.04.2024 r. Carichanskij rajonnij sud Dnipropetrovskoyi oblasti. Yedinij derzhavnij reyestr sudovih rishen. [Resolution in case No. 196/399/24 dated 04/09/2024, Tsarichany District Court of Dnipropetrovsk Region. Unified state register of court decisions.] URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118199832 (data zvernennya: 20.05.2024).
21. Nyemceva A.O. Teoretiko-pravovij analiz vidpovidalnosti bez vini u civilnomu pravi Ukrayini [Theoretical and legal analysis of liability without fault in the civil law of Ukraine] : dis. … kand. yurid. nauk : 12.00.03. Kiyiv, 2016. 213 s.

DOI:10.35774/app2025.01.187
УДК 342.9

Марина Драна,
аспірантка кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-1595-0874

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Стаття присвячена вивченню питання адміністративно-правового механізму формування і реалізації державної регіональної політики, визначенню його поняття та ознак. Наведено наукові погляди на формування дефініції «механізм», «правовий механізм», «адміністративно-правовий механізм».

Констатовано, що функціонування держави, як цілісного утворення, та її регіонів, як складових елементів, з високим рівнем ефективності залежить від цілого ряду чинників, як внутрішніх так і зовнішніх

Акцентовано, що регіональна політики має формуватися для кожного регіону окремо та органічно поєднуватись в політику на рівні держави в цілому.

Відзначено, що у сфері публічного адміністрування провідне місце серед наявних інструментів, що здійснюють регулювання суспільних відносин, посідає правовий механізм. Зважаючи на отримані результати дослідження, наведено власне бачення дефініції «адміністративно-правовий механізм формування і реалізації державної регіональної політики» під яким пропонуємо розуміти систему нормативно визначеного інструментарію, що застосовується органами публічної влади, з метою врегулювання функціонування регіонів та адміністративно-правового забезпечення їх соціально-економічної сфери, шляхом розподілу між суб'єктами провадження регіональної політики повноважень, прав та відповідальності, з обов'язковим моніторингом їх діяльності, що передбачає зворотній зв'язок суб'єктів.

Вказано, що важливим елементом формування і реалізації державної регіональної політики є адміністративно-правовий механізм, що забезпечує соціально-економічне зміцнення регіонів країни та є базисом їх сталого та збалансованого розвитку, завдяки ефективному використанню державних ресурсів.

Наголошено, що механізм формування і реалізації державної регіональної політики створює умови для ефективного управління, правильної координації зусиль на різних рівнях влади, адекватного фінансування та врахування локальних потреб, що є основою для сталого розвитку країни в цілому, в ході реалізації її стратегічних завдань.

Ключові слова: *державна регіональна політика, етапи провадження, управлінські рішення, нормативно-правове забезпечення, адміністративна реформа, адміністративно-правовий механізм.*

Drana M.

Concept and features of the administrative-legal mechanism for the formation and implementation of state regional policy

The article is devoted to the study of the issue of the administrative-legal mechanism of the formation and implementation of state regional policy, the definition of its concept and features. Scientific views on the formation of the definition of «mechanism», «legal mechanism», «administrative-legal mechanism» are presented.

It is stated that the functioning of the state, as an integral entity, and its regions, as constituent elements, with a high level of efficiency depends on a number of factors, both internal and external

It is emphasized that regional policy should be formed for each region separately and organically combined into policy at the level of the state as a whole.

It is noted that in the field of public administration, the leading place among the existing instruments that regulate social relations is occupied by the legal mechanism. Taking into account the results of the study, our own vision of the definition of «administrative and legal mechanism for the formation and implementation of state regional policy» is presented, under which we propose to understand the system of normatively defined tools used by public authorities to regulate the functioning of regions and administrative and legal support for their socio-economic sphere, by distributing

© Марина Драна, 2025

powers, rights and responsibilities between the subjects of regional policy implementation, with mandatory monitoring of their activities, which provides for feedback from subjects.

It is indicated that an important element of the formation and implementation of state regional policy is the administrative and legal mechanism that ensures the socio-economic strengthening of the country's regions and is the basis for their sustainable and balanced development, thanks to the effective use of state resources.

It is emphasized that the mechanism for the formation and implementation of state regional policy creates conditions for effective management, proper coordination of efforts at different levels of government, adequate financing and consideration of local needs, which is the basis for the sustainable development of the country as a whole, in the course of implementing its strategic objectives.

Keywords: *state regional policy, stages of implementation, management decisions, regulatory and legal support, administrative reform, administrative and legal mechanism.*

Постановка проблеми. Питання формування і реалізації регіональної політики хоч і постійно обговорювалось всі роки існування незалежної України, проте не знайшло належного вирішення. Це в свою чергу призвело до диспропорції у рівні розвитку регіонів, рівні економіки, рівні вирішення соціальних питань, появи дотаційних регіонів.

Функціонування держави, як цілісного утворення, та її регіонів, як складових елементів, з високим рівнем ефективності залежить від цілого ряду чинників, як внутрішніх так і зовнішніх. Внутрішні чинники мають безпосередній вплив на формування та життєдіяльність регіонів, розвиток суспільних відносин, підприємництва та економіки. Висока результативність останніх є показником грамотно організованої та ефективно впроваджуваної регіональної політики. Саме це спонукає до подальших наукових пошуків шляхів ефективного формування і реалізації державної регіональної політики.

Ольга Шевченко відзначила, що чітка систематизація принципів здійснення державної регіональної політики, врахування наслідків впливу реформи місцевого самоврядування на державну регіональну політику, втілення підходів local development та place-based policy у регіональну політику, виділення різних типів територій як об'єктів регіональної політики є новітніми ключовими рисами сучасної регіональної політики в Україні [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню правового механізму формування і реалізації державної регіональної політики присвячено праці таких дослідників як: Н. Бондарчук, А. Бутова, І. Гаращук, З. Герасимчука, Л. Гринів, В. Кисіль, В. Кравців, Т. Миронової, Н. Нижник, Н. Попадинець, С. Романюка, В. Трегубчака, Ю. Харченко, Л. Чернюк та ін.

Метою статті є аналіз наукових поглядів на питання розуміння змісту адміністративно-правового механізму та формування поняття та виділення ознак адміністративно-правового механізму формування і реалізації державної регіональної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Показники стабільності та зміцнення національної економіки напряму залежать від рівня соціально-економічного розвитку громад, які формують регіони. В ході розробки та впровадження регіональної політики вбачається за необхідне враховувати територіальні ознаки, галузеву належність та кліматичні складові, людський капітал. Саме ці ознаки формують розуміння того, що регіональна політики має формуватися для кожного регіону окремо та органічно поєднуватись в політику на рівні держави в цілому.

О. О. Саєнко відзначає, що теоретичне дослідження та нові методологічні підходи в системі регіонального розвитку дозволяють визначити, що політика соціально-економічного розвитку регіону (адміністративна область) представляє собою формування цілей щодо розвитку продуктивних сил та забезпечення комплексного і гармонійного його функціонування з обґрунтуванням організаційних, економічних та інституційних важелів ринкових перетворень. Відповідно предметом діяльності регіональних владних структур щодо формування та реалізації цієї політики є визначення цілей розвитку відповідних територіальних соціально-економічних систем [2, с. 54].

Триваючі процеси регіонального розвитку проявляють певні негативні тенденції цієї діяльності публічної влади. Ці тенденції можуть бути різноманітними, і вони впливають на економічний, соціальний, екологічний та політичний стан регіонів. Ось деякі з основних негативних тенденцій: відставання окремих регіонів від загальнонаціонального рівня розвитку; зниження інвестиційної привабливості та відтік капіталу; зменшення кількості робочих місць, високий рівень безробіття; міграція населення та зниження рівня народжуваності; посилення соціальної нерівності між регіонами; погіршення екологічної ситуації; відсутність ефективних механізмів управління; низький рівень розвитку інфраструктури в депресивних

регіонах; інертність економік регіонів, відсутність сучасних індустрій та підприємств. Негативні тенденції у регіональному розвитку є результатом складної взаємодії різних факторів. Задля покращення ситуації важливо впроваджувати ефективну політику на державному та місцевому рівнях, що зможуть подолати ці проблеми, а також створення умов для сталого економічного зростання в усіх регіонах.

Політична реформа, що триває в Україні, суттєво видозмінює систему управляння в державі. Проте, процес переходу влади з «центру» на «місця» уповільнюється через відсутність дієвого правового механізму формування та реалізації державної регіональної політики. Тож вважаємо за потрібне дослідити поняття та структуру цього елементу процесу формування та провадження регіональної політики.

У сфері публічного адміністрування провідне місце серед наявних інструментів, що здійснюють регулювання суспільних відносин, посідає правовий механізм. Основне його завдання полягає у приведенні до нормативно закріплених вимог і дозволів поведінки суб'єктів суспільних відносин у тій чи іншій сфері, шляхом застосування певних правових засобів. Належне його функціонування та реалізація правових засобів забезпечується обов'язковою участю у цих відносинах органів держави.

Щодо семантики терміну «правовий механізм» (Lawmechanisms), енциклопедичний словник з державного управління відзначає – це комплекс взаємопов'язаних юридичних засобів, який об'єктивовано на нормативному рівні, необхідний та достатній для досягнення певної мети. Правовий механізм визначається як особлива конструкція позитивного права яка поєднує певне коло правових засобів, серед яких: права, обов'язки, заборони, принципи, презумпції, терміни, процедури, заходи відповідальності, заходи заохочення тощо. Правовий механізм можна визначити як юридичну технологію, призначену для реалізації правомірних інтересів суб'єктів права, наділений системним характером, що передбачає не довільне поєднання різних юридичних феноменів, а упорядковану, взаємопов'язану сталу сукупність правових інструментів, які в цілісності утворюють довершену інструментальну структуру [3, с. 423].

На думку Т. І. Тарахонич правовий механізм – певна конструкція, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, що дають змогу досягти конкретної юридичної цілі з дотриманням відповідної процедури. Кожна ланка такого механізму є самостійним комплексом юридичних засобів» [4, с. 13]

З огляду на зміст і властивості «правового механізму» варто відзначити, що він на відміну від «механізму правового регулювання», не наділений достатньою якісною спроможністю регулювати правові відносини. Тож варто звернути увагу на зміст поняття «механізм правового регулювання».

Н. Г. Єршова правові механізми характеризує як певні «комплекти» юридичних засобів, які мають нормативне закріплення та орієнтовані при їх практичному використанні на реалізацію суб'єктами своїх інтересів і досягнення тієї чи іншої цілі як наслідку правового регулювання визначених суспільних відносин. Конкретний правовий механізм як цілісна, взаємопов'язана структура відображає послідовні стадії юридичної діяльності (громадян, організацій, посадових осіб, органів публічної влади) та різноманітні правові засоби, варіанти їх взаємодії на кожній стадії [5, с. 181].

Охарактеризовані механізми направлені на спільний для них результат – реалізацію, з високим ступенем ефективності, регульованого процесу з повним дотриманням приписів правових норм, з урахуванням контексту застосування. Будь-який варіант розуміння правового механізму наділяється здатністю належним чином здійснити організацію та ефективну реалізацію визначеного контекстом процесу, в нашому випадку – процес формування і реалізації державної регіональної політики.

Варто відзначити, що адміністративне право наділено специфічними завданнями у механізмі правового регулювання, саме воно являє собою інструментарій управління процесами у суспільстві.

С. Г. Стеценко характеризує механізм адміністративно-правового регулювання як сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права [6, с. 624].

Усім правовим регулюванням суспільних відносин у сфері адміністративного права займається система правових засобів, яка включає різноманітні інструменти та механізми. Вони забезпечують виконання норм адміністративного права та регулюють поведінку учасників адміністративних правовідносин. Основними серед них виступають: адміністративно-правові норми; адміністративно-правові акти; адміністративне правозастосування; адміністративна відповідальність; адміністративно-правові засоби захисту прав і свобод; адміністративні процедури; нормативно-правові акти та акти органів виконавчої влади; адміністративне управління.

О. Труш, в своїй праці, розглядає механізм реалізації державної політики з точки зору його дуальної природи, зазначаючи що його можна розглядати в широкому і у вузькому значенні. У першому випадку,

державна політика реалізується через державний механізм управління, до складу якого входять механізми державного управління, місцевого самоврядування, механізми функціонування громадського і приватного секторів тощо. У другому - реалізація державної політики здійснюється за допомогою комплексного механізму державного управління, який включає набір окремих механізмів (правовий, організаційний, економічний тощо), що дозволяє реалізувати конкретний напрямок державної політики, відповідно до сфер суспільної діяльності» [7, с. 420].

У своєму дисертаційному дослідженні Т.А. Шумейко, доходить висновку, що адміністративно-правовий механізм формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні – це юридична конструкція, якою окреслено засновану на нормах чинного законодавства взаємоузгоджену систему нормативно-правових, інституційних, правозастосовних й організаційних форм і засобів, які сукупно, цілісно та послідовно впливають на суб'єкти, відносини і процеси у сфері обігу зброї, виконуючи таким чином завдання формування та реалізації державної політики у відповідній сфері [8, с. 125].

З огляду на досліджені наукові погляди щодо змісту механізму правового регулювання варто відзначити, що держава, в особі своїх уповноважених органів, забезпечує реалізацію різноманітних задач і програм, реформаційних заходів, які мають на меті досягнення конкретного результату і вирішення суспільних задач. Одним з основним завдань сьогодення для України є формування та реалізація регіональної політики, що охоплює доволі різноманітний спектр управлінських задач, які покликані стимулювати розвиток регіонів та знизити рівень дисбалансу. Допомогти в досягненні означених результатів має запроваджений дієвий, з високим рівнем ефективності, адміністративно-правовий механізм.

Зважаючи на отримані результати дослідження, наводимо власне визначення поняття «адміністративно-правовий механізм формування і реалізації державної регіональної політики», під яким пропонуємо розуміти - це система нормативно визначеного інструментарію, що застосовується органами публічної влади, з метою врегулювання функціонування регіонів та адміністративно-правового забезпечення їх соціально-економічної сфери, шляхом розподілу між суб'єктами провадження регіональної політики повноважень, прав та відповідальності, з обов'язковим моніторингом їх діяльності, що передбачає зворотній зв'язок суб'єктів.

Враховуючи те, що адміністративно-правовий механізм формування і реалізації державної регіональної політики є системною та комплексною діяльністю державної влади, він наділяється певними характеризуючими ознаками.

Деякі автори зауважують, що адміністративно-правовий механізм реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству має свої характерні ознаки, серед яких необхідно зауважити такі як: а) системний характер; б) самостійність елементів вказаного адміністративно-правового механізму під час виконання функцій щодо запобігання домашньому насильству; в) характерний суб'єктний склад органів, на яких покладено функції запобігання домашньому насильству; г) співпраця між суб'єктами реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству під час виконання завдань у вказаному напрямі державного регулювання; ґ) реалізація вказаного механізму з допомогою адміністративно-правових норм; д) плановість; е) безпосередній характер дії вказаного механізму; є) звітний характер вказаного виду діяльності [9, с. 51].

Ознаки адміністративно-правового механізму проваджуваної державної регіональної політики мають важливе значення для її формування та реалізації, оскільки вони визначають, як на практиці впроваджуються завдання та цілі державної регіональної політики на рівні конкретних регіонів. Адміністративно-правовий механізм забезпечує правову основу для здійснення цієї політики та забезпечує ефективну взаємодію між органами влади на різних рівнях.

Приймаючи до уваги сутність правового механізму, розуміння сутності формування та реалізації державної політики у відповідній сфері, Т. Шумейко доходить думки, що основними специфічними рисами адміністративно-правового механізму формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в нашій державі є наступні його особливі ознаки:

1) має цілісний системно-організаційний характер, що визначається метою, завданнями та функціями державної політики у відповідній сфері (передбачає існування відносно гармонійної структури і те що всі суб'єкти формування та реалізації політики а також суб'єкти, на котрих спрямований управлінський вплив будуть сприяти об'єктивації мети цього механізму);

2) ґрунтується на нормативно-правовій основі (на сукупності нормативно-правових актів);

3) в процесі свого функціонування поширюється на визначене коло суб'єктів (суб'єкти державної влади; суб'єкти громадянського суспільства; суб'єкти, які набувають статуса суб'єкта дозвільної системи та суб'єкта відносин стосовно зброї);

4) враховує: а) потребу дотримання «золотої середини» між приватними та публічними інтересами; б) специфіку управлінської діяльності, адміністративно-правових процедур (дозвільного характеру) та адміністративно-правових відносин;

5) у практичній дійсності об'єктивується за рахунок управлінської та забезпечувальної діяльності, а також відносин (похідних процесів), що виникають між фізичними (юридичними особами) та державними органами що формують та/або реалізують відповідну державну політику [10, с. 173-174].

Адміністративно-правовий механізм формування і реалізації державної регіональної політики являє собою важливий елемент управлінської діяльності, який спрямовує свою дію на забезпечення ефективного розвитку регіонів, з урахуванням специфіки кожного з них та наділяється такими основні ознаками:

1. В його основу закладено нормативно-правову базу: адміністративно-правовий механізм будується та функціонує на основі відповідних нормативно-правових актів, якими регулюються всі процеси формування та реалізації державної регіональної політики;

2. Йому притаманна інституційна організація: для ефективної реалізації державної регіональної політики важливе значення має організація взаємодії відповідних суб'єктів на різних рівнях: центральному, регіональному та місцевому;

3. Включає в себе управлінську та виконавчу діяльність: адміністративно-правовий механізм вимагає злагодженої координації діяльності органів влади на різних рівнях, що дозволяє забезпечити високу ефективність реалізації політики на місцях;

4. Вимагає фінансово-економічного забезпечення: одна з ключових ознак цього адміністративно-правового механізму, поєднуючи державне фінансування, використання місцевих бюджетів, а також здійснюючи активне залучення різних форм партнерства для досягнення поставлених цілей;

5. Реалізує моніторинг і оцінку результатів: оцінка рівня ефективності реалізації державної регіональної політики є важливим елементом адміністративно-правового механізму. Це включає створення системи моніторингу для оцінки виконання програм, ефективності інвестицій і соціальних програм на регіональному рівні;

6. Стимулює залучення громадськості та соціальних партнерів: активна участь громадськості та місцевих організацій у формуванні та реалізації регіональної політики забезпечує більш тісний зв'язок між органами влади та населенням, а також дозволяє враховувати інтереси різних соціальних груп;

7. Наділений гнучкістю і адаптивністю: враховую те, що регіони можуть мати різні соціально-економічні умови, адміністративно-правовий механізм має бути достатньо гнучким, щоб адаптуватися до змінюваних умов і потреб кожного конкретного регіону та ситуації в країні в цілому.

Ці ознаки взаємодіють між собою та забезпечують ефективне формування й реалізацію державної регіональної політики, орієнтуючись на сталий розвиток і підвищення якості життя в різних регіонах країни та їх населення.

Висновки. Підсумовуючи отримані в ході дослідження результати можна відзначити, що адміністративно-правовий механізм формування і реалізації державної регіональної політики є важливим елементом, що забезпечує соціально-економічне зміцнення регіонів країни та є базисом їх сталого та збалансованого розвитку, завдяки ефективному використанню державних ресурсів. Він створює умови для ефективного управління, правильної координації зусиль на різних рівнях влади, адекватного фінансування та врахування локальних потреб, що є основою для сталого розвитку країни в цілому, в ході реалізації її стратегічних завдань.

Список використаних джерел

1. Шевченко О. Принципи реалізації державної регіональної політики стають основою для розроблення заходів з вирішення критичних проблем розвитку регіонів. *Національний інститут стратегічних досліджень*, 2021. URL: https://niss.gov.ua/news/novini-nisd/principi-realizacii-derzhavnoi-regionalnoi-politiki-stayut-osnovoyu-dlya (дата звернення: 12.02.2025).
2. Саєнко О. О. Основні підходи до організації та інституційного забезпечення державної регіональної політики. *Інтелект XXI*. 2015. № 5. С. 52–59.
3. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.

4. Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Право.* 2010. Вип. 50. С. 12–18.
5. Єршова Н. Г. Поняття правового механізму в контексті публічної політики: міжнародний досвід для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. №19-20. С. 179-185. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/19-20_2020/30.pdf (дата звернення: 14.02.2025).
6. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ: Атіка. 2007. 624 с.
7. Труш О. О. Механізми реалізації державної політики у сфері цивільного захисту в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2010. Вип. 4. С. 420-426. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2010_4_64 (дата звернення: 12.02.2025).
8. Шумейко Т. А. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні : дис.... док. юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2022. 504 с. URL: https://cutt.ly/qrs2dDfX (дата звернення: 13.02.2025).
9. Боровик А. В., Томчук А. В. Адміністративно-правовий механізм реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2021. № 49. С. 49-52. URL: https://cutt.ly/Vrs2jwg9 (дата звернення: 14.02.2025).
10. Шумейко Т. А. Поняття та ознаки адміністративно-правового механізму формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 8. С. 169–176.

References

1. Shevchenko, O. (2021). Pryntsypy realizatsii derzhavnoi rehionalnoi polityky staiut osnovoiu dlia rozroblennia zakhodiv z vyrishennia krytychnykh problem rozvytku rehioniv [The principles of implementing state regional policy become the basis for developing measures to address critical regional development problems]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen.* Retrieved from https://niss.gov.ua/news/novini-nisd/principi-realizacii-derzhavnoi-regionalnoi-politiki-stayut-osnovoyu-dlya [in Ukrainian].
2. Saienko, O. O. (2015). Osnovni pidkhody do orhanizatsii ta instytutsiinoho zabezpechennia derzhavnoi rehionalnoi polityky [Basic approaches to the organization and institutional support of state regional policy]. *Intelekt XXI - Intelligence XXI, 5,* 52-59 [in Ukrainian].
3. Kovbasiuk, Yu. V., Troshchynskyi, Yu. V. & Surmin, Yu. P. (Eds.) (2010). *Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic dictionary of public administration]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
4. Tarakhonych, T. I. (2010). Mekhanizm dii prava, mekhanizm rehuliuvannia, mekhanizm realizatsii prava: osoblyvosti vzaiemodii. [Mechanism of action of law, mechanism of regulation, mechanism of implementation of law: features of interaction]. *Pravo - Law, 50,* 12-18 [in Ukrainian].
5. Yershova, N. H. (2020). Poniattia pravovoho mekhanizmu v konteksti publichnoi polityky: mizhnarodnyi dosvid dlia Ukrainy [The concept of legal mechanism in the context of public policy: international experience for Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience, 19-20,* 179-185. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/19-20_2020/30.pdf [in Ukrainian].
6. Stetsenko, S. H. (2007). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]*. Navch. posib. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
7. Trush, O. O. (2010). Mekhanizmy realizatsii derzhavnoi polityky u sferi tsyvilnoho zakhystu v Ukraini [Mechanisms for implementing state policy in the field of civil protection in Ukraine]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia - Theory and practice of public administration, 4,* 420-426. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2010_4_64 [in Ukrainian].
8. Shumeiko, T. A. (2022). Administratyvno-pravovi zasady formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi obihu zbroi v Ukraini [Administrative and legal principles of forming and implementing state policy in the field of arms circulation in Ukraine]. *Dys.... dok. yuryd. nauk: 12.00.07.* Retrieved from https://cutt.ly/qrs2dDfX [in Ukrainian].
9. Borovyk, A. V. & Tomchuk, A. V. (2021). Administratyvno-pravovyi mekhanizm realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zapobihannia domashnomu nasylstvu. [Administrative and legal mechanism for implementing state policy in the field of preventing domestic violence]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser: Jurisprudence, 49,* 49-52. Retrieved from https://cutt.ly/Vrs2jwg9 [in Ukrainian].
10. Shumeiko, T. A. (2020). Poniattia ta oznaky administratyvno-pravovoho mekhanizmu formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi obihu zbroi v Ukraini [The concept and characteristics of the administrative

DOI:10.35774/app2025.01.193
УДК 342.9:349.6:502.51(477)

Євгенія Дуліба,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2651-4977

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СТАЛОГО УПРАВЛІННЯ ВОДНИМИ РЕСУРСАМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ КЛІМАТИЧНИХ І ЕКОЛОГІЧНИХ ЗАГРОЗ

У статті досліджується питання сталого управління водними ресурсами України в умовах кліматичних і екологічних загроз.

Проведено аналіз нормативно-правових актів, які приймалися протягом незалежності до початку війни України з питань забезпечення раціонального використання і охорони вод, а також відтворення водних ресурсів і зроблено висновок, що накопичення численних екологічних проблем у сфері використання, охорони та відтворення водних ресурсів призвело до виникнення проблем забруднення, виснаження водних ресурсів та деградації водних екосистем. Війна в Україні поглибила наявні проблеми, спричинила масштабні забруднення водних ресурсів, деградацію прибережних і морських екосистем, та чітко продемонструвала важливість екологічної безпеки як невід'ємної складової національної безпеки Україні.

Розкрито сучасний стан державної екологічної політики у сфері використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів. Звернуто увагу на важливості діяльності Державної екологічної інспекції за проведенням аналітичної і стандартизованої оцінки шкоди та збитків, завданих внаслідок збройної агресії російської федерації.

Зроблено висновок, що подолання наслідків війни та забезпечення екологічної безпеки водних ресурсів є можливим лише за умови поєднання екологічної, економічної та соціальної складових у процесі відновлення та розвитку. У цьому контексті ключову роль набуває не лише належне формування державної екологічної політики, а й ефективність її практичної реалізації, оновлення підходів до публічного адміністрування, налагодження міжвідомчої взаємодії та активне залучення наукового потенціалу. Такий комплексний підхід сприятиме створенню стійкої та дієвої системи сталого управління водними ресурсами в Україні, здатної адекватно реагувати на сучасні кліматичні та екологічні загрози.

Ключові слова: *водні ресурси, охорона навколишнього природного середовища, публічне адміністрування, зміна клімату, екологічна політика, екологічна безпека, відшкодування збитків, завданих російською федерацією*

Dulib Ye. Some issues of sustainable management of water resources of Ukraine in conditions of climatic and ecological threats

The article deals with the issue of sustainable management of Ukraine's water resources in the context of climatic and environmental threats.

An analysis of normative legal acts that were adopted during the independence before the war of Ukraine on the issues of ensuring the rational use and protection of waters and the reproduction of water resources are carried out. It is concluded that the accumulation of numerous environmental problems in the use, protection, and reproduction of water resources led to the problems of pollution, depletion of water resources, and degradation of water ecosystems. The war in Ukraine has deepened existing problems, caused large-scale water resource pollution and degraded coastal and marine ecosystems, and demonstrated the importance of environmental security as an integral part of Ukraine's national security.

The state's ecological policy of use and protection of water and reproduction of water resources is disclosed. Attention is drawn to the importance of the activities of the State Environmental Inspectorate of Ukraine for the analytical and standardized assessment of damage and damage caused as a result of the armed aggression of the russian federation.

It is concluded that overcoming the consequences of war and ensuring Ukraine's water security is possible only through a combination of environmental, economic, and social components is used in restoration and development. In

© Євгенія Дуліба, 2025

this context, the critical role is the proper formation of the state environmental policy and the effectiveness of its practical implementation, updating approaches to public administration, establishing interagency cooperation, and actively involving scientific potential. Such an integrated approach will contribute to creating a sustainable and effective system of sustainable water management in Ukraine, capable of adequately responding to modern climatic and environmental threats.

Keywords: *water resources, environmental protection, public administration, climate change, environmental policy, environmental safety, compensation for damage caused by russian federation.*

Постановка проблеми. Ефективна охорона навколишнього природного середовища, раціональне природокористування та забезпечення екологічної безпеки є фундаментальними чинниками, без яких неможливо досягнення сталого розвитку будь-якої держави світу. В умовах сучасних екологічних викликів проблема використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів в Україні набуває особливості актуальності. Зростання антропогенного навантаження, забруднення поверхневих і підземних вод, негативний вплив зміни клімату, а також війна в Україні призвели до виникнення екологічних загроз та поглиблення проблеми екологічної безпеки водних ресурсів України, активізували необхідність забезпечення захисту навколишнього природного середовища, зменшення втрат, завданій екосистемі під час війни, що передбачає не лише ліквідацію наслідків руйнувань, а й відновлення водних екосистем, впровадження комплексного підходу до сталого управління водними ресурсами, посилення екологічного контролю, оновлення стратегічних підходів у сфері публічного адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сталого управління водними ресурсами, забезпечення їх раціонального використання і охорони, а також відтворення водних ресурсів є об'єктом постійних досліджень вітчизняних науковців. Лише за останні роки вчені розглядали питання правового регулювання охорони вод (Д.Буцьких [1]; Є. Легеза і Ю. Легеза [2]), формування ефективної державної екологічної політики та забезпечення екологічної безпеки (К. Рогозіннікова [3], К. С. Л. Кузнецова, Ю. Горбаченко, К. Пасинчук [4], В. Безсонний [5], здійснення публічного адміністрування (О. Царенко і Стецун [6], К. Рябець [7]), а також сучасного стану водних ресурсів (Г. Хаєцький, Ю. Антонюк [8], Н.Каннуннікова, О. Гайдучок, Р. Томашевський, Ю. Воробйов, Г. Князєва, А. Сакун, О. Шестопалов [9]. Незважаючи на значний внесок зазначених дослідників у вивчення проблематики водних ресурсів, багато аспектів залишаються недостатньо дослідженими, що і зумовлює актуальність подальших наукових розвідок у даному напрямі.

Мета дослідження – пізнати особливості управління водними водними ресурсами України в умовах кліматичних і екологічних загроз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вода є основою сталого розвитку та має вирішальне значення для добробуту людей, соціально-економічного розвитку держави, відновлення та захисту біорізноманіття, адаптації до зміни клімату та пом'якшення його наслідків, збереження життєво важливих ресурсів планети. Водні ресурси відіграють вирішальну роль у досягненні Цілей сталого розвитку ООН, а тому забезпечення ефективне їх використання, охорона та відновлення є одним з пріоритетних завдань будь-якої розвиненої країни світу та країни, що розвивається.

Відповідно до статті 95 Водного кодексу України усі водні об'єкти України (поверхневі води, підземні води та джерела, внутрішні морські води та територіальне море) підлягають охороні від забруднення, засмічення і вичерпання [10]. Для забезпечення виконання цього положення в Україні формується державна політика у сфері раціонального використання, охорони та відновлення водних ресурсів, затверджуються відповідні загальнодержавні, міжнародні та місцеві програми, а також здійснюється публічне адміністрування, державний та громадський контроль [11].

На жаль, слід констатувати той факт, що протягом усього періоду незалежності України економічний розвиток держави супроводжувався незбалансованою експлуатацією природних ресурсів, низькою пріоритетністю питань захисту довкілля, що унеможливлювало досягнення сталого розвитку [12]. Накопичення численних екологічних проблем у сфері використання, охорони та відтворення водних ресурсів призвело до виникнення проблем забруднення, виснаження водних ресурсів та деградації водних екосистем, що становить серйозну екологічну загрозу для довкілля, економіки та сталого розвитку держави в цілому.

Ще у постанові Верховної Ради України від 05.03.1998 № 188/98-ВР «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» зазначалося, що «…для екосистем більшості водних об'єктів України властиві елементи екологічного та метаболічного регресу…», а тому пріоритетними напрямами охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів були покращення екологічного стану басейнів рік України та

якості питної води, запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів та покращення їх екологічного стану [13]. Вже у Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року зазначалося про актуальність розроблення оновленої національної екологічної політики через найвищий рівень споживання водних ресурсів в Україні, порушену здатність значної частини водних об'єктів до самоочищення, а також перевищення обсягу скидання забруднених вод у річки. Як наслідок цього, основними цілями національної екологічної політики було визначено знову ж таки підвищення якості поверхневих і підземних вод та зниження рівня забруднення водних ресурсів, покращення екологічної ситуації в цілому та підвищення рівня екологічної безпеки [14].

Надалі питання забруднення поверхневих, підземних та морських вод, виснаження водних ресурсів та деградації водних екосистем порушувалося в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року (2011) [15], Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього середовища (2017) [16], Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року (2019)[12], Національному плані дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 рік (2021) [17], Морській природоохоронній стратегії України (2021)[18], Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року (2021) [19]. Однак попри чітке усвідомлення складної ситуації у сфері використання та охорони водних ресурсів, а також формулювання відповідних цілей і завдань у нормативно-правових актах, жоден із вищезазначених документів не забезпечив комплексного, ефективного та сталого вирішення наявних проблем.

Тривале нераціональне використання природних ресурсів, недоліки господарського планування, екстенсивне ведення господарства залишковим принципом виділення коштів на водоохоронні цілі, низький рівень використання у водогосподарській практиці товарно-грошових відносин, недостатній рівень фінансування наукових досліджень у галузі водокористування, безконтрольне і без урахування місцевих умов розвитку енергетики, хімічної та металургійної промисловості ускладнювало вирішення проблем у сфері використання, охорони та відтворення водних ресурсів [20, с.4]. До того ж недостатність практичної реалізації, фрагментарність підходів, обмеженість фінансування, слабка міжвідомча координація, неналежна практика публічного адміністрування у сфері використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів призвели до того, що забруднення, виснаження водних ресурсів та деградація водних екосистем і надалі залишаються актуальними загрозами екологічної безпеки України.

Особливого занепокоєння додає і те, що зміна клімату посилює ці негативні тенденції. Зменшення стоку весняних водопіль, які становили головну частину річного об'єму стоку річок, збільшення частоти паводків, що призводять до катастрофічних затоплень значних територій, підвищення температури, осушення боліт в минулому та подальше висихання водно-болотних угідь та озер, скорочення обсягів атмосферних опадів призвели до того, що сьогодні Україна належить до числа найменш водозабезпечених країн Європи [19].

Війна в Україні призвела до ускладнення екологічної ситуації з водними ресурсами та створила нові глобальні загрози для забезпечення водної безпеки України. Через блокаду морського узбережжя та захоплення частини територій Донецької, Запорізької, Херсонської областях були закриті морські порти Бердянськ, Маріуполь, Скадовськ, Херсон [21], що призвело до посиленого використання річкових портів Дунайського регіону (порти Усть-Дунайськ, Ізмаїл, Рені). Зміни в судноплавних маршрутах і рибальській діяльності негативно вплинули на стан берегової лінії, а також посилили наявні проблеми прибережної та морської екосистеми.

Багато прибережних і морських екосистем України опинилися під серйозною загрозою внаслідок хімічного та акустичного забруднення, фізичного ушкодження чутливих ареалів, а також втрати систем управління та моніторингу стану довкілля. Обстріли військово-морських об'єктів та суден, цивільного судноплавства, прибережних населених пунктів, портової інфраструктури та гідротехнічних споруд водогосподарського комплексу призвели до масштабного забруднення річок, водосховищ і територіального моря. Це забруднення зумовлене як прямим потраплянням у водне середовище шкідливих речовин із ракет, снарядів та військової техніки, так і їх подальшим змивом, просочуванням у ґрунти в зонах активних бойових дій [22]. Ситуацію ускладнює недостатній рівень або повна відсутність очищення стічних вод після їх використання у побуті, промисловості та сільському господарстві, що створює додаткове навантаження на водні екосистеми та загрожує їх деградацією .

Підрив рф греблі Каховської гідроелектростанції призвів до зниження рівня води, обміління та відокремлення озер, проток від основного русла річки Дніпро, підтоплення території Каховської гідроелектростанції, Херсонської нафтобази, річкового та морського портів, а також місць зберігання паливно-

мастильних мастил та небезпечних відходів, які потрапили у природне середовище. Цей підрив спричинив масову загибель водних біоресурсів, що створило потенційну загрозу для здоров'я людей від потрапляння небезпечних відходів у природне середовище, стану лісових екосистем та тваринного світу [23]. Підтвердження масштабності цього техногенного забруднення наводиться у результатах досліджень, проведених Інститутом гідробіології НАН України. У межах комплексної оцінки екосистемних змін, спричинених руйнацією Каховської ГЕС, було здійснено порівняльний аналіз стану поверхневих і підземних вод, а також донних відкладів у річці Дніпро, Дніпро-Бузькому лимані та Одеській затоці Чорного моря за 2020 та 2023 рр. Отримані результати свідчать про суттєве погіршення якості водного середовища внаслідок підриву Каховської гідроелектростанції, зокрема, у водному середовищі було виявлено 106 органічних забруднювачів, серед яких переважали пестициди та продукти їх розпаду, що є прямим свідченням масштабного техногенного забруднення [24].

В цілому, за даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України шкода завдана водним ресурсам оцінюється в 104,4 млрд. грн, в тому числі забруднення водних об'єктів – 60, 18 млрд. грн., засмічення водних об'єктів – 9, 42 млрд. грн, забруднення морських вод – 8,03 млрд. грн [25].

Таким чином, ще до початку повномасштабної війни стан використання та охорони водних ресурсів в Україні залишався незадовільним, а війна в Україні лише поглибила наявні проблеми, спричинила масштабні забруднення водних ресурсів, деградацію прибережних і морських екосистем, призвела до виникнення екологічної кризи та продемонструвала важливість екологічної безпеки як невід'ємної складової національної безпеки Україні.

Загальновідомо, що забезпечення екологічної безпеки у сфері водних ресурсів переслідує декілька цілей, серед яких: охорона та відновлення водних ресурсів і пов'язаних з ними екосистем та їх здатності надавати основні послуги; збереження та відновлення гідрологічного циклу; забезпечення своєчасного постачання достатньої кількості та якості води для задоволення побутових, екологічних, промислових, сільськогосподарських та інших потреб у часі; управління водними послугами; управління компромісами для збалансування попиту та пропозиції на воду; запобігання та управління ризиками виникнення стихійних лих, що пов'язані з водними ресурсами, а також адаптація до наслідків, пов'язаних зі зміною клімату [26].

Для досягнення цих пріоритетних напрямів в Україні була схвалена Водна стратегія України на період до 2050 року [27], затверджено Стратегію морської безпеки України [28], плани управління річковими басейнами Дунаю, Причорномор'я, Приазов'я, Вісли, Дністра, Південного Бугу, Дніпра, Дону [29]. Так, зокрема, до стратегічних цілей Водної стратегії України на період до 2050 року, належать: забезпечення рівного доступу до якісної і безпечної для здоров'я людини питної води і належаних санітарно-профілактичних заходів (ціль 1), поліпшення якісного стану водних об'єктів шляхом досягнення та підтримання «доброго» екологічного та хімічного стану масивів поверхневих вод, екологічного потенціалу штучних або істотно змінених масивів поверхневих вод, кількісного та хімічного стану підземних вод (ціль 2), забезпечення необхідної кількості водних ресурсів для відновлення та оздоровлення водних екосистем і досягнення стійкого водозабору та водопостачання (ціль 3), скорочення зростаючих ризиків нестачі води та надлишку води (ціль 4), запровадження інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом та принципів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) щодо водного врядування в районах річкових басейнів, у прибережних і морських водах (ціль 5) [27].

Взявши на себе зобов'язання про забезпечення дотримання глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 року № 1190-р «Деякі питання забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку України» було переглянуто та затверджено оновлений перелік завдань і відповідних індикаторів для моніторингу досягнення Цілей сталого розвитку на період до 2030 року. Зокрема, у межах Цілі 6 «Чиста вода та належні санітарні умови» виокремлено такі завдання, як забезпечення покращення якості води водних об'єктів шляхом зменшення обсягу скидання неочищених стічних вод (завдання 3), забезпечення сталого водокористування (завдання 4), забезпечення впровадження інтегрованого управління водними ресурсами (завдання 5). З-поміж завдань Цілі 11 «Сталий розвиток міст і громад» слід виділити забезпечення доступу мешканців міст до водних обєктів та лісо-паркових зон (завдання 3), зменшення негативного впливу територіальних громад на навколишнє природне середовище (завдання 5). Важливим завданням Цілі 12 «Відповідальне споживання та виробництво» є сприяння сталому управлінню та ефективному використанню природних ресурсів (завдання 3). Ціль 13 «Збереження морських ресурсів» передбачає зниження рівня забруднення і засмічення морського середовища (завдання 1), Забезпечення сталого використання і захисту морських та прибережних екосистем,

підвищення рівня стійкості та відновлення (завдання 2), запровадження ефективного регулювання видобутку морських біоресурсів (завдання 3) [30].

Варто також звернути увагу, що для України сьогодні важливим залишається проведення аналітичної і стандартизованої оцінки шкоди та збитків, завданих внаслідок збройної агресії рф. Відповідно до Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації, Державна екологічна інспекція України, як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів [31], є відповідальною за визначенням збитків, завданих водним ресурсам [32]. Зокрема, Державна екологічна інспекція України визначає збитки, заподіяні внаслідок забруднення та засмічення вод; збитки, заподіяні внаслідок самовільного, зокрема незаконного, користування водними ресурсами; збитки, заподіяні навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної (морської) економічної зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях. Так, наприклад, визначення розміру збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами внаслідок збройної агресії рф проводиться на підставі дослідження численних матеріалів, зокрема: матеріалів огляду місця події, інструментально-лабораторних вимірювань, даних візуальних спостережень, аерофотозйомки, дистанційного зондування Землі, державного моніторингу вод, первинного обліку водокористування, розрахункових методів, опрацювання експертних оцінок чи встановлених розслідуваннями або оцінених у результаті еколого-гідрологічних вишукувань, суднових документів, документів дозвільного характеру, проєктної документації, паспортів артезіанських свердловин, паспортних даних механізмів (засобів) для забору та використання вод, технологічних регламентів, індивідуальних норм водоспоживання та водовідведення, звіту про використання води, податкової декларації екологічного податку, податкової декларації з рентної плати за спеціальне використання води, матеріалів, отриманих в ході проведення слідчих дій правоохоронними органами, опрацювань експертних висновків, пояснень, довідок, документів, матеріалів, відомостей, отриманих, зокрема, з будь-яких джерел, оперативних повідомлень фізичних та юридичних осіб [32].

Висновки. Проведений аналіз нормативно-правових актів, які приймалися протягом незалежності до початку війни України з питань забезпечення раціонального використання і охорони вод, а також відтворення водних ресурсів, надав можливість зробити висновок, що накопичення численних екологічних проблем у сфері використання, охорони та відтворення водних ресурсів призвело до виникнення проблем забруднення, виснаження водних ресурсів та деградації водних екосистем. Війна в Україні поглибила наявні проблеми, спричинила масштабні забруднення водних ресурсів, деградацію прибережних і морських екосистем, та продемонструвала важливість екологічної безпеки як невід'ємної складової національної безпеки Україні.

Подолання наслідків війни та забезпечення екологічної безпеки водних ресурсів України є можливим лише за умови поєднання екологічної, економічної та соціальної складових у процесі відновлення та розвитку. У цьому контексті пріоритетну роль набуває не лише належне формування державної екологічної політики, а й ефективність її практичної реалізації, оновлення підходів до публічного адміністрування, налагодження міжвідомчої взаємодії та активне залучення наукового потенціалу. Такий комплексний підхід сприятиме створенню стійкої та дієвої системи сталого управління водними ресурсами в Україні, здатної адекватно реагувати на сучасні кліматичні та екологічні загрози.

Список використаних джерел

1. Буцьких Д. О. Адміністративно-правова охорона водних ресурсів України: дис. …доктора філософії за спец. 081 Право. Дніпро, 2023. 261 с.
2. Легеза Є. та Легеза Ю. Адміністративно-правові засади охорони водних ресурсів. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2023. № 2. С116-120. DOI https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.19.
3. Рогозіннікова К. С. Принципи екологічної політики Європейського Союзу: виклики й орієнтири для України. *Вчені записки Таврійського Національного університету імені В. І. Вернадського. Юридичні науки.* 2023. Том 34 (73). № 6. С. 49–55.
4. Кузнецова Л.В., Горбаченко Ю.М., Пасинчук К.М. Водно-екологічна безпека як складовий елемент національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 4. С. 225–228. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/51.

5. Безсонний В.Л. Забезпечення екологічної безпеки поверхневих джерел водопостачання в умовах упровадження положень Водної рамкової директиви ЄС: монографія. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2023. 114 с.
6. Царенко О., Стецун Р. Публічне адміністрування морського простору. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 3. С.201-206. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.3.
7. Рябець К.А. Організаційно-правові передумови виникнення проблем у державному управлінні в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2022. № 1. С. 151–156. DOI:10.32886/instzak.2022.01.15.
8. Хаєцький Г., Антонюк Ю. Екологічний стан водних ресурсів у Вінницькій області та шляхи його покращення. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування».* 2024. № 2. С. 85–90. DOI https://doi.org/10.32782/2786-5681-2024-2.10.
9. Кануннікова Н. О., Гайдучок О. Г., Томашевський Р. С., Воробйов Б. В., Князєва Г. О., Сакун А. О., Шестопалов О. В. Сучасний стан водних ресурсів басейну Дніпра в у порівнянні з річками інших країн. *Український журнал природничих наук.* 2024. № 9. С. 314–322. DOI https://doi.org/10.32782/naturaljournal.9.2024.32.
10. Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text [дата звернення: 10.03.2025].
11. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12?find=1&text=%D0%B2%D0%BE%D0%B4#w1_1 [дата звернення: 08.03.2025].
12. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19?find=1&text=%D0%B2%D0%BE%D0%B4#Text [дата звернення: 04.03.2025].
13. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони дозкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 № 188/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text [дата звернення: 11.03.2025].
14. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 880-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-%D1%80?find=1&text=%D0%B2%D0%BE%D0%B4#Text [дата звернення: 10.03.2025].
15. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17#Text [дата звернення: 12.03.2025].
16. Про схвалення Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.05.2017 № 616-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-%D1%80#Text [дата звернення: 13.03.2025].
17. Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 № 443-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-%D1%80#Text [дата звернення: 14.03.2025].
18. Про схвалення Морської природоохоронної стратегії України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.10.2021 № 1240-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-%D1%80#Text [дата звернення: 12.03.2025].
19. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 № 1363-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text [дата звернення: 14.03.2025].
20. Яцик А.В. Водні ресурси: використання, охорона, відтворення, управління: Підручник для студентів вищих навч. закладів / А.В. Яцик, Ю.М. Грищенко, Л.А. Волкова, І.А. Пашенюк. Київ: Генеза, 2007. 360 с.
21. Про закриття морських портів: наказ Міністерства інфраструктури України від 28.04.2022 № 256. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0470-22#Text [дата звернення: 13.03.2025].
22. Обсерваторія конфліктів і довкілля та Екологічної мережі «Зой». Екологічні наслідки війни проти України . попередня річна оцінка (лютий 2022-лютий 2023). Підсумки та рекомендації. URL: https://ceobs.org/wp-content/uploads/2024/09/OSCE-Ukraine-cons_UKR.pdf [дата звернення: 12.03.2025].

23. Офіційний ресурс Міндовкілля «ЕкоЗагроза». Оперативна інформація за наслідками підриву Каховської ГЕС станом на 06:00 13.06.2023. URL: https://ecozagroza.gov.ua/news/119 [дата звернення: 13.03.2025].
24. Про екологічні наслідки руйнування греблі Каховської ГЕС: постанова Президії Національної академії наук України від 06.09.2023 № 313. URL: https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2023/09/230915121937204-4928.pdf [дата звернення: 12.03.2025].
25. Офіційний ресурс Міндовкілля «ЕкоЗагроза». Завдані збитки. Водні ресурси. URL: https://ecozagroza.gov.ua/damage/water [дата звернення: 12.03.2025].
26. Рекомендації Ради ОЕСР щодо водних ресурсів. URL: https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/Dodatok-1.-REKOMENDATSIYI-RADY-OESR-SHHODO-VODNYH-RESURSIV.pdf [дата звернення: 10.03.2025].
27. Про схвалення Водної стратегії України на період до 2050 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.12.2022 № 1134-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-%D1%80#Text [дата звернення: 10.03.2025].
28. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 липня 2024 року «Про Стратегію морської безпеки України»: указ Президента України від 17.07.2024 № 468/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468/2024#Text [дата звернення: 10.03.2025].
29. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Плани управління річковими басейнами 2025-2030 роки. URL: https://mepr.gov.ua/diyalnist/plany/plany-upravlinnya-richkovymy-basejnamy-2025-2030-roky/ [дата звернення: 12.03.2025].
30. Деякі питання забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 № 1190-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2024-%D1%80?find=1&text=%D0%B2%D0%BE%D0%B4#Text [дата звернення: 13.03.2025].
31. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2017 № 275. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text [дата звернення: 11.03.2025].
32. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Tex [дата звернення: 14.03.2025].
33. Про затвердження Методики визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 21.07.2022 № 252. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0900-22#Text [дата звернення: 14.03.2025].

References

1. Butskykh, D. O. (2023). Administratyvno-pravova okhorona vodnykh resursiv Ukrainy *[Administrative and legal protection of water resources of Ukraine]:* dys. …doktora filosofii: 081 Pravo. Dnipropetrovskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Dnipro [in Ukrainian].
2. Leheza, Ye. & Leheza, Yu. (2023). Administratyvno-pravovi zasady okhorony vodnykh resursiv [Administrative and legal principles of protection of water resources]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava - nipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law, 2,* 116-120. DOI https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.19 [in Ukrainian].
3. Rohozinnikova, K. S. (2023). Pryntsypy ekolohichnoi polityky Yevropeiskoho Soiuzu [Principles of the european union environmental policy: challenges and guidelines for Ukraine]: vyklyky y oriientyry dlia Ukrainy. *Vcheni zapysky Tavriiskoho Natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Yurydychni nauky - Challenges and Guidelines for Ukraine. Scientific Notes of the V. I. Vernadsky Taurida National University. Legal Sciences, Tom 34 (73), No 6,* 49-55 [in Ukrainian].
4. Kuznetsova, L.V., Horbachenko, Yu. M. & Pasynchuk, K. M. (2022). Vodno-ekolohichna bezpeka yak skladovyi element natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Water and environmental security as a component element of Ukraine's national security]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal, 4,* 225-228. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/51 [in Ukrainian].
5. Bezsonnyi, V. L. (2023). *Zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky poverkhnevykh dzherel vodopostachannia v umovakh uprovadzhennia polozhen Vodnoi ramkovoi dyrektyvy YeS [Ensuring environmental safety of surface*

water supply sources in the conditions of implementation of the provisions of the EU Water Framework Directive]: monohrafiia. Kharkiv: KhNEU im. S. Kuznetsia [in Ukrainian].

6. Tsarenko, O. & Stetsun, R. (2021). Publichne administruvannia morskoho prostoru [Public administration of maritime space]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law, 3*, 201-206. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.3 [in Ukrainian].
7. Riabets, K. A. (2022). Orhanizatsiino-pravovi peredumovy vynyknennia problem u derzhavnomu upravlinni v haluzi vykorystannia i okhorony vod ta vidtvorennia vodnykh resursiv [Organization and legal preconditions for the emergence of problems in public administration in the field of use and protection of water and reproduction of water resources]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy - Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1,* 151-156. DOI:10.32886/instzak.2022.01.15 [in Ukrainian].
8. Khaietskyi, H. & Antoniuk, Yu. (2024). Ekolohichnyi stan vodnykh resursiv u Vinnytskii oblasti ta shliakhy yoho pokrashchennia [Ecological state of water resources in Vinnitsia region and ways to improve it]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia «Ekolohiia. Publichne upravlinnia ta administruvannia» - Scientific Bulletin of Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series «Ecology. Public management and administration», 2,* 85-90. DOI https://doi.org/10.32782/2786-5681-2024-2.10 [in Ukrainian].
9. Kanunnikova, N. O., Haiduchok, O. H., Tomashevskyi, R. S., Vorobiov, B. V., Kniazieva H. O., etc. (2024). Suchasnyi stan vodnykh resursiv baseinu Dnipra v u porivnianni z richkamy inshykh krain [The current state of water resources in the Dnipro basin compared to other countries]. *Ukrainskyi zhurnal pryrodnychykh nauk - Ukrainian Journal of Natural Sciences, 9*, 314-322. DOI https://doi.org/10.32782/naturaljournal.9.2024.32 [in Ukrainian].
10. *Vodnyi kodeks Ukrainy [Water Code of Ukraine]:* Zakon Ukrainy vid 06.06.1995 № 213/95-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].
11. *Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha [Pro okhorona navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha]:* Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12?find=1&text=%D0%B2%D0%BE%D0%B4#w1_1 [in Ukrainian].
12. *Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku [For the basic principles (strategy) of the ecological policy of Ukraine for the period up to 2030]*: Zakon Ukrainy vid 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19?find=1&text=%D0%B2%D0%BE%D0%B4#Text [in Ukrainian].
13. *Pro Osnovni napriamy derzhavnoi polityky Ukrainy u haluzi okhorony dozkillia, vykorystannia pryrodnykh resursiv ta zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky [Pro Osnovni naprimiamy derzhavnoi politiki Ukrainy u haluzi okhorony dozkillia, vykorystannia pryrodnykh resursiv ta zabezpečchennia ekologhichnoi bezpeky]:* postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 05.03.1998 № 188/98-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].
14. *Pro skhvalennia Kontseptsii natsionalnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2020 roku [Pro skhvalennia Kontseptsii natsionalnoi ekologokhichnoi politiki Ukrainy na period do 2020 roku]:* rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.10.2007 № 880-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-%D1%80?find=1&text=%D0%B2%D0%BE%D0%B4#Text [in Ukrainian].
15. *Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2020 roku [Pro osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekologokhichnoi politiki Ukrainy na period do 2020 roku]:* Zakon Ukrainy vid 21.12.2010 № 2818-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17#Text [in Ukrainian].
16. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia systemy derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha *[On Approval of the Concept of Reforming the System of State Supervision (Control) in the Field of Environmental Protection]*: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.05.2017 № 616-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-%D1%80#Text [in Ukrainian]
17. *Pro zatverdzhennia Natsionalnoho planu dii z okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha na period do 2025 roku [On approval of the National Action Plan for Environmental Protection for the period up to 2025]:* rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.04.2021 № 443-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-%D1%80#Text [in Ukrainian].
18. *Pro skhvalennia Morskoi pryrodookhoronnoi stratehii Ukrainy [On approval of the Marine Environmental Strategy of Ukraine]*: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.10.2021 № 1240-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-%D1%80#Text [in Ukrainian].

19. *Pro skhvalennia Stratehii ekolohichnoi bezpeky ta adaptatsii do zminy klimatu na period do 2030 roku [On approval of the Strategy of Environmental Security and Adaptation to Climate Change for the period up to 2030]*: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.10.2021 № 1363-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text [in Ukrainian].
20. Yatsyk, A. V. [2007]. *[Water resources:*Vodni resursy: vykorystannia, okhorona, vidtvorennia, upravlinnia *use, protection, reproduction, management]:* Pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navch. zakladiv / A.V. Yatsyk, Yu.M. Hryshchenko, L.A. Volkova, I.A. Pasheniuk. K.: Heneza [in Ukrainian].
21. Pro zakryttia morskykh portiv [On the closure of seaports]: nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy vid 28.04.2022 № 256. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0470-22#Text [in Ukrainian].
22. *Observatoriia konfliktiv i dovkillia ta Ekolohichnoi merezhi «Zoi». Ekolohichni naslidky viiny proty Ukrainy. Poperednia richna otsinka (liutyi 2022-liutyi 2023). Pidsumky ta rekomendatsii [Conflict and Environment Observatory and Zoy Environmental Network. Environmental consequences of the war against Ukraine. preliminary annual assessment (February 2022-February 2023). Results and recommendations]*. URL: https://ceobs.org/wp-content/uploads/2024/09/OSCE-Ukraine-cons_UKR.pdf [in Ukrainian].
23. *Ofitsiinyi resurs Mindovkillia «EkoZahroza» [Official resource of the Ministry of Environment «EcoThreat»]*. Operatyvna informatsiia za naslidkamy pidryvu Kakhovskoi HES stanom na 06:00 13.06.2023. URL: https://ecozagroza.gov.ua/news/119 [in Ukrainian].
24. *Pro ekolohichni naslidky ruinuvannia hrebli Kakhovskoi HES [On the environmental consequences of the destruction of the Kakhovka HPP dam]:* postanova Prezydii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy vid 06.09.2023 № 313. URL: https://files.nas.gov.ua/PublicMessages/Documents/0/2023/09/230915121937204-4928.pdf [in Ukrainian].
25. Ofitsiinyi resurs Mindovkillia «EkoZahroza» [Official resource of the Ministry of Ecology «EcoThreat»]. Zavdani zbytky. Vodni resursy. URL: https://ecozagroza.gov.ua/damage/water [in Ukrainian].
26. *Rekomendatsii Rady OESR shchodo vodnykh resursiv [OECD Council Recommendations on Water Resources]*. URL: https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2024/07/Dodatok-1.-REKOMENDATSIYI-RADY-OESR-SHHODO-VODNYH-RESURSIV.pdf [in Ukrainian].
27. *Pro skhvalennia Vodnoi stratehii Ukrainy na period do 2050 roku [On approval of the Water Strategy of Ukraine for the period up to 2050]:* rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 09.12.2022 № 1134-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-%D1%80#Text [in Ukrainian].
28. *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 17 lypnia 2024 roku «Pro Stratehiiu morskoi bezpeky Ukrainy» [On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of July 17, 2024 «On the Maritime Security Strategy of Ukraine»]:* ukaz Prezydenta Ukrainy vid 17.07.2024 № 468/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468/2024#Text [in Ukrainian].
29. *Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. Plany upravlinnia richkovymy baseinamy 2025-2030 roky [Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine. River Basin Management Plans 2025-2030]*. URL: https://mepr.gov.ua/diyalnist/plany/plany-upravlinnya-richkovymy-basejnamy-2025-2030-roky/ [in Ukrainian].
30. *Deiaki pytannia zabezpechennia dosiahnennia Tsilei staloho rozvytku v Ukraini [Some issues of ensuring the achievement of the Sustainable Development Goals in Ukraine]*: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.11.2024 № 1190-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2024-%D1%80?find=1&text=%D0%B2%D0%BE%D0%B4#Text [in Ukrainian].
31. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu ekolohichnu inspektsiiu Ukrainy [On Approval of the Regulation on the State Environmental Inspection of Ukraine]:* postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.04.2017 № 275. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
32. *Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii [On approval of the Procedure for determining the damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation]:* postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.03.2022 № 326. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Tex [in Ukrainian].
33. *Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia zbytkiv, zapodiianykh vnaslidok zabrudnennia ta/abo zasmichennia vod, samovilnoho korystuvannia vodnymy resursamy [On Approval of the Methodology for Determining Damages Caused by Water Pollution and/or Water Pollution, Unauthorized Use of Water Resources]*: Nakaz Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy vid 21.07.2022 № 252. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0900-22#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.02.2025

DOI:10.35774/app2025.01.202
УДК 342.9

Марія Кравчук,
аспірант катедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу Пенітенціарної академії України, голова Ріпкинського районного суду Чернігівської області
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1414-3681

ФУНКЦІЇ СУДУ ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті здійснено аналіз сучасних наукових поглядів на функції суду. Виокремлено два основних погляди, що становлять собою поділ на правосуддя та інші, а також - правосуддя та його складові. Виділено наступні основні функції суду при розгляді справ: правосуддя, правозахисна, контрольна, каральна та правоохоронна. Доведено, що при розгляді справ про адміністративні правопорушення суди виконують тотожні функції з органами Національної поліції. Наголошено, що суди та органи Національної поліції розглядають за певних обставин однакові склади правопорушень, що відрізняються лише повторністю чи неповнолітнім суб'єктом. Здійснено порівняння варіативності рішень суду та органів Національної поліції при обранні виду стягнення. З огляду на ці твердження сформовано висновок про те, що суд при розгляді таких справ не виконує функцію правосуддя.

Ключові слова: *функції суду, адміністративні правопорушення, органи Національної поліції, правосуддя, адміністративні стягнення.*

Kravchuk M.

Functions of the court in administrative offence cases

The article analyzes modern scientific views on the functions of the court. The author distinguishes two main views, which are the division into justice and others, as well as justice and its components. The author reveals the concept of justice as an independent branch of state activity and characterizes the content of procedural activity.

The relevance of the topic lies in the need to reform the legislation on administrative offenses which was created in the Soviet Union, and in the delimitation of the competence of courts and public administration bodies. In particular, in the course of reforming, it is necessary to determine whether it is expedient for courts to consider administrative offenses with a criminal nature.

The purpose of the article is to distinguish a special function of the court - justice - which is different from the functions of other branches of power, and to determine whether this function is inherent in the court's consideration of cases on administrative offenses.

Based on the results of the study, the author identifies the following main functions of courts in case consideration: justice, human rights protection, control, punitive and law enforcement. It is proved that when considering cases of administrative offenses, courts perform identical functions with the National Police. It is emphasized that under certain circumstances, courts and the National Police consider the same offenses which differ only in terms of repetition or a minor subject. The author compares the variability of court decisions and decisions of the National Police when choosing the type of penalty. Given these statements, the author concludes that the court does not perform the function of justice in such cases, since there is no procedural form for consideration of this category of cases. The study of the issue of separating the functions of the court from the functions inherent in other branches of government will allow further determining the categories of cases which may be transferred to the competence of other branches of government, and thereby relieve the judicial system.

Keywords*: functions of the court, administrative offenses, National Police, justice, administrative penalties.*

Постановка проблеми. Еволюція судової влади розпочинала свій шлях від верховного правителя перших державних утворень, коли одна людина уособлювала собою єдину владу над людьми без розподілу, що відбувся значно пізніше. Відтак саме явище влади мало настільки змішану природу, що процес функціональної автономізації судової влади не завершений і на сьогодні. У цьому контексті виникає багато питань щодо ролі судді у статусі слідчого судді, його функціонального призначення при розгляді справ про

© Марія Кравчук, 2025

адміністративні правопорушення, участі у непозовному чи безспірному провадженнях. Досить тривалий час судова система потерпає від нестачі суддів. Європейський суд з прав людини має численну практику, де зафіксовано надмірну тривалість судових проваджень в українських судах, наприклад у групі справ «Меріт / Світлана Науменко проти України». Така ситуація має суттєвий вплив на гарантію розгляду справи упродовж розумного строку, закріплену у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Судова гілка влада є частиною державної влади, а тому їй завжди притаманні функції публічної адміністрації. Натомість, на сьогодні відсутні чітко визначені функції судової влади, що притаманні виключно цій гілці влади.

Відтак дослідження проблематики виокремлення функцій суду з-поміж функцій, притаманних іншим гілкам влади, дозволить у подальшому визначити категорії справ, що можуть бути передані у компетенцію інших гілок влади, і тим самим розвантажити судову систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль судової влади та її функції досліджували такі науковці як Боровик А., Булкат М., Васильченко О., Колич О., Мандзик П., Марочкін І., Мирось К., Остафійчук Л., Попадинець Г., Процюк І., Чорна С., які однозначно у своїх дослідженнях ствердили основну функцію судової влади – правосуддя. Водночас думки щодо інших функцій у ієрархії функціонального призначення судової гілки влади мають розбіжності, що започаткувало відповідну проблему. Крім того, вказаними авторами не досліджувалась вузька тематика функцій суду при розгляді справ про адміністративні правопорушення.

Метою статті є виокремлення особливої функції суду - правосуддя, відмінної від функцій органів інших гілок влади, та визначення притаманності цієї функції при розгляді справ про адміністративні правопорушення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дореволюційному суспільстві функція судової влади зводилася до вирішення спорів і встановлення справедливості шляхом відправлення правосуддя. За радянських часів суду відводилася роль правосуддя, що вважалось однією з численних функцій соціалістичної держави. Суд також наділявся непритаманною йому роллю вихователя громадян. На початку 80-х рр. XX ст. у науковій літературі було порушено питання про необхідність виконання судовою владою функції контролю. У подальшому ця думка знайшла підтримку в законодавця, і на судову владу було покладено функцію конституційного контролю [1, с. 17].

Попадинець Г. О. вважає, що правосуддя є однією з функцій судової влади, діяльністю судових органів (судів) [2, с. 116].

Чорна С. З. звертає увагу на існування одного з сучасних наукових підходів щодо розуміння судової влади: функціонального, який ототожнює судову владу з її функцією – правосуддям [3, с. 8].

Аналогічно, Булкат М. С. у своєму дослідженні зауважувала, що традиційно науковці виокремлюють функцію здійснення правосуддя та «усі інші», без особливого уточнення їх природи, значення, місця в загальній системі [4, с. 221].

Боровик А. В. та Мандзик П. І., проаналізувавши найбільш характерні класифікації функцій судової влади, запропонували свій розподіл функцій національної системи правосуддя залежно від сфери впливу: загальноюридичні та спеціально-правові. Загальноюридичні функції національна система правосуддя здійснює як одна з ланок механізму держави. До них належать: захист прав і свобод людини і громадянина; правотворча; правозастосовна; контрольно-наглядова. До спеціально-правових функцій можна віднести: правосуддя; позовне провадження; розгляд і вирішення справ у безспірному порядку; тлумачення правових норм [5, с. 21].

Нам імпонує такий розподіл в частині наших уявлень про гібридний функціонал суду (навіть без оцінки органів суддівського врядування та самоврядування). Ми підтримуємо думку більшості науковців щодо основної функції судової влади – правосуддя, і щодо відсутності підстав заперечувати існування інших функцій судової влади як влади державної.

Тим не менш, за наведеної класифікації виникає проблема відмежування функції правосуддя від інших загальнодержавних функцій.

З буквального розуміння статті 124 Конституції України випливає, що правосуддя – це діяльність судів, у якій можуть брати участь присяжні.

Абзац перший пункту 3 мотивувальної частини ухвали Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 14 жовтня 1997 року № 44-з/97 визначив, що від-

повідно до статті 124 Конституції України правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ [6].

Таким чином, правосуддям є розгляд і вирішення судових справ у особливій процесуальній формі. Нам видається правильним вважати процесуальною формою розгляду і вирішення справ у судах сукупність розгалуджених послідовних правил, встановлених у процесуальному законі. Процесуальний закон є інструкцією судді з порядку дій з моменту вступу особи у судовий процес до моменту завершення супроводу виконання судового рішення, якщо такий супровід потребує судового втручання. Хоча багато науковців іменують цей процес судочинством.

Колич О. І. вважає, що недоцільно ототожнювати поняття «правосуддя» та «судочинство». Правосуддя є більш широкою категорією, аніж судочинство, і включає останнє як форму діяльності суду. Водночас, судочинство не завжди можна вважати правосудним. У демократичних державах пріоритетне завдання судової влади – забезпечити панування права, а відтак – гарантувати правосуддя. Першопричиною судового розгляду є наявність конфлікту, який завжди має соціальний характер [7, с. 66].

Як ми знаємо, праслав'янське слово «право» означає «правий», «прямий», «справедливий», а дієслово «судити» кожен з нас розуміє як відділення правильного від неправильного в межах особистих уявлень про право.

За такого побутового розуміння в контексті досліджуваної теми ми можемо зробити висновок про те, що правосуддям є, передусім, розумовий процес оцінки дій, рішень чи бездіяльності юридичних чи фізичних осіб за критерієм правильності, який встановлений у законі або ж відповідає моральним засадам суспільства.

В Україні існує безліч контролюючих та правоохоронних органів, які мають відповідні повноваження, а частина з них навіть переплітається з повноваженнями суду (повторність вчинення адміністративного правопорушення, вчинення адміністративного правопорушення неповнолітнім тощо). Однак, вочевидь, у питаннях позбавлення свободи та спеціальних прав, захисті неповнолітніх держава довіряє роль арбітра виключно суду.

З огляду на це, крім такої функції судової влади, як правосуддя, очевидним вбачається функція правового захисту особистості (правозахисна).

На цьому, зокрема, наголошують Васильченко О. П. та Процюк І. В., зазначаючи, що головною функцією судової влади є функція здійснення правосуддя. Поряд з відправленням правосуддя незалежний і безсторонній суд у правовій державі здійснює також і функцію захисту прав та свобод людини і громадянина [8, с. 28].

Таким же функціоналом в Україні наділена адвокатура, однак, на відміну від цієї інституції, суд має владно-вольовий аспект.

Багато авторів також виділяють серед функцій суду контрольну. Як в аспекті конституційного контролю, інстанційного контролю, так і в аспекті контролю за виконанням судових рішень, а також шляхом постановлення окремих ухвал.

Остафійчук Л. А. у звуженому вигляді інтерпретує контрольну функцію судів як таку, що має на меті справедливе, ефективне й своєчасне поновлення в правах, якщо їх порушення встановлено рішенням суду, що набрало законної сили. З огляду на викладене, вважаємо, що лише положення частин 1-7 статті 382 КАС України визначають процедуру встановлення судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах, що відповідає Висновку № 13 (2010) КРЄС, адже здійснюється а) за заявою позивача, на користь якого прийнято судове рішення, б) в межах того ж провадження що й адміністративна справа та в) поза межами виконавчого провадження [9, с. 396].

Нас цікавить досліджувана тема в контексті розгляду судами справ про адміністративні правопорушення, а отже ми оминаємо дослідження питання конституційного та інстанційного контролю, зосереджуючись на питанні виключно контролю, що здійснюється в площині правосуддя, як контролю за діяльністю інших органів та осіб у процесі виконання судових рішень.

При цьому, питання постановлення окремих ухвал потребує окремого дослідження, оскільки контроль за дотриманням законодавства імпліцитно має усі ознаки паритетної участі громадськості у викритті правопорушників. Постановлення окремих ухвал при виявленні у цивільному чи адміністративному процесі положень законодавства є правом суду (ст. 249 КАС України, ст. 262 ЦПК України) та оцінка реалізації цього права судом будь-якими державними органами не передбачена. У кримінальному судочинстві термін «окрема ухвала» не вживається, однак визначаються конкретні обов'язки судді щодо захисту прав людини

(ст. 206 КПК України). В той же час, положеннями КУпАП механізми реагування суду на виявлені порушення законодавства не передбачені взагалі.

Наприкінці 2000-го року законодавець вніс елемент судового контролю до положень КУпАП, поклавши в тому числі на суд повноваження з контролю за своєчасністю та правильністю виконання стягнення.

Таким чином, не можна заперечувати притаманності суду контрольної фукції в аспекті моніторингу реалізації судових рішень.

Не варто забувати, що діяльність суду у кримінальних справах неминуче пов'язана і з іншою функцією: каральною.

На сьогоднішній день думки суддів щодо відповідності адміністративного стягнення поняттю покарання розділилися через те, що Кодекс України про адміністративні правопорушення не містить терміну «покарання» в контексті накладення адміністративного стягнення.

Проте Конституційний Суд України зазначив, що за сталою практикою Європейського суду з прав людини такі адміністративні стягнення, як адміністративний арешт і значні адміністративні штрафи, є співмірними з кримінальним покаранням. Принцип індивідуалізації юридичної відповідальності у процедурі притягнення особи до адміністративної відповідальності на підставі статті 485 Кодексу [Митний кодекс України. *–М. В. Кравчук.*] має виявлятись не лише в притягненні до відповідальності особи, винної у вчиненні правопорушення, а й у призначенні їй виду та розміру покарання з обов'язковим урахуванням характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики цієї особи, можливості відшкодування заподіяної шкоди, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність [10].

Таким чином, при розгляді справ про адміністративні правопорушення суд наділений каральною (репресивною) функцією, так само як і наділені такою функцією інші органи та посадові особи, уповноважені на розгляд цієї категорії справ (з розмежуванням за різним ступенем примусу).

Булкат М. С. також зазначала, що серед «власних» функцій судової влади, крім здійснення правосуддя, на сьогодні можна виокремити інформаційну (комунікативну), наукову функції тощо [4, с. 221].

Натомість, нас цікавлять функціональні характеристики саме суду як органу правосуддя, а не судової влади загалом.

Відтак, можемо підсумувати, що сучасна наука виділяє наступні базові функції суду: правосуддя, правозахисна, контрольна та каральна. І лише одна з них не притаманна жодному іншому органу влади в Україні.

При цьому, існує і інший сучасний підхід до визначення предмета дослідження у функціональному призначенні саме судової гілки влади: правосуддя є завданням судової влади та має ряд функцій.

Мирось К. В. вказує, що реалізація функцій правосуддя спрямовується на затвердження верховенства права та, поряд з цим, на вирішення завдань правосуддя. Саме це визначає соціальне призначення правосуддя [11, с. 628].

Відтак у сучасній науці існує два погляди на функціональне призначення суду як органу судової влади: 1) правосуддя, як основна функція, та інші допоміжні, 2) виключно правосуддя, що розгалуджується на ряд інших функцій.

Варто відзначити, що правосуддя завжди розкривається через категорію справедливості. Справедливе покарання потребує мисленнєвої діяльності судді шляхом аналізу наслідків від правопорушення, характеризуючих даних порушника, оцінки пом'якшуючих та обтяжуючих вину обставин, достатності покарання для виправлення. Органи досудового розслідування та державні обвинувачі такими повноваженнями не наділені. Водночас, роль слідчого судді позбавлена експліцитних ознак справедливості та ця роль реалізується через правозахисну та контрольну функції.

Для цивільного (господарського) та адміністративного процесів справедливий розгляд справ є фундаментом завдань судочинства, як це прямо передбачено у положеннях процесуальних кодексів. Проте, існує нюанс щодо справ окремого провадження.

Натомість, при розгляді справ про адміністративні правопорушення суд наділений свободою розсуду більш обмежено в порівнянні з іншими видами процесів та така свобода розсуду перебуває в одній площині з іншими органами та посадовими особами, уповноваженими на накладення адміністративних стягнень.

Зокрема, частиною 1 статті 130 КУпАП передбачене безальтернативне стягнення: штраф у розмірі 17 тисяч гривень та позбавлення права керування транспортними засобами на строк у один рік. Відтак у даному випадку втрачається при вирішенні справи такий елемент покарання як справедливість.

І навпаки, положеннями ч. 7 ст. 122 КУпАП, до прикладу, передбачається відповідальність у вигляді накладення штрафу в розмірі від двадцяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що належить до копметенції органів Національної поліції [12].

За таких обставин, можемо зробити висновок про те, що при розгляді справ про адміністративні правопорушення як суд, так і Національна поліція виконують ідентичну функцію: правоохоронну. Віднесення певних видів правопорушень до компетенції суду відбувається виключно за критерієм важливості стягнення для порушника (обмеження свободи, позбавлення спеціального права), а також у зв'язку з недосягненням правопорушником повноліття (охорона дитинства є конституційною гарантією держави).

Висновки. Таким чином, за результатами дослідження можемо зробити висновок про те, що основу наукових поглядів щодо функцій суду складає поділ на дві основні категорії: 1) функцією суду є правосуддя, у складі якого чітко виділяються певні підфункції, що притаманні також виконавчій гілці влади, 2) функцією суду є правосуддя та інші функції, що притаманні також виконавчій гілці влади.

До функцій суду належать: правосуддя, правозахисна, контрольна, каральна та правоохоронна.

Правосуддя становить самостійну галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ. При цьому, правосуддя розкривається через категорію справедливості, що відрізняє його від діяльності інших державних органів.

Кодексом України про адміністративні правопорушення не встановлена особлива процесуальна форма розгляду судами справ у судових засіданнях як така. За положеннями цього Кодексу суди позбавлені можливості оперувати категорією справедливості.

У справах про адміністративні правопорушення суди не наділені дискрецією, відмінною від тієї, що притаманна, наприклад, органам Національної поліції. Тобто як суддя, так і поліцейський, у процедурі розгляду справ про адміністративні правопорушення проходить однакові етапи накладення адміністративного стягнення.

За таких висновків потребує подальших розвідок питання ролі суду при вирішенні справ про адміністративні правопорушення задля вирішення питання, чи виконують суди функцію правосуддя при розгляді такої категорії справ.

Список використаних джерел

1. Судова влада : монографія / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін. ; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків : Право, 2015. 792 с.
2. Попадинець Г. О. Сутність, зміст та основні ознаки судової влади. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 4. С. 112–117. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2021/4_2021.pdf#page=114 (дата звернення: 04.12.2024).
3. Чорна С. З. Правозахисна функція судової влади в умовах конституційної реформи в сучасній україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2021. 24 с. URL: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/49879/1/Чорна%20С.З._автореф..pdf (дата звернення: 05.01.2025).
4. Булкат М. С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт : дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 444 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/1bac_pravo/bulkat-m.-s.-teoretiko-pravovi-zasadi-sudovoyi-vladi_suchasniy-kontsept_-_d_.pdf (дата звернення: 14.01.2025).
5. Боровик А. В., Мандзик П. І. Адміністративно-правові засади розвитку системи правосуддя з урахуванням найкращих міжнародних стандартів та практик : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 218 с.
6. Ухвала Конституційного Суду України від 14.10.1997 у справі № 44-з/97. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/44-z.pdf (дата звернення: 23.01.2025).
7. Колич О. Соціологія правосуддя як напрям соціології права: окремі аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2020. Т. 7. № 28. С. 63–68. URL: https://doi.org/10.23939/law2020.28.063 (дата звернення: 09.02.2025).
8. Васильченко О. П, Процюк І. В. Окремі аспекти формування вчення про поділ державної влади. *Актуальні проблеми держави і права*. 2024. № 104. С. 23–29. URL: https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.4 (дата звернення: 02.03.2025).
9. Остафійчук Л. А. Судовий контроль в адміністративному судочинстві і дискреція судів першої інстанції щодо його встановлення. Новітні досягнення та вектори розвитку сучасної юриспруденції: колективна монографія / За заг. ред. Т. О. Коломоєць. Львів-Торунь : Ліга-Прес, 2021. Ч. 1. С. 338- 416 (дата звернення: 02.03.2025).

10. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Барсегяна Геворка Сенекеримовича та Ліненко Наталії Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 485 Митного кодексу України (щодо індивідуалізації юридичної відповідальності) від 15 червня 2022 року № 4-р(II)/2022. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-22#Text (дата звернення: 09.02.2025).
11. Мирось К. Реалізація контрольної функції правосуддя при оспорюванні рішень міжнародного комерційного арбітражу по господарським справам. Актуальні питання у сучасній науці. 2023. № 12(18). URL: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-12(18)-624-631 (дата звернення: 17.01.2025).
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24) : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X : станом на 1 лют. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 16.02.2025).

References

1. Sudova vlada : monohrafiia [*Judiciary: monograph*] (2015) / I. Ye. Marochkin, L. M. Moskvych, I. V. Nazarov ta in. ; za zah. red. I. Ye. Marochkina. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Popadynets, H. O. (2021). Sutnist, zmist ta osnovni oznaky sudovoi vlady [*The essence, content and main features of the judiciary*]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii - Actual problem of jurisprudence, 4,* 112–117. Retrieved from http://apnl.dnu.in.ua/4_2021/4_2021.pdf#page=114 [in Ukrainian].
3. Chorna S. Z. Pravozakhysna funktsiia sudovoi vlady v umovakh konstytutsiinoi reformy v suchasnii ukraini [*The human rights protection function of the judiciary in the context of constitutional reform in modern Ukraine*]: avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.02. Kyiv, 2021. 24 s. Retrieved from https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/49879/1/Chorna%20S.Z._avtoref..pdf [in Ukrainian].
4. Bulkat M. S. Teoretyko-pravovi zasady sudovoi vlady: suchasnyi kontsept [*Theoretical and legal foundations of the judiciary: a modern concept*]: dys. … d-ra yuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv, 2019. 444 s. Retrieved from https://fpk.in.ua/images/biblioteka/1bac_pravo/bulkat-m.-s.-teoretiko-pravovi-zasadi-sudovoyi-vladi_suchasniy-kontsept_-_d_.pdf [in Ukrainian].
5. Borovyk A. V. Administratyvno-pravovi zasady rozvytku systemy pravosuddia z urakhuvanniam naikrashchykh mizhnarodnykh standartiv ta praktyk [*Administrative and legal principles for the development of the justice system, taking into account the best international standards and practices*]: monohrafiia / A. V. Borovyk, P. I. Mandzyk. Odesa : Vyd-vo «Iurydyka», 2023. [in Ukrainian].
6. Ukhvala Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Ruling of the Constitutional Court of Ukraine] vid 14.10.1997 u spravi № 44-z/97. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/44-z.pdf [in Ukrainian].
7. Kolych, O. (2020). Sociology of justice as a direction of sociology of law: certain aspects. *Visnik Nacionalnogo universitetu «Lvivska politehnika» - Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal sciences, 7(28),* 63–68. Retrieved from https://doi.org/10.23939/law2020.28.063 [in Ukrainian].
8. Vasylchenko, O. P. & Protsiuk, I. V. (2024). Okremi aspekty formuvannia vchennia pro podil derzhavnoi vlady [Certain aspects of the formation of the doctrine of the separation of state power]. *Aktualni problemy derzhavy i prava - Actual problems of state and law, 104,* 23–29. Retrieved from https://doi.org/10.32782/apdp.v104.2024.4 [in Ukrainian].
9. Ostafiichuk, L. A. (2021). Sudovyi kontrol v administratyvnomu sudochynstvi i dyskretsiia sudiv pershoi instantsii shchodo yoho vstanovlennia. Novitni dosiahnennia ta vektory rozvytku suchasnoi yuryspru-dentsii [*Judicial control in administrative proceedings and the discretion of courts of first instance regarding its establishment. Latest achievements and vectors of development of modern jurisprudence*]: kolektyvna monohrafiia / Za zah. red. T. O. Kolomoiets. Lviv-Torun : Liha-Pres, 1, 338- 416 [in Ukrainian].
10. Rishennia Druhoho senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy skarhamy Barsehiana Hevorka Senekerymovycha ta Linenko Natalii Mykolaivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) statti 485 Mytnoho kodeksu Ukrainy (shchodo indyvidualizatsii yurydychnoi vidpovidalnosti) [*Decision of the Second Senate of the Constitutional Court of Ukraine in the case on constitutional complaints of Barseghyan Gevork Senekerimovych and Linenko Natalia Mykolaivna regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Article 485 of the Customs Code of Ukraine (regarding individualization of legal liability)*] vid 15 chervnia 2022 roku № 4-r(II)/2022. Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-22#Text [in Ukrainian].

11. Myros, K. (2023). Realizatsiia kontrolnoi funktsii pravosuddia pry osporiuvanni rishen mizhnarodnoho komertsiinoho arbitrazhu po hospodarskym spravam [Implementation of the control function of justice when challenging decisions of international commercial arbitration in economic cases]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi Actual problems in contemporary science, 12(18)*. Retrieved from https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-12(18)-624-631 [in Ukrainian].
12. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses]* (statti 1 - 212-24) : Kodeks Ukrainy vid 07.12.1984 № 8073-X: stanom na 1 liut. 2025 r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.03.2025

DOI:10.35774/app2025.01.209
УДК 342.4+342.7

Тетяна Мілова,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1480-6772

Катерина Трошкіна,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1795-7234

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

У статті аналізується практика Конституційного Суду України щодо захисту прав людини, окреслюються основні тенденції його правових позицій та оцінюється їхній вплив на національну правову систему.

Дослідження свідчить, що особливого значення набуває механізм конституційної скарги, який надав громадянам можливість безпосередньо звертатися до Конституційного Суду України у разі порушення їхніх прав. Водночас науковці зазначають, що цей механізм має як переваги, так і недоліки: з одного боку, він розширює можливості судового захисту, з іншого - його ефективність обмежується складною процедурою та вузьким переліком підстав для подання скарг.

У статті також розглядається питання співвідношення національних конституційних стандартів із міжнародними нормами прав людини. Аналіз судової практики свідчить про врахування Конституційним Судом України практики Європейського суду з прав людини, що сприяє гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами. Зокрема, у справі «Гочев проти Болгарії» ЄСПЛ встановив, що обмеження прав повинно відповідати принципам законності, легітимності мети та пропорційності, і ці критерії активно використовуються Конституційним Судом України у власній практиці. Окрему увагу приділено питанням обмеження прав людини в умовах воєнного стану.

Автори прийшли до висновку, що Конституційний Суд України є ключовим органом у системі захисту прав людини. Його рішення визначають правові стандарти та формують національну правозахисну практику. Інститут конституційної скарги став важливим механізмом захисту прав громадян, проте потребує подальшого вдосконалення. Сьогодні воєнний стан вимагає особливого балансу між правами людини та національною безпекою. Конституційний Суд України наголошує на необхідності дотримання принципу пропорційності при запровадженні обмежень.

Ключові слова: *Конституційний Суд України, захист прав людини, конституційна скарга, забезпечувальний наказ, Європейський суд з прав людини, воєнний стан, обмеження прав, національна безпека.*

Milova T., Troshkina K.

Protection of human rights through the prism of the practice of the Constitutional Court of Ukraine

The article analyzes the practice of the Constitutional Court of Ukraine in the protection of human rights, outlines the main trends of its legal positions and assesses their impact on the national legal system.

The study shows that the constitutional complaint mechanism is of particular importance, which gave citizens the opportunity to directly address the Constitutional Court of Ukraine in the event of a violation of their rights. At the same time, scientists note that this mechanism has both advantages and disadvantages: on the one hand, it expands the possibilities of judicial protection, on the other hand, its effectiveness is limited by a complex procedure and a narrow list of grounds for filing complaints.

The article also considers the issue of the correlation of national constitutional standards with international human rights norms. An analysis of judicial practice shows that the Constitutional Court of Ukraine takes into account

© Тетяна Мілова, Катерина Трошкіна, 2025

the decisions of the European Court of Human Rights, which contribute to the harmonization of Ukrainian legislation with international standards. In particular, in the case of Gochev v. Bulgaria, the ECHR established that the restriction of rights must comply with the principles of legality, legitimacy of purpose and proportionality, and these criteria are actively used by the Constitutional Court of Ukraine in its own practice. Special attention is paid to the issues of human rights restrictions under martial law.

The authors concluded that the Constitutional Court of Ukraine is a key body in the system of human rights protection. Its decisions determine legal standards and shape national human rights practice. The institution of constitutional complaint has become an important mechanism for protecting citizens' rights, but it needs further improvement. Today, martial law requires a special balance between human rights and national security. The Constitutional Court of Ukraine emphasizes the need to observe the principle of proportionality when introducing restrictions.

Keywords: *Constitutional Court of Ukraine, protection of human rights, constitutional complaint, protective order, European Court of Human Rights, martial law, restriction of rights, national security.*

Постановка проблеми. Захист прав людини є фундаментальним завданням будь-якої демократичної правової держави. Вагому роль у забезпеченні дотримання конституційних прав та свобод людини і громадянина відіграє Конституційний Суд України (далі – КСУ). Його рішення не лише визначають межі державного втручання у сферу прав людини, а й формують правозастосовну практику, сприяючи гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами.

У сучасних умовах особливого значення набуває аналіз практики КСУ щодо захисту прав людини, адже його рішення формують національну правову систему, встановлюють конституційні стандарти і слугують орієнтиром для судів загальної юрисдикції. Водночас ефективність конституційного судочинства значною мірою залежить від його здатності адаптуватися до нових викликів та забезпечувати баланс між державними інтересами та правами людини.

Дослідження практики КСУ дозволяє виявити ключові тенденції в сфері захисту прав людини, оцінити ефективність його рішень та визначити напрями подальшого розвитку конституційного судочинства в Україні. Особливу увагу слід приділити аналізу конкретних рішень КСУ, що вплинули на правозастосовну практику, а також зіставленню національного конституційного контролю з міжнародними стандартами захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість інституту конституційного захисту прав людини відображені у працях багатьох українських науковців, зокрема, таких як Ю. Барабаш, Г. Берченко, О. Білоскурська, А. Головін, М. Гультай , О. Кузуб, С. Ківалов, Т. Подорожна та інші.

Метою статті є дослідження практики КСУ щодо захисту прав людини, визначення ключових тенденцій його правових позицій та аналіз їхнього впливу на правову систему держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. КСУ є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, який забезпечує відповідність законодавства Конституції та захист конституційних прав і свобод громадян. Виконуючи свої повноваження, КСУ розглядає справи щодо конституційності законів та інших правових актів, а також надає офіційне тлумачення Конституції. Впровадження інституту конституційної скарги в Україні стало значним кроком у напрямку посилення захисту прав людини. Цей механізм дозволяє громадянам безпосередньо звертатися до КСУ у випадку, якщо вони вважають, що застосований у остаточному судовому рішенні закон порушує їхні конституційні права і не відповідає положенням Конституції.

На думку С. Ківалова, КСУ відіграє ключову роль у механізмі захисту прав і свобод людини, здійснюючи цю функцію через виконання своїх повноважень. Автор підкреслює, що запровадження конституційної скарги розширює можливості громадян щодо захисту своїх прав [2].

У свою чергу, Т. Подорожна та О. Білоскурська аналізують переваги та недоліки моделі конституційної скарги, прийнятої в Україні. Серед переваг вони відзначають можливість прямого звернення громадян до КСУ та підвищення рівня захисту прав людини. Серед недоліків – обмежений перелік підстав для подання скарги та складність процедурних вимог [15].

Важливою складовою механізму конституційної скарги став інститут тимчасової заборони вчиняти певні дії шляхом видання забезпечувального наказу. Підставою для забезпечення конституційної скарги є необхідність запобігти незворотнім наслідкам, що можуть настати у зв'язку з виконанням остаточного судового рішення. І, хоча, подібна практика має бути досить виваженою для дотримання балансу між діяльністю органу конституційної юрисдикції та судовою системою України, проте в контексті посилення захисту прав і свобод людини і громадянина це важливий правовий інструмент [3].

Рішення КСУ є основою для формування національної правозахисної практики. Саме через механізм конституційної скарги громадяни отримали можливість безпосередньо звертатися до КСУ у випадках, коли норми закону не відповідають положенням Конституції і тим самим порушують конституційні права. Аналіз цих рішень дозволяє оцінити, наскільки ефективним є механізм конституційного контролю в Україні, а також, яким чином забезпечується дотримання фундаментальних прав і свобод у правозастосовній практиці.

У своїх рішеннях КСУ неодноразово наголошував на принципах верховенства права, пропорційності та справедливості при розгляді спорів, пов'язаних із захистом прав людини. Класифікація таких рішень за категорійністю дозволяє систематизувати підходи КСУ та визначити тенденції у його правозахисній діяльності. Вивчення практики розгляду конституційних скарг сприяє не лише розвитку доктрини конституційного права, а й удосконаленню правової системи загалом.

У Рішенні від 29 жовтня 2024 року № 1-р/2024 КСУ підкреслив, що держава, виконуючи свій головний обов'язок – утвердження і забезпечення прав і свобод людини, повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією [13]. Так, рішення щодо захисту прав людини можна поділити на кілька ключових груп:

1. Рішення щодо соціально-економічних прав.

• Рішення від 7 жовтня 2009 року № 25-рп/2009 – Суд визнав неконституційним обмеження пенсій для працюючих пенсіонерів, підтвердивши принцип соціальної справедливості [5].

• Рішення від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 – Конституційний Суд визнав неконституційним положення щодо звуження соціальних гарантій для осіб, постраждалих від Чорнобильської катастрофи [11].

2. Рішення щодо права на справедливий суд.

• Рішення від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011 – Суд наголосив на необхідності забезпечення апеляційного та касаційного перегляду судових рішень як складової права на справедливий суд [6].

• Рішення від 13 червня 2019 року № 5-р/2019 – Визнано неконституційним положення Кримінального процесуального кодексу України, яке унеможливлювало перегляд справ за нововиявленими обставинами [7].

3. Рішення щодо рівності та заборони дискримінації.

• Рішення від 23 грудня 2022 року № 3-р/2022 – Конституційний Суд підкреслив, що будь-яке обмеження прав людини має бути обґрунтованим і відповідати критерію пропорційності [10].

• Рішення від 16 липня 2019 року № 10-р/2019 – Суд визнав неконституційними положення закону, які встановлювали дискримінаційні умови для отримання соціальних виплат певними категоріями осіб [9].

4. Рішення щодо обмеження прав під час воєнного стану.

• Рішення від 13 вересня 2023 року № 7-р/2023 – Суд визнав конституційними деякі обмеження прав військовозобов'язаних, проте наголосив, що такі обмеження не повинні бути свавільними [8].

Таким чином, класифікація рішень КСУ дозволяє зрозуміти позицію за різними напрямами правозахисної діяльності. КСУ неодноразово ставав на захист соціальних прав громадян, забезпечував реалізацію принципу рівності, а також гарантував право на справедливий судовий розгляд. Разом із тим, практика розгляду конституційних скарг свідчить про необхідність подальшого вдосконалення механізмів захисту прав людини, зокрема щодо забезпечення виконання рішень органу конституційної юрисдикції.

Звичайно, варто звернути увагу на роль КСУ щодо захисту прав людини в умовах воєнного стану. Наприклад, рішення КСУ від 13 вересня 2023 року № 7-р/2023 стосувалося обмежень прав військовозобов'язаних. У цьому рішенні КСУ аналізує відповідність національного законодавства міжнародним зобов'язанням України, зокрема практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Практика ЄСПЛ впливає на рішення КСУ, оскільки Суд враховує прецеденти ЄСПЛ при тлумаченні та застосуванні норм Конституції України, забезпечуючи баланс між правами людини та інтересами національної безпеки.

Українські науковці також досліджують питання балансу між правами людини та національною безпекою. Зокрема, зауважують, що безпека і права людини пов'язані між собою та є наріжним каменем комплексної безпеки ОБСЄ. Генрік Вілладсен підкреслює, що конституційні цінності в Україні перебувають під загрозою, що вимагає особливої уваги до балансу між правами людини та національною безпекою [14].

Крім того, щодо конституційних механізмів запобігання порушенням прав людини під час воєнного стану, науковці зазначають, що Конституція України передбачає можливість обмеження деяких прав

і свобод в умовах воєнного стану, але такі обмеження повинні бути чітко визначені законом і відповідати принципу пропорційності [16, с. 206].

Так, у Рішенні від 01.06.2016 № 2-рп/2016 КСУ наголосив, що «серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації. Право на свободу є невід'ємним та невідчужуваним конституційним правом людини і передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо» [4].

Водночас обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є можливим у випадках, визначених Конституцією України. Таке обмеження може встановлюватися виключно законом – актом, ухваленим Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади в Україні. При цьому, Рішення КСУ від 28.08.2020 № 10-р/2020 вказує, що установлення такого обмеження підзаконним актом суперечить статтям 1, 3, 6, 8, 19, 64 Конституції України [12].

У рішенні, ухваленому 26 листопада 2009 року у справі «Gochev проти Болгарії» (заява № 34383/03), Європейський суд з прав людини сформулював ключові критерії, яким повинні відповідати обмеження свободи пересування. Зокрема, такі обмеження мають одночасно відповідати трьом вимогам: бути передбаченими законодавством; переслідувати легітимну мету, визначену в частині третій статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції; дотримуватися принципу пропорційності, тобто забезпечувати баланс між захистом прав людини та суспільними інтересами [1].

Таким чином, КСУ, враховуючи практику ЄСПЛ прагне забезпечити баланс між захистом прав людини та інтересами національної безпеки, особливо в умовах воєнного стану.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, варто зауважити, що КСУ є ключовим органом у системі захисту прав людини. Його рішення визначають правові стандарти та формують національну правозахисну практику. Інститут конституційної скарги став важливим механізмом захисту прав громадян, проте потребує подальшого вдосконалення. Сьогодні воєнний стан вимагає особливого балансу між правами людини та національною безпекою. КСУ наголошує на необхідності дотримання принципу пропорційності при запровадженні обмежень. Визначаючи різні підходи при прийнятті рішень КСУ орієнтується на міжнародні правові стандарти та практику Європейського суду з прав людини. Таким чином, КСУ відіграє ключову роль у захисті прав і свобод людини і громадянина, забезпечуючи баланс між правами особи та інтересами держави навіть у складних умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Гочев проти Болгарії» (заява № 34383/03) від 26.11.2009. *Інформаційний бюлетень суду з прецедентної практики Європейського суду*. 2009. № 124. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-200176 (дата звернення: 08.01.2025).
2. Ківалов С. В. Захист Конституційним Судом України прав та свобод людини і громадянина: можливості та проблеми. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. 2011. № 61. С. 7–16.
3. Мілова Т.М. Юридична природа забезпечувального наказу Конституційного Суду України. *Наукові записки. Серія: Право. 2021*. Випуск 9. С. 19–24.
4. Конституційний Суд України. Рішення від 01.06.2016 № 2-рп/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text (дата звернення: 07.01.2025).
5. Конституційний Суд України. Рішення від 07.10.2009 № 25-рп/2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v025p710-09#Text (дата звернення: 07.01.2025).
6. Конституційний Суд України. Рішення від 11.03.2011 № 2-рп/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-11#Text (дата звернення: 07.01.2025).
7. Конституційний Суд України. Рішення від 13.06.2019 № 5-р/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-19#Text (дата звернення: 07.01.2025).
8. Конституційний Суд України. Рішення від 13.09.2023 № 7-р(I)/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-23#Text (дата звернення: 07.01.2025).
9. Конституційний Суд України. Рішення від 16.07.2019 № 10-р/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-19#Text (дата звернення: 07.01.2025).
10. Конституційний Суд України. Рішення від 23.12.2022 № 3-р/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-22#(дата звернення: 07.01.2025).

11. Конституційний Суд України. Рішення від 25.01.2012 № 3-рп/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text (дата звернення: 07.01.2025).
12. Конституційний Суд України. Рішення від 28.08.2020 № 10-р/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text (дата звернення: 07.01.2025).
13. Конституційний Суд України. Рішення від 29.10.2024 № 1-р/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-24#Text (дата звернення: 07.01.2025).
14. Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції. Конституційний Суд України. 2023. URL: https://ccu.gov.ua/novyna/prava-lyudyny-i-nacionalna-bezpeka-rol-organu-konstytuciynoyi-yurysdykciyi-mizhnarodna-1 (дата звернення: 07.01.2025).
15. Подорожна Т. С., Білоскурська О. В. Конституційна скарга як форма судового захисту прав людини в Україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2019. № 1 (41). С. 97–101.
16. Судовий захист політичних та громадянських прав і свобод у довоєнний, воєнний і післявоєнний час: збірник тез доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Острог, 4–5 липня 2024 року). Київ: Компанія BAITE, 2024. 382 с.

References

1. Rishennia u spravi «Hochev proty Bolharii». (2009, November 26). [Case of Gochev v. Bulgaria (Application No. 34383/03)]. *Yevropeiskyi sud z prav liudyny. Informatsiinyi biuleten sudu z pretsedentnoi praktyky Yevropeiskoho sudu - European Court of Human Rights. Official Bulletin of the Court's Case-Law,* 124. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-200176 [in Ukrainian].
2. Kivalov, S. V. (2011). Zakhyst Konstytutsiinym Sudom Ukrainy prav ta svobod liudyny i hromadianyna: mozhlyvosti ta problemy [Protection of human rights and freedoms by the Constitutional Court of Ukraine: Possibilities and challenges]. Aktualni problemy derzhavy i prava - *Current Problems of the State and Law, 61,* 7–16 [in Ukrainian].
3. Milova, T. M. (2021). Yurydychna pryroda zabezpechuval′noho nakazu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. [Legal nature of the security order of the Constitutional Court of Ukraine]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo - Scientific notes. Series: Law, 9*, 19–24 [in Ukrainian].
4. Rishennia vid 01.06.2016 № 2-rp/2016. (2016, June 1) [Decision No. 2-rp/2016]. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text [in Ukrainian].
5. Rishennia vid 07.10.2009 № 25-rp/2009. (2009, October 7) [Decision No. 25-rp/2009]. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v025p710-09#Text [in Ukrainian].
6. Rishennia vid 11.03.2011 № 2-rp/2011. (2011, March 11) [Decision No. 2-rp/2011]. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-11#Text [in Ukrainian].
7. Rishennia vid 13.06.2019 № 5-r/2019. (2019, June 13) [Decision No. 5-r/2019]. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-19#Text [in Ukrainian].
8. Rishennia vid 13.09.2023 № 7-r(I)/2023. (2023, September 13). [Decision No. 7-r(I)/2023]. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-23#Text [in Ukrainian].
9. Rishennia vid 16.07.2019 № 10-r/2019. (2019, July 16). [Decision No. 10-r/2019]. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-19#Text [in Ukrainian].
10. Rishennia vid 23.12.2022 № 3-r/2022. (2022, December 23) [Decision No. 3-r/2022]. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-22#Text [in Ukrainian].
11. Rishennia vid 25.01.2012 № 3-rp/2012. (2012, January 25). [Decision No. 3-rp/2012]. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text [in Ukrainian].

12. Rishennia vid 28.08.2020 № 10-r/2020. (2020, August 28). [Decision No. 10-r/2020]. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text [in Ukrainian].
13. Rishennia vid 29.10.2024 № 1-r/2024. (2024, October 29). [Decision No. 1-r/2024]. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-24#Text [in Ukrainian].
14. Prava liudyny i natsionalna bezpeka: rol orhanu konstytutsiinoi yurysdyktsii. (2023) [Human rights and national security: The role of the body of constitutional jurisdiction]. *Konstytutsiinyi Sud Ukrainy - Constitutional Court of Ukraine.* Retrieved from https://ccu.gov.ua/novyna/prava-lyudyny-i-nacionalna-bezpeka-rol-organu-konstytuciynoyi-yurysdykciyi-mizhnarodna-1 [in Ukrainian].
15. Podorozhna, T. S. & Biloskurska, O. V. (2019). Konstytutsiina skarha yak forma sudovoho zakhystu prav liudyny v Ukraini [Constitutional complaint as a form of judicial protection of human rights in Ukraine]. Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo - *Bulletin of NTUU «KPI». Political Science. Sociology. Law, 1(41),* 97–101 [in Ukrainian].
16. Sudovyi zakhyst politychnykh ta hromadianskykh prav i svobod u dovoiennyi, voiennyi i pisliavoiennyi chas: zbirnyk tez dopovidei [Judicial protection of political and civil rights and freedoms in pre-war, wartime, and post-war periods: Collection of abstracts] (2024, July 4–5). *VII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsia «Administratyvna yustytsiia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky» (m. Ostroh, 4–5 lypnia 2024 roku) - VII International Scientific and Practical Conference «Administrative Justice in Ukraine: Problems of Theory and Practice».* Kyiv: «VAITE» Publishing [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2025

DOI:10.35774/app2025.01.215
УДК 349.2

Лілія Паращук,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2269-1626

Анастасія Карпунь,
здобувач другого року навчання юридичного факультету Західноукраїнського національного університету

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ НА РОБОЧОМУ МІСЦІ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОСТУП УКРАЇНИ

У статті здійснено комплексний аналіз стану гендерної рівності на українському ринку праці, з акцентом на виявлення дискримінаційних практик, бар'єрів для кар'єрного росту. Правове забезпечення гендерної рівності в Україні здійснюється із врахуванням міжнародного досвіду, який свідчить про високі показники досягнення гендерної рівності у високорозвинених, в тому числі європейських, країнах.

Виділено основні форми проявів гендерної нерівності на робочому місці, названий ряд найбільш поширених причин їх виникнення, зокрема, соціальні стереотипи, дискримінаційні практики роботодавців, недосконале законодавство та недостатність підтримки з боку суспільства. Загострює дану проблему й стан війни в Україні, що значно ускладнює реалізацію права на працю в цілому.

Звертається увага на те, що, в контексті європейської інтеграції України, необхідними кроками є приведення національного законодавства до європейських стандартів, що потребує виявлення основних проблем у сфері гендерної політики та окреслення шляхів їх подолання з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу.

Зроблено висновки, що проблема гендерної нерівності на українському ринку праці залишається гострою і потребує подальшого вирішення. Попри важливі кроки, які робляться на шляху подолання дискримінації за ознакою статі, досягнення гендерної рівності на робочому місці потребує системних змін та тривалого часу.

Ключові слова: *жінки, чоловіки, гендерна рівність, гендерна нерівність, робоче місце, дискримінація, євроінтеграція.*

Parashchuk L., Karpun A.

Legal Support for Gender Equality in the Workplace: Ukraine's European Integration Progress

The article explores the issue of gender inequality in employment, which remains relevant not only in Ukraine but also in countries with well-developed anti-discrimination legislation covering various aspects of life. International and national legal acts regulating gender equality in labor relations are analyzed, including the International Labour Organization Convention on Discrimination in Employment and Occupation, the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW), strategies of the Council of Europe and the European Union, as well as Ukrainian legislation.

The complexity and multidimensionality of gender inequality in the workplace are emphasized, particularly its ability to transcend different spheres of life. While gender equality concerns individuals of both sexes, special attention is given to the discrimination women face in the labor sector.

The article outlines key manifestations of gender inequality in the Ukrainian labor market, including during wartime. It highlights that despite a significant number of legal provisions, the issue remains pressing due to the imperfections in their implementation mechanisms, the persistence of gender stereotypes, and insufficient support for women's professional development. The necessity of further improvement of the legislative framework, the implementation of transparent wage policies, and the creation of conditions for balancing career and family life is stressed. The importance of international experience and European integration processes in overcoming gender inequality in Ukraine is also underscored.

© Лілія Паращук, Анастасія Карпунь, 2025

As a result of the study, the authors concluded that the issue of gender inequality in the Ukrainian labor market remains acute and requires resolution. Despite important steps taken by all stakeholders, achieving gender equality in the workplace requires systemic changes and a long-term approach.

Keywords: *women, men, gender equality, gender inequality, workplace, discrimination, European integration.*

Постановка проблеми. Тема гендерної рівності у світі та Україні зберігає свою актуальність. Рівність прав жінок і чоловіків та їх захист є не лише економічним фактором, але й моральним. Незважаючи на прийняття численних міжнародних документів та національних нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення рівних прав жінок і чоловіків, гендерна нерівність, в тому числі у сфері праці, залишається однією з найболючіших проблем, які потребують вирішення.

Демократичні країни приділяють даному питанню значну увагу. Не стоїть осторонь й Україна. Водночас, попри прогресивні кроки, зроблені на міжнародному та національному рівнях, нині окреслена проблема далека від остаточного вирішення. Важливими чинниками, які актуалізують дослідження, насамперед є те, що гендерна рівність лежить в основі принципу соціальної справедливості та є невід'ємною складовою прав людини. Глибоко вкорінені гендерні стереотипи не лише в українському суспільстві, а й в суспільствах багатьох інших країн, безпосередньо впливають на можливості на робочому місці як для жінок, так і для чоловіків. Аналіз правового забезпечення гендерної рівності в нашій країні з огляду на євроінтеграційні зміни у національному законодавстві сприятиме пошуку оптимальних рішень у подоланні окресленої проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремим правовим аспектам гендерної рівності в Україні та на рівні Європейського Союзу у наукових працях приділяли увагу: І. О. Грицай, Л. В. Марценюк, Л. Р. Наливайко, І. Г. Оніщенко, Д. Прокопій, В. Г. Чорна, К. В. Шкарупа та ін.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз правового забезпечення гендерної рівності на робочому місці в Україні у контексті євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема гендерної рівності торкається багатьох сфер життєдіяльності суспільства, і трудові відносини не становлять виключення. Питання рівності прав чоловіків і жінок на робочому місці має певні прогалини та невирішені моменти. На європейських теренах більшість країн прийняли антидискримінаційне законодавство, яке охоплює різні сфери життя. Воно базується на загальних принципах рівності, що усувають дискримінацію за ознакою релігії, статі, віку, та іншими ознаками. Поняття дискримінації, згідно з Конвенцією Міжнародної організації праці про дискримінацію в галузі праці і занять 1958 року, охоплює «будь-яке розрізнення, недопущення або перевагу, що робиться за визначеними ознаками, в тому числі і статі, та призводить до знищення або порушення рівності можливостей чи поводження в галузі праці та занять» [1].

Україна є учасником багатьох міжнародних документів, які гарантують рівність прав чоловіків і жінок. Разом з тим, загальновідомо, що від гендерної нерівності страждають, перш-за-все, жінки. Підтвердженням цього є прийняття ряду документів, які спрямовані на її подолання. Так, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) 1979 року, ратифікована Україною, є одним з основних міжнародних документів, що визначає стандарти в цій галузі і спрямована на ліквідацію дискримінації щодо жінок у сфері зайнятості. За ст. 11 Конвенції, держави-сторони для забезпечення рівності жінок вживають заходи, спрямовані, в тому числі, на забезпечення права на рівну винагороду, на рівні умови щодо рівноцінної праці, а також на рівний підхід до оцінки якості роботи, на охорону здоров'я та безпечні умови праці, включаючи захист репродуктивної функції тощо [2]. Важливими для досягнення зазначених цілей є прийняті Організацією Об'єднаних Націй у 2000 році «Цілі розвитку тисячоліття» [3] та у 2015 році «Глобальні цілі сталого розвитку 2015-2030, Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй», однією із основних Цілей Сталого Розвитку якої є скорочення нерівності [4].

Постійне акцентування уваги у міжнародних документах на питаннях дискримінації жінок у різних сферах життєдіяльності, в тому числі і у сфері зайнятості, є, з одного боку, позитивною тенденцією, спрямованою на пошук нових шляхів подолання досліджуваної проблеми з врахуванням змін, що відбуваються у світі. Водночас, така увага є свідченням недостатньої ефективності створених раніше механізмів, складності подолання гендерної нерівності, яка має стосунок до усіх представників суспільства і охоплює більшість сфер його життєдіяльності. Виникаючи в одній сфері, прояви нерівності здатні до проникнення в інші, що ускладнює досягнення цілей.

Слід зазначити, що європейськими спільнотами здійснюється постійна співпраця в напрямку подолання гендерної нерівності. Значимим орієнтиром для нашої країни є документи, прийняті Радою Європи

та Європейським Союзом. Зокрема, 06 березня 2024 року Комітет міністрів Ради Європи ухвалив чергову Стратегію ґендерної рівності Ради Європи на 2024–2029 роки. У Стратегії акцентовано на стражданні саме жінок та дівчат від гендерних атак, які останніми роками пов'язані, в тому числі, з великими потрясіннями – пандемією Covid – 19 та війною росії проти України. Наголошено на збереженні на ринку праці вертикальної сегрегації – «у тому ж самому секторі, навіть коли у ньому домінують жінки, зазвичай вищі посади з погляду зарплати та ієрархії займають чоловіки, тоді як нижчі посади за ієрархічною шкалою та шкалою окладів переважно займають жінки (наприклад, у сфері освіти чи роздрібної торгівлі)» [5]. У Стратегії зауважено, що усунення стійких гендерних розривів у сфері праці є визначальним фактором досягнення економічної незалежності жінок.

У контексті євроінтеграційних прагнень України подолання гендерної нерівності у сфері зайнятості в нашій країні має бути одним із пріоритетних питань. «У своїй діяльності Союз має на меті усунення нерівності та сприяння рівності між чоловіками і жінками», – зазначено у статті 8 Договору про функціонування Європейського Союзу [6]; «гендерна рівність є основною цінністю Європейського Союзу, фундаментальним правом», – цитовано у Стратегії гендерної рівності 2020–2025, затвердженою Європейською комісією 5 березня 2020 року [7].

Сьогодні розрив між міжнародними зобов'язаннями та національною практикою залишається значним. В Україні дане питання висвітлюється у Конституції України [8], Кодексі Законів про працю України [9], інших нормативно-правових актах, в тому числі спрямованих на здійснення конкретних заходів подолання гендерної нерівності на робочому місці. Зокрема, Розділом IV Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» врегульовується питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у соціально-економічній сферах. Серед обов'язків роботодавця статтею 17 Закону означено створення умов праці, які б дозволяли жінкам і чоловікам здійснювати трудову діяльність на рівній основі; здійснення рівної оплати праці жінок і чоловіків при однаковій кваліфікації та однакових умовах праці; вжиття заходів щодо унеможливлення та захисту від випадків сексуальних домагань та інших проявів насильства за ознакою статі [10].

Проблеми гендерної нерівності на українському ринку праці проявляються у різних формах, таких як: дискримінація при прийомі на роботу, нерівна оплата праці, «скляна стеля» та «липка підлога», тобто невидимі перешкоди у вигляді гендерних стереотипів, відсутності достатньої підтримки з боку колег і керівництва, які ускладнюють жінкам досягнення високих посад. У затвердженій Кабінетом Міністрів України «Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2023 року та затвердження операційного плану заходів на 2022–2024 роки з її реалізації» від 20 грудня 2022 року № 1163-р звертається увага на, з одного боку, фемінізацію сфери освіти, де представленість жінок становить близько 78,3 %, а з іншого – фіксується тенденція зменшення частки жінок у сфері освіти з кар'єрним зростанням – серед директорів закладів загальної середньої освіти жінок майже 60 %, серед ректорів закладів вищої освіти – 10 %, посаду міністра освіти за роки незалежності України обіймало 16,7 % жінок [11].

На цікаві підходи до подолання гендерних проблем на робочих місцях у країнах Європейського Союзу звертає увагу І. Г. Оніщенко. Наприклад, у Швеції за методом трьох Р – репрезентація, ресурси, реальність – підраховуються усі люди: персонал, керівництво, клієнти та ін. Далі здійснюється з'ясування кількості жінок та чоловіків за категоріями, зокрема, скільки представників обох статей обіймають керівні посади, скільки працює з клієнтами та ін. Також з'ясовується порядок розподілу фінансових, часових, інформаційних ресурсів між жінками та чоловіками. Насамкінець з'ясуванню підлягає причина нерівності репрезентації та розподілу ресурсів між жінками і чоловіками. Наведений комплексний аналіз сприяє системному вирішенню проблеми гендерної нерівності [12].

Серед поширених в нашій країні проявів гендерної нерівності у сфері праці – сегрегація за професіями, гендерне насильство, отримання жінками меншої від чоловіків заробітної плати за ту саму роботу тощо. Причини цього негативного досвіду багатогранні і включають в себе глибоко вкорінені соціальні стереотипи, дискримінаційні практики роботодавців, відсутність гнучких умов праці та розвиненої інфраструктури для жінок, які поєднують професійні заняття та материнство, недооцінка жіночої праці, відсутність механізмів прозорого обчислення заробітної плати, недосконале законодавство та недостатність підтримки з боку суспільства. Крім того, у воєнний час ситуація у досліджуваній сфері має тенденцію до погіршення. Д. Прокопій відмічає, що на фоні воєнних дій та побутових труднощів, пов'язаних із відсутністю електроенергії, води, руйнацією житла, мобілізацією чоловіків та ін., жінки надають перевагу вирішенню питань облаштування домогосподарств, відмовляючись від кар'єри, а також інших способів самореалізації [13]. Але найбільш важкою залишається ситуація на тимчасово окупованих територіях, де

відсутній контроль з боку української влади та суспільства, а критерієм офіційного працевлаштування є лояльність до незаконної адміністрації та наявність російського паспорта.

Висновки. Проблема гендерної нерівності на українському ринку праці залишається гострою і потребує вирішення. Незважаючи на наявність законодавчих норм, які гарантують рівність прав чоловіків і жінок, ратифікацію Україною міжнародних конвенцій, імплементацією нормативно-правових актів Європейського Союзу тощо, жінки все ще стикаються з численними бар'єрами у своїй професійній діяльності, а війна в Україні лише усугубляє існуючі проблеми. Досягнення справедливих умов праці в Україні потребує тривалого часу та значних зусиль держави, бізнесу, суспільства та кожної окремої людини. Пов'язане з проявами гендерної нерівності токсичне робоче середовище може призвести до зниження продуктивності, стресу та навіть депресії у жінок, негативні наслідки якого впливають не лише на них, але й на роботодавця та суспільство в цілому. Лише за умови системних змін можна створити суспільство, де кожна людина може реалізуватись на рівних правах один з одним.

Список використаних джерел

1. Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять від 25 червня 1958 року № 111. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text (дата звернення 16.01.2025).
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року № 995_207. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207?find=1&text=прац#w1_2 (дата звернення 16.01.2025).
3. Цілі розвитку тисячоліття Україна: 2000 - 2015: Національна доповідь / Програма розвитку ООН «Прискорення прогресу на шляху досягнення Цілей Розвитку Тисячоліття в Україні». Київ. 2015. 125 с. URL: http://un.org.ua/images/stories/docs/2015_MDGs_Ukraine_Report_ukr.pdf (дата звернення 05.01.2025).
4. Глобальні цілі сталого розвитку 2015-2030: Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. 2020. URL: https://www.ua.undp.org/content/ ukraine/uk/home/sustainable-development-goals/background.html (дата звернення 05.01.2025).
5. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2024-2029 роки від 06 березня 2024 року. URL : https://rm.coe.int/cm-2024-17-finale-ukr/1680af3517 (дата звернення 07.01.2025).
6. Договір про функціонування Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення 07.01.2025).
7. A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020-2025. URL: file:///D:/Users/User/Downloads/gender_equality_strategy_2020_2025_en_77C86437-0983-F10D-E0FF41E71D577EE0_68222.pdf (дата звернення 07.01.2025).
8. Конституція України: від 28 червня 1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 17.01.2025).
9. Кодекс законів про працю України : від 10.12.1971 №322-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення 16.01.2025).
10. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 року № 2866-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text (дата звернення: 16.01.2025).
11. Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2023 року та затвердження операційного плану заходів на 2022-2024 роки з її реалізації від 20 грудня 2022 року № 1163-р, затверджена Кабінетом Міністрів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text (дата звернення: 16.01.2025).
12. Оніщенко І. Г. Гендерна політика Європейського Союзу: порядок денний для України. Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Філософія, культурологія, соціологія. 2012. Вип. 4. С. 12–15.
13. Прокопій Д. Гендерні диспропорції в Україні під час війни. 02 червня 2023 р. URL : https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderni-dysproportsiyi-v-ukrayini-pid-chas-viyny (дата звернення : 19.01.2025).

References

1. *Konventsiya pro dyskryminatsiyu v haluzi pratsi ta zanyat vid 25 chervnya 1958 roku № 111 [Convention concerning Discrimination in Respect of Employment and Occupation from June 25 1958, № 111]* (1958, June 25). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text [in Ukrainian].

2. *Konventsiya Orhanizatsiyi Obyednanykh Natsiy pro likvidatsiyu vsikh form dyskryminatsiyi shchodo zhinok vid 18 hrudnya 1979 roku № 995_207 [United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women from December 18 1979 № 995_207]*. (1979, December 18). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207?find=1&text=прац#w1_2 [in Ukrainian].
3. Tsili rozvytku tysyacholittya Ukrayina: 2000 - 2015: Natsional′na dopovid′ / Prohrama rozvytku OON «Pryskorennya prohresu na shlyakhu dosyahnennya Tsiley Rozvytku Tysyacholittya v Ukrayini» [Millennium Development Goals Ukraine: 2000 - 2015: National Report / United Nations Development Program «Accelerating Progress towards the Millennium Development Goals in Ukraine»] (2015). Kyyiv. Retrieved from http://un.org.ua/images/stories/docs/2015_MDGs_Ukraine_Report_ukr.pdf [in Ukrainian].
4. *Hlobalni tsili staloho rozvytku 2015-2030: Prohrama rozvytku Orhanizatsiyi Obyednanykh Natsiy [Global Sustainable Development Goals 2015-2030: United Nations Development Programme]* (2020). Retrieved from https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals/background.html [in Ukrainian].
5. *Stratehiya hendernoyi rivnosti Rady Yevropy na 2024-2029 roky vid 06 bereznya 2024 roku [Gender Equality Strategy of the Council of Europe for 2024-2029 from March 6 2024]* (2024, March 6). Retrieved from https://rm.coe.int/cm-2024-17-finale-ukr/1680af3517 [in Ukrainian].
6. *Dohovir pro funktsionuvannya Yevropeyskoho Soyuzu [Treaty on the Functioning of the European Union]*. Retrieved from https://rm.coe.int/cm-2024-17-finale-ukr/1680af3517 [in Ukrainian].
7. *A Union of Equality: Gender Equality Strategy 2020-2025 from March 6 2020.* Retrieved from file:///D:/Users/User/Downloads/gender_equality_strategy_2020_2025_en_77C86437-0983-F10D-E0F-F41E71D577EE0_68222.pdf [in Ukrainian].
8. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28 chervnya 1996 roku № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28 1996, № 254k/96-VR]. (1996, June 28). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text [in Ukrainian].
9. *Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrayiny vid 10 hrudnya 1971 roku №322-VII [Labor Code of Ukraine from December 10 1971]*. (1971, December 10). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text [in Ukrainian].
10. *Zakon Ukrayiny «Pro zabezpechennya rivnykh prav ta mozhlyvostey zhinok i cholovikiv» vid 08 veresnya 2005 roku № 2866-IV [Law of Ukraine «On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men» from September 8 2005]*. (2005, September 8). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text [in Ukrainian].
11. *Stratehiya vprovadzhennya hendernoyi rivnosti u sferi osvity do 2023 roku ta zatverdzhennya operatsiynoho planu zakhodiv na 2022-2024 roky z yiyi realizatsiyi vid 20 hrudnya 2022 roku № 1163-r, zatverdzhena Kabinetom Ministriv Ukrayiny [Strategy for the implementation of gender equality in education until 2023 and approval of the operational plan of measures for 2022-2024 for its implementation from December 20 2022]* (2022, December 20). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text [in Ukrainian].
12. Onishchenko, I. H. (2012). Henderna polityka Yevropeyskoho Soyuzu: poryadok dennyy dlya Ukrayiny [Gender Policy of the European Union: Agenda for Ukraine]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Filosofiia, kulturolohiia, sotsiolohiia - Bulletin of Mariupol State University. Ser.: Filosofia, Culturologia, Sotsiologia, 4,* 12-15 [in Ukrainian].
13. Prokopiy, D. (2023). *Henderni dysproportsiyi v Ukrayini pid chas viyny [Gender Disproportions in Ukraine during the War]*. Retrieved from https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderni-dysproportsiyi-v-ukrayini-pid-chas-viyny [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.03.2025

DOI:10.35774/app2025.01.220
УДК 342.9:351.86

Вячеслав Стебловський,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-2946-5459

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА В ДЕРЖАВІ

У статті проаналізовано особливості адміністративно-правового механізму регулювання безпекового середовища в Україні. Наголошено на актуальності проблеми дослідження в контексті сучасних викликів національній безпеці України, зокрема в умовах військового стану.

Метою статті є уточнення сутності адміністративно-правового механізму регулювання безпекового середовища в державі та його складових.

Проаналізовано наукові підходи до розуміння понять «безпекове середовище» та «адміністративно-правове регулювання» у сфері національної безпеки. Визначено, що національна безпека є здатністю держави протистояти зовнішнім та внутрішнім негативним чинникам, які можуть призвести до дестабілізації економіко-політичної в країні. Головна мета адміністративно-правового механізму регулювання безпекового середовища полягає у створенні та підтримці стійкої, адаптивної системи захисту національних інтересів в умовах військового стану. На основі аналізу чинного законодавства та наукової літератури визначено структуру адміністративно-правового механізму регулювання безпекового середовища, яка включає нормативно-правову, інституційну, функціональну, інформаційно-аналітичну, ресурсну, контрольно-наглядову та міжнародно-партнерську складові. Охарактеризовано нормативно-правову базу, що регулює сферу національної безпеки України. Особливу увагу приділено питанню забезпечення балансу між необхідними обмеженнями в умовах воєнного стану та збереженням демократичних принципів і захистом прав людини. Наголошено, що особлива увага повинна приділятися розвитку систем раннього попередження про потенційні загрози, що дозволяє максимально оперативно реагувати на зміни у безпековому середовищі. Підкреслено важливість міжнародного співробітництва у контексті євроатлантичної інтеграції України. Визначено перспективи подальших досліджень у цій сфері.

Ключові слова: *адміністративно-правовий механізм, безпекове середовище, національна безпека, правове регулювання, військовий стан.*

Steblovskyi V.

Features of the administrative and legal mechanism for regulating the security environment in the state

The article analyzes the features of the administrative and legal mechanism for regulating the security environment in Ukraine. The relevance of the research problem is emphasized in the context of modern challenges to Ukraine's national security, particularly under martial law conditions.

The aim of the article is to clarify the essence of the administrative and legal mechanism for regulating the security environment in the state and its components.

Scientific approaches to understanding the concepts of «security environment» and «administrative and legal regulation» in the field of national security are analyzed. It is determined that national security is the state's ability to withstand external and internal negative factors that can lead to economic and political destabilization in the country. The main goal of the administrative and legal mechanism for regulating the security environment is to create and maintain a stable, adaptive system for protecting national interests under martial law conditions. Based on the analysis of current legislation and scientific literature, the structure of the administrative and legal mechanism for regulating the security environment is defined, which includes regulatory, institutional, functional, information-analytical, resource, control-supervisory, and international partnership components. The legal framework regulating the sphere of national security of Ukraine is characterized. Particular attention is paid to ensuring a balance between necessary restrictions under martial law and preserving democratic principles and human rights protection. It is emphasized that special attention should be paid to the development of early warning systems about potential threats, which allows for the most

© Вячеслав Стебловський, 2025

prompt response to changes in the security environment. The importance of international cooperation in the context of Ukraine's Euro-Atlantic integration is underlined. Prospects for further research in this area are identified.

Keywords: *administrative and legal mechanism, security environment, national security, legal regulation, martial law.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження адміністративно-правового механізму регулювання безпекового середовища в державі зумовлена низкою взаємопов'язаних факторів, які характеризують сучасні виклики національній безпеці. В умовах глобалізації та стрімкого технологічного прогресу відбулася трансформація традиційних загроз та з'явилися нові загрози, такі як кібератаки, гібридна війна та міжнародна злочинність. Військове вторгнення РФ в Україну підкреслило необхідність розробки ефективних правових механізмів захисту національного суверенітету і територіальної цілісності. Євроатлантична інтеграція України вимагає гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами безпеки. При цьому все більшого значення набуває збалансування заходів безпеки з дотриманням прав і свобод громадян в рамках комплексного адміністративно-правового регулювання, а також врахування економічних, екологічних та інформаційних аспектів безпеки. Дослідження особливостей адміністративно-правового механізму регулювання безпекового середовища в державі має фундаментальне значення для науки адміністративного права з огляду на низку взаємопов'язаних факторів. Передусім, це зумовлено трансформацією парадигми національної безпеки в умовах глобалізації та технологічного прогресу, що вимагає переосмислення традиційних підходів до адміністративно-правового регулювання у цій сфері. Крім того, аналіз особливостей адміністративно-правового механізму регулювання безпекового середовища сприяє поглибленню розуміння специфіки взаємодії різних суб'єктів адміністративного права у процесі забезпечення національної безпеки. Вивчення даної проблеми дає змогу виявити потенційні прогалини та колізії в чинному законодавстві, а також розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо його вдосконалення. За нинішніх умов, особливо важливим є дослідження адміністративно-правових аспектів протидії гібридним загрозам, що безумовно, вимагає розширення предметного поля науки адміністративного права. Таким чином, наукове осмислення та вдосконалення адміністративно-правових механізмів регулювання безпекового середовища має вирішальне значення для ефективного функціонування системи національної безпеки України в умовах сучасних багатовимірних викликів і загроз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед наукових праць, у яких відображено регулювання безпекового середовища, варто згадати нау*ковців:* В. І. Андрейцев, В. Ю. Богданович, К. Л. Бугайчук, С. П. Пономарьов, Г. П. Ситник, Г. Стеценко, Є. В. Кобко, В. О. Копанчук, І. Корж, М. В. Шульга та інші.

Однак, подальше вивчення даної проблематики дозволяє розширити теоретико-методологічний інструментарій адміністративного права, збагачуючи його новими концепціями, адаптованими до сучасних реалій безпекового середовища України в умовах військового стану.

Метою статті є уточнення сутності адміністративно-правового механізму регулювання безпекового середовища в державі та його складових.

Методи дослідження. Під час підготовки матеріалу статті автор поєднав загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Зокрема, системний підхід був застосований для розгляду адміністративно-правового механізму регулювання безпекового середовища як цілісної системи взаємопов'язаних елементів. Метод аналізу та інтеграції дозволив охарактеризувати окремі елементи, з яких складається цей механізм. Формально-юридичний метод використовувався для аналізу нормативно-правової бази, що регулює сферу національної безпеки України. Порівняльно-правовий метод було застосовано для порівняння різних наукових підходів щодо розуміння сутності безпекового середовища. Метод узагальнення дозволив сформулювати висновки дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головна задача держави – забезпечувати і підтримувати безпеку своїх громадян. Вивчення особливостей адміністративно-правового механізму регулювання безпекового середовища в державі та його складових має вагоме практичне значення для оптимізації діяльності органів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки. Оскільки, на основі пошуку оптимальних рішень адміністративно-правового регулювання національної безпеки, є можливість виробити ефективні механізми взаємодії різних міністерств та відомств, удосконалити систему стратегічного управління ризиками в безпековому середовищі. Важливо підкреслити, що дослідження особливостей адміністративно-правового механізму регулювання безпекового середовища має критичне значення для процесів євроатлантичної інтеграції України. Кабінет Міністрів України та силові структури повинні виявити напрями інтеграції вітчизняного адміністративного законодавства з нормами та стандартами ЄС і

НАТО у сфері безпеки, що є необхідною умовою для повноцінної інтеграції України до європейських та євроатлантичних структур. Таким чином, вивчення особливостей адміністративно-правового механізму регулювання безпекового середовища в державі є не лише актуальним напрямом наукових досліджень, але й стратегічно важливим завданням для розвитку науки адміністративного права в контексті забезпечення національної безпеки та зміцнення правової системи України.

«В останні роки з боку філософів, соціологів, економістів та інших науковців спостерігається активізація спроб щодо подальшої операціоналізації поняття «безпека» у контексті пошуку шляхів прогресивного розвитку від окремої людини до земної цивілізації в цілому. Їх зусилля концентруються, зокрема, у площині збереження та подальшого розвитку системи базисних цінностей суспільства як структурного (цінності типу: «справедливість», «виживання», «розвиток», «свобода», «права людини», «добробут» та інші), так і функціонального рівнів. Сучасне наукове знання про безпеку включає певні уявлення про цей феномен в межах технічних, юридичних, воєнних, політичних, соціальних та інших наук, що знаходяться у взаємному зв'язку» [13, с. 35-36].

К. Л. Бугайчук наголошує, що «у сучасній юридичні та військовій науковій літературі немає чіткого та усталеного визначення безпекового середовища. Його розуміють як умови життєдіяльності людей, сукупність зовнішніх і внутрішніх відносин між суб'єктами в усіх сферах національної безпеки, комплекс факторів, що впливають на рівень державної та національної безпеки, сукупність геополітичної, політико-дипломатичної, воєнної, інформаційної та інших сфер тощо» [1, с. 113].

Безпека держави ґрунтується, у першу чергу, на міцності економіки, військових силах та правоохоронній системі. На думку О. О. Резнікової, «основними об'єктами системи забезпечення національної стійкості є держава та суспільство, які можуть зазнати деструктивних впливів (дії загроз, кризових ситуацій та інших небезпек)» [11, с. 43].

«Безпека, на думку О. В. Потєхіна і І. Я. Тодорова, охоплює низку взаємопов'язаних компонентів: а) фізично-географічних (недоторканість кордонів, територіальну цілісність країн регіону, контроль над власними природними ресурсами та шляхами їх транспортування); б) внутрішньополітичних (політична стабільність регіональної системи в цілому та окремих її компонентів); в) міжнародний аспект (захист від зовнішніх загроз)» [3, с. 224].

Н. Ю. Цибульник «адміністративно-правове регулювання сектора безпеки України визначає як засновану на адміністративно-правових нормах діяльність уповноважених державою суб'єктів публічного адміністрування з метою впорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин у сфері безпекового сектора за допомогою адміністративно-правових засобів» [14, с. 154].

Є. В. Кобко констатує, що «адміністративно-правове регулювання національної безпеки держави слід охарактеризувати як сукупність адміністративно-правових засобів впливу на поведінку учасників відносин із забезпечення національної безпеки з метою дотримання Конституційних засад щодо гарантування безпеки людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності, а також забезпечення існування України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави» [2, с. 118].

Виходячи з цього, національна безпека є здатністю держави протистояти зовнішнім та внутрішнім негативним чинникам, які можуть призвести до дестабілізації економіко-політичної в країні.

Відповідно, адміністративно-правовий механізм побудови безпекового середовища слід розглядати як сукупність адміністративно-правових засобів, методів та інструментів, що використовуються державними органами та іншими уповноваженими суб'єктами для створення, підтримки та вдосконалення умов, які забезпечують захист від загроз та ризиків у певній сфері суспільних відносин.

О. О. Резнікова припускає, що «пріоритетними напрямами державної політики у сфері забезпечення національної безпеки України у післявоєнний період будуть такі: зміцнення сектору безпеки і оборони; пошук зовнішніх безпекових гарантій поза межами НАТО, розвиток двосторонніх відносин зі стратегічними партнерами; відновлення економічного і людського розвитку України; розбудова національної системи стійкості; підвищення ефективності державного управління; завершення реформ, які довели свою ефективність» [12].

Встановлено, що адміністративно-правовий механізм регулювання безпекового середовища в Україні являє собою комплексну правову систему, що складається з взаємопов'язаних компонентів, кожен з яких відіграє специфічну унікальну роль у забезпеченні національної безпеки держави. Головна мета адміністративно-правового механізму регулювання безпекового середовища – полягає у створенні та підтримці стійкої, дієвої, адаптивної системи захисту національних інтересів держави від внутрішніх та зовнішніх загроз національної безпеки. Даний механізм спрямований на забезпечення оптимальних умов для

реалізації фундаментальних прав і свобод громадян, стабільного функціонування державних інституцій в умовах військового стану.

Регулювання безпечного середовища здійснюється на основі відповідної нормативно-правової бази:

1. Закон України «Про національну безпеку України» 21 червня 2018 року № 2469-VIII (визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони) [6].

2. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII (визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки) [8].

3. Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-XII (встановлює засади оборони України, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони) [7].

4. Указ Президента України «Про Порядок проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом» від 9 липня 2019 року № 506/2019 (визначає організаційні засади проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом) [9].

5. Постанова КМ України «Про затвердження Порядку реалізації матеріальних цінностей державного резерву» від 25 серпня 2004 р. № 1078 (визначає механізм та способи реалізації матеріальних цінностей державного резерву (матеріальні цінності), зокрема мобілізаційного) [5].

6. Постанова КМ України «Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту» від 9 січня 2014 р. № 11 (регулює питання здійснення заходів цивільного захисту в державі, визначає склад органів управління та сил цивільного захисту, планування діяльності єдиної державної системи цивільного захисту, порядок виконання нею завдань та організації взаємодії) [4].

7. Рішення РНБО України «Про стратегію національної безпеки України» від 14 вересня 2020 року (визначає реальні й потенційні загрози державній безпеці України, напрями та завдання державної політики у сфері державної безпеки, є основою для планування і реалізації політики у сфері державної безпеки) [10] та інші нормативно-правові акти.

На основі проведеного аналізу чинного національного законодавства та науково-літературних джерел, можна виділити структурні елементи цього механізму:

1. Нормативно-правова складова, яка включає сукупність законодавчих та підзаконних актів, що регулюють відносини у сфері національної безпеки України. На основі цього формується правове підґрунтя для функціонування всієї системи безпеки, визначаючи повноваження і обов'язки суб'єктів забезпечення національної безпеки, норми, процедури прийняття рішень та механізми контролю їх виконання.

2. Інституційна складова – охоплює систему органів державної влади, залучених до процесу забезпечення національної безпеки. Ключову роль відіграють Рада національної безпеки і оборони України, Служба безпеки України, Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, органи Національної поліції, Національна гвардія та інші профільні відомства. Результативність функціонування цих інституцій залежить від розподілу повноважень та налагодженої міжвідомчої координації роботи, спрямованої на захист національних інтересів.

3. Функціональна складова, що включає комплекс заходів, спрямованих на виявлення, попередження та нейтралізацію загроз національній безпеці. Для цього реалізується комплекс різноманітних силових та адміністративних заходів, здійснення розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, проведення антитерористичних операцій, забезпечення кібербезпеки, протидію дезінформації, охорона стратегічно важливих об'єктів інфраструктури тощо. Важливим аспектом є розробка механізмів швидкого реагування та усунення загроз.

4. Інформаційно-аналітична складова – забезпечує пошук, збір, обробку та аналіз інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень у сфері національної безпеки. На цій основі здійснюється

моніторинг загроз, оцінка ризиків, прогнозування розвитку безпекової ситуації. У цій діяльності провідну роль відіграють підрозділи силових структур та спеціалізовані науково-дослідні установи до компетенцій яких віднесено інформаційно-документарне забезпечення. Основна робота орієнтовна на розробку сучасних інформаційних технологій, створення захищених баз даних, систем обміну інформацією між різними силовими структурами. Крім того, важливим аспектом є розвиток аналітичних компетенцій фахівців, здатних здійснювати глибокий аналіз та прогнозування безпекових тенденцій. Особлива увага повинна приділятися розвитку систем раннього попередження про потенційні загрози, що дозволяє максимально оперативно реагувати на зміни у безпековому середовищі.

5. Ресурсна складова охоплює матеріально-технічне, фінансове та кадрове забезпечення функціонування системи національної безпеки. Ресурсна компонента передбачає розробку та реалізацію державних програм розвитку оборонно-промислового комплексу, підготовку фахівців у сфері безпеки, формування та використання державних резервів. Цей елемент включає планування довгострокової стратегії розвитку оборонної промисловості, впровадження інноваційних технологій у сектор безпеки та створення прозорої системи державних закупівель (зброї, амуніції, техніки, боєприпасів, спецзасобів) для потреб військово-оборонного комплексу. Особливий акцент має буде зроблено на розвитку системи безперервної освіти і підвищення кваліфікації фахівців сектору безпеки.

6. Контрольно-наглядова складова забезпечує дотримання законності та ефективності функціонування системи національної безпеки. Вона включає механізми міністерського та міжвідомчого контролю, громадського нагляду, а також внутрішній аудит та оцінку ефективності діяльності різних безпекових структур держави. Багаторівнева система контролю, має ґрунтуватися на чітких критеріях оцінки діяльності безпекових структур, впровадження механізмів підзвітності та відповідальності за прийняті рішення. Особлива увага має приділятися забезпеченню балансу між необхідністю збереження державної таємниці та принципами демократичного цивільного контролю над силовими структурами. Надзвичайно важливо передбачити дію механізмів запобігання корупції та зловживанням владою у сфері національної безпеки. Прийняті рішення не повинні бути політично мотивованими.

7. Міжнародно-партнерська складова, що охоплює систему міждержавних угод, механізми міжнародного співробітництва та участі України в колективних системах безпеки, зокрема співпраця з НАТО, Інтерполом та ЄС у контексті євроатлантичної інтеграції України.

Реалізація виділених складових елементів дозволяє комплексно підійти до вдосконалення адміністративно-правового механізму регулювання безпекового середовища в Україні, тим самим забезпечуючи його системність, гнучкість та здатність протистояти сучасним викликам в умовах війни. Важливо підкреслити, що ефективність функціонування цього механізму залежить від злагодженої взаємодії всіх його компонентів і вимагає вдосконалення нормативно-правової бази. Важливим аспектом функціонування даного механізму є забезпечення балансу між необхідними обмеженнями, які вводяться в умовах воєнного стану. Такі обмеження реалізуються через систему стримувань і противаг, громадський контроль, міжнародний моніторинг. Однак, навіть в умовах військового стану, важливим залишається збереження демократичних принципів державного управління і захист прав людини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, адміністративно-правовий механізм регулювання безпекового середовища в Україні являє собою комплексну систему взаємопов'язаних компонентів, спрямовану на захист національних інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз. Головна мета адміністративно-правового механізму регулювання безпекового середовища полягає у створенні та підтримці стійкої, адаптивної системи захисту національних інтересів в умовах військового стану. Структура механізму включає сім основних складових компонентів: нормативно-правову, інституційну, функціональну, інформаційно-аналітичну, ресурсну, контрольно-наглядову та міжнародно-партнерську. Має бути збереження балансу між необхідними обмеженнями в умовах воєнного стану та збереженням демократичних принципів, захистом прав людини.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці конкретних пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері національної безпеки та оборони України.

Список використаних джерел

1. Бугайчук К. Л. Безпекове середовище держави в контексті діяльності Міністерства внутрішніх справ України. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 111–120.
2. Кобко Є. В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адмі-*

ністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» (08 Право). Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2023. 400 с.
3. Потєхін О. В., Тодоров І. Я. Глобалізація систем безпеки : Навчальний посібник. Донецьк : Донецький національний університет, 2011. 248 с.
4. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 січня 2014 р. № 11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-п#Text. (дата звернення: 26.08.2024).
5. Про затвердження Порядку реалізації матеріальних цінностей державного резерву : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1078. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1078-2004-п#Text. (дата звернення: 27.08.2024).
6. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text. (дата звернення: 04.09.2024).
7. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text. (дата звернення: 02.09.2024).
8. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text. (дата звернення: 03.09.2024).
9. Про Порядок проведення огляду загальнодержавної системи боротьби з тероризмом : Указ Президента України від 9 липня 2019 року № 506/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/506/2019#Text (дата звернення: 28.08.2024).
10. Про стратегію національної безпеки України : Рішення РНБО України від 14 вересня 2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#n2. (дата звернення: 25.08.2024).
11. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.
12. Резнікова О. О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/news/statti/stratehichnyy-analiz-bezpekovoho-seredovyshcha-ukrayiny. (дата звернення: 05.09.2024).
13. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : Підручник. Київ : НАДУ, 2011. 730 с.
14. *Цибульник Н. Ю. Деякі питання сектору безпеки України як об'єкта адміністративно-правового регулювання*. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 151–157.

References

1. Buhaichuk, K. L. (2023). Bezpekove seredovyshche derzhavy v konteksti diialnosti Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [The security environment of the state in the context of the activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Pravo i bezpeka Law and Security, 2(89),* 111–120 [in Ukrainian].
2. Kobko, Ye. V. (2023). Administratyvno-pravovyi mekhanizm zabezpechennia natsionalnoi bezpeky derzhavy [Administrative and legal mechanism for ensuring the national security of the state]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora yurydychnykh nauk za spetsialnistiu 12.00.07 «Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo» (08 Pravo)* [in Ukrainian].
3. Potiekhin, O. V. & Todorov, I. Ya. (2011). *Hlobalizatsiia system bezpeky. [Globalization of security systems]*. Navchalnyi posibnyk. Donetsk : Donetskyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].
4. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro yedynu derzhavnu systemu tsyvilnoho zakhystu. (2014, January 9) [On approval of the Regulations on the Unified State System of Civil Protection]*. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №11. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-p#Text [in Ukrainian].
5. *Pro zatverdzhennia Poriadku realizatsii materialnykh tsinnostei derzhavnoho rezervu. (2004, August 25) [On approval of the Procedure for the sale of material assets of the state reserve]*. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №1078. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1078-2004-p#Text [in Ukrainian].
6. *Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On the national security of Ukraine] (2018, June 21)*. Zakon Ukrainy №2469-VIII. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text [in Ukrainian].
7. *Pro oboronu Ukrainy [On the defense of Ukraine]*. (1991, December 6). Zakon Ukrainy №1932-XII. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text [in Ukrainian].
8. *Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy [On the basic principles of ensuring cybersecurity in Ukraine]. (2017, October 5)*. Zakon Ukrainy №2163-VIII. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text [in Ukrainian].

9. *Pro Poriadok provedennia ohliadu zahalnoderzhavnoi systemy borotby z teroryzmom [On the Procedure for Conducting a Review of the Nationwide Counterterrorism System]* (2019, July 9). Ukaz Prezydenta Ukrainy №506/2019. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/506/2019#Text [in Ukrainian].
10. *Pro stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy [On the National Security Strategy of Ukraine] (2020, September 14)*. Rishennia RNBO Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#n2 [in Ukrainian].
11. Reznikova, O. O. (2022). *Natsionalna stiikist v umovakh minlyvoho bezpekovoho seredovyshcha [National resilience in a changing security environment]*. Monohrafiia. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
12. Reznikova, O. O. (2022). Stratehichnyi analiz bezpekovoho seredovyshcha Ukrainy. [Strategic analysis of Ukraines security environment]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen.* Retrieved from https://niss.gov.ua/news/statti/stratehichnyy-analiz-bezpekovoho-seredovyshcha-ukrayiny [in Ukrainian].
13. Sytnyk, H. P. (2011). Derzhavne upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky (kontseptualni ta orhanizatsiino-pravovi zasady) [State administration in the field of national security (conceptual and organizational and legal principles)]. Pidruchnyk. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
14. Tsybulnyk, N. Yu. (2021). Deiaki pytannia sektoru bezpeky Ukrainy yak obiekta administratyvno-pravovoho rehuliuvannia [Some issues of the security sector of Ukraine as an object of administrative and legal regulation]. *Pravo i suspilstvo - Law and Society, 1,* 151-157 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.03.2025

DOI:10.35774/app2025.01.220
УДК 342.9

Станіслав Яцентюк,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-3587-5290

КОМУНАЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ Й ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

У статті проведено розгляд комунальних підприємств, установ, організацій з позиції їх приналежності до переліку суб'єктів адміністративного права.

Відзначено, що комунальні підприємства, установи, організації наділені загальними ознаками, що притаманні всім юридичним особам публічного права, та, у свою чергу, вирізняються за функціональною спрямованістю і суб'єктом заснування (утворення). Водночас зроблено висновок, що вони мають адміністративну правосуб'єктність, тобто виступають носіями суб'єктивних прав та обов'язків, що встановлені адміністративно-правовими нормами, а також здатні такі права (обов'язки) реалізовувати (виконувати).

Закцентовано, що адміністративна правосуб'єктність таких суб'єктів є передумовою їх адміністративно-правового статусу, а її специфіка полягає в тому, що в адміністративно-правових відносинах вони представленні та діють через свого керівника. Відзначено, що керівник комунального підприємства, установи чи організації здійснює безпосереднє управління такою юридичною особою організовує її діяльність, забезпечує виконання завдань, передбачених установчим документом, несе відповідальність за невиконання цих завдань, а також забезпечує формування та очолює її адміністрацію.

Запропоновано дефінітивну характеристику комунальних підприємств, установ, організацій як суб'єктів адміністративного права, згідно з якою вони – учасники адміністративно-правових правовідносин, що засновані (утворені) органами місцевого самоврядування на основі комунального майна та володіють адміністративною правосуб'єктністю. Учасниками адміністративно-правових відносин такі суб'єкти стають на виконання конкретного обов'язку або відповідно до власного розсуду, а їх діяльність чи окремі аспекти функціонування підлягають комплексному адміністративно-правовому регулюванню.

***Ключові слова**: комунальні підприємства, комунальні установи, комунальні організації, юридичні особи публічного права, суб'єкти адміністративного права, адміністративно-правовий статус.*

Yatsentiuk S.

Municipal enterprises, institutions and organizations as subjects of administrative law

This article delves into the examination of communal enterprises, institutions, and organizations from the perspective of their classification as subjects of administrative law.

It is emphasized that communal enterprises, institutions, and organizations possess general characteristics inherent to all legal entities of public law, while also distinguishing themselves by their functional orientation and the entity responsible for their establishment (formation).

Furthermore, it is concluded that they possess administrative legal personality, meaning they are bearers of subjective rights and obligations established by administrative legal norms, and are capable of realizing (fulfilling) such rights (obligations). It is underscored that the administrative legal personality of these subjects is a prerequisite for their administrative legal status, and its specificity lies in the fact that in administrative legal relations, they are represented and act through their head.

It is noted that the head of a communal enterprise, institution, or organization directly manages such a legal entity, organizes its activities, ensures the fulfillment of tasks stipulated in the constituent document, bears responsibility for the non-fulfillment of these tasks, and also ensures the formation and heads its administration.

A definitive characteristic of communal enterprises, institutions, and organizations as subjects of administrative law is proposed, according to which they are participants in administrative legal relations, founded (formed) by local self-government bodies on the basis of communal property, and possessing administrative legal personality. These subjects become participants in administrative legal relations in the performance of a specific duty or at their own discretion, and their activities or certain aspects of their functioning are subject to comprehensive administrative legal regulation.

© Станіслав Яцентюк, 2025

Keywords*: municipal enterprises, municipal institutions, municipal organizations, legal entities of public law, subjects of administrative law, administrative and legal status.*

Постановка проблеми. Загалом проблематика суб'єктів адміністративного права займає чільне місце у систематиці сучасної адміністративно-правової доктрини та, водночас, особливо актуалізується в умовах триваючої адміністративної реформи в Україні. Адміністративне право як комплексна галузь права поширює дію своїх норм, тобто має регулюючий вплив, на значну кількість суб'єктів, правовий статус яких може суттєво різнитися. У цьому контексті не буде перебільшенням зазначити, що комунальні підприємства, установи й організації відіграють ключову роль у забезпеченні життєдіяльності населення і наданні широкого спектра послуг та мають особливий адміністративно-правовий статус. Разом з цим у площині адміністративно-правової науки такі юридичні особи предметно не розглядалися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика суб'єктів адміністративного права та особливостей їх адміністративно-правового статусу неодноразово ставала предметом досліджень значної кількості вчених-адміністративістів, зокрема й В. Авер'янова, Ю. Битяка, П. Діхтієвського, О. Дрозда, Т. Друцул, В. Галунька, М. Горбач, В. Гриценка, Т. Коломоєць, В. Колпакова, А. Комзюка, В. Кондратенка, О. Кузьменко, П. Лютікова, А. Манжули, Т. Мацелик, С. Пєткова, Є. Соболя.

Мета статті – провести розгляд комунальних підприємств, установ, організацій з позиції їх приналежності до переліку суб'єктів адміністративного права, з'ясувати їх особливості та дефінітивну характеристику.

Виклад основного матеріалу. Усталено під суб'єктами адміністративного права розуміють учасників суспільних відносин, які мають суб'єктивні права та виконують юридичні (суб'єктивні) обов'язки, встановлені адміністративно-правовими нормами [2, с. 183; 3, с. 35]. Перелік таких учасників є розгалуженим та неоднорідним.

Згідно з поширеною у наукових колах класифікацією суб'єктів адміністративного права, запропонованою В. Авер'яновим, розрізняють: 1) фізичних осіб – громадяни України, іноземці, особи без громадянства; 2) юридичних осіб – органи виконавчої влади, будь-які інші державні органи, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, підприємства, установи, організації; 3) колективних суб'єктів (утворення), які не мають ознак юридичної особи, але тією чи іншою мірою наділені нормами адміністративного права певними правами і обов'язками: структурні підрозділи державних і недержавних органів, підприємств, установ, організацій, громадські утворення [2, с. 185]. Так, достатньо різноманітним є перелік юридичних осіб, оскільки одночасно охоплює суб'єктів як наділених публічно-владними повноваженням (обов'язкових суб'єктів адміністративно-правових відносин), так і тих, що таких повноважень не мають. До числа останніх належать підприємства, установи й організації усіх форм власності, що діють на території України та, відповідно, не мають статусу органу державної влади чи місцевого самоврядування.

Загалом же юридичні особи як суб'єкти адміністративного права – це суб'єкти адміністративних правовідносин, які мають відповідну організаційно-правову форму (підприємство, об'єднання підприємств, товариство, організація, установа, заклад, орган тощо) будь-якої форми власності, що створені та зареєстровані у встановленому законом порядку, володіють необхідним обсягом адміністративної правоздатності та дієздатності, діяльність яких в сфері адміністративного права, як правило, опосередкована забезпеченням, захистом або реалізацією публічного інтересу [7, с. 177]. У відповідному контексті особливим адміністративно-правовим статусом характеризуються державні і комунальні підприємства, установи й організації, що насамперед обумовлено суб'єктом їх заснування (утворення) та функціональною спрямованістю.

Відповідно до Конституції України та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР утворення комунальних підприємств, установ, організацій, а також здійснення правомочностей власника щодо таких юридичних осіб і контролю за їх діяльністю, є гарантованим правом територіальних громад (органів місцевого самоврядування) [5; 11]. За даними Державної служби статистики України станом на 01.01.2024 р. на території України функціонувало понад 70,7 тис. комунальних підприємств, установ та організацій [13, с. 111-112].

Термінологічна конструкція «комунальні підприємства, установи, організації» є узагальнюючою. Нею позначаються юридичні особи публічного права, що утворюються розпорядчим актом органу місцевого самоврядування на базі відокремленого (наданого, виділеного) майна комунальної власності та діють з метою гарантування сталого публічного сервісу (комунального обслуговування) відповідно до поточних потреб населення та досягнення інших соціально-економічних результатів у сферах життєдіяльності і сек-

торах економіки, що мають стратегічне та/або важливе значення для територіальної громади як колективного утворення [14, с. 163]. При цьому суттєво, що:

– по-перше, комунальні підприємства, установи, організації, з одного боку, об'єднані категорією «юридичні особи публічного права» та її спільними ознаками, а з іншого – можуть бути диференційовані на два відмінних блоки – самостійних суб'єктів господарювання (комунальні підприємства) та виключно неприбуткових бюджетних установ (комунальні установи й організації);

– по-друге, предмет діяльності комунальних підприємств, установ та організацій зазвичай зосереджується на тих потребах населення, що не забезпечені або не можуть бути належно забезпечені іншими суб'єктами (як приклад, через низьку рентабельність). Здебільшого вони представлені у таких сферах суспільного життя як освіта, наука, культура, охорона здоров'я, соціальне обслуговування, громадський транспорт, житлово-комунальне господарство тощо;

– по-третє, відносини комунальних підприємств, установ та організацій із суб'єктом їх заснування (утворення) – відповідним органом місцевого самоврядування (власником) – будуються на засадах підпорядкованості, підзвітності і підконтрольності. Насамперед зазначене проявляється у тому, що орган місцевого самоврядування є вищим органом управління для таких юридичних осіб. Тобто має відносно комунальних підприємств, установ та організацій низку виключних повноважень, зокрема щодо: призначення та звільнення керівників, заслуховування звітів про їх роботу; утворення наглядової ради (для комунальних підприємств); прийняття рішення про реорганізацію та/або перепрофілювання; затвердження установчого документа (статуту, положення), структури, штатного розпису, кошторису або фінансового плану, визначення облікової політики, встановлення порядку та здійснення контролю за використанням прибутків.

У свою чергу значну кількість питань комунальні підприємства, установи й організації вирішують у правовідносинах із суб'єктами публічної адміністрації (від державної реєстрації, провадження своєї діяльності та до її припинення). Так, вони вступають в адміністративно-правові відносини з питань оперативного й бухгалтерського обліку результатів своєї діяльності; статистичної звітності; податків; безпеки виробництва та праці; протипожежної та екологічної безпеки; санітарно-гігієнічних норм і вимог щодо захисту здоров'я їх працівників, населення, споживачів продукції; охорони навколишнього середовища від забруднення та інших шкідливих впливів; відшкодування збитків, завданих нераціональним використанням землі та інших природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища; сплати у відповідних випадках штрафу; створення спеціальних робочих місць для осіб з обмеженою працездатністю та організації їх професійної підготовки; проведення непрофільних робіт у разі стихійного лиха, обставин, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями тощо [1, с. 178–179]. Також варто відзначити, що установча діяльність комунальних підприємств, установ та організацій, як правило, підлягає ліцензуванню та/або акредитації, проведення яких віднесено до повноважень центральних органів виконавчої влади.

З іншого боку діяльність таких юридичних осіб або окремі аспекти їх функціонування можуть підлягати цільовому адміністративно-правовому регулюванню. Так, приміром, з метою упорядкування оплати праці працівників державних і комунальних установ та організацій Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» від 30.08.2002 р. № 1298, а стосовно державних і комунальних підприємств – постанову «Про умови і розміри оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній, комунальній власності, та об'єднань державних підприємств» від 19.05.1999 р. № 859.

Варто відзначити й регулюючий адміністративно-правовий вплив галузевого спрямування, що поширюється лише на деякі види комунальних підприємств, установ, організацій. Відповідним прикладом, зокрема, є постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил надання послуг з централізованого водопостачання та централізованого водовідведення і типових договорів про надання послуг з централізованого водопостачання та централізованого водовідведення» від 05.07.2019 р. № 690, наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типових правил прийому до закладів професійної (професійно-технічної) освіти України» від 14.05.2013 р. № 499, наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку надання первинної медичної допомоги» від 19.03.2018 р. № 504.

Отже, як суб'єкти адміністративного права комунальні підприємства, установи й організації мають відповідну правосуб'єктність (адміністративну правоздатність та адміністративну дієздатність), тобто виступають носіями суб'єктивних прав та обов'язків, що встановлені адміністративно-правовими нормами, а також здатні такі права (обов'язки) реалізовувати (виконувати).

За допомогою адміністративно-правових норм здійснюється регулюючий вплив на весь спектр відповідних правовідносин, що може досягатися різними шляхами. Серед найбільш типових С. Пєтков виокремлює: покладання на сторони управлінських відносин певних юридичних обов'язків; надання цим сторонам юридичних прав; надання сторонам повноважень вимагати належної поведінки; гарантування наданих сторонам прав [9, с. 58]. Тож цілком закономірно, що комунальні підприємства, установи й організації стають учасниками адміністративно-правових відносин або на виконання конкретного обов'язку, або відповідно до власного розсуду.

Специфіка адміністративної правосуб'єктності комунальних підприємств, установ, організацій полягає в тому, що в адміністративно-правових відносинах вони представленні та діють через свого керівника.

Керівник комунального підприємства, установи чи організації здійснює безпосереднє (поточне) управління такою юридичною особою організовує її діяльність, забезпечує виконання завдань, передбачених установчим документом, та несе відповідальність за невиконання цих завдань, а також забезпечує формування та очолює її адміністрацію.

Категорію «адміністрація підприємства, установи чи організації» слід сприймати як правову фікцію. Нею окреслюється специфічна частина трудового колективу, що здійснює управління в процесі професійної діяльності та має владні повноваження (внутрішньоорганізаційні – *авт.*) щодо іншої частини трудового колективу як керованого об'єкта [2, с. 185]. Окрім керівника, до адміністрації підприємства, установи чи організації зазвичай входять заступники керівника, головний бухгалтер, керівники структурних підрозділів.

Призначення керівника є виключним повноваженням власника (органу місцевого самоврядування, що може бути представлений відповідною радою, головою територіальної громади чи уповноваженим виконавчим органом ради) та здійснюється як на конкурсних засадах, так і без них. Водночас слід зазначити, що, приміром, ч. 7 ст. 78 Господарського кодексу України передбачає можливість призначення (обирання) керівника комунального підприємства наглядовою радою (у разі її утворення) [4]. При цьому таке повноваження має бути належно делеговане наглядовій раді шляхом закріплення в установчому документі (статуті) комунального підприємства.

У залежності від виду комунального підприємства, установи чи організації до його (її) керівника актами спеціального законодавства, які є джерелами адміністративного права, можуть встановлюватися окремі вимоги. Так, приміром:

– керівником комунального закладу культури може бути особа, яка має вищу освіту, стаж роботи у сфері культури не менше трьох років, володіє державною мовою та здатна за своїми діловими і моральними якостями, освітнім і професійним рівнем виконувати посадові обов'язки (ч. 1 ст. 21-1 Закону України «Про культуру» від 14.12.2010 р. № 2778-VI) [10];

– керівником комунального закладу охорони здоров'я може бути призначено лише особу, яка відповідає єдиним кваліфікаційним вимогам, що встановлюються Міністерством охорони здоров'я України (ч. 8 ст. 16 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-XII) [8]. У поточний період відповідні вимоги визначені Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників (Випуск 78 «Охорона здоров'я»), затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2002 р. № 117 (зі змінами);

– керівником закладу загальної середньої освіти може бути особа, яка є громадянином України, вільно володіє державною мовою, має вищу освіту ступеня не нижче магістра, стаж педагогічної та/або науково-педагогічної роботи не менше трьох років (крім керівників приватних, корпоративних закладів), організаторські здібності, стан фізичного і психічного здоров'я, що не перешкоджає виконанню професійних обов'язків (ч. 1 ст. 38 Закону України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 р. № 463-IX) [12].

Повертаючись до специфіки адміністративної правосуб'єктності комунальних підприємств, установ, організацій, доцільно вказати й те, що вона є передумовою їх адміністративно-правового статусу. Останнім охоплюється комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав і обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права [2, с. 188]. Водночас підтримуємо думку, що ключова особливість адміністративно-правового статусу у порівнянні із родовим поняттям «правовий статус» полягає у тому, що він є правовим субстатусом, тобто похідною галузевою категорією, яка окреслює правове становище суб'єкта не загалом, а виключно крізь призму сутнісних ознак, закріплених нормами адміністративного права, та відносно інших суб'єктів адміністративного права [6, с. 152].

Адміністративно-правовий статус комунальних підприємств, установ та організацій регламентується низкою законодавчих актів (зокрема законами України «Основи законодавства України про охоро-

ну здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-XII, «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24.12.1993 р. № 3814-XII, «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР, «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995 р. № 249/95-ВР, «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР, «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 р. № 755-IV, «Про культуру» від 14.12.2010 р. № 2778-VI, «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 р. № 848-VIII, «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 р. № 4196-IX), а також значною кількість підзаконних нормативно-правових актів, основне місце серед яких займають постанови Кабінету Міністрів України, накази міністерств та рішення органів місцевого самоврядування.

Висновки. Узагальнюючи викладений матеріал можемо зробити висновок, що у цілому комунальні підприємства, установи й організації є невід'ємною частиною системи суб'єктів адміністративного права. Вони наділені загальною специфікою юридичних осіб публічного права та, водночас, вирізняються за функціональною спрямованістю і суб'єктом заснування (утворення).

Розуміння таких юридичних осіб як суб'єктів адміністративного права доцільно конструювати крізь призму усталених загальнотеоретичних положень щодо цієї категорії. Тож дефінітивно комунальних підприємств, установ, організацій – суб'єктів адміністративного права – можна охарактеризувати як учасників адміністративно-правових правовідносин, що засновані (утворені) органами місцевого самоврядування на основі комунального майна та володіють адміністративною правосуб'єктністю, тобто виступають носіями суб'єктивних прав та обов'язків, встановлених нормами адміністративного права, а також здатні такі права (обов'язки) реалізовувати (виконувати). Учасниками адміністративно-правових відносин такі суб'єкти стають на виконання конкретного обов'язку або відповідно до власного розсуду, а їх діяльність чи окремі аспекти функціонування підлягають комплексному адміністративно-правовому регулюванню.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні: навч. посіб. у двох томах. Т. 1. Загальне адміністративне право. Особливе адміністративне право / В. Галунько, П. Діхтієвський, та ін.; за заг. ред. В. Галунька, В. Фелика. Одеса: Юридика, 2024. 622 с.
2. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. у двох томах: Т. 1. Загальна частина / ред. колегія: В. Авер'янов (голова) та ін. Київ: Юридична думка, 2007. 592 с.
3. Адміністративне право. Загальна частина: навч. посіб. / О. Кузьменко, І. Пастух, М. Плугатир, М. Співак. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 232 с.
4. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15 (дата звернення: 20.01.2025)
5. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Корнійченко О. Концепт «правовий статус»: загальнотеоретичний та адміністративно-правовий аспекти. *Наукові записки. Серія: Право.* 2024. № 17. С. 146-154.
7. Лютіков П. Юридичні особи як суб'єкти адміністративного права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. ЗНУ, Запоріжжя. 2013. 454 с.
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12 (дата звернення: 13.01.2025)
9. Пєтков С. Теорія адміністративного права: навчальний посібник. Київ: КНТ, 2014. 304 с.
10. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17 (дата звернення: 20.01.2025)
11. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 14.01.2025)
12. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20 (дата звернення: 18.01.2025)
13. Статистичний щорічник України за 2023 рік. Київ: Державна служби статистики України, 2024. 265 с.
14. Яцентюк С. Комунальні підприємства, установи й організації: поняття та сутність. *Наукові записки. Серія: Право.* 2024. № 16. С. 158-165.

References

1. Halunko, V., Felyk, V. & Dikhtiievskyi, P. (2024). *Administratyvne pravo ta administratyvnyi protses v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Administrative law and administrative process under martial law in Ukraine]*. Navch. posib. u dvokh tomakh. [T. 1. Zahalne administratyvne pravo. Osoblyve administratyvne pravo]. Odesa: Yurydyka [in Ukrainian]
2. Averianov V. ta in. (2007). *Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs. [Administrative Law of Ukraine. Academic course]*. Pidruch. u dvokh tomakh. (T. 1. Zahalna chastyna). Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian]
3. Kuzmenko, O., Pastukh, I., Pluhatyr, M. & Spivak, M. (2015). *Administratyvne pravo. Zahalna chastyna [Administrative law. General part]*. Navch. posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian]
4. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Commercial Code of Ukraine]* (2003, January 16). Zakon Ukrainy № 436-IV. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15 [in Ukrainian]
5. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996, June 28). Zakon №254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 30,* 141 [in Ukrainian]
6. Korniichenko, O. (2024). Kontsept «pravovyi status»: zahalnoteoretychnyi ta administratyvno-pravovyi aspekty [The concept of «legal status»: general theoretical and administrative-legal aspects]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo - Scientific Notes. Series Law, 17,* 146-154 [in Ukrainian]
7. Liutikov, P. (2013). Yurydychni osoby yak subiekty administratyvnoho prava. [Legal entities as subjects of administrative law]. *Dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.07.* [in Ukrainian]
8. *Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia. (1992, November 19). [Fundamentals of Ukrainian legislation on healthcare]*. Zakon Ukrainy №2801-XII. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12 [in Ukrainian]
9. Pietkov, S. (2014). *Teoriia administratyvnoho prava [Theory of administrative law]*. Navchalnyi posibnyk. Kyiv: KNT [in Ukrainian]
10. *Pro kulturu [On culture]*. (2010, December). Zakon Ukrainy №2778-VI. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17 [in Ukrainian]
11. *Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [On local self-government in Ukraine]* (1997, May 21). Zakon Ukrainy № 280/97-VR. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian]
12. *Pro povnu zahalnu seredniu osvitu [On complete general secondary education]*. (2020, January 16). Zakon Ukrainy №463-IX. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20 [in Ukrainian].
13. *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2023 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2023]* (2024) [in Ukrainian]
14. Yatsentiuk, S. (2024). Komunalni pidpryiemstva, ustanovy y orhanizatsii: poniattia ta sutnist [Municipal enterprises, institutions and organizations: concept and essence]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo - Scientific Notes. Series Law, 16,* 158-165 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 18.03.2025

DOI:10.35774/app2025.01.233
УДК 343.8

Сергій Банах,
професор, доктор юридичних наук,
декан юридичного факультету
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2300-1220

Христина Юзвін,
магістр першого року навчання юридичного
факультету
Західноукраїнського національного
університету

Віталій Колісник,
магістр першого року навчання юридичного
факультету
Західноукраїнського національного
університету

Віктор Дукач,
магістр першого року навчання юридичного
факультету Західноукраїнського національ-
ного університету

Юрій Бойко,
магістр першого року навчання юридичного
факультету Західноукраїнського
національного університету

СПЕЦІАЛЬНІ ЗАСОБИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: БАЛАНС МІЖ ЕФЕКТИВНІСТЮ ТА ПРАВАМИ ЛЮДИНИ

У науковій статті здійснено дослідження використання безліч спеціальних засобів правоохоронними органами не лише нашої держави, але й інших країн. Порівнюються ефективність застосування і використання як традиційних спеціальних засобів, так і інноваційних, таких як штучний інтелект. Окремо проаналізовано особливості тренування певних видів тварин для допомоги у роботі правоохоронних органів. Метою даної статті є дослідження можливості ефективного співвідношення між використанням спеціальних засобів правоохоронних органів та необхідністю дотримання прав людини, зокрема, права на недоторканість особистого життя. В результаті проведеного дослідження авторами сформульовано висновок щодо переваг використання різноманітних засобів в діяльності правоохоронних органів. Доведено, що знайомство з новими спеціальними засобами та технологіями відкриває на практиці безліч можливостей для розкриття злочинів та гарантування безпеки суспільства. Також наголошено на необхідності дотримання балансу між потребою використання спеціальних засобів правоохоронних органів та забезпеченням дії верховенства права. Актуальність даного наукового дослідження полягає у збільшенні обсягу спеціальних засобів, що зумовлено науковим та технічним прогресом, як у випадку зі штучним інтелектом, та можливістю вивчення особливостей досвіду використання спеціальних засобів правоохоронними органами різних країн.

Ключові слова : *правоохоронні органи, спеціальні засоби, держава, права людини, штучний інтелект, боротьба зі злочинністю.*

Banakh S., Yuzvin Kh., Kolisnyk V., Dukach V., Boiko Yu.
Special means of law enforcement agencies: balancing efficiency and human rights
This scientific article provides an in-depth examination of the complex and evolving landscape of special means

© Сергій Банах, Христина Юзвін, Віталій Колісник, Віктор Дукач, Юрій Бойко, 2025

employed by law enforcement agencies, analyzing practices both within the country and across international borders. It undertakes a comparative analysis of traditional special means, such as less-lethal weapons, surveillance equipment, and forensic techniques, alongside cutting-edge innovations like artificial intelligence, facial recognition software, predictive policing algorithms, and advanced data analytics. The article explores the specific applications of these technologies, evaluating their effectiveness in various law enforcement contexts, from crime prevention and investigation to crowd control and counterterrorism.

Furthermore, the research delves into the specialized training, deployment, and unique contributions of various animal species, including police dogs, horses, and even emerging examples like drone-sniffing canines or birds of prey used for surveillance or counter-drone operations. Beyond the technical aspects, the article critically considers the broader legal, ethical, and societal implications surrounding the use of such tools and technologies. It addresses the delicate balance between public safety and individual rights, focusing on issues of privacy, data security, potential biases in AI systems, and the responsible use of force. The authors present a comprehensive evaluation of the benefits and potential drawbacks associated with employing this diverse range of means in law enforcement activities, including considerations of cost-effectiveness, human resources, and community relations. Ultimately, the study concludes that a thorough and nuanced understanding of emerging special means and technologies, including AI and animal assistance, empowers law enforcement agencies with enhanced capabilities for crime resolution, proactive threat mitigation, and the overarching goal of ensuring societal safety and security. It also emphasizes the paramount importance of ongoing research and development in this rapidly evolving field to optimize the use of these tools while rigorously safeguarding fundamental rights, promoting transparency, and maintaining public trust.

The article further suggests areas for future research, including the development of ethical guidelines for AI in law enforcement, the need for robust oversight mechanisms, and the exploration of innovative training programs for law enforcement personnel in the effective and ethical use of these advanced tools.

The relevance of this scientific research lies in the increase in the volume of special means, which is due to scientific and technical progress, as in the case of artificial intelligence, and the possibility of studying the specifics of the experience of using special means by law enforcement agencies of different countries.

***Keywords**: law enforcement agencies, special means, state, human rights, artificial intelligence, fight against crime.*

Постановка проблеми. Проблематика застосування спеціальних засобів правоохоронними органами є важливою через низку аспектів, які пов'язані як з ефективністю їх використання, так і з дотриманням прав людини. Спеціальні засоби використовуються для забезпечення громадського порядку, боротьби з правопорушеннями та знешкодження небезпечних осіб. Однак основна проблема полягає в тому, що використання цих засобів вимагає суворого дотримання законодавчих норм і принципу пропорційності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання спеціальних засобів, як традиційних, так і інноваційних для забезпечення публічного порядку та публічної безпеки стали предметом досліджень таких вчених, як: Землянська, О. В., Тимчишин А. М., Томіна В. Ю., Бучко М. О., Барна О. В., Матушевська І. А., Гнедко Н. М., Свистун Я. В. та інших. Незважаючи на ґрунтовність відповідних наукових праць, питання співвідношення ефективності застосування спеціальних засобів із захистом прав людини залишається актуальним та малодослідженим, зокрема й з огляду на стрімкий науково-технічний прогрес.

Мета дослідження полягає у визначенні шляхів оптимізації використання спеціальних засобів для правоохоронних органів шляхом всебічного аналізу правових, практичних та етичних аспектів застосування цих засобів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному суспільстві правоохоронні органи відіграють ключову роль у забезпеченні правопорядку та безпеки громадян. Одним із ефективних методів розслідування злочинів, зокрема пов'язаних із організованою злочинністю, тероризмом, корупцією та іншими серйозними правопорушеннями, є проведення негласних слідчих розшукових дій. Вони часто є ключовими для розкриття складних злочинів. Важливим елементом в їх проведені, є застосування спеціальних технічних засобів, які дозволяють отримати інформацію, що в іншому випадку було б просто неможливим. Ці засоби відіграють важливу роль у виявленні, запобіганні та розслідуванні злочинів, надаючи можливість правоохоронцям вести спостереження, фіксувати переговори та дії осіб, причетних до кримінальної діяльності, без їхньої обізнаності. Водночас застосування таких методів потребує неухильного дотримання законодавчих норм для збереження балансу між ефективністю розслідування та захистом прав людини, зокрема права на приватність. Проте негласні слідчі дії часто є ключовими для розкриття складних злочинів, а також необхідністю забезпечення захисту прав людини в процесі їх реалізації [12, с. 129–130].

Оцінка практики використання поліцією спеціальних технічних засобів під час проведення негласних слідчих дій повинна охоплювати різні аспекти, які відображають як позитивні, так і проблемні сторони. Спеціальні засоби, такі як аудіо- та відеозаписи, приховані камери, засоби відстеження місця перебування тощо, відіграють вирішальну роль у зборі та внесенні доказів у складних кримінальних провадженнях, зокрема при розслідуванні корупційних злочинів, діяльності організованої злочинності, тероризму, наркоторгівлі, де звичайні способи збору інформації не завжди є ефективними або можливими. Використання таких засобів дозволяє зібрати беззаперечні докази, що забезпечують результативність діяльності правоохоронних органів [21, с. 177].

Одним із ключових аспектів у використанні спеціальних засобів є захист прав людини, зокрема права на приватне життя. Досвід показує, що в країнах, де контроль за застосуванням спеціальних технічних засобів є недостатньо суворим, трапляються випадки порушення прав громадян, внаслідок використання відповідних засобів без належних юридичних підстав. Законодавство України, зокрема Кримінальний процесуальний кодекс України [3], чітко регламентує умови та порядок використання спеціальних засобів під час негласних слідчих дій. Так, необхідною умовою є наявність постанови суду на проведення таких дій, що є важливою гарантією проти зловживань. Однак на практиці можуть виникати труднощі з дотриманням цих вимог, що призводить до проблеми правозастосування [48].

Хоча спеціальні засоби є необхідними для боротьби зі злочинністю, іноді їх використання пов'язане з певними ризиками. Наприклад, зловживання у використанні спеціальними технічними засобами може призвести до порушення права на приватність та особисту недоторканність. Окрім правових прогалин можливі й суто технічні (недосконаліть обладнання, помилки в процесі його застосування), що призводить до неефективності використання цих засобів [53, с. 311].

Аналіз міжнародної практики показує, що в багатьох країнах, зокрема в країнах Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки, існують певні підходи до використання спеціальних засобів під час проведення протестів. Так, в цих державах спостерігається вищий рівень судового контролю і жорсткіші стандарти захисту прав людини. Україна поступово інтегрує ці міжнародні норми у власне законодавство, що сприяє підвищенню рівня правового захисту громадян.

У сучасних умовах розвитку технологій та зростання рівня організованої злочинності правоохоронні органи стикаються з проблемою вдосконалення методів боротьби зі злочинністю. Йдеться насамперед про такі методи, як приховане відео- та аудіоспостереження, прослуховування телефонних розмов, перехоплення електронних комунікацій, інсталяція GPS-трекерів тощо [21, с. 178].

Стрімкий розвиток сучасних технологій, зокрема штучного інтелекту (далі – ШІ), має значний вплив на всі аспекти суспільного життя, в тому числі й на правоохоронну діяльність. У цій сфері особливу увагу слід приділити застосуванню спеціальних заходів. Як зазначається в науковій літературі, одним із ключових аспектів підготовки поліцейських є ніщо інше, як – «вивчення та розуміння правової основи та вимог законності застосування спеціальних засобів». Ці засоби відіграють важливу роль у виявленні та попередженні злочинів, а також у процесі розслідування, дозволяючи правоохоронним органам здійснювати негласне спостереження та фіксувати поведінку підозрюваних. Однак застосування відповідних заходів вимагає неухильного дотримання закону, з тим щоб питання ефективності розслідування не йшло в розріз з пріоритетністю прав людини, в тому числі права на приватне життя [53, с. 310–311].

Особливої актуальності набуває проблема проведення поліцейськими дій примусового характеру, а саме: використання спеціальних засобів під час масових заходів. Сучасні виклики, такі як погіршення безпекової ситуації у воєнний час, змушують правоохоронні органи переглянути свої підходи щодо запобігання та реагування на злочини. У мирний час перелік підстав для застосування поліцейськими спеціальних засобів є вичерпним і не може бути розширений, але в умовах воєнного стану цей перелік доповнюється поняттям «підручні засоби». Це дає поліцейським можливість більш вільно визначати свої дії та виконувати свої обов'язки з метою ефективного захисту громадян [64, с. 213; 48].

Штучний інтелект вже активно використовується в правоохоронній практиці інших країн і поступово стає невід'ємною частиною спеціального обладнання в Україні. Наприклад, на початку війни в Україні стартап-компанія «Reface» представила програму для ідентифікації російських військ за допомогою супутникових знімків. Українські громадяни брали активну участь у зборі навчальних даних і зробили свій внесок у розробку цього інструменту. Іншим важливим прикладом використання штучного інтелекту є система розпізнавання облич «Clearview», яка була впроваджена Міністерством оборони України в березні 2022 року. У світовій практиці давно застосовуються програмні комплекси, які автоматично розпізнають обличчя за допомогою відеоспостереження та порівнюють їх із даними в базах. Висока точність досягаєть-

ся за рахунок використання біометричних параметрів. Такі системи застосовуються і в Україні. Наприклад, у столиці України, встановлено понад 6200-ті камер відеоспостереження з функцією розпізнавання обличчя, якими користується поліція для пошуку осіб, автомобілів, які перебувають у розшуку, встановленні обставин, які є необхідними при розкритті кримінальних та адміністративних правопорушень. Сьогодні існують тисячі застосувань штучного інтелекту, починаючи від розпізнавання облич і закінчуючи управлінням машинами, в тому числі оборонними системами [21, с. 178–179; 76, с. 412].

Технологія ШІ стрімко розвивається, і людство вступає в нову еру автономного озброєння. Однак разом з технологічним прогресом з'являються і нові виклики: уряди та компанії, що використовують штучний інтелект, повинні враховувати недоліки даних, які вивчають системи, і не допускати дискримінації та порушень прав людини. Важливо також передбачити ефективні засоби правового захисту в разі прийняття неправильних рішень системами штучного інтелекту [85, с. 51].

Варто також зазначити, що паралельно з розвитком технологій прогресують і способи дій злочинців: неврегульованість законодавства щодо застосування штучного інтелекту відкриває можливості для його використання в протиправних цілях. Важливо не лише сприяти розвитку і вдосконаленню штучного інтелекту, а й забезпечити належне правове регулювання та запобігти можливим негативним наслідкам при його використанні.

Важливим аспектом використання штучного інтелекту в правоохоронних органах є його здатність оптимізувати розслідування та забезпечити громадську безпеку. Однак слід підкреслити, що використання штучного інтелекту у правоохоронній діяльності не повинно порушувати основоположні права людини. Тому, при розробці та впровадженні інноваційних систем особливу увагу слід приділяти етичним аспектам, забезпеченню прозорості процесу та належного моніторингу з боку незалежних органів [97, с. 35].

Наприклад, збір та обробка великих обсягів даних за допомогою штучного інтелекту дає змогу правоохоронним органам краще прогнозувати кримінальні загрози та вживати проактивних заходів. Однак важливо дотримуватися балансу між громадською безпекою та захистом приватного життя громадян: якщо технологія штучного інтелекту, використовується для надмірного контролю або обмеження прав і свобод, існує ризик зловживань. Наразі багато країн обговорюють питання регулювання використання саме штучного інтелекту в правоохоронних органах. Наприклад, Європейський Союз реалізує ініціативу з розробки етичних стандартів використання штучного інтелекту, спрямованих на захист прав людини та забезпечення відповідальності за наслідки застосування таких систем. Ці заходи спрямовані на те, щоб штучний інтелект став інструментом допомоги, а не засобом обмеження прав і свобод [64, с. 214–215].

Важливим є питання відповідальності за дії, вчинені за допомогою штучного інтелекту, коли рішення, прийняті на основі алгоритмів, виявляються помилковими або дискримінаційними. Варто зважати на те, що він є лише інструментом для здійснення відповідних дій, і суб'єкт, який несе відповідальність, має бути чітко визначений законом.

Розвиток штучного інтелекту зумовлює також нові виклики для правоохоронних органів, які борються з кіберзлочинністю. Так, відсутність чітких меж у використанні штучного інтелекту зумовлює виникнення можливості для злочинців використовувати ці технології, наприклад, для розробки шкідливого програмного забезпечення або проведення кібератак. Це створює суспільний виклик – розробити правові механізми для ефективної протидії злочинцям, які його використовують, і одночасно, захистити права законослухняних громадян.

Таким чином, сучасні технології, в тому числі штучний інтелект, мають великий потенціал для підвищення ефективності роботи правоохоронних органів. Водночас їхнє використання має бути ретельно врегульоване та відповідати міжнародним стандартам у сфері прав людини. Ключовим викликом для суспільства є забезпечення прозорості та підзвітності у застосуванні ШІ, а також запровадження ефективних механізмів контролю за його використанням для запобігання негативним наслідкам для громадян і держави.

На відміну від зумовленого розвитком науково-технічного прогресу використання правоохоронцями технологій штучного інтелекту тварини вже давно стали невід'ємною частиною поліцейських сил у багатьох країнах світу. Їх використовують для виконання різноманітних завдань – від розшуку злочинців до підтримання правопорядку. Кожна жива істота має унікальні здібності, що робить її вкрай корисним помічником для поліцейських. Оскільки, завдяки своїм природнім особливостям, таким як – гострий нюх, спритність, сила та витривалість, вони допомагають значно ефективніше виконувати поставленні перед правоохоронцями завдання. До основних сфер діяльності, в яких тварин використовують найчастіше, можна віднести наступні участь [87, с. 15, 24–25]:

– патрулювання;

– пошуково-рятувальні операції;
– виявлення наркотиків, вибухових речовин та контрабанди;
– боротьба з браконьєрством та захист довкілля;
– боротьба з сучасними техногенними загрозами;
– виявлення вибухових речовин та їх знешкодження.

Певні види тварин відіграють значну роль у сучасній правоохоронній діяльності. Їхні природні здібності роблять їх незамінними помічниками у боротьбі зі злочинністю, пошукових операціях та підтримці громадського порядку. З іншого боку, технології, такі як дрони, хоча й корисні, також створюють нові виклики для правоохоронних органів. Деякі країни вже використовують нестандартні рішення, наприклад, орлів для перехоплення дронів. В Об'єднаних Арабських Еміратах (АОЕ) поліція ж вирішила повернутися до своїх коренів, використовуючи верблюдів для патрулювання. Це свідчить про те, що поєднання традиційних методів і сучасних технологій може забезпечити більш ефективну роботу поліції [53, с. 312].

Висновки. Аналіз використання штучного інтелекту в правоохоронній діяльності дозволяє виявити нові виклики та можливості, що постають перед сучасним суспільством. Одним з важливих питань є роль штучного інтелекту у боротьбі зі злочинністю. Зокрема, Україна активно використовує системи розпізнавання осіб для ідентифікації підозрюваних, у тому числі російських військових окупантів, за допомогою соціальних мереж і камер відеоспостереження; технології штучного інтелекту, також застосовуються для фіксації порушень правил дорожнього руху, що підвищує ефективність роботи правоохоронних органів.

Іншим важливим аспектом є зростання цифрових загроз, зокрема кіберзлочинності, що пов'язано з широким розповсюдженням цифрових технологій. Використання штучного інтелекту в правоохоронних органах значно покращує можливості розслідування злочинів шляхом аналізу цифрових слідів, які є основним доказом у розслідуванні. Такі сліди містять криміналістично важливу інформацію для ідентифікації злочинців у віртуальному просторі.

Існують також етичні та правові виклики у використанні штучного інтелекту. Зокрема, існує ризик порушення прав людини, таких як недоторканність приватного життя та захист персональних даних. Ключовим завданням є мінімізація цих ризиків та запровадження відповідних стандартів для забезпечення справедливого використання технології. Україна та Європейський Союз активно працюють над розробкою законодавчих ініціатив щодо регулювання використання штучного інтелекту в правоохоронних органах, щоб уникнути дискримінації та порушень прав людини.

Таким чином, використання штучного інтелекту у правоохоронній діяльності створює нові можливості для боротьби зі злочинністю, але водночас потребує ретельного моніторингу та регулювання для запобігання негативним наслідкам. Актуальними є питання, пов'язані із застосуванням поліцейських заходів примусу, зокрема спеціалізованої поліцейської техніки. Сьогодні існує нагальна потреба у забезпеченні публічної безпеки під час проведення масових заходів, зменшенні випадків зловживань та запобіганні травмуванню і нанесенню шкоди громадянам.

У мирний час підстави для застосування поліцейськими спеціальних засобів і їх перелік є вичерпними і не розширюються, але в умовах воєнного стану чинне законодавством передбачає можливість застосування «підручних засобів», тобто у невідкладних ситуаціях, коли необхідно відбити напад або усунути небезпеку, цей перелік необмежено розширюється поняттям «будь-яких предметів, механізмів, речовин, пристроїв та інструментів». Застосування спеціальних засобів Національною поліцією України є надзвичайно актуальною навіть сьогодні, коли триває війна та на поліцейських можуть бути покладені додаткові повноваження, пов'язані з виконанням бойових завдань.

Уряди та компанії, які використовують технології штучного інтелекту, повинні усвідомлювати недосконаліть даних, на яких він тренується, а тому – бути вкрай обережними, щоб не допустити дискримінації та порушень прав людини, і бути готовими надати своєчасні та ефективні засоби правового захисту, якщо рішення, прийняті машинами, є неправильними.

Технології штучного інтелекту стрімко розвиваються, і наше суспільство вступає в нову еру автономного використання зброї. Принципи та завдання розвитку технологій штучного інтелекту в Україні визначені одним із пріоритетних напрямів науково-технологічних досліджень на законодавчому рівні. Україна, майбутній член Спеціального комітету з питань штучного інтелекту при Раді Європи, у жовтні 2019 року приєдналася до Рекомендацій Організації економічного співробітництва і розвитку щодо штучного інтелекту.

Застосування штучного інтелекту в діяльності правоохоронних органів, зокрема для протидії злочинності, набуває все більшого значення. Програмне забезпечення з елементами штучного інтелекту, значно підвищує можливості людського ресурсу в питаннях фіксації, попередження та швидкого реагування на правопорушення.

Ще одним напрямком використання штучного інтелекту є застосування безпілотників. За їх допомогою у 2020 році поліція виявила 36 ділянок із незаконно вирощеними коноплями у Дніпропетровській області. Безпілотники також допомагають виявляти браконьєрів, незаконні видобутки корисних копалин, рубки лісу, а також розміщувати осередки пожежі або зниклих людей. Крім того, дрони моніторять дорожній рух і допомагають шукати викрадені транспортні засоби.

Список використаних джерел

1. Шевчук Т. А., Свистун Я. В. Використання штучного інтелекту у протидії злочинності. *Вісник Криміналогічної асоціації України.* 2021. № 2 (25). С. 128–134.
2. Тимчишин А. М. Особливості використання спеціальних знань під час досудового розслідування. *Нове українське право.* 2023. Вип. 2. С. 176-184. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.24 (дата звернення: 17.02.2025).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13 квітня 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17 (дата звернення: 20.02.2025).
4. Про затвердження Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 1145 від 01 листопада 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1544-16#Text (дата звернення: 20.02.2025).
5. Бучко М. О. Актуальні питання застосування спеціальних засобів працівниками національної поліції. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України*. 2019. С. 310–312.
6. Жбанчик А. В., Бойко О. І. Спеціальні засоби в діяльності поліції: нова концепція. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 212–216. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.39.
7. Томіна В. Ю., Мукоіда Р. В. Особливості використання штучного інтелекту в умовах воєнного стану на території України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 6. С. 410–413. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/95.
8. Турута О. В., Турута О. П. Штучний інтелект крізь призму фунда-ментальних прав людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Вип. 21. С. 49–54. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.7.
9. Шевчук В., Матуєлене С., Балтрунене Ю. Штучний інтелект в діяльності органів правопорядку та юстиції: вітчизняний та європейський досвід. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* Харків : Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, 2022. Вип. 4(29). С. 12-49. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.02.

References

1. Shevchuk, T. A. & Svystun, Ya. V. (2021). Vykorystannia shtuchnoho intelektu u protydii zlochynnosti [Using artificial intelligence to combat crime]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy - Bulletin of the Criminological Association of Ukraine, 2 (25),* 128–134 [in Ukrainian].
2. Tymchyshyn, A. M. (2023). Osoblyvosti vykorystannia spetsialnykh znan pid chas dosudovoho rozsliduvannia [Peculiarities of using specialized knowledge during pre-trial investigation]. *Nove ukrainske pravo - New Ukrainian Law, 2,* 176–184. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.24 [in Ukrainian].
3. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedural Code of Ukraine]*. 2012, April 13, No. 4651-VI. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17 [in Ukrainian].
4. *Pro zatverdzhennia Instruktsii z orhanizatsii diialnosti kinolohichnykh pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy [On approval of the Instructions on the organization of the activities of canine units of the National Police of Ukraine]*: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 01.11.2016 № 1145. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1544-16#Text [in Ukrainian].
5. Buchko, M. O. (2019). Aktualni pytannia zastosuvannia spetsialnykh zasobiv pratsivnykamy natsionalnoi politsii [Current issues of the use of special means by national police officers]. *Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy* - 310-312 [in Ukrainian].

6. Zhbanchyk, A. V. & Boiko, O. I. (2022). Spetsialni zasoby v diialnosti politsii: nova kontseptsiia [Special means in police activity: a new concept]. *Analituchno-porivnialne prawo - Analytical and comparative jurisprudence, 5,* 212–216. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.05.39 [in Ukrainian].
7. Tomina, V. Yu. & Mukoida, R. V. (2023). Osoblyvosti vykorystannia shtuchnoho intelektu v umovakh voiennoho stanu na terytorii Ukrainy [Features of the use of artifical intelligence under the conditions of marital state in the territiry of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal,* 6, 410–413. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/95 [in Ukrainian].
8. Turuta, O. V. & Turuta, O. P. (2022). Shtuchnyi intelekt kriz pryzmu funda-mentalnykh prav liudyny [Artificial intelligence through the prism of fundamental human rights]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, 21,* 49–54. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.7 [in Ukrainian].
9. Shevchuk, V., Matulienė, S. & Baltrūnienė, J. (2022). Shtuchnyi intelekt v diialnosti orhaniv pravoporiadku ta yustytsii: vitchyznianyi ta yevropeiskyi dosvid [Artificial intelligence in law enforcement and justice bodies: domestic and European experience]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky - Theory and practice of forensic examination and criminalistics, 4(29),* 12–49. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.02 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.03.2025

DOI:10.35774/app2025.01.240
УДК 347

Юлія Білецька,
аспірантка кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1576-6837

СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ФРАНЦІЇ

У статті досліджується правове регулювання страхування цивільно-правової відповідальності у Франції. Розглядаються основні положення Цивільного кодексу Франції та Французького кодексу страхування, що регулюють порядок укладення та виконання договорів страхування цивільно-правової відповідальності, а також умови виникнення страхових зобов'язань.

Досліджено диференціацію видів страхування цивільно-правової відповідальності за критеріями обов'язковості, об'єкта страхування, сфери діяльності та суб'єкта відповідальності. Розглянуто основні положення французького законодавства щодо регулювання різних видів страхування, таких як обов'язкове та добровільне. Акцентовано увагу на особливостях професійного страхування та страхування відповідальності власників транспортних засобів.

Особлива увага приділяється аналізу принципу «активації відповідальності» через вимогу потерпілої сторони, що є важливим елементом правової конструкції страхування відповідальності у французькому праві. Проаналізовано ризики зловживання страхуванням з боку винуватців, а також питання забезпечення достатності страхового покриття. Досвід Франції щодо правового регулювання страхування цивільно-правової відповідальності може бути корисним для вдосконалення національного законодавства України, що сприятиме зміцненню гарантій прав потерпілих та підвищенню ефективності механізмів відшкодування збитків.

Ключові слова: *страхування, цивільно-правова відповідальність, шкода, професійне страхування, обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності, добровільне страхування цивільно-правової відповідальності, страховий ризик.*

Biletska Yu. Civil Liability Insurance Under French Legislation

Civil liability insurance in France is an important institution for the legal protection of victims, as it ensures compensation for damage regardless of the financial status of the perpetrator. However, the main issue remains ensuring effective protection of the victims' rights while maintaining a balance of interests between all parties, including preventing abuse by individuals who seek to avoid personal liability. Important challenges also include insufficient insurance coverage and exemptions from liability.

Overall, the analysis of civil liability insurance in France helps to identify both the strengths and problematic aspects of this institution, which is important for improving Ukraine's national legislation.

The issue of the legal structure of insurance has been the subject of numerous studies by foreign scholars, but research in this field remains relevant due to its complexity and the need to improve legal regulation.

The aim of this study is to analyze the legal regulation of civil liability insurance in France.

This article explores the legal regulation of civil liability insurance in France. It examines the main provisions of the French Civil Code and the French Insurance Code that govern the conclusion and execution of civil liability insurance contracts, as well as the conditions for the emergence of insurance obligations.

The differentiation of civil liability insurance types based on the criteria of mandatory nature, subject of insurance, field of activity, and liability subject is also explored. The article reviews the key provisions of French legislation regarding the regulation of various types of insurance, such as mandatory and voluntary insurance. Special attention is given to professional liability insurance and motor vehicle owners' liability insurance.

Particular focus is given to the analysis of the «activation of responsibility» principle through the victim's claim, which is an important element of the legal structure of liability insurance under French law. The risks of insurance abuse by perpetrators are analyzed, as well as the issue of ensuring sufficient insurance coverage. France's experience in regulating civil liability insurance may be useful for improving Ukraine's national legislation, which would strengthen the guarantees of victims' rights and increase the effectiveness of damage compensation mechanisms.

© Юлія Білецька, 2025

Keywords: *insurance, civil liability, damage, professional liability insurance, mandatory civil liability insurance, voluntary civil liability insurance, insurance risk.*

Постановка проблеми. На сьогодні страхування цивільно-правової відповідальності є одним із ключових елементів забезпечення правового захисту потерпілих у разі заподіяння шкоди. У Франції даний правовий інститут відіграє важливу роль у цивільному обороті, оскільки дозволяє гарантувати компенсацію збитків потерпілим незалежно від фінансового стану особи, яка спричинила шкоду.

Як і в Україні, основна проблема страхування цивільно-правової відповідальності у Франції полягає в забезпеченні ефективного захисту прав потерпілих при збереженні балансу інтересів між потерпілою стороною, винуватцем та страховою компанією. З одного боку, система страхування покликана гарантувати своєчасне та повне відшкодування збитків потерпілим, що є необхідною умовою соціальної справедливості та захисту прав громадян. Водночас існує ризик зловживання страхуванням з боку осіб, які заподіяли шкоду, коли винуватець прагне уникнути персональної відповідальності, перекладаючи тягар відшкодування на страховика. Крім того, додаткові труднощі виникають через неоднорідність правового регулювання договірної та деліктної відповідальності у самому французькому законодавстві.

Окрему проблему становить забезпечення достатності страхового покриття різних видів збитків. На практиці виникають випадки, коли страхові компанії відмовляються виплачувати компенсацію через недостатній страховий ліміт або ж через наявність обставин, що звільняють від відповідальності. Зокрема, це стосується випадків дії непереборної сили або коли вина потерпілого є очевидною та доведеною. Така ситуація створює ризики як для потерпілих, так і для винуватців, оскільки потерпілі можуть залишитися без відшкодування, а винуватці – зі значним фінансовим тягарем. Тому дослідження особливостей страхування цивільно-правової відповідальності у Франції є актуальним та важливим, оскільки дозволяє виявити як сильні сторони, так і проблемні аспекти правового регулювання даного інституту. Це, у свою чергу, сприятиме вдосконаленню національного законодавства України шляхом запозичення позитивного досвіду та уникнення помилок, властивих французькій моделі страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика страхування цивільно-правової відповідальності за законодавством Франції є предметом численних досліджень зарубіжних науковців. Дослідження у даній галузі охоплюють питання правової конструкції страхування відповідальності, правових наслідків форс-мажорних обставин, вплив вини потерпілого на звільнення від відповідальності, дослідження страхових ризиків та типології договорів страхування цивільно-правової відповідальності тощо. Зокрема, варто звернути увагу на праці Mariusz Fras, Yannick Le Magueresse, Lakhan M., H. Heiss, Erik S. Knutsen, Cowell John та інших. Загалом, попри наявність окремих праць з проблем та особливостей нормативного регулювання страхування цивільно-правової відповідальності у Франції, досліджувана тема залишається актуальною, що і зумовлює необхідність подальших наукових пошуків у цій галузі з огляду передусім на її складність.

Метою дослідження є аналіз правового регулювання страхування цивільно-правової відповідальності у Франції.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Франції страхування цивільно-правової відповідальності (responsabilité civile) є ключовим елементом правової системи, що забезпечує відшкодування шкоди, заподіяної третім особам. Страхування відіграє важливу роль у системі цивільно-правової відповідальності, виступаючи як механізм, що дозволяє замінити особу, яка відповідає за відшкодування шкоди, на страхову компанію. Основною метою такого виду страхування є знизити фінансові ризики для осіб, які можуть бути притягнуті до відповідальності за завдану шкоду, шляхом перенесення цих ризиків на страхову компанію. Якщо ж страхування відсутнє або не охоплює відповідний вид шкоди, відповідальна особа повинна сама нести фінансові витрати, пов'язані із компенсацією завданої шкоди.

По своїй суті, правовідносини, що виникають із договору страхування цивільно-правової відповідальності є зобов'язальними, та ґрунтуються на положеннях цивільного законодавства щодо договору страхування [1, с. 49]. Тим не менше, страхування цивільно-правової відповідальності одночасно узгоджується з положеннями про відшкодування шкоди та нормами про зобов'язання [2].

Відповідно до положень Цивільного кодексу Франції (ЦК Франції), кожна особа несе відповідальність за шкоду, яку вона спричинила іншим через свою недбалість або необережність [*3*]. З огляду на це, ЦК Франції розрізняє два основних види цивільної відповідальності: договірна відповідальність (responsabilité contractuelle), яка виникає при невиконанні або неналежному виконанні зобов'язань за договором, та де-

ліктна (або позадоговірна) відповідальність (responsabilité délictuelle), яка стосується шкоди, заподіяної в умовах відсутності договірного зобов'язання між сторонами.

Ст. 1240 ЦК Франції встановлює правило, за яким «будь-яка дія людини, яка завдала шкоду іншій особі, зобов'язує того, хто через свою вину завдав шкоду, відшкодувати її» [*3*]. Дане положення підкреслює обов'язок кожної особи нести відповідальність за свої дії та їх наслідки.

Крім того, з ЦК Франції випливають також інші загальні принципи, що застосовуються до відповідальності, та можуть стосуватися відповідальності за шкоду, завдану з власної вини, необережності або недбалості (зокрема це статті 1240 та 1241 ЦК Франції) та за дії, вчинені неповнолітніми дітьми (ст. 1242 ЦК Франції) [*3*]. Так за законодавством Франції батьки несуть відповідальність за збитки, безпосередньо завдані їхніми дітьми, у тому випадку, коли вони здійснюють батьківські права та діти постійно проживають з ними, якщо не доведуть наявність випадку непереборної сили або вини потерпілого. Навіть довіряючи дітей третім особам (навчальним закладам, наприклад) батьки не звільняються від відповідальності.

Також ЦК Франції передбачає відповідальність за дії, вчинені домашніми працівниками (ст. 1242), наприклад, якщо доморобітниця або садівник чи доглядальниця за дітьми завдасть шкоди третім особам. Крім того, на підставі ч. 1 ст. 1242 ЦК Франції, особа несе відповідальність за шкоду, заподіяну предметами, які їй належать на праві власності або перебувають у користуванні на підставі договору оренди [*3*].

Водночас, особа може бути звільнена від відповідальності, якщо буде встановлено вину потерпілого або якщо подія, що спричинила шкоду, є випадком непереборної сили (непереборної та непередбачуваної події) [4]. Власне, також згідно з положеннями ст. 617 ЦК України, наявність форс-мажору звільняє від юридичної відповідальності за порушення зобов'язань, якщо таке порушення спричинене подіями, на які особа не мала впливу, що може бути підставою для звільнення страхової компанії від сплати страхових виплат за умови наявності прямого причинно-наслідкового зв'язку між форс-мажорними обставинами та невиконанням зобов'язань [5].

ЦК Франції також передбачає відповідальність за шкоду, завдану тваринами, яких особа утримує (ст. 1243 ЦК Франції). Проте відповідальність власника (утримувача) тварини виключається, якщо буде доведено, що виникненню шкоди сприяла вина потерпілого [*3*].

Ст. 1244 ЦК Франції передбачена відповідальність власника будівлі за шкоду, завдану її руйнуванням, якщо руйнування сталося внаслідок відсутності належного утримання або дефекту в будівництві (для прикладу, якщо збитки виникли через погане обслуговування або будівельний дефект будинку чи квартири) [*3*].

Встановлюючи дані правила, очевидно, що законодавець Франції прагне забезпечити справедливість та відповідальність за шкоду, заподіяну третім особам, створюючи систему, що покладає відповідальність на осіб, які спричинили збитки (навіть через дії своїх дітей, домашніх працівників або утримуваних тварин). За допомогою страхування цивільно-правової відповідальності відбувається перенесення обов'язку відшкодувати завдану шкоду на страхову компанію. Страхування в цьому випадку дозволяє особам, відповідальним за шкоду, уникнути фінансових втрат, покриваючи витрати на відшкодування збитків, зокрема, коли винуватець не може або не бажає самостійно компенсувати збитки потерпілому.

Окрім ЦК Франції, на особливу увагу також заслуговує Французький Кодекс страхування (Code des assurances), який є одним із основних нормативно-правових актів, що регулює страхову діяльність у Франції. Він містить комплексні положення, які визначають правила функціонування страхових компаній, умови укладання та виконання страхових договорів, а також встановлює вимоги до учасників страхового ринку. Даний Кодекс містить фундаментальні принципи та загальні положення, що регулюють страхову діяльність, визначає детальні правила та норми, необхідні для практичного застосування законодавчих положень, а також містить додаткові матеріали та специфічні положення, які доповнюють основні частини Кодексу.

ЦК Франції та Французький Кодекс страхування тісно взаємопов'язані між собою, оскільки норми цих двох кодексів доповнюють один одного у сфері регулювання цивільно-правової відповідальності та страхових зобов'язань. Так ст. L121-2 Кодексу страхування визначає, що «страховик несе відповідальність за збитки, завдані особі, за яких страхувальник несе цивільну відповідальність згідно зі статтею 1242 ЦК Франції, незалежно від характеру та тяжкості вини цих осіб» [6]. Дане положення прямо корелює зі ст. 1242 ЦК Франції, яка встановлює відповідальність особи за шкоду, завдану її дітьми, підлеглими або іншими особами, що знаходяться під її наглядом або контролем. Таким чином, у разі виникнення цивільно-правової відповідальності страхувальника, страховик зобов'язаний виплатити компенсацію потерпілій стороні незалежно від вини осіб, що завдали шкоди.

Кодекс страхування також містить окремі норми, які стосуються страхування відповідальності, встановлюючи основні принципи та вимоги щодо цього виду страхування. Зокрема, у французькому праві страхування цивільно-правової відповідальності регламентується положеннями Кодексу страхування, зокрема ст. L124-1, яка визначає основні умови виникнення обов'язку страховика здійснити страхову виплату. Ст. L124-1 Кодексу страхування встановлює, що «у страхуванні відповідальності страховик несе відповідальність лише в тому випадку, якщо після настання страхового випадку, передбаченого договором, потерпілою стороною висунуто вимогу до страхувальника у позасудовому або у судовому порядку» [6]. Таким чином, відповідальність страховика виникає лише в разі офіційного пред'явлення претензії з боку потерпілої особи.

Важливим аспектом ст. L124-1 є чітке закріплення принципу «активації відповідальності» через вимогу потерпілого. Така правова конструкція відповідає концепції страхової відповідальності, що орієнтована на захист інтересів потерпілих шляхом забезпечення можливості реалізації їх прав на відшкодування збитків. При цьому важливо враховувати, що страховик не несе відповідальності в разі відсутності вимоги або якщо вимога є необґрунтованою. Таким чином, страхувальник зобов'язаний не лише повідомити про настання страхового випадку, але й надати докази того, що потерпілий дійсно пред'явив вимогу про відшкодування збитків. Практична реалізація даної норми означає, що страхові компанії не зобов'язані здійснювати виплати автоматично після настання шкоди [7]. Такий підхід сприяє зменшенню випадків необґрунтованих вимог і захищає страхові компанії від зловживань. Тому норма ст. L124-1 Кодексу страхування Франції забезпечує баланс між інтересами потерпілої сторони та страховика, з одного боку, надаючи потерпілому можливість пред'явити претензію, а з іншого – створюючи механізм захисту від необґрунтованих вимог.

Загалом, французьке страхове законодавство побудоване на принципі, що страхувальник повинен повідомити про виникнення шкоди та заявити про це до страхової компанії. Проте сам факт настання страхового випадку не зумовлює автоматичного виникнення обов'язку страховика з відшкодування збитків. Лише пред'явлення претензії третьою стороною (потерпілим) активує механізм відповідальності страховика. Такий підхід зумовлений особливістю правової конструкції страхування відповідальності, яка спрямована не на компенсацію власних збитків страхувальника, а на захист його майнових інтересів у разі пред'явлення вимог з боку третіх осіб [8] Отже, основним критерієм виникнення відповідальності страховика є наявність обґрунтованої вимоги потерпілої сторони, яка може бути висунута як у позасудовому (мирному) порядку, так і шляхом подання позову до суду.

Заслуговує уваги також передбачений Розділом II книги I Кодексу страхування поділ на сфери, де страхування цивільної відповідальності є обов'язковим. Наприклад, автомобільне страхування (передбачає, що усі власники транспортних засобів зобов'язані мати поліс страхування цивільної відповідальності для покриття можливих збитків, заподіяних третім особам у разі дорожньо-транспортних пригод) та професійна діяльність (наприклад, деякі професії, такі як медичні працівники, юристи та будівельники, зобов'язані мати страхування професійної цивільної відповідальності для покриття ризиків, пов'язаних з їхньою діяльністю) [6]. Для приватних осіб страхування цивільної відповідальності включається до складу страхування житла, яке, зокрема, є обов'язковим для орендарів. Такий поліс покриває збитки, які застрахована особа або члени її сім'ї можуть ненавмисно заподіяти третім особам (наприклад, якщо дитина випадково розіб'є вікно сусіда, страхування покриє витрати на ремонт).

Крім того, у Франції добре розвинене добровільне страхування цивільно-правової відповідальності (Assurance responsabilité civile facultative), яке є важливою частиною національної системи соціального забезпечення, доповнюючи обов'язкове страхування. Добровільне страхування передбачає можливість для фізичних або юридичних осіб на добровільній основі укласти договір із страховими компаніями для покриття різноманітних ризиків. Добровільне страхування цивільно-правової відповідальності укладається за ініціативою страхувальника та надає додатковий захист у разі настання страхового випадку. Наприклад, страхування цивільно-правової відповідальності щодо житла (Assurance responsabilité civile habitation) передбачає захист від збитків, спричинених у житловому приміщенні та покриває збитки, які можуть бути завдані третім особам у межах житлового приміщення (наприклад, затоплення квартири, пожежа або випадкове пошкодження майна сусідів). Також Кодекс страхування передбачає особисте страхування цивільно-правової відповідальності (Assurance responsabilité civile vie privée), яке охоплює випадки заподіяння шкоди у побуті або поза професійною діяльністю. Даний вид страхування покриває збитки, які застрахована особа або члени її сім'ї можуть ненавмисно завдати третім особам у повсякденному житті [2].

Варто зауважити, що страхування цивільно-правової відповідальності у Франції має високий рівень диференціації залежно від характеру діяльності, об'єкта страхування та суб'єкта відповідальності. Так відповідно до положень Кодексу страхування та ЦК Франції, страхування цивільно-правової відповідальності можна класифікувати за декількома критеріями.

Залежно від критерію обов'язковості, страхування цивільно-правової відповідальності поділяється на: обов'язкове (передбачене законодавством і є умовою здійснення певних видів діяльності або володіння майном задля захисту третіх осіб від можливих збитків (страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів та професійне страхування для таких професій як лікарі, юристи, архітектори)) та добровільне страхування цивільно-правової відповідальності (укладається за ініціативою страхувальника та надає додатковий захист у разі настання страхового випадку (наприклад, страхування житла або особисте страхування)).

Залежно від об'єкта страхування, можна виокремити: страхування відповідальності у процесі здійснення професійної діяльності, страхування відповідальності власників транспортних засобів, страхування відповідальності у разі завдання шкоди орендованому житлу, страхування відповідальності забудовника у випадку наявності будівельних дефектів або конструктивних помилок, що виникли протягом 10 років після завершення будівництва тощо.

Залежно від сфери діяльності, можна виділити страхування цивільно-правової відповідальності у сфері: медицини (є обов'язковим для медичних працівників і покриває ризики, пов'язані з медичною практикою та регулюється ст. L1142-1 Кодексу громадського здоров'я (Code de la santé publique) [9]), трудових відносин (захищає роботодавця від претензій працівників або третіх осіб у разі нещасних випадків на виробництві або заподіяння шкоди працівниками під час виконання трудових обов'язків), власності на нерухомість (забезпечує покриття збитків, завданих третім особам у результаті реалізації права користування нерухомим майном) тощо.

Залежно від суб'єкта відповідальності: індивідуальна (покриває шкоду, завдану приватною особою (наприклад, шкода, заподіяна дітьми)) та корпоративна (застосовується до підприємств і організацій з метою покриття збитків, завданих третім особам у процесі здійснення господарської діяльності).

Завдяки такому різноманіттю видів страхування цивільно-правової відповідальності забезпечується комплексний захист фізичних та юридичних осіб від ризиків, пов'язаних із заподіянням шкоди третім особам. Видається, обов'язковість деяких видів страхування зумовлена суспільним інтересом у захисті потерпілих, тоді як добровільне страхування надає додаткові гарантії безпеки для застрахованих осіб. У свою чергу, Кодекс страхування та відповідні положення ЦК Франції забезпечують стабільність страхових правовідносин.

Також, особливу увагу варто звернути на французький підхід до визначення страхового ризику. У французькій правовій доктрині поняття «страховий ризик» (risque d'assurance) є фундаментальним елементом страхових відносин. Страховий ризик визначається як можливість настання певної випадкової події, яка може спричинити збитки, від яких особа бажає застрахуватися. Так французькі науковці розрізняють два основні аспекти поняття страхового ризику: ризик у контексті конкретного договору страхування (l'opération individuelle) та ризик як загальна характеристика страхової діяльності (l'opération d'assurance) [10]. У першому випадку мова йде про розуміння ризику як специфічної події або сукупності подій, передбачених у конкретному страховому контракті, на випадок яких здійснюється страхування. Така подія має бути випадковою та ймовірною, що є ключовими характеристиками страхового ризику. У другому випадку ризик розуміється як ширше поняття, яке охоплює оцінку ймовірності настання певних подій та пов'язаних з ними витрат на ліквідацію наслідків страхових випадків. У цьому контексті ризик розглядається як об'єкт управління для страховика, що включає аналіз статистичних даних, актуальні розрахунки та встановлення страхових премій.

Важливо підкреслити, що для визнання події страховим ризиком вона повинна відповідати певним критеріям: бути випадковою, ймовірною, незалежною від волі страхувальника та мати потенціал спричинити збитки [11]. Дані характеристики дозволяють страховикам оцінювати та приймати ризики, встановлювати відповідні страхові премії та забезпечувати фінансову стабільність страхових операцій.

Таким чином, французький підхід до визначення страхового ризику базується на комплексному аналізі як індивідуальних характеристик конкретних подій, так і загальних принципах управління ризиками в страхуванні.

Висновки. Підводячи підсумок, варто зауважити, що французьке страхування цивільно-правової відповідальності є важливим елементом правової системи, який забезпечує відшкодування шкоди, завданої

третім особам. ЦК Франції встановлює загальне правило, за яким кожна особа відповідає за шкоду, завдану іншим особам через недбалість або необережність. Залежно від обставин, цивільна відповідальність може бути договірною або деліктною. Договірна відповідальність настає у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язань за договором, а деліктна відповідальність – у разі заподіяння шкоди за умови відсутності договірного зобов'язання між сторонами. Також передбачено відповідальність батьків за дії неповнолітніх дітей, відповідальність за дії домашніх працівників, утримуваних тварин та пошкодження майна. Крім того, ЦК Франції передбачає можливість звільнення від відповідальності у випадку доведення вини потерпілого або дії обставин непереборної сили.

Детальне правове регулювання страхової діяльності у Франції здійснюється на підставі Кодексу страхування, який встановлює умови укладання та виконання страхових договорів. Він тісно пов'язаний із ЦК, оскільки норми обох кодексів взаємно доповнюють одна одну у питаннях регулювання цивільно-правової відповідальності. Кодекс страхування передбачає, що відповідальність страховика активується лише в разі офіційного пред'явлення претензії потерпілої сторони. Такий механізм дозволяє уникнути зловживань і забезпечує баланс між інтересами потерпілого та страховика. Також, законодавство передбачає як обов'язкове, так і добровільне страхування цивільно-правової відповідальності. Обов'язкове страхування застосовується в певних сферах, таких як автомобільне страхування або професійна діяльність, тоді як добровільне страхування дозволяє фізичним і юридичним особам додатково захистити себе від ризиків завдання шкоди третім особам.

Список використаних джерел

1. Никифорак В. М. Договір страхування відповідальності. Чернівці: Рута, 2002. 248 с. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/ 123456789/2939/Monografija.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 30.01.2025).
2. Mariusz Fras. Contemporary European Normative Tendencies Regarding the Essence and Typology of Insurance Contracts. *Liverpool Law Review*. 2019. № 40. P. 131–148. URL: https://doi.org/10.1007/s10991-019-09232-0 (дата звернення: 30.01.2025).
3. *Code civil des Français: édition originale et seule officielle*. Paris, Imprimerie de la République, An XII (1804). URL: https://www.assemblee-nationale.fr/evenements/code-civil-1804-1.asp?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 30.01.2025).
4. Yannick Le Magueresse. Des comportements fautifs du créancier et de la victime en droit des obligationsю Chapitre I. Les comportements fautifs comme force majeure. *Presses universitaires d'Aix-Marseille*. URL: https://books.openedition.org/puam/1517 (дата звернення: 30.01.2025).
5. Мачуська І. Б., Кондратенко К. Правове регулювання страхових відносин в умовах воєнного стану дія форс-мажорних обставин. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 2. С. 110-114. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/282204 (дата звернення: 30.01.2025).
6. Code des assurances. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006073984/LEGISCTA000006157248/?anchor=LEGIARTI000006792606#LEGIARTI000006792606 (дата звернення: 30.01.2025).
7. Lakhan, M., H. Heiss. 2010. An optional instrument for European insurance contract law. *Utrecht Journal of International and European Law* 2010, vol. 71, part 27. URL: Lakhan and Heiss- Article - Issue 71 (website final).indd (дата звернення: 02.02.2025).
8. Erik S Knutsen. Fortuity Clauses in Liability Insurance: Solving Coverage Dilemmas for Intentional and Criminal Conduct. (2011) 37:1. *Queen's LJ*. URL: https://journal.queenslaw.ca/sites/qljwww/files/Issues/Vol%2037/3.%20Knutsen.pdf (дата звернення: 02.02.2025).
9. Code de la santé publique. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006072665/ (дата звернення: 02.02.2025).
10. Mayaux, C.F.L. 2011. Le rôle de l'aléa dans le contrat d'assurance. In: Les grandes questions du droit des assurances. *Mayaux C.f. L*, Paris. URL: Le Code civil, l'aléa, le contrat d'assurance. Libres propos sur l'abrogation de l'article 1964 du Code civil (дата звернення: 02.02.2025).
11. Cowell John. The Civil Liability of Suppliers of Services within the European Communities and Its Impact on Liability Risk and Insurance. *The Geneva Papers on Risk and Insurance. Issues and Practice*, vol. 16, no. 61, 1991, pp. 475–92. *JSTOR*. URL: http://www.jstor.org/stable/41952088 (дата звернення: 02.02.2025).

References

1. Nykyforak V. M. (2002). *Dohovir strakhuvannia vidpovidalnosti [Liability insurance contract]*. Chernivtsi: Ruta, 248. Retrieved from https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2939/Monografija.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
2. Mariusz, Fras (2019). Contemporary European Normative Tendencies Regarding the Essence and Typology of Insurance Contracts. *Liverpool Law Review, 40,* 131–148. Retrieved from https://doi.org/10.1007/s10991-019-09232-0 [in English].
3. *Code civil des Français: édition originale et seule officielle. Paris, Imprimerie de la République, An XII* (1804). Retrieved from https://www.assemblee-nationale.fr/evenements/code-civil-1804-1.asp?utm_source=chatgpt.com [in French].
4. Yannick, Le Magueresse. Des comportements fautifs du créancier et de la victime en droit des obligationsю Chapitre I. Les comportements fautifs comme force majeure. *Presses universitaires d'Aix-Marseille*. Retrieved from https://books.openedition.org/puam/1517 [in French].
5. Machuska I. B. & Kondratenko K. (2023). Pravove rehuliuvannia strakhovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu diia fors-mazhornykh obstavyn [Legal regulation of insurance relations under martial law and the impact of force majeure circumstances]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo» - Electronic scientific publication «Analytical and Comparative Jurisprudence», 2,* 110-114. Retrieved from http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/ view/282204 [in Ukrainian].
6. *Code des assurances.* Retrieved from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_ lc/LEGITEXT000006073984/LEGISCTA000006157248/?anchor=LEGIARTI000006792606#LEGIARTI000006792606 [in French].
7. Lakhan, M., H. Heiss. (2010). An optional instrument for European insurance contract law. *Utrecht Journal of International and European Law, 71*, part 27. URL: Lakhan and Heiss- Article - Issue 71 (website final).indd [in English].
8. Erik, S Knutsen. (2011). *Fortuity Clauses in Liability Insurance: Solving Coverage Dilemmas for Intentional and Criminal Conduct*, 37:1 *Queen's LJ.* Retrieved from https://journal.queenslaw.ca/sites/qljwww/files/Issues/ Vol%2037/3.%20Knutsen.pdf [in English].
9. Code de la santé publique Retrieved from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006072665/ [in French].
10. Mayaux, C.F.L. (2011). Le rôle de l'aléa dans le contrat d'assurance. In: Les grandes questions du droit des assurances. *Mayaux C.f. L*, Paris. Le Code civil, l'aléa, le contrat d'assurance. Libres propos sur l'abrogation de l'article 1964 du Code civil [in French].
11. Cowell John. (1991). The Civil Liability of Suppliers of Services within the European Communities and Its Impact on Liability Risk and Insurance. *The Geneva Papers on Risk and Insurance. Issues and Practice*, 16, no. 61, 475–92. *JSTOR.* Retrieved from http://www.jstor.org/stable/41952088 [in English].

Стаття надійшла до редакції 04.03.2025

DOI:10.35774/app2025.01.247
УДК 342: 332.142.6

Оксана Кашинцева,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка відділу дослідження прав
інтелектуальної власності та прав
людини в сфері охорони здоров'я
НДІ ІВ НАПрН України
ORCID: 0000-0002-2598-5614

Марія Сафонова,
студентка магістратури Навчально-
наукового інституту права Київського на-
ціонального університету
імені Тараса Шевченка
ID ORCID: 0009-0008-6702-664X

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ

Стаття присвячена аналізу конституційного права людини на безпечне довкілля в умовах сучасних глобальних викликів, включаючи зміну клімату, техногенні ризики та військові конфлікти. Розглядається українське нормативно-правове регулювання, міжнародні стандарти, практика Європейського суду з прав людини, а також вплив повномасштабного вторгнення РФ на реалізацію екологічних прав в Україні. Автор акцентує на необхідності системної реалізації екологічних прав як елемента сталого розвитку та національної безпеки.

Ключові слова: *право, безпечне довкілля, конституційні права, сталий розвиток, демократичне врядування.*

Kashyntseva O., Safonova M.
Constitutional right to a safe and healthy environment

This article provides a comprehensive and interdisciplinary analysis of the constitutional right to a safe and healthy environment within the framework of contemporary global and national challenges. It begins by outlining the historical evolution of environmental rights, tracing their emergence from early philosophical and legal thought to their inclusion in international human rights instruments and national constitutions. The study highlights the growing recognition of environmental degradation as a human rights issue, especially through the case law of the European Court of Human Rights. Special attention is given to the Ukrainian context, where the right to a safe environment is enshrined in Article 50 of the Constitution. The article explores how this right has been implemented and protected, and how it intersects with international legal obligations and standards. In light of the full-scale Russian invasion of Ukraine in 2022, the paper addresses the environmental consequences of war, the destruction of ecosystems, and the weakening of environmental governance. The conflict has exposed the vulnerabilities of environmental protection mechanisms during wartime and emphasized the importance of including ecological security in national security frameworks.The paper also discusses the role of public participation, access to environmental information, and judicial remedies, drawing on the principles of the Aarhus Convention. It calls for a rights-based and sustainable approach to environmental governance and urges the integration of environmental rights into broader development, security, and resilience policies. The author argues that the realization of constitutional environmental rights is essential for safeguarding human dignity, intergenerational justice, and the sustainability of democratic societies.

Keywords*: law, safe environment, constitutional rights, sustainable development, democratic governance.*

Постановка проблеми. Генеза конституційного права на безпечне довкілля потребує історико-правового аналізу для визначення його ознак і механізмів реалізації. Норми екологічних прав, закріплені в Стокгольмській декларації (1972) [1], Орхуській конвенції (1998) [5] та статті 50 Конституції України [7], формувалися фрагментарно з другої половини XX століття. Сучасні виклики, зокрема зміна клімату та екологічні наслідки війни в Україні з 2022 року, ускладнюють захист цього права через забруднення довкілля та слабкий екологічний контроль. Таким чином, аналіз конституційного права на безпечне довкілля є необхідним для визначення закономірностей його розвитку та вдосконалення правових інструментів,

© Оксана Кашинцева, Марія Сафонова, 2025

особливо в контексті гармонізації з міжнародними стандартами, такими як Паризька кліматична угода (2015) [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конституційне право на безпечне довкілля досліджується через міжнародні акти, зокрема Стокгольмську декларацію (1972) [1], Декларацію Ріо-де-Жанейро (1992) [4] та Орхуську конвенцію (1998) [5], які закріпили екологічні права як частину прав людини. В Україні ключовими є стаття 50 Конституції [7] та Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991) [8]. Практика ЄСПЛ, зокрема справи Lopez Ostra v. Spain (1994) [15] та Öneryildiz v. Turkey (2004) [18], підкреслює зв'язок екологічної шкоди з правами на життя і приватність. Проте вплив війни на екологічні права, зокрема забруднення довкілля, залишається недостатньо дослідженим, що вимагає нових підходів до правового регулювання.

Метою статті є правовий аналіз конституційного права на безпечне довкілля, його закріплення в Конституції України [7], практика його застосування, а також міжнародно-правових стандартів та викликів, пов'язаних з його реалізацією. Зокрема, акцент буде зроблено на міждисциплінарному значенні цього права – у контексті сталого розвитку, зміни клімату, екологічної справедливості та демократичного врядування.

Виклад основного матеріалу досліджень. Концепт права людини на безпечне довкілля, як складової прав людини, сформувався порівняно нещодавно – у другій половині XX століття. Поштовхом до її формування стали глобальні екологічні катастрофи, зростання промислового забруднення, а також усвідомлення зв'язку між екологічним станом довкілля та здоров'ям людини. Так, у 1972 році відбулася Стокгольмська конференція ООН з питань навколишнього середовища, на якій вперше було проголошено: «Людина має основне право на свободу, рівність та належні умови життя в середовищі, які забезпечують гідне існування та благополуччя» [1].

Подальша еволюція права на безпечне довкілля в парадигмі прав людини закріплюється в міжнародних документах, які заклали міжнародно-правові підвалини розвитку екологічного права. Серед ключових документів слід зазначити: Стокгольмська декларація Конференції ООН з проблем навколишнього середовища людини (1972) [1], Всесвітня хартія природи (1982) [2], Йоганнесбурзька декларація з сталого розвитку (2002) [3], Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток (1992) [4], Орхуська конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань довкілля (1998) [5], Паризька кліматична угода (2015) [6].

Водночас відбувалося закріплення права на безпечне довкілля на рівні конституцій країн-членів ООН. Так, станом на 1970-ті роки лише кілька країн мали подібні положення в конституційному праві, сьогодні ж це вже понад 150 держав, які закріпили позитивне зобов'язання держави на гарантування безпечного довкілля.

Відтак право на безпечне довкілля є однією з ключових складових системи прав людини в умовах сучасного світу. З огляду на стрімке зростання рівня техногенних загроз та зміни клімату, усвідомлення права кожної людини жити у здоровому навколишньому середовищі набуло особливої актуальності. Це право визнається як національним конституційним правом у багатьох державах, так і в численних міжнародних документах, і розглядається не лише як соціальне благо, а як передумова реалізації багатьох інших фундаментальних прав.

Право на безпечне довкілля передбачає право кожної людини жити у природному середовищі, що не становить небезпеки для її здоров'я, життя, гідності та добробуту. Слід наголосити, що це не лише право на фізичну безпеку, а й на екологічну якість життя – чисті повітря, воду, землю, доступ до екологічної інформації та участь у прийнятті рішень, що стосуються екології.

Екологічна якість життя (Environmental Quality of Life) – це категорія багатовимірна, яка характеризує ступінь, до якого навколишнє природне середовище сприяє збереженню здоров'я, благополуччя та комфортного життя людини. Вона є складовою загальної якості життя та визначається як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками.

Право на безпечне довкілля охоплює як індивідуальні права людини (на відшкодування шкоди, запобігання забрудненню, доступ до інформації щодо безпеки довкілля), так і колективні права (участь громади в екологічному врядуванні, збереження природної спадщини). До прикладу, відповідно до статті 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8], громадяни та їх об'єднання мають право на судовий захист екологічних прав, зокрема подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі здоров'ю громадян і майну громадських організацій.

І хоча інститут класичних колективних позовів (class actions чи actio popularis) в Україні не до кінця врегульований (на відміну від США чи ЄС), екологічні справи часто подаються від громадських організацій, які представляють інтереси громади. Прикладами слугують справи щодо забудови узбережжя морів або річок без громадських обговорень, позови проти заводів, що викидають токсичні речовини (часто – в промислових регіонах, як-от Кривий Ріг, Запоріжжя), а також справи щодо незаконного вирубування лісу в Карпатах.

Крім того, право на безпечне довкілля можна вважати своєрідним містком між правами людини на життя і здоров'я та позитивними екологічними обов'язками держави, адже реалізація цього права людиною безпосередньо залежить від ефективної екологічної політики держави, що передбачає запобігання забрудненню, зокрема через контроль за промисловими викидами, планування територій та збереження біорізноманіття тощо.

У багатьох країнах право на безпечне довкілля закріплене безпосередньо на рівні Основного Закону, так зокрема в стаття 66 Конституції Португалії кожному гарантується право на здорове і збалансоване природне середовище [9], а також обов'язок держави охороняти природу і зберігати природні ресурси. У статті 225 Конституції Бразилії визначається, що «всі мають право на екологічно збалансоване середовище, яке є спільним добром народу і необхідне для здорового життя» [10]. Стаття 24 Конституції ПАР гарантує право кожного на довкілля, яке не шкодить їхньому здоров'ю чи добробуту, і зобов'язує державу забезпечити захист природного середовища для теперішніх і майбутніх поколінь [11]. У Конституції Індії це право прямо не прописане, проте в тексті Конституції, Верховний суд Індії визнає право на чисте довкілля як частину статті 21 – права на життя [12]. Конституція Аргентини у статті 41 закріплює право громадян на здорове, збалансоване довкілля і визначає обов'язки держави щодо охорони природного середовища [13].

В Україні у статті 50 Конституції України зазначено: «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля...» [7]. Як бачимо, у нормі закріплюється одразу три складові: 1) право на безпечне довкілля; 2) право на екологічну інформацію; 3) право на відшкодування шкоди, завданої екологічним правопорушенням.

Отже, Конституція України закладає основу для побудови екологічного правопорядку, в якому охорона довкілля є не тільки обов'язком держави, але і безпосереднім правом кожного громадянина. Це право містить механізм прямого забезпечення, а тому може бути предметом судового захисту навіть без спеціального законодавства.

Право на безпечне довкілля закріплено в основних міжнародних документах:

1. Декларація Стокгольмської конференції ООН з питань довкілля (1972): «Людина має основне право на свободу, рівність та належні умови життя в середовищі, які забезпечують гідне існування і благополуччя» [1];

2. Орхуська конвенція (1998): гарантує доступ до екологічної інформації, участь у прийнятті рішень і право на правосуддя в екологічних справах [5];

3. Резолюція ЕСКАТО 72/4 (2016): відзначає зв'язок між сталим розвитком і правом на здорове довкілля [21];

4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, де право на довкілля розглядається як елемент права на належний життєвий рівень [14].

Приділимо увагу реалізації та захисту екологічних прав на рівні суду.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) неодноразово визнавав, що погіршення стану довкілля може порушувати права людини, гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Наприклад:

1. У справі Lopez Ostra v. Spain (1994) Суд встановив, що тривалий вплив забруднення від підприємства з утилізації відходів поблизу місця проживання заявниці порушував її право на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8 Конвенції) [15];

2. У справі Giacomelli v. Italy (2006) Суд констатував порушення права на повагу до приватного життя через діяльність промислового підприємства з переробки відходів без належної оцінки впливу на довкілля [16];

3. У справі Tătar v. Romania (2009) ЄСПЛ визнав, що незабезпечення достатнього захисту населення від ризиків, пов'язаних із використанням ціанистих сполук у видобувній промисловості, порушило статтю 8 Конвенції [17];

4. У справі Öneryildiz v. Turkey (2004) йшлося про загибель людей через вибух на сміттєзвалищі. Суд визнав порушення статті 2 (право на життя) у зв'язку з бездіяльністю держави щодо запобігання очевидній екологічній загрозі [18];

Отже, ЄСПЛ поступово формує стандарти, за якими екологічна шкода може тлумачитися як порушення прав людини, що підсилює обов'язки держав забезпечувати ефективний екологічний нагляд і доступ до правосуддя в екологічних справах.

Реалізація права на безпечне довкілля включає у себе охоплення законодавством у сфері екології: Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8], Водний Кодекс України, Земельний Кодекс України тощо.

Механізми контролю: діяльність Державної екологічної інспекції, надання екологічної інформації, громадські слухання.

Судовий захист: особи можуть звертатися до суду з вимогою захистити свої екологічні права, зокрема, у випадках екологічної шкоди, бездіяльності держави або приховування інформації.

Важливо відзначити значну позитивну роль громадських організацій у захисті екологічних прав, а також впровадження екологічного омбудсмена, якого пропонується ввести в рамках адміністративної реформи.

Особливої уваги заслуговує практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), де у справах Lopez Ostra v. Spain [15], Tătar v. Romania [17], Giacomelli v. Italy [16], Öneryildiz v. Turkey [18] та інших Суд визнав, що порушення екологічних прав може розглядатися як порушення статті 8 Європейської конвенції з прав людини (право на повагу до приватного і сімейного життя), а також статті 2 (право на життя).

Актуальним питанням сьогодення є вплив повномасштабного вторгнення РФ на реалізацію екологічних прав в Україні. Російська військова агресія проти України, яка триває з 2022 року, спричинила глибокі й часто незворотні наслідки для навколишнього середовища. Збройні дії, обстріли промислових підприємств, підриви дамб, пожежі на об'єктах критичної інфраструктури, забруднення ґрунтів та водойм, а також забруднення повітря від вибухів, перетворили екологічну ситуацію на одне з ключових гуманітарних питань.

Згідно з даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, вже зафіксовано сотні екозлочинів, пов'язаних із збройними діями, зокрема в зонах бойових дій та на тимчасово окупованих територіях. Екологічні наслідки мають транскордонний характер та можуть впливати на здоров'я мільйонів людей.

Крім фізичного забруднення, війна суттєво ускладнила доступ до екологічної інформації, участь громадян у природоохоронних заходах, а також здійснення екологічного контролю з боку держави. Екологічне право, за умов війни, опинилося в зоні особливого ризику порушення, що вимагає від держави створення спеціальних правових і відновлювальних механізмів.

Таким чином, повномасштабне вторгнення поставило під загрозу реалізацію конституційного права на безпечне довкілля, зробивши екологічну безпеку частиною національної безпеки України.

Проблеми реалізації права на безпечне довкілля в Україні мають низку причин, серед яких: недостатній контроль за екологічними порушеннями; відсутність реальної відповідальності за шкоду довкіллю; нерозвиненість екологічної свідомості громадян; складність доступу до інформації та судового захисту; рівень корупційних ризиків у сфері екологічного контролю; слабкість механізмів громадського контролю за промисловими підприємствами; недостатній рівень екоосвіти серед посадовців, суддів та населення.

Зазначені вище проблеми потребують системного реформування, зокрема, через підвищення прозорості, екологічну просвіту, цифровізацію еко-даних, стимулювання екологічного підприємництва та посилення адміністративної відповідальності.

З урахуванням кліматичних змін, екологічних катастроф та збройної агресії, питання екологічної безпеки виходить на передній план державної політики. Україна, як кандидат у члени ЄС, має гармонізувати своє екологічне законодавство з acquis ЄС:

- впровадження «зеленої» енергетики;
- посилення моніторингу викидів та забруднення;
- підтримка громадських ініціатив із захисту довкілля;
- розширення правового інструментарію для екологічного правосуддя;
- розвиток «екологічної демократії» та цифрової доступності еко-даних;
- формування спеціалізованих екологічних судів.

Крім того, важливо посилити інтеграцію екологічних питань у систему освіти, правозастосування, урядування. Конституційне право на безпечне довкілля має набути реального змісту в житті кожної людини.

Висновки. Конституційне право на безпечне довкілля є не лише нормою Основного Закону, а й індикатором цивілізованості суспільства. Його реалізація залежить від політичної волі, правової культури, громадської активності та міжнародної співпраці. Захист цього права є гарантією збереження життя, здоров'я, добробуту та майбутнього поколінь.

У сучасному світі, де екологічні загрози стають усе більш комплексними, право на безпечне довкілля потребує не лише декларацій, але і системної реалізації, доступного захисту та невідкладного пріоритету в державній політиці. Україна має всі шанси стати прикладом екологічної трансформації, якщо екологічні права будуть визнані не тільки на папері, а й у реальній практиці.

Список використаних джерел

1. Стокгольмська декларація Конференції ООН з проблем навколишнього середовища людини (1972). URL: https://www.un.org/ru/conferences/environment/stockholm1972 (дата звернення: 21.02.2025)
2. Всесвітня хартія природи (1982). Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/37/7. URL: https://digitallibrary.un.org/record/39295 (дата звернення: 21.02.2025)
3. Йоганнесбурзька декларація з сталого розвитку (2002). URL: https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/636/93/PDF/N0263693.pdf (дата звернення: 21.02.2025)
4. Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток (1992). URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml (дата звернення: 21.02.2025)
5. Орхуська конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань довкілля (1998). URL: https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/text (дата звернення: 20.02.2025)
6. Паризька кліматична угода (2015). URL: https://unfccc.int/sites/default/files/resource/parisagreement_publication.pdf (дата звернення: 18.02.2025)
7. Конституція України (1996). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 21.02.2025).
8. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text (дата звернення: 21.02.2025)
9. Constitution of the Portuguese Republic (1976). https://www.tribunalconstitucional.pt/tc/en/crpen.html (дата звернення: 21.02.2025)
10. Constitution of the Federative Republic of Brazil (1988). URL: https://www2.senado.leg.br/bdsf/bitstream/handle/id/660138/CF88_EC134_ebook.epub (дата звернення: 21.04.2025)
11. Constitution of the Republic of South Africa (1996). URL: https://www.concourt.org.za/images/phocadownload/the_text/Slimline-Constitution-Web-Version.pdf (дата звернення: 21.02.2025)
12. Constitution of India (1950). URL: https://cdnbbsr.s3waas.gov.in/s380537a945c7aaa788ccfcdf1b99b5d8f/uploads/2025/03/202503201580504504.pdf (дата звернення: 17.02.2025)
13. Constitución de la Nación Argentina (1994). URL: https://www.india.gov.in/my-government/constitution-india (дата звернення: 21.02.2025)
14. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights (дата звернення: 21.02.2025)
15. Lopez Ostra v. Spain (1994). Європейський суд з прав людини. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":"001-57905"} (дата звернення: 21.02.2025)
16. Giacomelli v. Italy (2006). Європейський суд з прав людини. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":"001-78243"} (дата звернення: 19.02.2025)
17. Tătar v. Romania (2009). Європейський суд з прав людини. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":"001-96462"} (дата звернення: 21.02.2025)
18. Öneryildiz v. Turkey (2004). Європейський суд з прав людини. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":"001-61521"} (дата звернення: 21.02.2025)
19. Порядок денний на XXI століття (Agenda 21) (1992). URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf (дата звернення: 21.02.2025)

20. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №76/300 (2022). URL: https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/439/44/PDF/N2243944.pdf (дата звернення: 23.02.2025)
21. Резолюція ЕСКАТО 72/4 (2016). URL: https://treaties.un.org/doc/source/docs/ESCAP_RES_72_4-E.pdf (дата звернення: 22.02.2025)

References

1. *Stockholm Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (1972)*. Retrieved from https://www.un.org/ru/conferences/environment/stockholm1972 [in English]
2. *World Charter for Nature (1982). UN General Assembly Resolution A/RES/37/7*. Retrieved from https://digitallibrary.un.org/record/39295 [in English]
3. *Johannesburg Declaration on Sustainable Development (2002)*. Retrieved from https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/636/93/PDF/N0263693.pdf [in English]
4. *Rio Declaration on Environment and Development (1992)*. Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml [in English]
5. *Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (1998)*. Retrieved from https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/text [in English]
6. *Paris Climate Agreement (2015)*. Retrieved from https://unfccc.int/sites/default/files/resource/parisagreement_publication.pdf [in English]
7. *Constitution of Ukraine (1996)*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text [in Ukrainian]
8. *Law of Ukraine «On Environmental Protection» (1991)*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text [in Ukrainian]
9. *Constitution of the Portuguese Republic (1976)*. Retrieved from https://www.tribunalconstitucional.pt/tc/en/crpen.html [in English]
10. *Constitution of the Federative Republic of Brazil (1988)*. Retrieved from https://www2.senado.leg.br/bdsf/bitstream/handle/id/660138/CF88_EC134_ebookepub [in English]
11. *Constitution of the Republic of South Africa (1996)*. Retrieved from https://www.concourt.org.za/images/phocadownload/the_text/Slimline-Constitution-Web-Version.pdf [in English
12. *Constitution of India (1950)*. Retrieved from https://cdnbbsr.s3waas.gov.in/s380537a945c7aaa788ccfcdf1b99b5d8f/uploads/2025/03/2025032015805045 04.pdf [in English]
13. *Constitution of Argentina (1994)*. Retrieved from https://www.argentina.gob.ar/normativa/nacional/804/texto [in Spanish]
14. *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966)*. Retrieved from https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights [in English]
15. *Lopez Ostra v. Spain (1994). European Court of Human Rights*. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":"001-57905"} [in English].
16. *Giacomelli v. Italy (2006). European Court of Human Rights*. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":"001-78243"} [in English]
17. *Tătar v. Romania (2009). European Court of Human Rights*. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":"001-96462"} [in English]
18. *Öneryildiz v. Turkey (2004). European Court of Human Rights*. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":"001-61521"} [in English]
19. *Agenda 21 (1992)*. Retrieved from https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf [in English]
20. *UN General Assembly Resolution №76/300 (2022)*. Retrieved from https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/439/44/PDF/N2243944.pdf [in English]
21. *ESCAP Resolution 72/4 (2016)*. Retrieved from https://treaties.un.org/doc/source/docs/ESCAP_RES_72_4-E.pdf [in English]

Стаття надійшла до редакції 10.03.2025

DOI:10.35774/app2025.01.253
УДК 342.415

Olena Chomakhashvili,
Scientific research institute of intellectual property of the National Academy of law sciences of Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0546-2138

Marta Iokina,
Master's student at the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3141-3815

THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO HEALTH AND ACCESS TO MEDICINES

This article concerns the constitutional aspects of the right to health, specifically focusing on access to essential medicines and relying on international legal instruments, national constitutions, and judicial practice from countries such as South Africa, Brazil, Colombia, and Ukraine. The article considers how courts and governments are interpreting and enforcing this right. The analysis also considers the interaction between constitutional guarantees and international intellectual property frameworks, particularly the TRIPS Agreement and its flexibilities. In light of global health emergencies such as the COVID-19 pandemic and the war in Ukraine, the paper argues for a rights-based, resilient, and equitable approach to ensuring access to medicines as a constitutional obligation. A major challenge in realising the constitutional right to medicines is the tension between intellectual property (IP) protection under international law – particularly the TRIPS Agreement – and the obligation to ensure access to essential medicines.

The TRIPS Agreement (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights), administered by the WTO, mandates minimum standards of patent protection, including for pharmaceutical products. However, Article 8 and Article 31 of TRIPS, along with the Doha Declaration on TRIPS and Public Health (2001), affirm that IP protection should not prevent member states from protecting public health and promoting access to medicines Courts have often emphasised that commercial interests, including those of pharmaceutical companies, cannot override basic human rights, particularly in emergencies. This perspective aligns with the doctrine of proportionality, commonly applied in constitutional law to assess the legitimacy of state actions that restrict or prioritise certain rights.

Many constitutions provide a legal framework through which these flexibilities – such as compulsory licensing, parallel importation, and government use – can be operationalized. Constitutional courts have, in some cases, invoked these international provisions to justify limitations on patent rights in favor of public health imperatives.

Keywords: *constitutional rights, right to health, access to medicines, human rights.*

Чомахашвілі О., Іолкіна М.
Конституційне право на здоров'я та доступ до лікарських засобів

Ця стаття присвячена конституційним аспектам права на здоров'я з особливим акцентом на доступ до основних лікарських засобів. Вона ґрунтується на міжнародних правових актах, національних конституціях та судовій практиці таких країн, як Південна Африка, Бразилія, Колумбія та Україна. У статті розглядається, як уряди та суди інтерпретують і реалізують це право. Також проаналізовано взаємодію між конституційними гарантіями та міжнародними режимами охорони прав інтелектуальної власності, зокрема Угодою ТРІПС і її гнучкими механізмами. В умовах глобальних загроз для здоров'я, таких як пандемія COVID-19 та війна в Україні, стаття обґрунтовує необхідність заснованого на правах людини, стійкого та справедливого підходу до забезпечення доступу до ліків як конституційного обов'язку держав.

Суди часто наголошували, що комерційні інтереси, в тому числі інтереси фармацевтичних компаній, не можуть переважати основні права людини, особливо в надзвичайних ситуаціях. Ця перспектива узгоджується з доктриною пропорційності, яка зазвичай застосовується в конституційному праві для оцінки легітимності дій держави, які обмежують або надають пріоритет певним правам.

Конституції багатьох країн передбачають правові рамки, за допомогою яких ці гнучкі можливості – такі як примусове ліцензування, паралельний імпорт і використання урядом – можуть бути реалізовані на практиці. У деяких випадках конституційні суди посилалися на ці міжнародні положення, щоб виправдати об-

© Olena Chomakhashvili, Marta Iokina, 2025

меження патентних прав на користь імперативів громадського здоров'я.

Ключові слова: *конституційні права, право на здоров'я, доступ до лікарських засобів.*

Relevance of the problem under study. The right to health is a fundamental human right determined in numerous international legal instruments, including the Universal Declaration of Human Rights (Article 25) [1], the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (Article 12) [2], and regional human rights treaties. Increasingly, this right is also enshrined in national constitutions, which affirm the duty of states to ensure that all individuals can attain the highest possible standard of health. An essential component of this right is equitable access to medicines.

The right to health is considered a natural right because it stems from the inherent dignity of every human being. Unlike rights granted by governments or institutions, natural rights are inalienable and universal – they belong to all individuals by being human. Health is essential to human survival, development, and autonomy; exercising all other rights becomes limited or even impossible.

From a philosophical perspective, thinkers such as John Locke and later natural law theorists argued that life, liberty, and the pursuit of well-being are fundamental to human existence and therefore must be protected. As a condition for preserving life and dignity, the right to health falls within this core category of rights.

As global health challenges intensify due to pandemics, conflicts, and economic disparities, the constitutional right to health is being interpreted with greater urgency and specificity. In this context, access to medicines is no longer merely a matter of health policy or market regulation—it has become a constitutional and legal imperative, particularly in states that have recognised this right within their national legal frameworks. This essay explores the constitutional dimensions of the right to health, the role of the judiciary in enforcing access to medicines, and the interaction between national constitutions and international intellectual property frameworks.

Analysis of recent research and publications. Scientists who have studied the problem: Petryshyn O. V. – studies human rights in constitutional law, in particular social rights; Skakun O. F. – examines the right to health care in the light of human rights and state guarantees; Hrytsenko I. A. – analyzes the formation of medical law as a branch; Serhiy Shevchuk – conducts research on the role of the judiciary in ensuring the right to medical care; V. M. Campo – in his works examines social rights in the system of constitutional regulation; Alicia Ely Yamin (Harvard University) – studies the right to health from a human rights perspective; Paul Hunt – former UN Special Rapporteur on the right to health; author of numerous reports on access to medicines; Lawrence Gostin is one of the leading American lawyers in the field of global health and law; Virgina Berridge is engaged in the historical and legal aspects of medical regulation.

Separately, the formation of medical law as a science is investigated, which includes the regulation of doctor-patient relations, bioethical norms, the right to informed consent, etc. Academic papers by N. Kvit, I. Senyuta, V. Pashkov, O. Kashyntseva.

But today, the issue of the constitutional right to health and access to medicines has acquired new relevance and requires additional consideration.

The purpose of the article. The article explores how the right to health is framed in various national constitutions – ranging from being a justiciable right (i.e., enforceable in court) to a more aspirational goal. Article identifies countries that explicitly guarantee access to healthcare services and essential medicines in their constitutions, helping highlight best practices.

Presentation of the main research material. The Right to Health in Constitutional Law. The inclusion of health rights in constitutions is a growing global trend. More than 70% of countries explicitly recognise health as a constitutional right [3].

These provisions vary in scope and enforceability:

– Directive principles (e.g., India) guide state policy but are not directly justifiable;

– Judicially enforceable constitutional rights (e.g., South Africa, Brazil) allow individuals to claim access to healthcare and essential medicines in court.

For example, Article 27 of the Constitution of South Africa guarantees the right to access healthcare services, including reproductive health and essential medicines [4]. Similarly, Article 196 of the Brazilian Constitution recognizes health as a right of all and a duty of the state, enforced through a publicly funded national health system [5].

In the context of Ukraine, Article 49 of the Constitution guarantees the right to health protection and medical care, and establishes that the state is responsible for ensuring this right through the development of healthcare infrastructure and the availability of medical services and medicines [6].

These constitutional provisions create a legal foundation upon which governments can be held accountable for their health policies, including the provision of life-saving medicines.

Access to Medicines as a Constitutional Obligation

The right to health includes several interrelated and essential elements:

1) availability – sufficient quantity of functioning healthcare facilities, services, and goods, including medicines;

2) accessibility – non-discriminatory, physically and economically accessible healthcare and essential drugs;

3) acceptability – respectful of medical ethics and culturally appropriate;

4) quality – scientifically and medically appropriate [7].

The state's failure to ensure access to medicines can constitute a violation of constitutional health rights. Courts in various jurisdictions have interpreted constitutional health provisions to include a positive obligation on the state to make essential drugs available, particularly for vulnerable populations.

For instance, in Minister of Health v. Treatment Action Campaign (South Africa, 2002), the Constitutional Court ruled that the government's failure to provide the drug Nevirapine to HIV-positive pregnant women in public hospitals violated their constitutional right to health [8].

Similarly, in Brazil, courts have routinely ordered the state to provide individuals with expensive medications not available in the public health system, interpreting the constitutional guarantee of health as overriding budgetary constraints [9].

Legal Enforcement of Pharmaceutical Access Rights.

The legal enforcement of pharmaceutical access rights through constitutional courts has become a key mechanism globally. Judiciaries have delivered precedent-setting decisions that often seek to reconcile the right to health with intellectual property interests.

Courts have often emphasised that commercial interests, including those of pharmaceutical companies, cannot override basic human rights, particularly in emergencies. This perspective aligns with the doctrine of proportionality, commonly applied in constitutional law to assess the legitimacy of state actions that restrict or prioritise certain rights.

For example, the Colombian Constitutional Court has recognised that the health system must prioritise universal access to essential treatments and has even declared systemic «states of unconstitutionality» when access is structurally impaired [10].

However, judicial activism in this domain also raises concerns. Some critics argue that court-mandated provision of high-cost medicines, especially those not on national formularies, may undermine equity and distort health budgets. Nonetheless, courts have increasingly refined their approaches by integrating evidence-based medicine and economic assessments into their rulings.

International Law, TRIPS, and Constitutional Rights.

A major challenge in realising the constitutional right to medicines is the tension between intellectual property (IP) protection under international law –particularly the TRIPS Agreement – and the obligation to ensure access to essential medicines.

The TRIPS Agreement (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights), administered by the WTO, mandates minimum standards of patent protection, including for pharmaceutical products. However, Article 8 and Article 31 of TRIPS, along with the Doha Declaration on TRIPS and Public Health (2001), affirm that IP protection should not prevent member states from protecting public health and promoting access to medicines [11].

Many constitutions provide a legal framework through which these flexibilities – such as compulsory licensing, parallel importation, and government use – can be operationalized. Constitutional courts have, in some cases, invoked these international provisions to justify limitations on patent rights in favor of public health imperatives.

Ukraine, for example, is in the process of aligning its IP laws with EU standards while maintaining its constitutional obligations regarding healthcare. During the full-scale war, Ukraine invoked Article 73 of TRIPS (security exception) to justify limitations on certain IP protections for the sake of public health and national security [12].

Emergency Situations and Constitutional Derogations.

Constitutions often contain provisions for derogating certain rights during states of emergency. However, the right to health and access to life-saving medicines is typically non-derogable, or at least subject to strict proportionality and necessity tests.

The COVID-19 pandemic and the war in Ukraine have demonstrated the need for rapid, flexible legal mechanisms that do not compromise the essence of constitutional rights. In these contexts, governments have introduced fast-track procedures for drug approval, authorized generic production under compulsory licenses, and engaged in international cooperation for medicine procurement.

Courts have been generally supportive of such measures, especially where governments can show that their actions align with the constitutional mandate to protect life and health. This jurisprudence strengthens the argument that extraordinary times require the full activation of constitutional guarantees, not their suspension.

The European Perspective: A Move Toward Rights-Based Access.

Within the European Union, the Charter of Fundamental Rights of the EU affirms the right to healthcare (Article 35), and several member states recognize health as a constitutional right [13]. The European Court of Human Rights (ECtHR), though not a constitutional court, has in its jurisprudence underscored the importance of access to healthcare under Article 2 (right to life) and Article 8 (private life) of the European Convention on Human Rights.

In landmark cases such as Sentges v. The Netherlands and Pentiacova v. Moldova, the ECtHR highlighted the margin of appreciation states hold in allocating healthcare resources, while also affirming that unjustified denial of access to life-saving treatment may breach human rights [14].

This trend reflects a broader movement in Europe towards interpreting healthcare, and by extension access to medicines, as a rights-based entitlement rather than a discretionary service.

Conclusions. The recognition of access to medicines as part of the constitutional right to health has profound legal and ethical implications. It imposes positive obligations on states to ensure availability, accessibility, and affordability of essential drugs. Courts have become crucial actors in this field, mediating tensions between state budgets, commercial interests, and individual rights.

While international IP law remains a potential barrier, TRIPS flexibilities and human rights instruments provide a legal foundation for reconciling innovation with access. Emergencies like pandemics and armed conflicts further underline the necessity of adaptable legal frameworks that uphold the core values of constitutional democracies.

Ultimately, ensuring access to medicines as a constitutional right is not only a matter of legal doctrine – it is a test of a society's commitment to dignity, equality, and justice in the most vital area of human existence: the right to health.

References

1. *Universal Declaration of Human Rights (1948), Article 25.* Retrieved from https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights [in English].
2. *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966), Article 12.* Retrieved from https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights [in English].
3. *WHO Global Health and Constitution Database*. Retrieved from https://www.who.int/data/gho/data/themes/topics/topic-details/GHO/constitutional-provisions-for-health [in English].
4. *Constitution of the Republic of South Africa, Article 27*. Retrieved from https://www.justice.gov.za/legislation/constitution/SAConstitution-web-eng.pdf [in English].
5. *Constitution of the Federative Republic of Brazil, Article 196*. Retrieved fromhttps://www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2017.pdf [in English].
6. *Constitution of Ukraine, Article 49.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text [in English].
7. *UN CESCR General Comment No. 14 (on the right to health)*. Retrieved from https://digitallibrary.un.org/record/425041 [in English].
8. *Minister of Health v. Treatment Action Campaign, South Africa (2002)*. Retrieved from https://www.concourt.org.za/index.php/judgement/25-minister-of-health-v-treatment-action-campaign [in English].
9. Vieira, F. S. (2009). *Right to Health and the Judiciary in Brazil.* Retrieved from https://www.jstor.org/stable/25653101 [in English].
10. *Colombian Constitutional Court Decision T-760/08.* Retrieved from https://www.dejusticia.org/en/book/t-760-08-court-decision-health-reform-in-colombia/ [in English].
11. *TRIPS Agreement and Doha Declaration on Public Health (WTO).* Retrieved from https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/pharmpatent_e.htm [in English].

12. *Ukraine's TRIPS Article 73 Notification to WTO (2022).* Retrieved from https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/IP/IPN/UKR298.pdf [in English].
13. *Charter of Fundamental Rights of the EU, Article 35.* Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012P%2FTXT [in English].
14. *ECtHR – Sentges v. Netherlands; Pentiacova v. Moldova.* Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-69797%22]} [in English].

Стаття надійшла до редакції 10.03.2025

Збірник наукових праць

Випуск 1(41)
2025

Літературний редактор: *Інна Калачик*
Комп'ютерне макетування: *Ольга Драбюк*
Дизайн обкладинки: *Марія Юрків*

Підписано до друку 3 квітня 2025 р.
Формат 60x84 $^{1}/_{8}$. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Ум.-друк. арк. 28,7. Обл.-вид. арк. 29,3.
Замовлення № Р014-12-24. Тираж 300 прим.

Адреса редакції:
46400 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а
тел. (0352) 26-06-36

www.appj.wunu.edu.ua
E-mail: zbirnykapp@wunu.edu.ua

Видавець та виготовлювач:
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.

Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі «Університетська думка»
вул. С. Короля, 2, м. Тернопіль 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua
www.appj.wunu.edu.ua